

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ

(સચિત્ર)

કર્તા

છોટાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી.

ઉપનિષદ આત્મપુરાણ આદિના અનુવાદક,

કે. ધર ના. ૪૧, નાગરવાણીઆનો માળો,

ભુલેધર મુંબઈ.

સર્વે દક્ષ કર્તાએ સ્વામીને શ્રી

સંવત ૧૯૭૭

કીમત રૂા ૩-૦-૦

Published by C. C. Shastri No. 41 Nāgarwā
mala. 3rd Bhoiwada Bhuleshwar Bombay

Printed by Thakordas Mansinh at the
"SURAT CITY" Printing Press near Chau
Bridge SURAT.

પ્રસ્તાવના.

મુંદરી સોભાગ્ય સર્વસ્વ, આમાં મુંદરી રાજનો અર્થ એ છે કે, દરી કહેતાં જે ગૃહ, તેને સુ કહેતાં સમ્યક્ પ્રકારે શોભાવાય જેના વડે, તે મુંદરી કહેવાય. આવી મુંદરીનું પ્રથમ તથા ત્રેષ્ઠ સોભાગ્ય એ છે કે, ગૃહમાં રહી સંસારવ્યવહારના સતી ધર્મને છાજે એવા ધર્મોનું અવલંબન કરવું. આ રીતે ધર્માવલંબી થવું, તે જ સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે. આપણી આર્ય ભૂમિમાં કેવીકેવી સદ્વર્તનશીલ મહિલાઓ થઈ ગઈ છે, તેનું દિગ્દર્શન પ્રથમ કરાવવાનું કારણ એ કે, તેવીનો દાખલો લઈ હવે પછી યનારી બાળાઓ પણ તેજ પ્રમાણે વર્તી, આપણી આર્ય ભૂમિને તેઓની માફક શોભાવે. મુખ્યત્વે પુત્ર કે પુત્રી સારાં કેળવણી પામેલ તથા ચરાતનવાળાં થવામાં જનની મુખ્ય કારણ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

गुणिगणगणनारंभे न पतति कठिनी स्तसंभ्रमाद्यस्य ।

तस्याम्वा यदि सुतिनी यद् वध्या किदशी नाम ॥

અર્થ:-જે ગુણવાનું મનુષ્યો થઈ ગયા છે, તેઓની ગણતરીમાં પુત્રનું નામ જો ન આવ્યું તો તેની માતા વધ્યા સંભાન જાણવી” હવે આવા દૂરવીર રત્ન ઉત્પન્ન થવામાં મુખ્ય સ્ત્રી સારા શિક્ષણને પામેલી હોવી જોઈએ. જે સ્ત્રી કેળવણી પામેલ હોય તો જ તે પોતાના બાળકને સારી કેળવણી આપી શકે. સારા કેળવણીવાળા થવામાં મુખ્ય કદ બાળતો જણવાની જરૂર છે, તે હું મારી આર્ય મહિલાઓને જણાવું છું. જે આપણી આર્ય ભૂમિમાં જે સતીઓ થઈ ગઈ કે, જેઓએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવવડે આપણી આર્યભૂમિને સારી રીતે શોભાવી, તેવી સતીઓનાં ચરિત્રો જણવાં જોઈએ. હવે આની બામતમાં ઘણી સતી-ગેનાં ચરિત્રો મારા મિત્રે આ લઘુ પુસ્તકમાં લીધાં નથી. તેનું કારણ એ કે, તેવાં ચરિત્રો તો સતીમંડળ, બારતનાં સ્ત્રીરત્ન તેમજ પ્રતિમા સતીઓ વગેરે અનેક પુસ્તકોમાં કેવળ તેજ સંબંધી દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. માટે તે સંબંધી પિષ્ટપેયણ કરવું તે ખોટું, તેવું બધી તે બાબતનું પિંજણ આ ગ્રંથમાં વધારે લેવાયું નથી. હવે બીજી બામત એ છે કે, બાળાના મગજ પર સંસ્કાર સારા પડવા જોઈએ. જે સંસ્કાર સારા પડ્યા—

હોય તો જ સારા શુભવાળા ચવાનો સંભર હોય છે. એકજ છોકરું, કે
 જેને આપણા આર્થ શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ સોળે સંસ્કાર કર્યા હોય તથા
 તેના મંગલપર જેવી આસ્તિકપણાની પુદ્ધિ રહે છે, તેની પુદ્ધિ જેને
 સંસ્કાર કરવામાં નથી આવતા, તેવાની હોતી નથી. સંસ્કારનો અર્થ જ
 એ છે કે, સંસ્ક્રિયતે ચિત્તં યેન કામંણા ઇતિ સંસ્કારઃ જે કર્મ-
 વડે મન પવિત્ર બને છે, તેનું નામ સંસ્કાર. હાલમાં આપણી આર્થ
 જૂમિમાં સાપ જાય ને લીસોટો રહી જાય. તે રીતે જો કે સંસ્કાર થોડે
 ધણે અંશે કરવામાં આવે છે, પણ તેનું તાત્પર્ય બાગે કર્મ કરાવનાર
 જ બાળુતો હોય. ત્યારે કર્મ કરનારના મનપર તો કેવી જ રીતે સંયોગ
 છાપ પડે. આવા જ હોતુને સઘ સંસ્કારની કેટલીયધી મનુષ્યજીવન માટે
 આવશ્યકતા છે, તેનું દિગ્દર્શન મહાત્મા શ્રી કૃતસ્થશ્રીની કલમથી કરવામાં
 આવેલું છે. જો કે વિષય ધણો કઠણ છે, પણ સુઝમદેહની સાથે સંસ્કારને
 કેટલો નિકટનો સંબંધ છે, તે સંબંધી બહુજ સારી રીતે આમાં
 પરિસ્ફોટન કરવામાં આવ્યું છે તથા છેવટમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે,
 સંસ્કાર સારા પડાવવામાં જેટલાં માખાપ જવાબદારી ભોગવે છે, તેટલી
 જ જવાબદારી બાહ્યજીની છે. દિન શુશીલ તથા કર્મનું ખર્ચ રહસ્થ
 સમજનાર ન હોય તો તે કર્મ કરનારપર કેવી જ રીતે સારી અસર પાડી
 શકે ? હવે લગ્નમાં પ્રસંગપર પતિ તથા પત્ની વચ્ચે કેવા પ્રકારના
 કાલકરાર થાય છે, તેમજ એક બીજાં કેવી સરતોથી બંધાય છે, તે
 આર્થ બાળાએજે બાળુવું જોઈએ. પ્રથમ તો કન્યાનો પિતા તથા વરના
 પિતા વચ્ચે કાલકરાર થાય છે. કન્યાનો પિતા રહે છે કે, મારી કન્યામાં
 જે કંઈ શુભ હોય હોય તે આપ જોઈશો. તે જ પ્રમાણે વરનો પિતા
 રહે છે કે, મારા પુત્રમાં જે કંઈ હોય હોય તે તમે તપાસી લો. આ
 રીતના જે કાલકરાર થાય છે, તેને વાકુદાન કહે છે. આ થઈ રહ્યા
 પછી જે વરરાજા, કન્યાના પિતાને માંડવે અતિથિ તરીકે આવેલ હોય
 છે, તેનું પાદ, અર્ધ તથા મધુપર્કાદિવડે શાસ્ત્રીય રીતિએ પૂજન
 કરવામાં આવે છે. પછી ત્યાં લગ્નના બંધારણમાં ત્રણને સાક્ષી રાખવામાં
 આવે છે. ગાય, બાહ્યજી તથા અગ્નિ. આ ત્રણને સાક્ષી રખાય છે. તેજ
 કારણે સઘ વર ગાયની તથા અગ્નિની પ્રાર્થના કરે છે. આ થઈ રહ્યા

પછી શિલાપર કન્યાનો પગ મૂકાવવામાં આવે છે. આ વખતે વર કહે છે કે, જો. આ પથર કેવો સ્થિર છે. જેમ આ પથર સ્થિર છે, તેમ તું પણ સર્વ રીતે સંસાર વ્યવહારમાં મારી સાથે સ્થિરપણાથી વર્તજે. જો એક બીજા વચ્ચે પ્રેમની દૃષ્ટિ હોય છે તોજ બેઠે એક બીજા તરફ સ્થિર દૃષ્ટિથી જુવે છે. આ વખતે અગ્નિ તથા વાયુ આદિની પ્રાર્થના કરી કહેવામાં આવે છે કે આ દેવો, જેમ જળ સર્વ બાજુએથી સ્થિર છે તથા તે સપાટપણાથી રહે છે, તેમ અમારા બેઠેનાં ચિત્ત પણ સ્થિર થાઓ. જો આ પ્રમાણે બેઠેનાં ચિત્ત સ્થિર નથી થતાં તો સંસારસુખનું સાધન નથી નીવડતું, પણ દુઃખના સાધનરૂપ થાય છે. આજ હેતુને લઈ લગ્નસમયે એક બીજા વચ્ચે કાલકરારના જે બંધારણથી જોડાય છે, તે બંધારણને યાદ કરી, સંસારવ્યવહારમાં વર્તનશીલ બને તો એક બીજા વચ્ચે કુસંપનો પ્રસંગ આવે છે તે બને નહિ. તેજ રીતે માતની ધાણીને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી હોમવામાં આવે છે તથા અગ્નિના અધિષ્ઠાતા દેવોની કન્યા પ્રાર્થના કરી કહે છે કે, મારા પતિનું આયુષ્ય તમે વધારો તથા હું વૈધવ્યને પ્રાપ્ત ન થાઉં, તે પ્રમાણે કરો. દશ ડગલાં જેની સાથે આલીએ છેએ, તેની સાથે સ્વાભાવિક રીતે મૈત્રી બંધાય છે તો સાત પર્વતનું દૃઢમણ કરવાવડે વધુમોતે કાલકરારથી બંધાય છે કે, હું આપની સાથે સર્વ રીતે આપનું ભલું થાય, તે રીતે કરીશ તથા તે પ્રમાણે રહીશ. ત્યાર બાદ વર કન્યાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને કહે છે કે, હું જારી સાથે રહી, ગાર્હપત્યાગ્નિનું સર્વદા સેવન કરીશ. આ ગાર્હપત્યાગ્નિ ચોરીમાંથી લાવી તેજ અગ્નિને ઘરમાં અગ્નિહોત્ર રાખી પૂજવો જોઈએ. ગૃહસ્થનો અર્થ એ જ છે કે, ગાર્હપત્ય નામનો અગ્નિ ગૃહમાં રાખી તેનું પૂજન કરવું. હાલમાં તો જેટલો બ્રાહ્મણ વર્ગ છે તે જ જ્યારે આ પ્રમાણે અગ્નિની ઉપાસના નથી કરતો, તો પછી ઈતર વર્ણની તો વાતજ રી? આ પછી જગતમાં વ્યાપી રહેલા ત્રણ દેવો, જેવા કે અગ્નિ, વાયુ તથા સૂર્ય આ ત્રણ દેવને કન્યામાં વંદ્યતાવેના દોષ હોય તો તે ટળી જવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ ધુવનો તારો કન્યાને દેખાડવામાં આવે છે. તેજ વખતે કન્યા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે, જે રીતે ધુવનો તારો અચળ છે, તેજ રીતે હું પણ

મારા પતિ સાથે અચળ રીતે રહીશ. આ સર્વ વાતનું બંધારણ ક્યારે
 કહેવાય કે, બેડ એક પાત્રમાં બેસી બોજન કરે ત્યારે. આજ હેતુને લઈ
 હંપતી બાત, આંક લયા ધી, જે હવિધ્યાજ કહેવાય છે તેનું બક્ષણ
 પતિપત્ની એક બીજાને કરાવે છે. આનું નામ કંસારબદાણ છે. આ
 પ્રમાણે સગમમાં વરવધુ એક બીજા સાથે જોડાય છે. મુવાસિનીએ
 પોતે સતી પૂંદાના જેવી થવા માટે દરરોજ તુલસીનું પૂજન કર્યું જોઈએ.
 કારણ કે પૂંદાનું જે રસરૂપ છે તેજ તુલસી છે. આ પૂંદા એવી પતિ-
 મતા હતી કે, વિષય ભગવતને પણ તેને ત્યાં છડીદારરૂપે રહેવું પડ્યું હતું.
 આમાં તુલસીની પૂજા કેવી રીતે દરરોજ કરવી, તેમજ પતિની પૂજા
 કેવી રીતે કરવી, તે વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે.

આમ સદાચાર પાળતાં છતાં પૂર્વના પ્રારબ્ધને ધોમે
 જો વેધવ્ય પ્રાપ્ત થાય તો તેજો કેવા સદ્ગુણનીશીલ થઈ રહેવું, કે જેથી
 યનાશ જન્મ સારો થાય. આ સર્વનું આમાં વિવેચન કર્યું છે. ઉપરમાં
 સ્ત્રી કે પુરૂષ પોતાના તેમજ પારકાના રૂપથી મોહિત થઈ આડે માર્ગે
 ન વર્તે, તેવા હેતુને લઈ વૈરાગ્ય સંબંધી કેટલોક ઉપદેશ કર્યો છે.
 આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કર્યું છે કે,

અસ્થિરં જીવિતં લોકે અસ્થિરં ધન યૌવનમ ।

અસ્થિર પુત્રદારાશ્ચ ધર્મ કીર્તિઃસ્થિરમ ॥

અર્થ:-આ લોકમાં જીવન સ્થિર નથી વળી ધન તથા યૌવન અસ્થિર
 છે અર્થાત્ આજે છે ને કાલે ચાલ્યા જાય તેવાં છે. વળી પુત્ર તથા
 સ્ત્રી પણ કાળે કરી આવે છે તથા કાળે કરી મરણને શરણુ યાય છે.
 કેવળ મનુષ્યની પાછળ બે વસ્તુઓ રહી જાય છે. આ બે વસ્તુ ને
 ધર્મ તથા કીર્તિ છે કીર્તિ આ જગતમાં તેના મુવા બાદ પણ ગવાઈ
 રહે છે તથા તેના મરણ પછી તેના બાંધવો બાળીને ચાલ્યા આવે છે,
 પણ ધર્મ તેની સાથે જાય છે. નાટ મારી આર્યબાણાઓએ ધર્મ તથા કીર્તિ
 સંપાદન કરવા શાસ્ત્રમાં દહેલ નિયમોને અનુસરી ચાલવું, જોજ શ્રેયસ્કર છે.

માણેકારી
 પૂણિમા,
 સંવત ૧૯૭૭ ૦

શ્રી અંબાપુત્ર,
 મગનલાલ કંપ્પાશી કર ઝોઝો,

તા ૦-૬૦-૫૦૪ ૩૬૫માં ગામીના ચરિત્રમાં પ્રિયમ જ લીટીમાં
 વિચકતુ મુનિની પત્નીને બદલે 'વચકતુ મુનિની પુત્રી' એમ વાંચ્યું.

અનુક્રમણિકા.

પતિવ્રતા ચરિત્ર....	૧	(૨૪)	લીલાવતી	૫૬
(૧) અરુન્ધતી	૧	(૨૫)	સતી	૫૮
(૨) અનસૂયા	૩	(૨૬)	મુકેન્ધ્યા	૬૦
(૩) અહલ્યા	૬	(૨૭)	સાવિત્રી	૬૩
(૪) અદિતિ	૧૦	(૨૮)	સીતા	૬૭
(૫) ઇલા	૧૨	(૨૯)	સુલોચના	૭૧
(૬) ઇન્દ્રાણી	૧૨	(૩૦)	પૃથ્વા	૭૩
(૭) ઉત્તરા	૧૫	(૩૧)	શબરી	૭૫
(૮) ઉમા	૧૭	(૩૨)	શુભદ્રા	૭૬
(૯) ઋક્ષિમણી	૧૯	(૩૩)	શમિષ્ઠા	૭૬
(૧૦) ઓખા	૨૨	(૩૪)	સત્યવતી	૮૦
(૧૧) ઐશલ્યા	૨૬	(૩૫)	મુલસા	૮૩
(૧૨) કૈકેયી	૨૭	(૩૬)	શકુન્તલા	૮૪
(૧૩) કુંદા	૨૯	(૩૭)	સતી સીમંતિની	૮૭
(૧૪) કાદંબરી	૩૪	(૩૮)	પદ્મિની	૧૦૩
(૧૫) ગાર્ગી....	૩૬	(૩૯)	સરદારણા	૧૦૫
(૧૬) ગાંધારી	૩૮	(૪૦)	સંયુક્તા	૧૦૬
(૧૭) તારા	૩૯	(૪૧)	ખન્ના....	૧૦૮
(૧૮) દમયંતી	૪૨	(૪૨)	ભારતી	૧૧૨
(૧૯) દ્રૌપદી	૪૬	(૪૩)	ગંગા ...	૧૧૫
(૨૦) નર્મદા	૫૦	(૪૪)	શકિત	૧૧૮
(૨૧) મૈત્રેયી	૫૧	(૪૫)	મીનળદેવી	૧૨૧
(૨૨) મંદોદરી	૫૩	(૪૬)	સુમિત્રા	૧૨૨
(૨૩) રેણુકા....	૫૫	(૪૭)	સુનીતિ	૧૨૪

(૪૮)	ઉર્વશી	....૧૨૮
(૪૯)	ચૂડાલા....	....૧૩૦
(૫૦)	ગોપા-ચયોધરા	૧૩૩
(૫૧)	રાણકદેવી	....૧૩૪
(૫૨)	કર્મદેવી	....૧૩૬
(૫૩)	નાગદેવી	....૧૩૯
(૫૪)	કૃષ્ણાકુમારી....	૧૪૧
(૫૫)	ભામતી	....૧૪૩
(૫૬)	વીરમતી	....૧૪૪
(૫૭)	અહલ્યાબાઈ....	૧૪૮
(૫૮)	જશભાઓહણુ	૧૪૯
(૫૯)	મીરાંબાઈ	....૧૫૩
(૬૦)	મદાલસા	....૧૫૬
(૬૧)	સોનશણી	....૧૫૮
(૬૨)	ઉવાવતી	....૧૬૧
(૬૩)	કેવહતિ	....૧૬૩
(૬૪)	માદ્રી....	....૧૬૪
(૬૫)	ચમુના	....૧૬૫

સુદમ શરીરની પવિત્રતા ૧૬૮

છમ્પનુ વેદોક્ત યંધારણ ૧૮૨

(૧)	વાક્રદાન	....૧૮૯
(૨)	અતિથિપૂજન	૧૯૧
(૩)	ગાયત્રી પ્રાર્થના	૧૯૪
(૪)	અગ્નિની	૧૯૭
(૫)	અશ્મારોહણુ....	૨૦૦
(૬)	લાલહોમ	....૨૦૦
(૭)	સમપદી	....૨૦૧
(૮)	પાણિગ્રહણ મંત્ર	૨૦૬
(૯)	પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ	૨૦૮

(૧૦)	ધ્રુવ નિરીક્ષણ	૨૦૯
(૧૧)	કંસાર ભક્ષણ....	૨૧૦
સ્ત્રી ઘમં	...	....૨૧૬
સત્સંગ નિરૂપણ	....	૨૧૮
ગર્વ નિરૂપણ....	....	૨૨૩
ક્રોધ વિચાર	....	૨૨૫
સહનશીલતા....	....	૨૨૬
શ્રદ્ધા વિચાર	....	૨૨૯
સંતોષ વિચાર....	....	૨૩૧
દંપતીપરસ્પરધર્મ વિચાર	૨૩૨	
પુરુષધર્મ	....	૨૩૭
યુવતીધર્મ વિચાર	....	૨૩૯
યુવતિ ધર્મ આચાર	....	૨૪૬
પ્રાતઃકર્તવ્ય	....	૨૪૭
પતિનતા મહિમા	....	૨૫૭
સુવાસિની ધર્મ	....	૨૬૦
પતિવિમુખને યતુ કૃણ	૨૬૮	
સુવાસિનીને દેવપૂજા	૨૭૦	
તુળસી પૂજાનો વિધિ	૨૭૧	
પતિ પૂજા પ્રયોગ	....	૨૭૮
પતિને કરવાની રત્નુતિ....	....	૨૭૯
પતિની પૂજાનું કૃણ....	....	૨૮૦
પતિની શ્રેષ્ઠતા....	....	૨૮૨
રત્નસ્વતા ધર્મ....	....	૨૮૩
ગર્ભિણી સ્ત્રી ધર્મ	....	૨૮૪
વિધવા ધર્મ	....	૩૦૩
વૈરાગ્ય ઉપદેશ....	....	૩૧૬

• સર્ગસ્થ બેન ચતુરા તે શેઠજી ત્રિભુવનદાસ નરોત્તમદાસ •
 માળવી સોહી સીટરના પુત્રી

॥ श्री मन्महालक्ष्म्यै नमः ॥

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ.

પરુપાણ્યપિ ચોક્તા યા દૃષ્ટા રુદ્રેન ચક્ષુષા ।
સુપ્રસન્નહૃદ્ધી મર્તુ યાં નારી સા પતિવ્રતા ॥

અર્થઃ—પતિએ કઠોર વચન કહ્યાં હોય તેમ જ દોષ દૃષ્ટિએ બેઠું હોય, તો પણ તેના પ્રત્યે જે નારી સારી રીતે પ્રસન્ન મુખવાળી રહે, તે નારી પતિવ્રતા કહેવાય છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના કેવા પ્રકારના ધર્મો, તે સંબંધી જણાવતાં પહેલાં આપણી આર્થ ભૂમિમાં કેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને પણ પવિત્ર કયાં છે, તે સંબંધીનું દિક્દર્શન મારી જાણી બહેનોને પ્રથમ કરાવશું.

પતિવ્રતાચરિત્ર

(૧) અરુન્ધતી.

અરુન્ધતી દેવી મહાત્મા વસિષ્ઠનાં પત્ની હતાં. તેઓ પોતાના પતિ સાથે રહી સર્વ કાળ તપ કરવામાં શુભરતાં હતાં. અનેક ઋષિઓ તથા ઋષિપત્નીઓ તેમને પગે લાગતાં હતાં. તીર્થયાત્રામાં જ તેઓ કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. એક વેળા મોંઠો દુષ્કાળ પડ્યો. આ સમયે અરુન્ધતી પોતાના પતિ સાથે તેમજ અત્રિ આદિ બીજા ઋષિઓ સાથે.

તીથોટન કરતાં હતાં. આ વખતે વૃષાહસિં નામના રાજાએ અરૂંધતીને તથા તેના પતિને પુષ્કળ ધન આપવા માંડ્યું, જે લેવામાટે અરૂંધતીએ ના પાડી. રાજાએ ઘણું આગ્રહ કર્યો તથા કહ્યું કે, આપ બૂખ્યાં છો, માટે મારા અન્નનો સ્વીકાર કરો. તે વખતે અરૂંધતીએ કહ્યું કે, રાજાનું અન્ન લેવું, તે નરકમાં જવા જેવું છે. જેમ મધ પ્રથમ તો મારું લાગે છે, પણ તે જેમ નરકમાં નાંખે છે, તેમ રાજાનું હાન લેવું, તે પણ મનુષ્યને નરકમાં નાંખે છે. બીજું તપનો સંગ્રહ કરવો તે સારો, પણ ધનનો સંગ્રહ આપણે નાશવાન હોવાથી તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. રાજાએ ફરી મોકલી ધન તથા ધાન્ય લેવા માટે ઘણું લલચાવ્યું, પણ અરૂંધતી એકનાં બે ચયાં નહિ. તપનો નાશ કરે, એવા ધનની તેમણે જરાપણ દરકાર કરી નહિ. રાજાને આથી ક્રોધ વ્યવધો. તેણે આ અરૂંધતી વગેરેને મારવા માટે એક કૃત્યા મોકલી. આ કૃત્યા એક તળાવની પાળપર બેઠી. આ વખતે અરૂંધતી તથા વસિષ્ઠાદિને ઘણી તરસ લાગી હતી. તેથીતેઓ ત્યાં પાણી પીવા ત્યાવ્યા. આ વખતે કૃત્યાએ તેને કહ્યું કે, 'તમારું નામ કદ્યાન્તિના હું તમને તળાવનું પાણી પીવા નહીં દર્શા.' આ વખતે અરૂંધતી અમણ ગયો કે, આ કારસ્તાન રાજાનું છે. તેમણે આ કૃત્યાને અમોને મારવા માટે મોકલી છે. આથી તેણે પોતાનું ખરું નામ આપ્યું નહિ. તેજ પ્રમાણે વસિષ્ઠાદિએ પણ પોતાનું ખરું નામ આપ્યું નહિ. આથી કૃત્યા શુભવણમાં પડી તથા ત્યાથી ચાલી ગઇ. ત્યાર બાદ જળનું પાન કરી તેઓ સઘળાં પોતપોતાને મારે પડ્યાં. તેણે એટલો બધો ટેક લીધો કે, ગર્જનો ક્રોધ સહન કર્યો, પણ તેમના ધનનો અતિગ્રહ કર્યો નહિ. આ તેમનો ટેક બેઠ ઇન્દ્ર તથા ઇન્દ્રાણી તેમના પર

ઘણાં જ પ્રસન્ન થયાં. એમના નામનો તારો કહ્યો 'પણુ
આકાશવિશે ઉગે છે, જે અરૂંધતીના તારાને નામે ઓળ-
ખાય છે. લગ્નમાં પણુ વરવધૂતી વચ્ચે જ્યારે પ્રતિજ્ઞા લેવામાં
આવે છે ત્યારે વરવધૂને કહે છે કે, તું પેલો અરૂંધતીનો તારો
જો. વધૂ કહે છે કે, મેં તે તારો જોયો તથા જેમ અરૂંધતી
દેવી પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોતું રૂંધન અર્થાત્ દમન કરી શકતાં
હતાં, તેમ હું પણુ મારી સર્વ ઇન્દ્રિયોતું દમન કરીશ. આ
રીતે અરૂંધતીનો દાખલો લે છે. આ જ પ્રમાણે સર્વે ભગિની-
ઓએ દેવી અરૂંધતીનો દાખલો લઈ, તેમની માફક પતિ-
પરાયણમાં તત્પર થવું જોઈએ. આ જ સ્ત્રીઓતું તથ છે.

(૨) અનસૂયા.

કર્દમ નામના મુનિને દેવહતિ નામની ત્રીથી એક પુત્ર
તથા એક પુત્રી થયાં હતાં. તેમાં પુત્રતું નામ કપિલ પાડ-
વામાં આવ્યું હતું. આ કપિલ મુનિ સાંખ્ય શાસ્ત્ર રચી મહાન
તત્ત્વવેત્તા થઈ ગયા છે. આ કપિલમુનિએ પોતાની મા
દેવહતિને ગિન્દુ સરોવરના તટપર તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી
તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. અનસૂયા પોતાના તત્ત્વજ્ઞાની ભાઈ
સાથે ઇતિહાસ તથા પુરાણ આદિ વાંચી પોતાનો કાળ વિદ્યા-
બ્યાસમાં ગાળતાં હતાં. આ અનસૂયાનાં લગ્ન અત્રિ જેવા
મહાન ઋષિ સાથે થયાં હતાં. તેઓ સવારમાં ઉઠી સંધ્યાવંદન
કરતાં, વડીલ જતોની સેવા કરતાં, પોતાના પતિને ધર્મ-
કાર્યમાં સહાય કરતાં તથા પતિની સાથે પોતે પણુ દુઃખ
સ્વપ્ન સહન કરતાં હતાં. તે પોતાના પતિનાં અગ્નિહોત્રનાં
આત્રો ઝવારમાં ઉઠી સાફ કરતાં, પુષ્પોના હાર બનાવી પો-

તાના પતિને માટે ખૂબ કરતી વખતે તૈયાર રાખતા, નિયમ પ્રમાણે પોતાના પતિ માટે જોજન તૈયાર રાખતાં. આ રીતે પતિ-સેવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરી અનસૂયા (ઇપ્સાં નહિ ઠરનાર) આવા પોતાના નામને સાર્થક કર્યું હતું. તેમની પતિસેવા જોઈ આખું જગત્ તેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યું. એક વેળા નારદ મુનિ અત્રિ ઋષિને આશ્રમે આવ્યા તથા અનસૂયાની પતિભક્તિ જોઈ તેમનાં પાતિવ્રત્યનું પ્રદાને મોટે વખાણ કર્યું. પ્રદાને કહ્યું કે, અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ તમારી શ્રી કંઈ વિસાતમાં નથી. તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાનને પણ કહ્યું કે, આપની પત્ની લક્ષ્મીનું પાતિવ્રત્ય અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ કરી વિસાતમાં નથી. આજ પ્રમાણે શિવજીની પાસે જઈને કહ્યું કે, ચાવંતીજીનું પાતિવ્રત્ય અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ કંઈ પણ વિસાતમાં નથી. આ પ્રમાણેનું નારદ મુનિનું કહેવું સાંભળી પ્રદા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર ત્રણે જણા અનસૂયાના પાતિવ્રત્યની પરીક્ષા કરવા અત્રિ-મુનિના આશ્રમપ્રતિ ગયા. આ ત્રણ અતિથિને હિંદા કરવા માટે અનસૂયાએ કહ્યું. આ સમયે ત્રણે દેવોએ એમ કહ્યું કે, અમે એમને એમ તમારી પાસે ભિક્ષા લઈએ નહિ. પણ જે નમ્રાવસ્થામાં આપ ભિક્ષા પીરશે તે પ્રહણ કરીએ. સતી અનસૂયાએ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી ધ્યાન કરી જાણી લીધું કે, આ ત્રણે દેવો મારી પરીક્ષા લેવા આવ્યા છે. આથી તેણે પોતાના કમંડળમાંથી પાણી છાંટી, તેને છ છ માસનાં બાળકો કરી મૂક્યાં. (જુઓ ચિત્ર) ત્યારે અત્રિ મુનિ ઘેર આવ્યા ત્યારે તેમણે આ ત્રણ બાળકોને જોયાં તથા ધ્યાનથી જાણી લીધું કે, આ ત્રણ બાળકો ખીજી કંઈ નથી, પણ પ્રદા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર છે. ઋષિ અત્રિએ આ ત્રણે બાળકોને

પાણીની અજલી છાટી, તેમને છ છ માસના બાળકો કરી મુક્યા

• લઈથી આઈ, મુ બઈ, ૮

પાનું ૪

પતિવ્રતાચરિત્ર.

જાળલાવમાંથી સુકત કર્યાં. તેઓ અનસૂયાનાં ચરણકમળમાં
 મરતક નમાવી સતીના પતિવ્રતપણાનાં વખાણુ કરતા પોતાને
 આશ્રમે ગયા. એક વેળા મોટો દુઃખાળ પડ્યો. ઘણો વખત-
 સૂધી વરસાદ નહિ પડવાથી વાવ, કુવા તથા તળાવ વગેરે
 સૂકાઈ ગયાં. અન્ન તથા પાણી નહિ મળવાથી મનુષ્ય તથા
 પશુ પક્ષીઓ મરણ પામવા માંડ્યાં. નગરો તથા આશ્રમો
 ઉજ્જડ થઈ જવાથી અત્રિ ઋષિના મનમાં ઘણો ખેદ થયો.
 આ દુઃખ તે નજરે જોઈ શક્યા નહિ. આથી સમાધિ ચઢાવી
 પરમાત્માના ધ્યાનમાં તેઓ મગ્ન થયા. સમાધિમાં એઠેલા પોતાના
 પતિને કોઈ પણ રીતનું દુઃખ ન થાય, તેથી સતી તેમની
 પાસે બેસી સેવા કરવા લાગ્યાં. તેઓ ભુખ તથા તરશ વેઠી
 એક ચિત્તથી પતિની સેવા કરતાં હતાં. આ રીતે લગભગ
 એ વર્ષ વીતી ગયાં. જો કે સો વર્ષ ચઈ ગયાં, છતાં તેટલો
 સમય કયાં ગયો, તે પણ તેઓ જાણી શક્યાં નહિ. પછી
 ત્યારે તેઓ સમાધિમાંથી જરા જાગૃત થયા ત્યારે ઋષિએ
 પોતાની સ્ત્રીને પોતાના કમંડળમાં પાણી લઈ આવવા આ-
 શ્રમમાંથી બહાર મોકલ્યાં. અનસૂયા પાણીને માટે આમ તેમ
 બહુ રખડવા લાગ્યાં. પણ કોઈ સ્થળે પાણી મળ્યું નહિ તે-
 યો ઘણું સ્થળે ક્યાં, પણ સર્વ વાવ કુવા આદિમાં પાણીને
 એક છાટો મળે નહિ. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે, “ આ
 જ દિવસ સૂધી આ નદી નાળાંઓ પાણીથી ભરપૂર હતાં;
 તથા આજે હું ત્યારે પતિની સેવા કરું. પાણી લેવા માટે
 નીકળી ત્યારે તે સૂકાં જણાય છે. ” તે સતીને સો વર્ષ
 જેવડો કાળ વીતી ગયો હતો, તેની કશી ખબર નહતી, જે-
 થી આ પ્રમાણે તે બોલી. આ દુઃખમાં પાણી ન મળે, એટ-
 લું નહિ પણ સઘળાં મનુષ્યો તથા પશુ પક્ષીઓ ટળવ-

ળીને મરણ પામ્યાં હતાં. જ્યારે પાણીની આશાએ તેઓ આ
મતેમ ભટકતાં હતાં, તેવામાં પતિતપાવિની ગંગાએ તેમ
અણુધાર્યાં દર્શન આપ્યાં તથા તેમની પાસે આવીને કહ્યું કે
“આપ ક્યાં ભટકો છો ?” અનસૂયાએ આલતાં આલતાં બ
દલાવ આપ્યો કે, હું મારા પતિને માટે પાણીની શોધમ
નીકળી છું. મારા આશ્રમમાં જાઓ. હું હમણાં મારા પતિને માટે પાણી
લઈને આવું છું. આ વચન સાંભળી ગંગાદેવી બોલ્યાં; “હે
અનસૂયે ! તમે પાણી કેવી રીતે લાવી શક્યો ? તમને એ
સો ગાઉમાં પણ પાણી મળી શકશે નહિ. તમારા પ્રયત્ન
વ્યર્થ છે.” આ શબ્દ સતીને વજ્રસમાન લાગ્યા. ગંગામાતાનું
વચન સાંભળતાં તેઓ મૂંઝાં પામી ગયાં તથા ઘેલના આવી
ત્યારે તેઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં કે, “જે મેં
એક ચિત્તથી પતિની સેવા કરી હોય તેા આ કમંડળમાં
મને પરમાત્મા પાણી આપી આપો.” આ સમયે ગંગામાતા-
એ તેને ધીરજ આપી કહ્યું કે, “હે મતી ! તમે ગભરાઓ
નહિ. તમે અહીં ખાટો બોલ્યો, એટલે તેમાંથી જળ નીક-
ળ્યો. હું જાતે ગંગાદેવી છું. તમારા પાનિમત્યનો પ્રભાવ સાંભળી
હું આ પનાં દર્શન કરવા મટે આવી છું.” બેવા આ શબ્દો અન-
સૂયાને કાને પડ્યા, એટલે તુલ તે ગંગાદેવીને પગે પડ્યાં.
ત્યાર બાદ તેણે ત્યાં ખાટો બોલ્યો. એટલે તે ખાટો મીઠા
પાણીથી ભર્યો ગયો. અનસૂયાએ તેમાંથી પાણી બંધી લીધું.
પછી અનસૂયાએ ગંગાજીને પાતાને આશ્રમે પધારવા આશ્વત
કર્યો ગંગાજીએ કહ્યું કે, હું તમારા પતિ જાણશે ત્યાં બુધ્ધી
અહીંજ રહીશ, પણ તે એટલી ચડતે કે, તમારા પાનિમત્યનું
એક વર્ણન રજા નમારે અને આપનું. સતીએ તે બાજનની દા
પાડી. તમારે મારે પાણી તમારે મતી પિતાને આશ્રમે ગયાં.

અનસુયા

તમારા પતિ આવશે ત્યાં સુધી અહીંજ રહીશ, પણ તમારા
પ્રાતિવ્રત્યનું એક વર્ષનું ફળ તમારે મને આપવું

પાનુ ૬

સદાશી આદં, મુ બઈ, ૮

અત્રિમુનિ જળનું પાન કરી સંતુષ્ટ થયા. ત્યાર બાદ તેઓ સતીને પૂછવા લાગ્યા કે, આવા સો વર્ષના દુષ્કાળમાં તમે પાણી કેવી રીતે મેળવી શક્યાં ? ત્યારે સતીએ ગંગામાતાની સાથે જે વાતચીત થઈ હતી, તે કહી સંભળાવી. આ સંભળી અત્રિ ઋષિ ગંગામાતાનાં દર્શન કરવા ગયા. પછી અત્રિ ઋષિ-એ ગંગામાતાને કહ્યું કે, “આપ મારા આશ્રમમાં રહો તો સારું” ગંગામાતા બોલ્યાં કે; “હું આપના આશ્રમમાં રહું તો ખરી, પણ આપનાં સતી મને એક વર્ષનું પતિવ્રતાપણાનું ફળ આપે તથા આપ શંકરને પ્રસન્ન કરો તો હું આ સ્થળે રહું” અત્રિમુનિએ તે પ્રભાણે હા પાડી.. આથી ગંગામાતા અત્રિમુનિના આશ્રમ પાસે નદીના આકારે રહ્યાં. હાલમાં પણ દક્ષિણમાં જ્યાં અત્રિમુનિનો આશ્રમ છે ત્યાં અત્રિગંગા બીરા-જે છે. આ લાલ સતીના પતિવ્રતાના પ્રભાવથી મળ્યો છે.

રામ તથા લક્ષ્મણ વનમાં ભટકતાં ભટકતાં એક વેળા અત્રિમુનિના આશ્રમમાં આવી ચઢ્યા. અત્રિમુનિએ તેમનો સત્કાર કર્યો; સતી સીતાને ઉદ્દેશી તેમણે કહ્યું કે, “ આ જે વચમાં રહેલાં છે, તે સીતાજી છે. તે રાજકુળમાં ઉછરેલાં છે, મહાન વૈદ્યો લોગવેલા છે, છતાં પોતાના પતિની સાથે તેમણે આ વનવાસ સહન કર્યો છે” ત્યાર પછી પોતાની સ્ત્રીની તરફ આંગળી કરી સતીસીતાને કહ્યું કે, “ આ સતી સાધ્વી અનમૂયા મારી પત્ની થાય છે. તે પોતાનો કાળ સર્વદા પતિ-સેવામાં ગાળે છે. તેમના પતિવ્રત્યનો મહિમા ઘણો છે. ત્યારે સો વર્ષનો દુષ્કાળ પડ્યો તથા જ્યારે સઘળા નદી-નાળાં સૂકાઈ ગયાં હતાં, તેવામાં મેં સમાધિમાંથી ઉઠી નેમની પાસે પાણી માગ્યું ત્યારે સતીએ પોતાના પતિવ્રત્યના પ્રભા-વથી ગંગાજીને અહીં બોલાવ્યાં, જે હાલમાં પણ આશ્રમની

પાસે નહીં રૂપે છે. તમે તેમનાં દર્શન કરો તથા પાંચન થાઓ. પછી સમચંદ્રજી સીતાજીને ઉદેશી કહેવા લાગ્યા કે, “આ અનસૂયા મહાપતિવ્રતા છે. તેમને જઈને તમે પગે લાગો.” પછી સીતાજી ઉઠીને અનમૂયાના પગમાં પડ્યાં. આ વખતે અનસૂયાએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યો કે; “હે જનક પુત્રી ! તું અખંડ સૌભાગ્યવતી થા તથા વીર પુત્રવતી તું થા.” સતીએ સીતાને આ રીતે આશીર્વાદ આપ્યા પછી કહ્યું કે, “જો કે તું રાજકુમારી છે તથા મોટા રાજાના પાટવી કુંવરની પટરાણી છે, છતાં બધું અન્યથા છોડી દઈ પતિપરાયણ થઈ પતિની સાથે નીકળી પડી છો, તેથી તને જેટલો ધન્યવાદ આપું, તેટલો આછો છે.” આ વખતે કેટલાંક ધર્મ શાસ્ત્રના વચનનો અનસૂયાએ ઉપદેશ કર્યો. જેમકે,

“કુન્દીલઃ કામવૃત્તો યા ધનં યાં પરિવર્જિતઃ ।

સ્ત્રીણામાર્યસ્યમાધાનાં પતમં દેવતં પ્રમુઃ ॥

અર્થઃ—પતિ સારા આચરણવાળો નહોય કામી હોય અથવા ધનથી રહિત હોય, છતાં આર્ય સ્ત્રીઓનો જો ધર્મ છે કે, તેણે પોતાના પતિને પ્રભુરૂપે માની તેની સેવા કરવી.

પ્રાપ્તુવંચ્યયશ શ્રેષ્ઠ ધર્મશ્રેણં ચ મૈષિહ ।

અકાર્યચશમાપન્નાઃ સ્ત્રિયો યાઃ સ્વહુ તદ્વિધાઃ ॥

હે સીતા ! જે સ્ત્રીઓ ન કરવા યોગ્ય કર્મ કરે છે, તે પોતે અચર્યને પામે છે તથા તે પોતાના ધર્મથી અદ્ય થાય છે.

હે સીતા ! તું તારા પતિના કાર્યમાં સર્વદા પ્રત્યર રહેજે. હું તારાપર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ છું.”

સીતાએ કહ્યું કે, આપનો ઉપદેશ હું માથે ચઢાવું છું તથા આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. આ અનસૂયા પોતાનું જીવન ધર્મના કાર્યમાં તથા પતિની સેવામાં જ ગાળતાં હતાં. તેમને એક મહાન્ પુત્ર થયો હતો, જે શુરૂ દત્તને નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

(૩) અહલ્યા

અહલ્યા સતી ગૌતમ ઋષિનાં પત્ની હતાં. તેમનું રૂપ અતુલ્ય હતું. તે પોતાનો સઘળો સમય પતિની સેવામાં તથા ધર્મના કાર્યમાં ગાળતાં હતાં. તેમને શતાનંદ નામે એક પુત્ર તથા અંજની નામે એક પુત્રી હતાં. તેમનું સ્વરૂપ-સૌન્દર્ય જોઈ ઇન્દ્ર તેના પર મોહિત થઈ ગયો હતો તથા તે સતી પાસે જવા લાગ શોધતો હતો. પણ તેને ગૌતમ ઋષિનો ઘણો ભય લાગતો હતો. એકવાર લાગ સાંધી તેણે કુકડાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તથા મધ્ય રાત્રીએ આશ્રમની સમીપ આવી બોલ્યો. ઋષિએ બોલ્યું કે, સવારનો પહોર પડ્યો હશે, જેથી તે જાગામાં સ્નાન કરવા ગયા. આ વળતે ઇન્દ્રે ગૌતમનું રૂપ ધારણ કર્યું તથા સતી અહલ્યાની પાસે ગયો. પણ તેની દુષ્ટ ધારણા પાર પડી નહિ. જલદી ગૌતમ સ્નાન કરી આશ્રમમાં આવ્યા. તેણે ઇન્દ્રને પોતાના આશ્રમ આગળ પોતાનું રૂપ ધારણ કરી ઉભેલો જોયો, એટલે તેને શાપ આપ્યો કે; “જા, તારા શરીરમાં હજાર છિદ્ર થશે તથા તું પુરુષાર્થથી રહિત થઈશ.” પછી જ્યારે ઇન્દ્રે ઘણા કાલાવાલાં કયાં ત્યારે કહ્યું કે; તારાં આ છિદ્રો આંખોરૂપે ફેરવાઈ જશે. ત્યારબાદ આશ્રમમાં આવી અહલ્યાને શાપ આપ્યો કે, તું આ સ્થળે

શીલારૂપે થઈ જા. પણ જ્યારે વિશ્વામિત્ર, રામ તથા લક્ષ્મણને સાથે લઈ આ આશ્રમ આગળ આવશે ત્યારે રામચંદ્રના ચરણના સ્પર્શથી તું પાછી પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામીશ. આમ કહી ગૌતમ ઋષિ પોતે હિમાલય તરફ તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી વિશ્વામિત્ર સહિત રામ તથા લક્ષ્મણ ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે આવ્યા. આ મળતે રામચંદ્રજીના પગને અહુડ્યાની શીલાને સ્પર્શ કરતાં જ અહુડ્યા પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પામ્યાં આવળાતે અહુડ્યાજી રામચંદ્રજીને પગે લાગ્યાં તથા રામચંદ્રજીએ તથા લક્ષ્મણે અહુડ્યાને પ્રણામ કર્યાં તથા ગૌતમે જાણ્યું કે, આશ્રમમાં વિશ્વામિત્ર, રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણ સહિત આવેલા છે, એટલે તે પણ ત્યાં આવ્યા તથા વિશ્વામિત્રે પ્રણામ કર્યાં અને ત્યારબાદ રામ તથા લક્ષ્મણ, વિશ્વામિત્રની સાથે સૌને પ્રણામ કરી અયોધ્યાતરફ પધાર્યા.

(૪) અદિતિ.

અદિતિ પ્રજાપતિનાં પુત્રી તથા કશ્યપ મુનિનાં ધર્મ પત્ની હતાં. આ અદિતિ નાનપણથી જ પોતાના પિતાને ત્યાં રહી ધર્મનું શિક્ષણ લેવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. તેઓ પરણ્યા પછી પણ પોતાના પતિની સેવા કરવામાં તથા ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પોતાનો કાળ વ્યતીત કરતાં હતાં. એમને દિતિ નામે બીજી બેન હતાં. આ દિતિ મનસ્વી હતાં. જ્યારે અદિતિના પુત્રોમાં સાત્વિક શુણ્ણ પ્રધાન હતો ત્યારે દિતિના પુત્રોમાં તમો શુણ્ણ પ્રધાન હતો. આથી અદિતિના પુત્રો દેવોને નામે ઓળખાયા તથા દિતિના પુત્રો

અહર્યા

અહર્યાજી રામચદ્રજીને પગે લાગ્યા.

પાનું ૧૦

જાણી આજ, મુબઈ ૮

રીતે અદિતિએ પતિસેવાના પ્રભાવથી પોતાનાં પુત્રોએ
રાજ્ય ખોયું, તે પાછું મેળવ્યું હતું.

(૫) ઇલા.

ઇલા મનુની પુત્રી હતાં. નાનપણમાંથી જ તેના પિતાએ
શાસ્ત્રમાં તથા વ્યાવહારિક કાર્યમાં સારું શિક્ષણ આપ્યું
હતું. માતા યયા પછી તેણે પોતાના પુત્રને ઠેકી રીતે કેળ-
વ્યા, તે સંબંધી મનુ મહારાજને તેમને ઘણું જ્ઞાન આપ્યું
હતું. આ ઇલાદેવી કશ્યપના પુત્ર શક્તિની સાથે પરણ્યાં હતાં.
જેના નામના મુનિથી ઇલાને એક પુત્ર થયો હતો, જે
પરાશર મુનિને નામે ઓળખાયો હતો. આ પરાશર મુનિ
શાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. તેણે પરાશરમૃતિ નામનું
શાસ્ત્ર રચ્યું છે. માતાના નાનપણના શિક્ષણથી પરાશર
જ્ઞાની નીવડ્યા હતા. માતાનું એજ કર્તવ્ય છે કે, પોતાનાં
બાળકોને નાનપણથી સારી કેળવણી આપી, તેઓને સારી
તિવાણાં બનાવવાં. જે બાળકોને નાનપણથીજ નીતિનું સારું
શિક્ષણ આપ્યું હોય તો આગળ જતાં તે મહા જ્ઞાની થઈ
જે, માટે માતાનું આ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

(૬) ઇન્દ્રાણી.

પુલોહ નામના રાજાને શચી નામે પુત્રી હતી. આ શચી
નાનપણથી જ ધર્મનાં કાર્યમાં ઘણી કુશળ હતી. પોતાને
તિમત્ય કેમ ખાળવું, તેનું શિક્ષણ એણે નાનપણથી બહુ
સારી રીતે કર્યું હતું. આ શચી દેવીનાં લગ્ન તેમના પિતાએ

ઇન્દ્ર સાર્યે કયાં હતાં. ઇન્દ્રને જ્યારે જ્યારે દેત્યો તરફથી
 દુઃખ પડતું હતું ત્યારે તે પોતાની પત્ની શયીની સલાહ
 લેતાં હતાં. આપત્તિ વખતે પત્ની એ જ ખરે મંત્રી છે. શયી
 પણ સમયે સમયે પોતાના પતિને સારી સલાહ આપી, તેમને
 દેત્યોના હુમલામાંથી બચાવી લેતાં હતાં. એક વેળા વૃત્ર
 નામનો પ્રાહ્લણ દેત્યોનો પક્ષ લઈ ઇન્દ્રની સામે લડવા આવ્યો.
 આ યુદ્ધમાં ઇન્દ્રે વૃત્રને મારી નાંખ્યો. આથી ઇન્દ્રને પ્રહ-
 હંત્યાતું પાપ લાગ્યું. પ્રહાહંત્યા ઇન્દ્રની ખુદે પડવાથી ઇન્દ્ર
 કમળના જાળમાં છપાઈ ગયો. હવે સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રવિના
 અવ્યવસ્થિત થવા માંડ્યું. આથી દેવો ભેગા થયા તથા
 ઇન્દ્રનું રાજ્ય જ્યાં સૂધી ઇન્દ્ર ન આવે, ત્યાં સૂધી નહુપ
 નામના ધર્મોત્તમા રાજાને સોંપ્યું. નહુપ પ્રથમ તો ઘણી સારી
 રીતે રાજ્ય ચલાવતો હતો. પણ પાછળથી ઇન્દ્રાણીના રૂપથી
 મોહિત થઈ, તેની તેનાપર બદ દાનત થઈ. તેણે ઇન્દ્રાણીને
 સમજાવ્યું કે, ઇન્દ્ર હવે આવી શકે એમ નથી. માટે તું
 મારી સાથે લગ્ન કર. આપણે બેઉ સારી રીતે સ્વર્ગનું રાજ્ય
 ભોગવશું. ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું કે, શિયલ વત ગુમાવી હું સ્વ-
 ર્ગનું રાજ્ય આપની સાથે ભોગવવા માગતી નથી. આમ
 કરવાથી હું ઉભય લોકથી ખટ થાઉં. મને કોઈ પણ પ્રકારની
 તમે લાલચ આપો તે ફાકટ છે. આથી નહુપ ક્રોધે ભરાયો.
 ઇન્દ્રાણીએ કેટલોક વખત સૂધી તેને આઠા અવળા જવાબ
 આપી અટકાવ્યો. પછી નહુપે ઇન્દ્રાણીપર બળાત્કાર કરવાનું
 કહાંચ્યું. આથી ઇન્દ્રાણી ગભરાઈને બૃહસ્પતિને શરણે ગઈ.
 તેણે બૃહસ્પતિને કહ્યું “હે ગુરુદેવ! આમે મને પૂર્વે દાન
 આપ્યું હતું કે, તું અખંડ સૌભાગ્યવતી રહીશ તથા પતિ-
 વ્રતા થઈશ. પણ હાલમાં તે વચન મિથ્યા થાય એમ છે.”

દેત્યોને નામે ઝાળખાયા. અદિતિના પુત્રો દેવો દેત્યોથી હારી
 ગયા તથા દેવોનું રાજ્યપાટ વગેરે સઘળું દેત્યોએ લઈ લીધું.
 આથી અદિતિનું શરીર સંતાપવડે બગવા માંડ્યું. કેટલોક
 વખત પછી કશ્યપ ઋષિ સમાધિમાંથી બાહ્ય થઈ, પોતાના
 આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે ત્યાં સઘળી વસ્તુ અવ્યવસ્થિત
 તથા છિન્નભિન્ન જોઈ. આથી તેમણે અદિતિને પૂછ્યું કે,
 આ થવાનું શું કારણ છે? ત્યારે અદિતિએ કહ્યું કે, સઘળું
 કુશળ તો છે. પણ દેત્યોએ મારા પુત્રોનું રાજ્ય છીનવી
 લીધું છે તથા મને મારા રથાનમાંથી કઢાલી મૂકી છે. માટે
 મારી એવી માગણી છે કે, મારા પુત્રોને રાજ્ય પાછું મળે,
 એવી જોડવણ આપ કરો. કશ્યપે કહ્યું કે, તેં મારી સેવા
 કરીને પતિધર્મ ધણો સારી રીતે બજાવ્યો છે. પતિસેવા
 એ જ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે. તેં પતિસેવાવડે આ લોક તથા
 પરલોકના પરજય મેળવ્યો છે. હું તને કહું છું કે, તું પયો-
 વ્રતવડે શ્રી ભગવાનનું પૂજન કરીશ તો તારું કાર્ય
 સફળ થશે. આ વ્રત ફાગણ માસના શુકલ પક્ષની દ્વાદશીથી
 આરંભવું તથા તે વ્રત બાર દિવસ સૂધી કરવાનું છે. આ
 બાર દિવસ કેવળ દૂધ પીને રહેવું તથા સઘળો કાળ વિષ્ણુ-
 ભગવાનના આરાધનમાં ગાળવો. દરરોજ અગ્નિમાં હોમ કરવો,
 પરમાત્માનું પૂજન કરવું, બ્રાહ્મણોભોજન તથા દાનાદિ કરવાં.
 આ વ્રત કરનારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું, મિથ્યા ભાષણ કરવું નહિ
 તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરવો. અદિતિએ કશ્યપ મુનિના કહ્યા
 પ્રમાણે આ પયોવ્રત કર્યું. આથી અદિતિને ત્યાં ઉપેન્દ્ર ભગ-
 વાન પ્રકટ થયા. આ ભગવાને બલિરાજ પાસે ત્રણ ડગલાં
 પૃથ્વી માંગી તથા તેમ કરી ત્રણે લોકો લઈ લીધા. દેત્યોએ
 દેવોનું જે રાજ્ય લઈ લીધું હતું, તે તેઓને પાછું આપ્યું.

આ રીતે અદિતિએ પતિસેવાના પ્રભાવથી પોતાનાં પુત્રાએ જે રાત્ર્ય યોગ્ય, તે પાછું મેળવ્યું હતું.

(૫) ઇલા.

ઇલા મનુની પુત્રી હતાં. નાનપણમાંથી જ તેના પિતાએ ધર્મશાસ્ત્રમાં તથા વ્યાવહારિક કાર્યમાં સારું શિક્ષણ આપ્યું હતું. માતા થયા પછી તેણે પોતાના પુત્રને ઠેકી રીતે ઠેકવવા, તે સંજોગથી મનુ મહારાજાએ તેમને ઘણું જ્ઞાન આપ્યું હતું. આ ઇલાદેવી કશ્યપના પુત્ર શક્તિની સાથે પરણ્યાં હતાં. શક્તિ નામના મુનિથી ઇલાને એક પુત્ર થયો હતો, જે પરાશર મુનિને નામે ઓળખાયો હતો. આ પરાશર મુનિ ધર્મશાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. તેણે પરાશરમુતિ નામનું ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યું છે. માતાના નાનપણના શિક્ષણથી પરાશર મહારાજાની નીચડયા હતા. માતાનું એજ કર્તવ્ય છે કે, પોતાનાં બાળકોને નાનપણથી સારી ઠેકવણી આપી, તેઓને સારી નીતિબાળાં બનાવવાં. જે બાળકોને નાનપણથીજ નીતિનું સારું શિક્ષણ આપ્યું હોય તે આગળ જતાં તે મહા જ્ઞાની થઈ શકે, માટે માતાનું આ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

(૬) ઇન્દ્રાણી.

પુલોહ નામના રાજાને શચી નામે પુત્રી હતી. આ શચી નાનપણથી જ ધર્મનાં કાર્યમાં ઘણી કુશળ હતી. પોતાને પાતિવ્રત્ય કેમ પાળવું, તેનું શિક્ષણ એણે નાનપણથી બહુ સારી રીતે કર્યું હતું. આ શચી દેવીનાં લગ્ન તેમના પિતાએ

ઇન્દ્ર સાથે ક્યાં હતાં. ઇન્દ્રને જ્યારે જ્યારે દેત્યો તરફથી
 દુઃખ પડતું હતું ત્યારે તે પોતાની પત્ની શચીની સલાહ
 લેતાં હતાં. આપત્તિ વખતે પત્ની એ જ ખરો મંત્રી છે. શચી
 પણ સમયે સમયે પોતાના પતિને સારી સલાહ આપી, તેમને
 દેત્યોના હુમલામાંથી બચાવી લેતાં હતાં. એક વેળા વૃત્ર
 નામનો બ્રાહ્મણ દેત્યોનો પક્ષ લઇ ઇન્દ્રની સામે લડવા આવ્યો.
 આ યુદ્ધમાં ઇન્દ્રે વૃત્રને મારી નાંખ્યો. આથી ઇન્દ્રને બ્રહ્મ-
 હત્યાનું પાપ લાગ્યું. બ્રહ્મહત્યા ઇન્દ્રની ખુદે પડવાથી ઇન્દ્ર
 કમળના જાળમાં ધૂપાઇ ગયો. હવે સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રવિના
 અભ્યવસ્થિત થવા માંડ્યું. આથી દેવો ભેગા થયા તથા
 ઇન્દ્રનું રાજ્ય જ્યાં સૂધી ઇન્દ્ર ન આવે, ત્યાં સૂધી નહુપ
 નામના ધર્માત્મા રાજાને સોંપ્યું. નહુપ પ્રથમ તો ધણી સારી
 રીતે રાજ્ય ચલાવતો હતો. પણ પાછળથી ઇન્દ્રાણીના રૂપથી
 મોહિત થઇ, તેની તેનાપર ગદ્દ દાનત થઇ. તેણે ઇન્દ્રાણીને
 સમજાવ્યું કે, ઇન્દ્ર હવે આવી શકે એમ નથી. માટે તું
 મારી સાથે લગ્ન કર. આપણે બેઉ સારી રીતે સ્વર્ગનું રાજ્ય
 ભોગવશું. ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું કે, શિયલ મત શુભાવી હું સ્વ-
 ગનું રાજ્ય આપની સાથે ભોગવવા માગતી નથી. આમ
 કરવાથી હું ઉભય લોકથી બદ થાઉં. મને કોઇ પણ પ્રકારની
 તમે લાલચ આપો તે ફાકટ છે. આથી નહુપ ક્રોધે ભરાયો.
 ઇન્દ્રાણીએ કેટલોક વખત સૂધી તેને આડા અવળા જવાબ
 આપી અટકાવ્યો. ધણી નહુપે ઇન્દ્રાણીપર બળાત્કાર કરવાનું
 કહાવ્યું. આથી ઇન્દ્રાણી ગભરાઇને બૃહસ્પતિને ચરણે ગઇ.
 તેણે બૃહસ્પતિને કહ્યું “હે શુક્રદેવ! આરે મને પૂર્વે દાન
 આપ્યું હતું કે, તું અખંડ સૌભાગ્યવતી રહીશ તથા પતિ-
 વ્રતા થઇશ. પણ હાલમાં તે વચન મિથ્યા થાય એમ છે.”

જુહસ્પતિએ કહ્યું કે, તું ગભરાઇશ નહિ. યોગ સમયમાં તું
 તારા પતિને પાછા મેળવશે. નહુપને આ વાતની ખબર પડી.
 ઇન્દ્રાણી જુહસ્પતિની પાસે ગઇ છે, આમ જાણી તે ક્રોધે બરાયો.
 તે દેવોને કહેવા લાગ્યો કે, “ઇન્દ્રે ધણા અપરાધો કયો છે,
 તેણે અહર્યાના શિયળને લાગ કયો હતો. પણ તમે તેને
 અટકાવ્યો નહિ તથા મને તમે શા માટે અટકાવો છો?”
 દેવો પછી જુહસ્પતિ પાસે ગયા તથા જુહસ્પતિને કહ્યું કે,
 ઇન્દ્રાણી નહુપને આપે તો સાફ. આ વખતે ઇન્દ્રાણીએ જુહસ્પ-
 તિના કાલાવાલા કરી કહ્યું કે, હું આપને શરણે આવી છું.
 માટે આપે માફ રક્ષણ કરવું જોઇએ. પછી જુહસ્પતિએ
 ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે, ઇન્દ્રાણી અમુક સમયની અવધિ માંગી
 લે. આ રીતે ઇન્દ્રાણીએ નહુપની પાસે જઇ કેટલાક સમયની
 અવધિ માંગી લીધી. ત્યારબાદ તેઓ તથા જુહસ્પતિ વિષ્ણુ
 ભગવાન પાસે ગયા તથા ઇન્દ્ર કેવી રીતે બ્રહ્મહત્યામાંથી
 શ્રે, તે માટે પૂછવા લાગ્યા. વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યું કે, જો ઇન્દ્ર
 અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે તો તે બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થાય. દેવોએ
 ઇન્દ્ર પાસે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યો. આથી ઇન્દ્ર બ્રહ્મહત્યાથી
 મુક્ત થયો. પણ નહુપની પાસે તે જઇ શકવા સમય થયો
 નહિ. આ વખતે ઇન્દ્રે ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે, તું નહુપ પાસે જા
 તથા કહે કે, હું આપની પાસે આવવા તૈયાર છું. પણ આપ
 કોઇ વાહનમાં બેસીને આવો તો હું નહિ આવું. પણ પાલખીમાં
 બેસીને તે પાલખી ઋષિઓ પાસે ઉથકાવી મારી પાસે આવો
 તો હું આપની સાથે આવવા તૈયાર છું. આ રીતે ઇન્દ્રા-
 ણીએ નહુપને કહ્યું. નહુપે અવિચારી હોવાથી તે જાળ-
 તપ્ત્રી હા પાડી. પછી નહુપ સાત ઋષિઓ પાસે પાલખી
 ઉથકાવી ઇન્દ્રાણી પાસે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં નહુપે જડ-

પથી ચાલવા માટે ઋષિઓને ધમકી આપી. આથી ઋષિ-
ઓએ તેને શાપ આપ્યો કે, તું અન્નગર થઈ જા. તે જ સ-
મયે નહુષ અન્નગર થઈ ગયો તથા સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રે આ-
પી પોતાને કબજે લીધું તથા ઇન્દ્રાણી સહિત પોતે રાજ્ય
લોગવવા લાગ્યો. આપણે જોઈએ છીએ કે, જો કે ઇન્દ્રાણીને
આટલાં દુઃખો પડ્યાં, છતાં તેણે પોતાનું શિયળવ્રત પાળ્યું.

• (૭) ઉત્તરા.

ઉત્તરા વિરાટ રાજાની પુત્રી હતાં. અર્જુને એને વ્રત-
કળા શીખવી હતી. તે ગ્રંથણકળામાં તથા ગાવામાં ઘણું
હોશિયાર હતાં. જ્યારે પાંડવો વિરાટ રાજાને ત્યાં બાર વર્ષ
વનવાસ લોગવ્યા પછી તેરમે વર્ષે છપા વેશમાં રહ્યા હતા
ત્યારે અર્જુને ગૃહતટાને વેશ ધારણ કર્યો હતો તથા ઉત્ત-
રાને વ્રતકળા શીખાવી હતી. કૌરવોને શક ગયો કે, પાંડવો
વિરાટના દરબારમાં છે, તેથી ઉત્તર કુમાર પાસેથી ગોધન કૌ-
રવોએ ખાધું લઈ જમા માંડ્યું. તે વેળા અર્જુને ઉત્તર કુમા-
રને સહાય આપી ગોધન પાછું લઈ આવ્યો હતો. આ વખતે
યુદ્ધમાં જતી વખતે ઉત્તરાએ અર્જુનને કહ્યું હતું કે, યુદ્ધમાં
જિતીને જ્યારે આવો ત્યારે મારી દીંગલીમાટે યુદ્ધમાંથી
ચોળી તથા ચણીઆનું કપડું લાવશો. અર્જુને યોધાઓને
મારી તેના જામાને ફાડી તે કપડું ઉત્તરાને આપ્યું હતું. પછી
જ્યારે તેરમું વર્ષ પૂરું થયું અને પાંડવો છતા થયા, તેવેળા
વિરાટને ઘણો પરતાવો થયો કે, તેણે પાંડવોને પોતાને ઘેર
દાસ તરીકે રાખ્યા. વિરાટે પોતાની પુત્રી ઉત્તરા અર્જુનને
આપવાં જણાવ્યું. અર્જુને કહ્યું કે, હું આ છોકરીનો શરૂ

થાઉં, માટે મારાથી આ છોકરીનું ગ્રહણ થઇ શકે નહિ. પછી વિરાટે જ્યારે બહુ વિનવણી કરી ત્યારે યુધિષ્ઠિર રાજાએ કહ્યું કે, આ છોકરીનાં લગ્ન અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુ સાથે કરશું. તરત જ દારકાથી મુલદ્રાને બોલાવ્યાં તથા વાજતે ગાજતે ઉત્તરાનાં લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કર્યાં. પછી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, જ્યારે અમે કૌરવો પાછેથી રાજ્ય પાછું મેળવશું ત્યારે ઉત્તરાને ઘેર લઇ જઇશું. કૌરવોપાસે પાંડવોએ રાજ્યને માટે માંગણી કરી, પણ દુર્યોધન આદિએ એક તલ માત્ર પણ પૃથ્વી પાંડવોને આપી નહિ આ વખતે કૌરવોએ પાંડવો સાથે સાત કોઠામાં લડવાની માંગણી કરી. હવે આ સમયે અર્જુન ત્યાં હતો નહિ તથા કોઠાયુદ્ધ અર્જુન સિવાય બીજો કોઇ જાણતો નહતો. આ વેળા અભિમન્યુએ બહાર આવી કહ્યું કે, હું કોઠાયુદ્ધ સારી રીતે જાણું છું. તમે કોઇ પણ રીતે ગજરાઓ નહિ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, બાઈ ! તું હજી બાળક છે તથા તું યુદ્ધ કરવા હજી યોગ્ય નથી. આ વખતે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, શરવીર પુત્રને વયની કશી ચિંતા હોતી નથી. મને યુદ્ધમાં જવા માટે રજા આપો. ત્યાર પછી અભિમન્યુ દ્રૌપદી આદિની રજા લેવા અંતઃપુરમાં ગયો. દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, શું તારા કાકાઓ બળમાં આવી થાક્યા કે તારા સરખા રૂધ ધાવતા કુમારને યુદ્ધને માટે મોકલે છે ? તારા કાકાઓની શુદ્ધિ ચાલતી નથી. આ વખતે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, મને કાકાઓએ ઘણી ના પાડી છે, પણ મારી પોતાની જ મરજ છે કે યુદ્ધમાં જઇ શત્રુઓને મારું. આથી દ્રૌપદી ખુશ થયાં તથા તેને વરમાળ પહેરાવી. આ વખતે મુલદ્રાએ કહ્યું કે, જો અભિમન્યુ રણમાં કાલે ચઢવાનો હોય તો આજેને આજે વિરાટ નગર જઇ ઉત્તરાને બોલાવી માંગવો. તે

પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું. યુધિષ્ઠિરે વિરાટ રાજ્યને ત્યાં સાંઠણી ઉત્તરાને તેડી લાવવા મોકલી. છેક સવાર પડી તથા યુદ્ધના શંખ નાદ કુંકાવા લાગ્યા, પણ ઉત્તરા આવી પહોંચી નહિ. પછી અભિમન્યુ કહે કે, હું રણમાં જવા હવે થોભતો નથી. તે સજ્જ થઈ રથમાં બેસી લડવા માટે ચાલ્યો. જ્યારે તે રસ્તામાં જાય છે, તેવામાં રસ્તામાં જ ઉત્તરા તેને મળી. તેણે ઘોડાને ઘટકાવ્યા તથા અભિમન્યુને પાછો વાળ્યો. અભિમન્યુ પાછો આવ્યો. આ વખતે ઉત્તરાને જે દહાડા રહ્યા, તેથી પરીક્ષીતકૃષ્ણે પાંડવોના વશનો વધારનાર પુત્ર થયો. અભિમન્યુ લડાઈમાં સાતમા ઠેાઠાની અંદર જ્યદ્રથને હાથે મરી ગયો. માઠા સમાચાર સાંભળી અર્જુનને ક્રોધ ચઢ્યો તથા જ્યદ્રથનું મરતક છેદી નાખ્યું. પાંડવોનાં સઘળાં માણસો આ યુદ્ધમાં મરી ગયાં. જે કે દુર્યોધન પાસેથી મારી નાંખી રાજ્ય લીધું, પણ યુધિષ્ઠિરાદિનો જીવ એટલો બધો ખિન્ન થયો કે, તેણે રાજ્યપાટ છોડી ઉત્તર હિમાલય તરફ પ્રયાણ કર્યું.

(૮) ઉમા.

ઉમા અથવા પાર્વતી હિમાલય પર્વતને ત્યાં પુત્રીકૃષ્ણે જન્મ્યાં હતાં. પૂર્વ જન્મમાં તેઓ સતી હતાં તથા શ્રી શંકરનાં પત્ની તથા દક્ષ પ્રજાપતિનાં પુત્રી થાય. યજ્ઞમાં સતી થયા પછી તેમણે હિમાલયને ત્યાં જન્મ લીધો હતો. પાર્વતીજી પિતાને ઘેર મોટાં થતાં હતાં, તેવામાં એક વેળા નારદ ઋષિ હિમાલયને ત્યાં આવ્યા. નારદને હિમાલયે પૂછ્યું કે, આ પુત્રીને માટે કેવો વર મળશે ? નારદે કહ્યું કે, એ ઘણું તપશ્ચરણ કરશે ત્યારે સર્વ જગતમાં પૂજતા ઇશ્વર ભગવાન આ

છોકરીનું પાણિયદણ કર્યો. આમ કહી નારદ મુનિ ત્યાંથી
 ચાલી નીકળ્યા. ત્યાર બાદ ઉમાએ પોતે તપશ્વરણ કરવા માટે
 વનમાં જવાનો આશ્રય લીધો. એમના માતા તથા પિતાએ
 નહિ જવામાટે ઉમિયાને ઘણું સમજાવ્યાં, પણ ઉમા એકનાં
 એ થયાં નહિ. આખરે જ્યા તથા વિજ્યા નામની પોતાની
 બે સર્પાઓને સાથે લઈ તે તપ કરવા વનમાં ગયાં. ત્યાં ઉ-
 માએ મહાન તપ આદર્યું. ઋષિઓ પણ તેમનું તપ જોઈ
 આશ્ચર્ય પામ્યા. આ રીતે તપ કરતાં કેટલોક સમય ગયા કેટે
 એક વેળા શંકરે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ ત્યાં દર્શન લીધાં.
 તેણે ઉમાને પૂછ્યું કે, આટલું બધું તપ તમે શા માટે આદરી
 બે છો ? ઉમાએ કહ્યું કે, શંકર જેવા પતિ મેળવવા માટે
 હું આ તપ આદરું છું. શંકરે કહ્યું કે, તેનામાં એવો શો
 ગુણ છે કે, તેને માટે તમે આટલું તપ કરો છો ? તેઓ વૃવભ
 ઉપર બેસનાર છે તથા તમારા સ્વર્ણાં રાજ્યુત્રી હાથીપર
 બેસનાર છે. વળી તે રમશાનની રાજ્ય બોળે છે તથા રમશા-
 નમાંજ રહે છે તથા તમે તો રાજમહેલમાં રહો છો. તમને
 એમની સાથે રહી રમશાનમાં રહેવું કેમ ગમશે ? માટે તપ
 છોડી દો તથા શંકરને પરણવાનો આશ્રય મૂકી દો. આટલું
 કહેવાથી ઉમા તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણપર ક્રોધે બરવાં. આ સમયે
 શંકર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ છોડી નાંખી પોતે પોતાનું શંકર
 સ્વરૂપ દર્શાવ્યું તથા ઉમાનો હાથ પકડી લીધો. ઉમા એકદમ
 શરમાઈ ગયાં તથા તેમની પાસેથી હાથ છોડવી શક્યાં નહિ.
 પછી શંકર ભગવાને કહ્યું કે, તમે ઘેર જાઓ તથા વિવાહની
 સઘળી નૈયારી કરો. હું તમારી સાથે પરણવા જાઉં છું. આમ
 કહી ઉમા પોતાને ઘેર ગયાં તથા શંકર પોતાની કૈલાસ પર્વત
 પર ગયા. શંકર પોતાના ગણસહિત હિમાલયને ત્યાં આવ્યા

તથા વિધિપુરંસર ઉમાનાં લગ્ન શંકરસાથે થયાં. લગ્ન થઈ ગયા પછી શંકરની સાથે ઉમા પોતાને ઘેર ગયાં. ત્યાં પાવંતી શંકરને પગે લાગી કહેવા લાગ્યાં કે, મેં યજ્ઞમાં આપતું જે અપમાન કર્યું, તે क्षમા કરશે. શંકરે કહ્યું કે, પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે, પતિને જ સર્વસ્વ માની તેને માટે પોતાનો દેહ અર્પણ કરવો તથા તે જ પતિ કરી મળવા માટે મહાન તપ આદરવું. આપના જેવાં સતીને ધન્ય છે.

(૯) ઋકિમણી.

વિદર્ભ દેશમાં ભીમક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પાંચ પુત્રો તથા એક પુત્રી હતાં. મોટા પુત્રનું નામ ઋકમ હતું તથા પુત્રીનું નામ ઋકિમણી હતું. ઋકિમણીએ નાનપણથી જ શ્રીકૃષ્ણના પરાક્રમનાં વખાણ સાંભળ્યાં હતાં તથા તેનું શ્રીકૃષ્ણને જ પરણવાનું મન હતું. તેના માતા તથા પિતા પણ તે બાળતમાં રાજી હતાં. પણ ઋકિમણીનો મોટો ભાઈ ઋકમ શિશુપાળનો મિત્ર થતો હતો. તેથી તેને આ બાળત પસંદ ન હતી. તેણે શ્રીકૃષ્ણની સાથનાં ઋકિમણીનાં લગ્ન અટકાવ્યાં તથા શિશુપાળ જે શ્રીકૃષ્ણનો કટ્ટો શત્રુ થાય, તેની સાથે ઋકિમણીનો વેવિશાળ કર્યો. લગ્નનો દિવસ પણ નક્કી થયો તથા કુંડિનપુરમાં લગ્નસમારંભ થવા માંડ્યો. આ બાળતથી ઋકિમણી ઘણીજ ચિંતા કરવા લાગી. તેણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને શોધી કાઢ્યો તથા તેની સાથે એક પત્રિકા આપી હારિકા મોકલ્યો તથા શ્રીકૃષ્ણને વિનવણી કરી કે, તમો કોઈ પણ નીતે આવી મારું હરણ કરી જાઓ. સદરહુ, પત્રિકા લઈ પાછળના દ્વારથી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ હારિકા ગયો. શ્રીકૃ-

ધ્યે પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને કુંડિનપુરના અધળા શુભ સમાચાર પૂછ્યા. પછી પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે શ્રીકૃષ્ણને ઝકિમણીએ જે પત્રિકા આપી હતી, તે તેના હાથમાં મૂકી. આ પત્રિકા નીચે પ્રમાણે હતી:—

કાગળ.

દારિકાં પુરી પુરી સોહામણી, તાંહાં બીરાળે શ્રીકૃષ્ણ,
અવણ વહેલા આવળે. ટેક.

માન મૂકી લુખી લુખી વીનવું, કાળચક્ર ભમે શીર ઉખ્ય. ૭૦ ૧
કોલી નજરે જોયા નથી આપને, ઓળખાણ વિના ધરું હામ; ૭૦
માટે માફ કરી હરિ સુજને, બહાલા બહેલા વળો કહું આમ. ૭૦ ૨
મારી છાતી દોઢે ધસી તમલણી, બીલી લેજો વેળાસર ચાર; ૭૦
પૂઠે ભમતો શિશુપાળ કાળ તે, મૂઝો આવશે સાંજ સવાર. ૭૦ ૩
અહો રાય હું છું હીણ કિંકરી, ઉલટયો ધરનો સહુ સાધ; ૭૦
મારું અળખાનું શું જોર ફાવશે, માટે આવી અહો સુજનાય. ૭૦ ૪
મારું ચિત્ત પ્રોવાયું તમમાંહે, વરું તો વરું શ્રી જહુરાય; ૭૦
પ્રીતિજેશ તે નારીની જાતમાં, દુધ ઉલરો નાજ સમાયા ૭૦ ૫
માગી માન મૂંકી સામંદ્રકરું, માની રાખો કરી તમ વામ; ૭૦
આપ્યા પ્રાણ મેં તો વાસુદેવને, હવે લયથી ઉગારજો સ્વામ. ૭૦ ૬
મોટા મોટા રાજા શુણ સાંભળ્યા, નહીં બીજમક મન મનાય; ૭૦
પછી બોલ્યો મોટો ભાઈ ઝકમ તે, યોગ્ય એક શિશુપાળરાય. ૭૦ ૭
હારી ગજવી ઠીરતી તેહની, તારે ભાષે ધયો કંઈ કાન; ૭૦
વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો ઝકમકેશ તે, પહેન લાયક છે નંદકહાન. ૭૦ ૮
નામ મુણતાં ગમ્યો વરરાયને, સાચી વાત કહી ઝકમકેશ; ૭૦
નથી જોની સમાન કો લોકમાં, એ તો શુણરૂપ રૂઢે વેશ. ૭૦ ૯
ક્રોધ આવેશમાં ઝકમ ભાઈ તો, ધણી નિંહા બક્યો બહુ વાર; ૭૦

इक्ष्मणी हरण

इक्ष्मणी हरण

पानु २०

संदर्भ आठ, मूल ८

ઘણાં વચનો કહ્યાં વળી બાપને, નથી શિશુ પાળ સમ કોઈ સાર. ૭૦ ૧૦
તારે કંકાસનું મોટું બાળવા, એમ જાણી બાણી હા રાય; ૭૦
શિશુ પાળને ટીકા મોકલ્યો, તે તો બાએગવાન મનાય. ૭૦ ૧૧
મારે પડ્યું નથી કાંઈ જોઈતું, પડ્યું મોટું પરાક્રમ દેવ; ૭૦
માટે રાક્ષસ વિધિએ વરો, બહેલા થાઓ ક્યારે કરું સેવ. ૭૦ ૧૨
અંગા મંદીર પૂરીની બહાર છે, હું તાં આવીશ પૂજવા માત; ૭૦
તમે બહેલા પધારજો ત્યાં ખરા, પછી થાશે ત્યાં હાં સંધીવાત. ૭૦ ૧૩
હવે ઘડીએ તે ઘુંટ બરાય છે, માટે આવીને લો જ સંભાળ; ૭૦
મૂર્ખ સાથે તે શું ઘર માંડવું. જેથી જાન્યો જને બેહાલ. ૭૦ ૧૪
રંક ઋકિમણી કિંકરી દાસીના, સ્વામ સ્વીકારજો સાધાંગ; ૭૦
પાણી પીવા રહેશે નહિ નાથજી, આવી રાખી કરો અરધાંગ. ૭૦ ૧૫

(કવિ નમંદ.)

કાગળ વાંચી રહ્યા પછી પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે સઘળી હકી-
કત કહી સંભળાવી તથા જલદી શ્રીકૃષ્ણને કુંડિનપુર આલવા
માટે કહ્યું. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ચાલો, હું કુંડિનપુર આવવા
તૈયાર છું. ત્યાં જઈ જે કોઈ રાજા સામે થશે, તેને જિતી
ઋકિમણીનું હું હરણ કરીશ. પછી પેલો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ તથા
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કુંડિનપુર આવ્યા. આ વખતે લગ્નને કેવળ
બેજ પહોર બાકી રહ્યા હતા. રીત રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન થતાં
પહેલાં ઋકિમણી પગે ચાલી ગામને પાદરે દેવીનાં દર્શન
કરવા ગયાં. આ સમયે લાગ સાધી શ્રીકૃષ્ણે ઋકિમણીને
પોતાના રથમાં બેસાડી રથને હાંકી લઈ જવા માંડ્યો. આ
વખતે શિશુ પાળ, ઋકિમ તથા અન્ય રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણને અટ-
કાવવા નીકળી પડ્યા. ઘણા રાજાઓ મરી ગયાં. ઋકિમ કેદ
પકડાયો. તથા ખડ્ગ કાઢી, જેવા શ્રીકૃષ્ણ ઋકિમને મારવા
જાય છે ત્યારે ઋકિમણીએ વચમાં પડી કહ્યું કે, તમારો જો

મારાપર પ્રેમ હોય તો આ મારા લાઈને મારશે નહિ. શ્રી-
કૃષ્ણે હથીઆર પાછું લઈ લીધું. ઋકિમ જીવતો રહ્યો, પણ
નગર તરફ જવાની તેની હિમત ચાલી નહિ. તે ત્યાં જ જ-
લમાં જ રહ્યો તથા ત્યાં પોતાને નામે નગર વસાવ્યું. ત્યાં
ઋકિમણી શ્રીકૃષ્ણ સાથે પરણ્યાં તથા લીમકે તથા તેની
રાણીએ સારી રીતની પહેરામણી આપી શ્રીકૃષ્ણને તથા રાણી
ઋકિમણીને વિદાય થયાં દારિકામાં રહી ઋકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણ
સાથે ઘણા પ્રેમપૂર્વક ગૃહસંસાર ચલાવ્યો. એમણે શ્રીકૃષ્ણને
સતોષ આપી ઘણા કાર્યોમાં સહાયતા આપી હતી.

(૧૦) એખા.

એક વેળા ભગવાન શંકર તપ કરવા માટે જંગલમાં
ગયા. આ સમયે પાર્વતીએ કહ્યું કે, મને એકલા સૂના કેલા-
સમાં ગમશે નહિ. માટે હું બે બાળકને મેલથી ઉત્પન્ન કરીશ.
શંકરે તેમ કરવાની હા પાડી તથા તેઓ તપ કરવા ચાલ્યા
ગયા. પાર્વતીએ પોતાના જમણા અંગના મેલથી એક પુત્રને
તથા ડાબા અંગના મેલથી એક પુત્રીને ઉત્પન્ન કરી. આ પુત્ર
તથા પુત્રી બેઉ પાર્વતીજી પાસે રહેતાં હતાં. એક વેળા નારદ
મુનિ ત્યાં કેલાસપર આવ્યા તથા પેલા પુત્ર તથા પુત્રીને જોયાં.
પછી તે મહાદેવ જ્યાં તપ કરતા હતા ત્યાં જઈ કહ્યું કે,
તમે તો અહીં તપ કરો છો તથા તમારા ઘરમાં તો એક
બાળક તથા બાળકી રહે છે. મહારાજ! આ શું ગળણ!
શંકરે જે પાર્વતીને આજ્ઞા આપી હતી કે, તું મેલથી એક
બાળક તથા એક બાળકીને ઉત્પન્ન કરજે, તે વાત તેઓ
ભૂલી ગયા તથા હાયમાં ત્રિચલ લઈ ધસમરયા પોતાના કેલાસ-

વાસ પ્રતિ જવા નીકળ્યા. પછી દ્વારમાં આવતાં ત્યાં તેણે
એક પુત્રને તથા એક પુત્રીને જોયાં. બાળકોએ શ્રીશંકરને
અંદર જતા અટકાવ્યા તથા કહ્યું કે, અમારી માતા અંદર
સ્નાન કરવા બેઠાં છે તથા કોઈપણ પુરૂષને અંદર જવા ના
પાડી છે. તે છતાં શંકરે માન્યું નહિ. બાળકે હાથ પકડી
શંકરને અટકાવ્યા. આ વખતે શંકર તથા પેલા બાળક વચ્ચે
યુદ્ધ ચાલ્યું. આ ગલરાટમાં ઓખા મીઠાની કોટડીમાં સંતાઈ
ગઈ. પુત્રનું મરુતક ત્રિશૂલથી કપાઈ ગયું તથા તે અંદર લોકમાં
જઈ પડ્યું. પછી શંકર ધસમસ્યા અંદર ગયા. ત્યાં જઈ
જૂવે છે તો પાર્વતી નાવા બેઠેલાં હતાં. પાર્વતીએ શંકરને
પૂછ્યું કે, મેં જે બાળકોને બહાર બેસાડ્યાં હતાં. તેણે તમને
કેવી રીતે અંદર આવવા દીધા? મહાદેવે સઘળી બનેલી વાત
કહી. પછી શંકરને યાદ આવ્યું કે, મેંજ પાર્વતીને પોતાના
મેલથી એક પુત્ર તથા એક પુત્રી ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું હતું
તથા આ લઠાવી મારવાનું સઘળું કારસ્થાન નારદ મુનિનું
હતું. પાર્વતી ઘણા જ ચિંતાતુર થયાં. પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવા શંકરે
નંદીને હુકમ કર્યો કે, રસ્તામાં જે કોઈ પ્રથમ જડે, તેનું
મસ્તક ચારી પાસે લાવ. હું એ બાળકને જીવતું કરીશ. નંદી
આજ્ઞા સાંભળી બહાર ગયો તથા પ્રથમમાં એક હાથી જોવામાં
આવ્યો. આ હાથીનું મસ્તક લઈ નંદી મહાદેવ પાસે આવ્યો.
મહાદેવે તે બાળકના ધડપર હાથીનું મસ્તક મૂક્યું તથા
બાળકને જીવતું કર્યું. પછી પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, કોઈપણ
માંગલિક કાર્યમાં આ વિઘ્નરાજનું પ્રથમ પૂજન થશે. લો-
કમાં આ બાળકનું નામ આજથી ગણપતિ પડશે. હવે ઓખા
ઠ્યાં છે, તેની શોધ કરવા માંડી. ઓખા મીઠાની કોટડીમાંથી
નીકળી આથી પાર્વતીએ શાપ આપ્યો કે, જા તું મીઠાની માફક

ઓગળશે. આખરે પુત્રીએ પાર્વતીજીની બહુ આજીજી કરી ત્યાં પાર્વતીએ કહ્યું કે, જા, તારે નિમિત્તે ચિત્ર માસમાં જે અલ્પજ્ઞા કરશે, તેનું સૌભાગ્ય વધશે.

હવે ચોષ્ટિતપુરમાં બજિરાજનો પૌત્ર બાણાસુર રાજ્ય કરતો હતો. તેણે કૈલાસ પર્વત પર જઈ મહાન તપવડે શંકરને પ્રસન્ન કર્યા. શંકરે વરદાન આપ્યું કે, તને હજાર હાથ થશે તથા તેને હજાર હાથી જેટલું બળ આવશે. આ વરદાનથી બાણાસુરને ઘણો ગર્વ થઈયો તથા સઘળા રાજાઓને જિતી પોને ધણેમ્હ વિચરતો હતો. તેને એક પછુ સંતાન ન હતું. એક વેળા તે બારીએ સવારમાં ઉભો હતો. તેવામાં ઘેડીએ આડી સાવરણી ધરી આથી બાણે તેનું કારણ પૂછ્યું. ઘેડીએ કહ્યું કે, સવારમાં વાંઝિયાનું મુખ જોવું ઉચિત નથી. તેથી મેં આડી સાવરણી ધરી. આથી શંકરને પ્રસન્ન કરવા તેણે પાછું તપ આદર્યું. શંકરને તપ કરી પ્રસન્ન કર્યા તથા એક બાળક આપ્યું. મહાદેવે કહ્યું કે, તારા નમીળમાં સંતાનનું મુખ નથી. પછી તેણે પાર્વતી દેવીને પ્રસન્ન કર્યા. પાર્વતીએ પોતાની છોકરી ઓખા બાણાસુરને સોંપી. બાણાસુર ઓખાને લઈ પોતાને ઘેર ગયો. એક વેળા તે અત્યંત ગર્વમાં આવી ગયો હતો તથા ગર્વમાં તેણે કૈલાસ પર્વતને ઉચક્યો. કૈલાસ પર્વત હાલવા લાગ્યો. પાર્વતીજી આથી પડી ગયાં. તેમણે આ વખતે શાપ આપ્યો કે, જા મારી છોકરીનો મસરો શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું તારા હજાર હાથનું ઉદન કરશે તથા તને ગર્વરહિત કરશે. પછી તેણે ઘેર આવી ઓખા કાઢને પછુ પરણે નહિ, માટે જળમાં એક ઢંડીઓ મહેલું બાંધ્યો. તેમાં ચિત્રવેખા તથા ઓખા સિવાય બીજું કંઈ જઈ શકે એમ

ઓખા

આ સ્વપ્નમાં ઓખાએ અનિદ્રના દર્શન કર્યા

પાનું ૨૫

લક્ષ્મી આર્ટ, મુબઈ ૮

ગોખા

છેવટે તેને શ્રીકૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધનું ચિત્ર બતાવ્યું

દમી આઈ, સુંબઈ, ૮

પાનું ૨૫

ન હતું. ઝોખા આ એક દંડીઆ મહેલમાં પતિને માટે
જુઓ કરતી હતી. એકવાર તે સૂતી હતી, તેવામાં તેને સ્વપ્ન
આવ્યું. આ સ્વપ્નમાં ઝોખાએ અનિરૂદ્ધનાં દર્શન કર્યાં.
(જીવો ચિત્ર). ઝોખા એકદમ જાગી ઉઠી તથા પોતાના સ્વપ્નની
વાત ચિત્રલેખાને કહી. તેણે ઝોખાનું પણ ઘણી રીતે
સાંત્વન કર્યું. પણ ચિત્ર શાંત થયું નહિ. તેણે આગ્રહ લીધો
કે, જે વર મેં સ્વપ્નમાં જોયો છે, તે જ વર મને ગમે તેમ
કરી મેળવી આપ. ચિત્રલેખાએ અનેક રાજનાં ચિત્રો બતા-
વ્યાં, પણ તે સર્વની ઝોખાએ ના પાડી. છેવટે તેને શ્રીકૃષ્ણના
પૌત્ર અનિરૂદ્ધનું ચિત્ર બતાવ્યું. (જીવો ચિત્ર) આ ચિત્ર જોઇ
ઝોખા એકદમ શરમાઈ ગઇ. પછી તેણે ચિત્રલેખાને કહ્યું
કે, ગમે તેમ કરી તું મને આ વર મેળવી આપ. ચિત્ર-
લેખાએ કહ્યું કે, ત્યાં આપણાથી જઇ શકાય એમ નથી.
કારણ કે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણનું ચક્ર દારિકાની રક્ષા કરે
છે. ઝોખા જ્યારે એકની બે થઇ નહિ, ત્યારે ચિત્રલેખા
જવા નીકળી. પછી નારદ મુનિએ ચક્રથી રક્ષા કરી ચિત્રલેખાને
દારિકામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. દારિકામાં જ્યાં અનિરૂદ્ધ સૂતો હતો,
તેને લઇ તે એકદંડીઆ મહેલમાં આવી. અનિરૂદ્ધને સૂવા
હીધો. પછી સવારના પહોરમાં જ્યારે નગારાં વાગ્યાં ત્યારે
અનિરૂદ્ધ જાગૃત થયો. તે ક્યાં આવ્યો છે, તે સંબંધી વિચાર
કરવા લાગ્યો. પછી ચિત્રલેખાએ તેને સઘળી વાત કહી.
ત્યાર બાદ ચિત્રલેખાએ અનિરૂદ્ધ સાથે ઝોખાનાં લગ્ન કરા-
વ્યાં. ચિત્રલેખા પોતે સ્વર્ગમાં ચાલી ગઇ. હવે દારિકાના રક્ષ-
કોને ઘરમાં દોઇ પર પુરૂષ છે, એમ શક આવ્યો. તેથી તે
વાત રાજાને કહી. રાજાએ પોતાના મંત્રી કૌભાંડને તથા
બીજાં માણસોને મહેલમાં તપાસ કરવા મોકલ્યા. પ્રથમ તે

જોખાજો પમડી આપી કહ્યું કે, બહીં ઠાઇપણું પર પુરૂષ નથી. પછી ઠોભાંટે મહેલ તપાસવા માંડ્યો, જોટલે અનિરૂદ્ધ લોગણ લઇ તેની સામે લડવા માટે આવ્યો. તેણે ઠોભાંડ તથા ખીલત રાજાનાં માણસોને ઢાંકી દાડ્યાં.

(૧૧) કૌશલ્યા.

કૌશલ દેશના રાજાને કૌશલ્યા નામે એક પુત્રી હતી. આને નાનપણથી ઇતિહાસ તથા પુરાણાદિ વાંચવાનો ધણે શોખ હતો. અયોધ્યાના રાજા હશરથ સાથે તે પરણ્યાં હતાં. આ બાઇ પોતાનો ધણે વખત આત્મચિંતનમાં ગાળતાં હતાં. ચિત્ર મહિનાની નવમીને દિવસે તેમણે પુત્રરૂપી રત્નને જન્મ આપ્યો હતો. આ રામચંદ્ર અવતારી પુરૂષ હતા. તેઓ નાનપણથી પિતા તથા વડિલો તરફ આરાધિત હતા. તેઓ પોતાના માતા કૌશલ્યા પામેથી ઘણીવાર ધર્મ તથા નીતિનું નાનપણમાં શિક્ષણ લેતા હતા. કૌશલ્યા માતાએ રામચંદ્રજીને એવું શિક્ષણ આપ્યું હતું કે, તેમને નાનપણથી જ એક ધર્મની ભૂતિ બનાવી દીધા હતા. જ્યારે કેકયીએ હઠ કરી કે, રામને વનવાસ દોડો તથા મારા પુત્ર ભરતને રાજ્યગાદી આપો ત્યારે હશરથે ઘણા રડતા અવાજે રામને વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપી. આ સમયે ભરત તથા શત્રુઘ્ન આદિ સઘળાં પરિવારજનો કેકયીનાપર ઘણા ક્રોધે ભરાયાં હતાં, પણ રામની તેનાપર ક્ષમા જોઇ સઘળાં શાંત પડી ગયાં હતાં. રામ વનવાસ જવા નીકળ્યા ત્યારે તેમનાં માતા કૌશલ્યા ઘણુંજ શોક કરતા લાગ્યાં તથા તેમને ન જવા માટે ઘણું સમજાવવા લાગ્યાં. (જુવો ચિત્ર) પણ રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, જો હું પિતાની આજ્ઞા

નહિ પાળું તો આ લોક તથા પરલોક બેઉથી બળે થઈશ. માટે માતૃશ્રી ! મને જવાની આજ્ઞા આપો. આખરે કૌશલ્યા માતાજીએ આજ્ઞા આપી, રામને વનવાસ ગયા પછી છઠ્ઠી રાત્રીએ દશરથે કૌશલ્યાને કહ્યું કે, “ હે રાણી ! મેં એક સુકુમાર બાળકને વનવાસ મોકલી ઘણો અનર્થ કર્યો છે. માટે તમે મને ક્ષમા કરો. હે રાણી ! તમે મારી તરફ રનેહભાવથી વર્તજો, પણ મારા કર્તવ્ય તરફ જરા પણ દ્વેશભાવ રાખશો નહિ. આ વચન સાંભળી કૌશલ્યા અત્યંત ખિન્ન થયાં. તે બોલ્યાં કે, હે પ્રાણનાથ ! આપ મારી પાસે ક્ષમા માગી, મારું અપમાન કરો છો. રામ તમને જેટલો વહાલો છે, તેટલોજ મને વહાલો છે. જે સ્ત્રીને પતિ કાલાવાલા કરી મનાવે તથા જે સ્ત્રી પોતાના પતિ દુઃખમાં હોય, તે વખતે તેમને વધારે દુઃખ આપે, તેવી સ્ત્રીને ધિક્કાર હજી. આપે તો કેવળ આપનું કર્તવ્ય જ બળવ્યું છે. આ કર્તવ્યથી આપ સત્યવાદી કહેવાયા છો. આપ જ્ઞાનદ્રષ્ટીથી જોઈ આપનો શોક શાંત કરો.” આ રીતનું કૌશલ્યાનું નિર્માળ હૃદય જોઈ દશરથ રાજા શાંત થયા તથા તેમની ઉદાર વૃત્તિની ઘણીજ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કૌશલ્યાના આ રીતિના વર્તનથી તેને ઘણો જ ધન્યવાદ ઘટે છે.

(૧૨) કેકયી

કેકયી કેકય રાજાની પુત્રી હતાં. તેમને રાજાએ અભ્યાસ કરાવી તથા ગૃહ કેળવણી આપી પાવરધાં કર્યો હતાં. તેમનામાં રાજની શુભો ઉતરી આવેલા હતા તથા કૌશલ્યા જેટલા જ તે ઉદાર મનનાં હતાં. પણ રામના વનવાસ કાઢતી વખતે જે તે વચન બોલ્યાં હતાં, તેમાં તેને કે અપરાધી નહતી, પણ

દેવોએ યશસ્વતીને આજ્ઞા કરી કે, તું કેકયી પાને જ તથા તેના મનને દેરવી નાંખ કે, જેથી રામ વનવાસ જાય તથા રાવણ સરખા રાક્ષસનો સંહાર થાય. આથી જ કેકયીનું મન દેરવાઇ ગયું હતું તથા તે અપકીર્તિને પામી હતી. કેકયી દશરથ રાજા સાથે પરંપરાં કરતાં તથા પતિએવાથી તેમણે દશરથને પોતાને વશ કરી લીધા હતા. એક વેળા ત્યારે દેવો તથા અશુરો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યારે દેવોએ દશરથ રાજાને સહાય કરવા આમંત્રણ કર્યું હતું. પછી દશરથ રાજા દેવો તરફથી લડવા માટે ગયા હતા. ત્યાં રાત્રીના યુદ્ધમાં માયાવટે અશુરોએ દશરથ રાજાને નિદ્રાવશ કર્યો તથા તેના રથની ધરી ભાંગી નાંખી. આ વખતે કેકયીએ રથની એક તરફની ધરી જ્યાં સૂધી પનિ સાવધ ન થયા ત્યાં સૂધી પોતાની કાંધપર મૂકી, રણના મેદાનમાં દેવોને મારવામાં દશરથને સહાય કરી હતી. જો આ વખતે કેકયીએ રથની ધરી પોતાની કાંધપર ન લોધી હોત તો દશરથ રાજાનો નહીં પરાજય થાત. આવી રીતના કેકયીના સાહસથી દશરથ તેનાપર પ્રસન્ન થયા તથા તેને જો વર માંગવા કહ્યું. આ સમયે કેકયીએ ના પાડી કે, હાલમાં મારે કોઈ પણ પ્રકારનાં વરદાન જોઈતાં નથી. યેર ગયા પછી સૌ થઈ રહેશે.

દશરથ રાજાને કેકયીથી ભરત, કૌશલ્યાથી રામચંદ્ર તથા સુમિત્રાથી લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન પુત્ર હતા. આ સૌમાં રામચંદ્રજી મોટા હતા. તેમને જ્યારે દશરથ રાજાએ રાજ્યાભિષેક કરવા માંડ્યો ત્યારે મંથરા નામની દાસીએ આવી, કેકયીને સમજાવી કે, તું કોઈ પણ રીતે માગી લે કે, ભરતને રાજ્ય મળે. (જુઓચિત્ર) મંથરાએ કહ્યું કે, રામ ઘણો ખટપટીજો છે, માટે આપને જે જો વરદાન રાજાએ આપ્યાં છે, તેથી એક વરદાન

કેકયી

મથરાએ કેકયીને સમજાવી કે ભરતને રાજ્ય મળે

પાનુ ૨૮

વડે રામને વનવાસ કાઢવાનું તથા બીજાવડે ભરતને રાજ્ય ગાદી અપાવવાનું તમો માગી લ્યો, એમ ઠેકચીને સમજાવ્યું. આ વખતે દેવોના જ કારરતાનથી ઠેકચી પોતાના શિક્ષણની ગૌરવતાને ભૂલી ગઈ તથા તેજ પ્રમાણે દશરથ રાજાપાસે માગણી કરી. દશરથ રાજા પાસેથી આ રીતે બે વરદાન માગી લેવાથી અયોધ્યામાં મોટો ખજાણાટ થઈ રહ્યો. પછી રામચંદ્રજી પોતાની માતા કૌશલ્યાને તથા ઉપમાતા ઠેકચીને તથા સુમિત્રાને પગે લાગી, સીતા તથા લક્ષ્મણ સાથે રણમાં સીધાવ્યા. આ અયોધ્ય કાર્ય થઈ જવાથી પાછળથી ઠેકચીને પણ ઘણું પરતાવો થયો. ભરતે મોસાળથી આવી પોતાની માને ઘણું કપકો આપ્યો તથા વડીલભાઈ રામચંદ્રની પાઠુકા રાજગાદી પર રાખી, વનવાસનો વેશ ધારણ કરી, પોતે નંદી આમમાં વાસ કર્યો.

(૧૩) કુંતા.

શૂર નામના એક યાદવ રાજાને પૃથા નામે પુત્રી હતી. એક સમયપર શૂર રાજાએ કુન્તીભોજ આગળ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, મારે જે પ્રથમ પુત્ર કે પુત્રી થશે, તે હું તમને આપીશ. આ રીતે મૈત્રીને લીધે શૂર રાજાએ પોતાની પૃથા નામની કન્યા કુન્તિ ભોજને આપી. કુન્તી ભોજ અતિથિઓની સેવા કરવામાં કુન્તિને રોકતા હતા. એક વેળા દુર્વાસા મુનિ કુન્તિભોજને ત્યાં અતિથિતરીકે આવ્યા. કુન્તાએ દુર્વાસા મુનિની એવી સેવા કરી કે, મુનિ સંતુષ્ટ થયા તથા તેને એક વશીકરણ મંત્ર આપ્યો. આ મંત્રથી જે દેવનું આવાહન કરે, તે દેવ ત્યાં આવી ઉભો રહે. આ મંત્ર ખરો છે કે ખોટો, તેનું

પાશ્વર્ય જોવા કન્યાવસ્થામાં જ કુન્તાએ સૂર્યદેવનું આવાહન કર્યું. તરતજ ત્યાં સૂર્ય દેવ યજ્ઞાયા તથા પૂજ્યું કે, મને આ માટે જોવાળો છો કુન્તાજી શરમાઈ ગયાં તથા મંત્રની પરીક્ષા જોવા માટે મેં આ કામ કર્યું છે, એમ કહ્યું. પછી સૂર્ય ભગવાને કહ્યું કે, મારો અહીં આવવાનો દેરો નિષ્કળ નહિ લય. પણ તને કરજી નામે એક કુમારાવસ્થામાં પુત્ર થશે, છતાં તારી કન્યાવસ્થા કાયમ રહેશે.

પછી કુન્તી જ્યારે યુવાવસ્થામાં આવ્યાં ત્યારે રાજા કુન્તીભોજે સ્વયંવર રચી કુન્તીને પરણાવવા માટે તૈયારી કરી. કુન્તીએ સ્વયંવરમાં પાંડુને જરમાળ આરોપી. આથી કુન્તાનાં લગ્ન પાંડુ સાથે થયાં. આ સિવાય પાંડુ માત્રી નાગની કન્યા સાથે પરણ્યા હતા. તેણે અનેક રાજાઓને જિતી દિગ્વિજય કર્યો હતો. એક વેળા આ રાજા શિકાર કરવા ગયો. તેણે વનમાં અનેક ધનુનો શિકાર કર્યો. પછી એક મૃગ મૃગલીની સાથે કીડા કરતું હતું. રાજાએ આ મૃગ તથા મૃગલીનો શિકાર કર્યો. મૃગ એક મુનિ હતા. તેણે પાંડુ રાજાને શાપ આપ્યો કે, તું પણ તારી રાણી સાથે જે વખતે કીડા કરવા જશે કે તુરત મરણ પામશે. આ શાપથી પાંડુ રાજાને ઘણો પંથ્થાપ થયો તથા પોતે જ રાણીઓને લઈ રાજપાટ મંત્રીને સોંપી વનમાં જઈ રહ્યા. એક વેળા સઘળા ઋષિઓ બ્રહ્મલોકમાં જવા નીકળ્યા. તે વેળા પાંડુ પણ જવા માટે તૈયાર થયા. તે વેળા ઋષિઓએ ના પાડી કે, તમારાથી આવી શકાશે નહિ. કારણ કે દેવઋણ, પિતૃઋણ તથા મનુષ્યઋણ આ ત્રણ ઋણ જેણે અદા કર્યા હોય, તેજ બ્રહ્મલોકમાં જઈ શકે. આથી પાંડુ રાજાને પોતે સંતાન વિનાના હોવાથી ઘણો સંતાપ થયો. આ વખતે

તેણે કુન્તાને બોલાવી, કોઈ પણ દેવ સાથે નિયોગ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું. પછી કુન્તીએ કહ્યું કે, હું આપની સેવા કરું છું, માટે આપ જે મારે વિશે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરો. જો તેમ ન થાય તો મને દૂર્વાસાએ એક આવાહન મંત્ર આપ્યો છે. આ મંત્રથી કોઈ પણ દેવને હું બોલાવી શકું એમ છું. પછી પતિના કહેવાથી ધર્મ, વાસુ તથા ધન્વન્ત આવાહન કર્યું. આથી તેને ધર્મ રાજા, લીમદેવ તથા અર્જુન, એમ અનુક્રમે પુત્રો થયા. પછી માદ્રીને માટે અશ્વિનીકુમારોનું આવાહન કર્યું, જેથી તેને નકુળ તથા સહદેવ નામે પુત્રો થયા. એક વેળા પાંડુરાજા કામાસકત થવાથી માદ્રી પાસે ગયા. આથી તેમનું મૃત્યુ થયું પછી કુન્તી તેમની સાથે બળી મરવા તૈયાર થયાં. માદ્રીને ના પાડી કે, હું તમારા કરતાં નાની છું. તેથી હું તેમની સાથે બળીશ તથા તમો પુત્રોનું સારી રીતે પાલન કરજો. ત્યાર પછી ઋષિઓએ કુન્તી તથા પાંડુના સઘળા પુત્રોને હસ્તિનાપુરમાં આણી રાખ્યાં. પાંડવો તથા કૌરવો સાથે રહેતા હતા. ચાલાકીમાં પાંડવો કૌરવો કરતાં ચઢી જતા હતા. આ કારણથી કૌરવો તેનો દ્વેશ કરવા લાગ્યા. જળકીડ કરી પાંડવોને મારી નાંખવાના વિચારમાં કૌરવો ફાવી શક્યા નહિ. પછી લાક્ષાગૃહ બંધાવી તેમાં તેઓને સૂતાને સૂતા જ બળાવી મૂકવાનો વિચાર કર્યો. પણ વિદુરજીએ તેમને તેમાંથી બચાવી લીધા. ત્યારબાદ આ પાંડવો તથા કુન્તા એક બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહ્યા. ત્યાં નગરમાં એક બકરાક્ષસ આવતો હતો. તેને દરરોજ વારાફરતી એકેક મનુષ્યનું ભક્ષણ જોઈતું હતું. એક વખતે પેલા બ્રાહ્મણનો વારો આવ્યો. તે વેળા કુન્તાજીએ કહ્યું કે, આપણે આ બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહીએ છીએ. માટે બ્રાહ્મણને બદલે લીમને મોકલીએ. યુધિ-

ધિરે પ્રથમ ના પાડી, પણ કુન્તામાતાના કહેવાથી તેણે હા પાડી. પછી જીમે તે કાચ કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી. બીજે દિવસે બીમ ગયો તથા ળકામુરને મારીને આવ્યો તથા, પ્રાહ્મણ્યુ રક્ષણ કર્યું. પછી દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડતાં પાંચે ભાઈઓ તે સ્વયંવરમાં ગયા. ત્યાં અર્જુને મત્સ્યનો વધ કર્યો. આથી સ્વયંવરમાં દ્રૌપદીએ અર્જુનનાં ગળામાં વરમાળ આપી. આ વખતે બીજા રાજાઓ પાંડવોને પ્રાહ્મણ્યુત્રો જાળી મારવા માટે તૈયાર થયા, પણ તે સર્વેને પાંડવોએ હરાવ્યા. પછી દ્રૌપદીને લઈ પાંડવો ઘેર આવ્યા. આ વખતે યુધિષ્ઠિર માતા કુંતી પાસે જઈ બોલ્યા કે, મા ! અમે એક વસ્તુ લાવ્યા છીએ. ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, તમે ત્રણે છોકરાઓ વહેંચી દો. પછી તે વસ્તુમાં દ્રૌપદીને જોયાં. આથી માતાની પ્રતિજ્ઞા ભંગ થવાનો વખત આવ્યો. આ વખતે બ્યાસે તેમની પ્રતિજ્ઞા ભંગ ન થાય તેવો નિષ્ક્રમ કર્યો. પછી પાંડવો દુર્યોધનાપુર પાસે ઇન્દ્રપ્રસ્થ નામનું નગર રચી ત્યાં રહ્યા. એકવેળા ઘત રમતાં પાંડવો હારી ગયા તથા તેમને વનવાસ જવાનું કહેવામાં આવ્યું. ત્યારે દ્રૌપદી કુંતા સામુની રજા લેવા ગયાં. આ વખતે કુંતાએ દ્રૌપદીને ગ્રીહસ્થનાં વચનથી કહ્યું કે, તમે પતિસેવાનો ધર્મ સારી રીતે જાણો છો. તમે પતિવ્રતા છો. તમે કૌરવોને શાપ દઈ ભરમ નહિ કર્યું, એ તેઓનું ભાગ્ય છે. આ વખતે દ્રૌપદીએ પ્રજ્ઞામ કરી સામુને કહ્યું કે, “તમારે કોઈપણ રીતની ફિકર કરવી નહિ.” કુંતા માતા છોકરાને છાતી સરસા ચાંપી વિયોગને લીધે અત્યંત રડવા લાગ્યાં. તે વેળા વિદુરે શાસ્ત્રનાં વચનો કહી તેમને શાંત કર્યાં. પાંડવો તેર વર્ષ રહી આવ્યા પછી ચૌદમે વર્ષે છતાં પડી દુર્યોધનાદિ પાસે પાંચ ગામની શ્રી

વેશમાં રહેલા પાંડવોમાંથી અર્જુને મત્સ્યને વીંધ્યો, જેથી દ્રૌપદીએ અર્જુનને વરમાળ આરોપી. આ વખતે પાંડવો એક કુંભારને ઘેર ઉતર્યા હતા. દ્રૌપદી પણ તેમની સાથે ઉતરી નથા તેઓ કુંભારને ત્યાં જમ્યા. દ્રૌપદીને લુગડું પાથરી મીનપર ત્યાં સૂઈ રહેવું પડ્યું, છતાં દ્રૌપદીએ આ દુઃખમાં ગણ્યું નહિ. આ જ પતિવ્રત્યની બલિહારી છે. જો કે આવી સ્થિતિમાં રહેવું પડ્યું, છતાં પતિવ્રતાધર્મને લીધે આમાં પણ સુખ માન્યું. હવે જો કે સ્વયંવરમાં દ્રૌપદીએ અર્જુનને વરમાળ આરોપી, છતાં પાંચ પાંડવોમાંથી કોણે નિધિપ્રમાણે તેની સાથે લગ્ન કરવાં, આ સંબંધી પ્રશ્ન ઉઠ્યો. શંકાનું નિરાકરણ શ્રી વ્યાસ લગવાને કર્યું કે, પાંચ પાંડવોએ દ્રૌપદીની સાથે લગ્ન કરવાં. ત્યાર પછી દ્રૌપદીને લઈ પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા તથા પોતાના કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર પાસેથી રાજ્યનો અધી ભાગ લઈ તેઓએ ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. હવે પાંડવો કૌરવોની સાથે જુગાર રમતાં સંઘળું હારી ગયા ત્યારે તેણે મૂઠમાં દ્રૌપદીને મૂકી. તેને પણ હારી ગયા. ત્યારે દુર્યોધનના હુકમથી દુઃશાસન દ્રૌપદીને બરસભામાં લાવવા માટે ગયો. આ વખતે દ્રૌપદી રજસ્વલા હતી. તેથી તથા કુવવા ના પાડી. ત્યારે દુઃશાસન તેનો ચોટલો પકડી માતાને, કાકાં લાવ્યો. આ વખતે દ્રૌપદીને નમ્મ કરવા તેનાં લાગ્યા. આ વખતે ત્યાં દ્રૌપદીએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું સ્મરણ તેઓને દર્શન કરાવ્યા વખતે તું મારી લાજ રાખનાર છે. નિશ્ચયે અતોરિક્ષથી દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રો પૂર્યાં તથા તેની લાજ રાખી.

આ સમયે દ્રૌપદીએ સર્વ સભાની વચમાં પ્રશ્ન કયો કે, યુધિષ્ઠિર પ્રથમ કોને હાર્યા ? પોતાના શરીરને કે મારા

શરીરને? સભામાં સઘળા બેઠા હતા, પણ કોઈથી આને ઉત્તર આપાઈ શકાયો નહિ. પછી બીજાપિતામહે કહ્યું કે, યુધિષ્ઠિર ત્યારે હારી પરના દાસ થયા ત્યારે તેનું સ્વામીત્વ અન્યના શરીર પર રહ્યું નહિ. બીજી રીતે બેઠાએ તો દાસની શ્રીએ દાસીત્વ કરવું બેઠાએ. ત્રીજી રીતે બેતાં જુગારમાં શત્રુનીએ લભને જુદાં મૂક્યાં છે, જેથી યુધિષ્ઠિરની સાથે તમે દામીરૂપ ગણાઈ શકો નહિ. વળી જો યુધિષ્ઠિર એમ જાણતા હોય કે, મારી હાર થવા પછી મારું સ્વામીત્વ દ્રૌપદી પર રહ્યું નથી તો પછી ધર્મરાજ દેવી રીતે તેને હોડમાં મૂકી શકે! આ રીતની અનેક શંકાઓ ઉઠે છે. ધર્મની રીતિ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. તમારા પ્રશ્નને ખુલાસો કોઈથી પણ થઈ શકે એમ નથી. આ વખતે દુર્યોધનના બાઈ વિકલ્પે કહ્યું કે, જુગારરૂપી વ્યસનમાં આસક્ત પુરૂષ ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે તથા તેની કરેલી ક્રિયા લોકો કબુલ રાખી શકતા નથી. માટે ધર્મરાજે દ્રૌપદીને હોડમાં મૂક્યાં છે. માટે આ પ્રશ્ન દ્રૌપદીની તરફથી જાણમાં જાય છે. આ સઘળા મુદ્દાઓ બેતાં દ્રૌપદી જિતાવતી નથી.

આહા! તેમણે કેવો પ્રશ્ન કર્યો કે, જેથી આખી કૌરવોની સભા જવાળ આપતાં શું ચલાઈ પડી. પાંડવોએ બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ ભોગવ્યો તથા તેરમે વર્ષે શુભ રીતે તમે નગરમાં રહ્યા ત્યારે દ્રૌપદી પણ તેમની સાથે રહ્યાં નહિ કહ્યું, વર્ષની અંતમાં જ્યારે તેઓ કામ્યક વનમંડપ પ્રણામ કરી કાથી શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને મળવા આવ્યા તોની ફિકર કરવી સત્યભામા પણ સાથે આવ્યાં હતાં. તેવામાં સત્યભામાએ દ્રૌપદીને પૂછ્યું કે, આપ કયા વર્ષાકરણથી આપના પતિઓને જિતી શક્યાં છો? ત્યારે દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, પતિને કામચક્ર દુભણ કરવું, એ વિચાર તદ્દન હલકો છે. પતિની ઇચ્છાને

કુને મોકલતી યાચના કરી. પણ દુર્યોધને કંઈપણ આપવાની પાડી. આ વખતે ચંદ્રીરર માતાને છાને એવો સંદેશો કુંતા સાચે શ્રીકૃષ્ણ સાથે પાંડવોને કહાવી મોકલ્યો. કુંતાએ કહ્યુંને કાંતમાં કહ્યું કે, તું મારો પુત્ર છે. માટે તારે પણ પાંડવોને સહાયતા કરવી. કહ્યું કહ્યું કે, મેં કૌરવોનું લૂણ ખાધું, તેથી તેમ તો નહિ જાને, પણ હું કેવળ અર્જુન સાથે જ હીશ. કાં તો હું જે તારો પુત્ર છું તે મરશે અથવા અર્જુન મરશે. પણ તારા પાંચ પુત્ર તો કાયમ જ રહેશે. કુંતાએ, પોતાના પાંચ પુત્રોને કહ્યું અભય દાન આપ્યું, તેથી તેને આશીષ મળી. પછી યુદ્ધમાં કૌરવો સઘળા મરણ પામ્યા તથા પાંડવો કેવળ જીવતા રહ્યા. પછી હસ્તિનાપુરની ગાદીપર પાંચ પાંડવો બેઠા. આ પછી ગાંધારી તથા દુર્યોધન વ્યાસાશ્રમમાં જઈને નીકળ્યાં. આ વખતે કુંતામાતા પણ પોતાના સાસુની વાત કરવા તેની સાથે તૈયાર થયાં. વિદુર તથા કુંતાજી, ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીની સેવામાં હમેશાં પરાયણ રહેતાં હતાં. એક દિવસ કાકા, કાકી તથા માતાને મળવા માટે યુધિષ્ઠિરાદિ પાંચ પાંડવો ધૈર્યને રાજ્યકારભાર સોંપી વ્યાસાશ્રમમાં ગયા. આ વખતે ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારી નદીએ સ્નાન કરવા ગયાં હતાં; તથા કુંતામાતા તેમને દોરવી ઘર તરફ લાવતાં હતાં. પછી માતાને, કાકા કાકીને તથા વ્યાસને પાંડવો સઘળા પગે લાગ્યા. આ વખતે વ્યાસ મુનિએ સઘળા મરેલા કૌરવોનાં તેઓને દર્શન કરાવ્યાં. ત્યાર બાદ યુધિષ્ઠિરાદિ હસ્તિનાપુર આવ્યા. ત્યારે એક વેળા વનમાં દાવાનળ સળગતો હતો ત્યારે તે ધૃતરાષ્ટ્રાદિઓએ પોતાનો પાંચ ભૌતિક દેહ તેમાં અર્પણ કર્યો. કુંતા માતા પોતાના વહાલા પ્રાણપતિ પાંડુને સ્વર્ગ-વિશે જઈને મળ્યાં.

(૧૪) કાદંબરી.

કાદંબરી ગંધર્વના રાજા ચિત્રરથથી મહિરાને પેટે જન્મી હતી. તેણે મહાશ્વેતા જેવી વિદુષી સાથે પોતાનું જીવન ગાળ્યું હતું. મહાશ્વેતા વિધવા થયાના સમાચાર સાંભળી કાદંબરીએ પણ પોતાનું જીવન કુમારી અવસ્થામાં ગાળવાને નિશ્ચય કર્યો હતો. મહાશ્વેતાએ તરલિકાને મોકલી ઘણું સમજાવ્યું, પણ કાદંબરી એકની બે થઈ નહિ. પછી કાદંબરીએ કૈયૂરક દ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો કે, સૂર્યનારાયણનો અસ્ત થાય છે ત્યારે નલિનીના પીડાવાથી ચક્રવાકી પણ પોતાના પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દે છે, તો મારે પણ મારી સખીના દુઃખથી પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દેવું જોઈએ. મહાશ્વેતા પાસે કૈયૂરક આવીતનો સંદેશો લઈને ગયો ત્યારે મહાશ્વેતાએ કહ્યું કે, હું જાતે જઈ મારી સખીને સમજાવીશ. પછી કૈયૂરક પાછો હેમકુટ ગયો. ભરતખંડની અવંતી નામની નગરીમાં આ વખતે તારાપીડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને ચંદ્રાપીડ નામે એક પુત્ર હતો. આ ચંદ્રાપીડ શિકાર કરતો કરતો એક વેળા હિમાચળની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે મહાશ્વેતાને શિવની આરાધના કરતી જોઈ. મહાશ્વેતાએ ચંદ્રાપીડને જોઈ તેને વિનંતિ કરી કહ્યું કે, તમે મારી સાથે હેમકુટ પધારો તો સાફ. ચંદ્રાપીડે તે પ્રમાણે હા પાડી. પછી મહાશ્વેતા ચંદ્રાપીડને લઈ હેમકુટ ગયાં. ત્યાં કાદંબરીના આવાસમાં મહાશ્વેતા તથા ચંદ્રાપીડ ગયાં. આ વખતે કાદંબરી પણ ચંદ્રાપીડને જોઈ તેનાપર કામાસક્ત થઈ. તેમ કાદંબરીનું અનુપમ લાવણ્ય જોઈ ચંદ્રાપીડ પણ તેનાપર કામાસક્ત થયો. આ સમયમાં રાજા ચિત્રરથ તથા માતા મદીરા કાદંબરીને

મળવા માટે આવ્યાં. એટલે ચંદ્રાપીડ ત્યાંથી નીકળી મહાશ્વે-
તાએ બતાવેલ મણિમહેલમાં પોતાનો ઉતારો લીધો. કેટલોક
વખત ગયા પછી ચંદ્રાપીડ પોતાના દેશ પ્રતિ આવવા નીકળ્યો.
તેટલામાં રસ્તામાં જ કાઢંબરી તરફથી તેની સખી સંદેશો લાવી
કે, ચંદ્રાપીડનાં દર્શન વિના કાઢંબરીને અહિંન પડતું નથી.
આ જ સમયમાં ચંદ્રાપીડને પોતાના ઘેરથી-સંદેશો આવ્યો કે,
તું એકદમ આવ્યો આવજો. આથી ચંદ્રાપીડ સેનાને રસ્તામાં
મૂકી પોતે એકલો અવંતી ગયો. તે ઘેર ગયો, તેવામાં હેમ-
કૂટથી પત્રલેખા કૌગળ લઈને આવી કે, જો કાઢંબરીને જીવતી
રાખવી હોય તો તમે એકદમ હેમકૂટ પધારો. ચંદ્રાપીડ એક-
દમ હેમકૂટ જવા માટે નીકળ્યો. રસ્તામાં મહાશ્વેતા પાસે
ચંદ્રાપીડ ગયો. તે વખતે તે અત્યંત કલ્પાંત કરતી હતી. મહા-
શ્વેતાને કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, આપના મિત્ર વૈશ-
પાયનને મેં નહિ ઓળખવાથી પોપટ થવાનો શાપ આપ્યો
તથા મારા શાપને લીધે તે પૃથ્વીપર કાઠની માફક ઢળી પડ્યો.
વૈશ'પાયનનું મરણ સાંભળી ચંદ્રાપીડ પણ ત્યાંને ત્યાં જ મૂર્છા
પામી ગયો. કાઢંબરી ચંદ્રાપીડનું મરણ સાંભળી તેની સાથે
સતી થવા તૈયાર થઈ. આ વેળા તે શખમાંથી એક તેજ નીક-
ળ્યું. આ તેજે મહાશ્વેતાને ધીરજ આપી તથા કાઢંબરીને પ્રાણ
ત્યાગ કરવાની ના પાડી. પણ ચંદ્રાપીડનું શરીર કેટલોક સમય
જળવા રાખવા કહ્યું. પુત્ર ચંદ્રાપીડનું મરણ સાંભળી રાજા
તારાપીડ તથા તેની રાણી વિલાસવતી જ્યાં ચંદ્રાપીડ પડેલો
હતો ત્યાં ગયાં. આ વખતે માતૃપિતા ચંદ્રાપીડને જોઈ અત્યંત
રડવા લાગ્યાં. કાઢંબરીને પણ આ વખતે મૂર્છા આવી ગઈ.
વિલાસવતીએ કાઢંબરીના શરીરપર હાથ દેરવતાં કહ્યું કે,
“હું બહુ ઠીકરા ! તમે ધીરજ ધરો, જો તમે નહિ હોત તો મારા

પુત્રનું શરીર આવી રિથિનિમાં રહેત નહિ.” ચંદ્રાપીડનું નામ સાંભળતાં કાઢંગરી ચેતનાવરયામાં આવી. કાઢંગરીને ચંદ્રાપીડના શરીરની આસનાવાસના કરવાનું કહી તારાપીડ તથા વિલાસવતી તે જ વનમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક વેળા કાઢંગરીએ એકાંત અવસ્થા જોઇ ચંદ્રાપીડના શરીરને આલિંગન કર્યું. તે જ વખતે તેના શરીરમાં ચેતન આનંદ. પછી ચંદ્રાપીડે કહ્યું કે, હું શાપને લીધે અત્યાર સૂષી શયની પેઠે પડ્યો છું. આજે હવે મારો શાપ પૂરો થયો છે. ગીજ બાબુ મહાશ્વેતાનો પતિ પણ જીવતો થયો છે, એમ ખબર મળી. આ વૈશંપાયનનું બીજું નામ મુંઢરીક હતું તથા તે જ મહાશ્વેતાનો પતિ થતો હતો. ત્યારબાદ સઘળાં એકબીજાને ભેટ્યા. આ વખતે સઘળાં કાઢંગરીનાં તથા તેની બહેન-પણી મહાશ્વેતાનાં અનન્ય બંધિત માટે પુષ્કળ વખાણ કરવા લાગ્યાં.

(૧૫) ગાર્ગી.

વિદુષી ગાર્ગી વચકનુ મુનિનાં પત્ની હતાં. તેમણે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં સાડાં ત્રણ મેળવ્યું હતું. અનેક વિદ્વન્-મંડળમાં તેઓ વિદુષી તરીકે પ્રખ્યાતિને પામ્યાં હતાં. એક વેળા જનક રાજાને બહુદક્ષિણુ નામનો યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ. તેમાં કોને આચાર્યપદે સ્થાપવો, તેટલા માટે એક હજાર ગાય પોતે કાઢી તથા તે દરેક ગાયના શિંગડાઓપર એકએક નિષ્ક બાંધ્યો. પછી સભામાં બેસી તેણે સઘળા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને ઉદ્દેશી કહ્યું કે, જે ખરો બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય, તે આ સોના મહોર સાથે એક હજાર ગાય લઈ જાય. કોઈ પણ બ્રાહ્મણ ઉભો થયો નહિ. તેવામાં યાજ્ઞવલ્કય મુનિ ઉભા થઈ બોલ્યા કે, હું ખરો બ્રહ્મનિષ્ઠ છું.

પતિપ્રતાપચરિત્ર.

એમ કહી તેણે પોતાના શિષ્ય સોમશ્રવાને આજ્ઞા કરી કે, તું આ હન્ટર ગાય આપણે ઘેર લઈ જા. આ વખતે અન્ધલ, આર્ત-ભાગ, ભુખ્યુ, ઉપરત, કોહલ આદિ અનેક વિદ્વાનોએ બ્રહ્મ-વિદ્યા સંબંધી યાજ્ઞવલ્કય સાથે વાદ કરવા માંડ્યો. પણ તે સઘળાને યાજ્ઞવલ્કયે હરાવ્યા. આખરે વિદુષી ગાગીએ આવી બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી યાજ્ઞવલ્કયને પ્રશ્ન પૂછ્યા. ગાગીએ પૂછ્યું કે, “હે યાજ્ઞવલ્કય ! જળ શાનેવિશે ઝોતપ્રોત છે ? યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, જળ વાયુમાં ઝોતપ્રોત છે.” ગાગીએ પૂછ્યું કે “વાયુ શામાં ઝોતપ્રોત છે ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “વાયુ અંતરીક્ષમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે “અંતરિક્ષ શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “અંતરિક્ષ ગાંધર્વ લોકમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “ગાંધર્વ લોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “ગાંધર્વ લોક આદિત્ય લોકમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “આદિત્ય લોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, આદિત્ય લોક ચંદ્રલોકમાં.” ગાગીએ કહ્યું કે “ચંદ્રલોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે “ચંદ્રલોક નક્ષત્ર લોકમાં.” ગાગીએ કહ્યું કે, “નક્ષત્ર લોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “નક્ષત્ર લોક દેવલોકમાં.” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “દેવલોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “દેવલોક ઇન્દ્રલોકમાં.” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “ઇન્દ્રલોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે “પ્રજાપતિ લોકમાં.” ગાગીએ કહ્યું કે, “પ્રજાપતિ શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “પ્રજાપતિ બ્રહ્મ લોકમાં.”

ગાગીએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, બ્રહ્મલોક શામાં ઝોત-પ્રોત છે ? અર સાંભળી યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા કે, આ તારો પ્રશ્ન અતિપ્રશ્ન છે. તારા જેવી વિદુષીએ આવો પ્રશ્ન કરવો યોગ્ય નથી. ગાગીએ આંખી પ્રશ્ન પૂછવા બંધ કર્યા. ઉદાલકે પ્રશ્ન

પૂછ્યા પછી ફરી ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, જે સ્વર્ગની ઉપર છે જે પૃથ્વીની નીચે, જે પ્રદ્વાંડના મધ્યભાગમાં સ્વર્ગ તથા પૃથ્વી છે તેનું, તેમજ ભૂત, બલિષ્ઠ તથા વર્તમાનનું કારણ શું છે? યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આ સર્વ આકાશમાં રહેલું છે.” ગાર્ગીએ પૂછ્યું કે, “આકાશ શામાં છે?” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આકાશ પરબ્રહ્મમાં ઓતપ્રોત છે. તે સ્પૃશ્ય નથી, ધ્વસ્વ નથી, અણુ નથી, દીર્ઘ નથી તથા તેનું કોઈ બક્ષણ કરી શકતું નથી. હે ગાર્ગી? આ અક્ષર બ્રહ્મની આજ્ઞાનુસાર સ્વર્ગોદિ સર્વ સ્થિતિ કરી રહ્યાં છે. જે આ પરબ્રહ્મને ઓળખે છે, તેને જન્મ મરણનો દુરે રહેતો નથી. આ પરબ્રહ્મ સર્વના દ્રષ્ટા તથા મનના પણ વિષય નથી. આ પરબ્રહ્મને જાણવા પછી કશું જાણવાનું બાકી રહેતું નથી.” ગાર્ગીએ આ વખતે હાથ જોડી સધળા બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, “તમે યાજ્ઞવલ્ક્યને કદી બ્રહ્મવિદ્યામાં જિતી શક્યો નહિ.” આ રીતે જ્યાં જ્યાં યજ્ઞે તથા વિદ્યાવિનોદ થાય, ત્યાં ત્યાં હંમેશા ગાર્ગી હાજર રહેતાં હતાં. હે આચાર્ય બહેનો! જે કોઈ ગાર્ગીની માફક પોતાનું જીવન સરળ ગાળતાં શીખે તે તેવી બહેનો આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કર્યા વિના રહે જ નહિ.

(૧૬) ગાંધારી.

ગાંધારી કેંદહાર દેશના રાજા મુળાજની પુત્રી થાય. એમનાં લગ્ન હસ્તીનાપુરના રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે થયાં હતાં. આ સતી ધણી જ માયાળુ તથા પતિવ્રતાયણ હતાં. તેમના પતિ અંધ હતા. આથી ગાંધારી પોતે આંખે પાટો બાંધી રાખતાં હતાં, કે જેથી અંધપતિને ભેદ તેનાપર કદી અરુચિ નહિ થાય. આવી સતીને ધન્ય છે કે, જેણે પોતાનું પાતિવ્રત્ય પાળવા

માટે આ રીતનું દુઃખ સહન કર્યું. એમની પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વેદ વ્યાસે પણ એમનાં ઘણાં જ વખાણ કર્યાં હતાં. આ સતીને સો પુત્રો હતા, જેનું નામ કૌરવ હતું. પાંડવો વનવાસ ગયા પહેલાં પ્રથમથી જ ગાંધારીએ પોતાના પતિ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હતું કે, “ જુગાર રમવો, એ ઠેવળ અધર્મનું કારણ છે. તેમ જ પાંડવોને વનવાસ કાઢવા, એ ખોટું છે. વળી સતી દ્રૌપદીને સભામાં આણી તેનાં ચીર જે ચવાં, તેમ જ પાંડવોને એક જમીનનો ટુકડો પણ આપવો નહિ. આ સઘળું અનર્થનું કાર્ય છે. માટે આપ આપના પુત્રોને તે બાબત સમજાવો ” ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્યોધન આદિને બોલાવી, આ સઘળું કાર્ય અટકાવવા માટે ઘણું સમજાવ્યા, પણ કૌરવોનો નાશ થવાનો હશે, જેથી તેઓએ પોતાના પિતાનું તથા માતાનું કહેવું માન્યું નહિ. આ યુદ્ધમાં આખરે પાંડવો જીત્યા તથા સઘળા કૌરવો રણમાં મરી ગયા. આ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ગાંધારીએ દ્રૌપદીની ક્ષમા આહી. તેઓ આખરે શોકસાગરમાં ડૂબી ગયાં તથા પોતાનું જીવન શોકમાં જ પૂરું કર્યું હતું.

(૧૭) તારા.

તારા સુપેણુ રાજની પુત્રી તથા કિષ્કિંધાના રાજા વાલીની પત્ની થાય. નાનપણથી પોતાના પિતાને ઘેર રહી રાજ્યપયોગી તથા ગૃહોપયોગી શિક્ષણ એમણે પોતાના પિતા તરફથી સાડું લીધું હતું. તારાનો પતિ વાલિ જો કે બુદ્ધિમાન હતો, છતાં કેટલીકવાર તે તારાની સલાહ લેતો તથા તેની સલાહ પ્રમાણે પોતે વર્તતો હતો. આ રીતે ઓળખી સલાહ લેવાની ઘણી જ જરૂર પડે છે. આથી જ ઓળખાને સારા પ્રકારનું શિક્ષણ

પૂછ્યા પછી ફરી ગાગીએ પ્રશ્ન કયો કે, જે સ્વર્ગની ઉપર છે, જે પૃથ્વીની નીચે, જે પ્રહ્લાંડના મધ્યભાગમાં સ્વર્ગ તથા પૃથ્વી છે તેનું, તેમજ ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનનું કારણ શું છે? યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “આ સર્વ આકાશમાં રહેલું છે.” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “આકાશ શામાં છે?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “આકાશ પરબ્રહ્માં સ્થાવર પ્રોત છે. તે સ્પૃહ નથી, ઇંદ્ર નથી, અણુ નથી, દીર્ઘ નથી તથા તેનું કોઈ ભક્ષણ કરી શકતું નથી. હે ગાગી? આ અક્ષર બ્રહ્મની આજ્ઞાનુસાર સ્વર્ગોદિ સર્વ રચિત કરી રહ્યાં છે. જે આ પરબ્રહ્મને ઓળખે છે, તેને જન્મ મરણનો દેશ રહેતો નથી. આ પરબ્રહ્મ સર્વના દ્રષ્ટા તથા મનના પણ વિષય નથી. આ પરબ્રહ્મને જાણવા પછી કશું જાણવાનું બાકી રહેતું નથી.” ગાગીએ આ વખતે હાથ ભેડી સઘળા બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, “તમે યાજ્ઞવલ્કયને કદી બ્રહ્મવિદ્યામાં જિતી શકશો નહિ.” આ રીતે જ્યાં જ્યાં યજ્ઞ તથા વિદ્યાવિનોદ થાય, ત્યાં ત્યાં હ્રમેશ ગાગી હાજર રહેતાં હતાં. હે આયં બહેનો! જે કોઈ ગાગીની માફક પોતાનું જીવન સરળ ગાળતાં શીર્ષે તો તેવી બહેનો આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કર્યા વિના રહે જ નહિ.

(૧૬) ગાંધારી.

ગાંધારી કંદહાર દેશના રાજા ઝ્રુળજની પુત્રી થાય. એમનાં લગ્ન હસ્તીનાપુરના રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે થયાં હતાં. આ સતી ઘણી જ માયાળુ તથા પતિપરાયણ હતાં. તેમના પતિ અંધ હતા. આથી ગાંધારી પોતે આંખે પાટો બાંધી રાખતાં હતાં, કે જેથી અંધપતિને તેમ તેનાપર કદી અરૂચિ તરિક થાય. આવી સતીને ધન્ય છે કે, જેણે પોતાનું પાતિમત્ત પાળવા

માટે આ રીતનું દુઃખ સહન કર્યું. એમની પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વેદ વ્યાસે પણ એમનાં ઘણાં જ વખાણ કર્યાં હતાં. આ સતીને સો પુત્રો હતા, જેનું નામ કૌરવ હતું. પાંડવો વનવાસ ગયા પહેલાં પ્રથમથી જ ગાંધારીએ પોતાના પતિ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હતું કે, “ જુગાર રમવો, એ કેવળ અધર્મનું કારણ છે. તેમ જ પાંડવોને વનવાસ કાઢવા, એ જોડું છે. વળી સતી દ્રૌપદીને સભામાં આણી તેનાં ચીર જેંચવાં, તેમ જ પાંડવોને એક જમીનનો ટુકડો પણ આપવો નહિ. આ સઘળું અનર્થનું કાર્ય છે. માટે આપ આપના પુત્રોને તે બાળત સમજવો ” ધૃતરાષ્ટ્રે હૃયોધન આદિને બોલાવી, આ સઘળું કાર્ય અટકાવવા માટે ઘણું સમજાવ્યું, પણ કૌરવોનો નાશ થવાનો હશે, જેથી તેઓએ પોતાના પિતાનું તથા માતાનું કહેવું માન્યું નહિ. આ યુદ્ધમાં આખરે પાંડવો જીત્યા તથા સઘળા કૌરવો રણમાં મરી ગયા. આ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ગાંધારીએ દ્રૌપદીની ક્ષમા ચાહી. તેઓ આખરે શોકસાગરમાં ડૂબી ગઈ તથા પોતાનું જીવન શોકમાં જ પૂરું કર્યું હતું.

(૧૭) તારા.

તારા સુપેણુ રાજાની પુત્રી તથા કિષ્કિંધાના રાજા વાલીની પત્ની થાય. નાનપણથી પોતાના પિતાને ઘેર રહી રાજ્યપયોગી તથા ગૃહોપયોગી શિક્ષણ એમણે પોતાના પિતા તરફથી સારું લીધું હતું. તારાનો પતિ વાલિ જો કે બુદ્ધિમાન હતો, છતાં કેટલીકવાર તે તારાની સલાહ લેતો તથા તેની સલાહ પ્રમાણે પોતે વર્તતો હતો. આ રીતે સ્ત્રીઓની સલાહ લેવાની ઘણી જ જરૂર પડે છે. આથી જ સ્ત્રીઓને સારા પ્રકારનું શિક્ષણ

આપવાની જરૂર છે. પોતાના હાથપણ માટે તારાએ પોતાના પતિના મનમાં સારી છાપ બેસાડેલી હતી. આ તારાને અંગદ નામે મહાન શ્રવણ એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ અંગદે સુવરાજ પદને શોભે એવું સાડું શિક્ષણ લીધું હતું. રામ તથા રાવણના સુદ્ધ વળતે રામના દૂત તરીકે રાવણના દરબારમાં જઈ રામનો અંગદે સંદેશો કહ્યો હતો તથા પોતાવિશે શ્રવણપણાની ઘણી જ સારી છાપ બેસાડી હતી.

વાલીના ગૃહમાં કલહ પાછળથી પેઠો. વાલીને સુગ્રીવ નામે ભાઈ હતો. કેટલાંક કારણોને લીધે વાલીએ સુગ્રીવને રાજ્યપાટથી ખદ કરી કાઢી મૂક્યો હતો. આ સુગ્રીવ કોઈ પણ પ્રકારે કિષ્કિંધામાં રહેલા પોતાના ભાઈ વાલીનો નાશ થાય, તેના ઉપાય શોધ્યા કરતો હતો. તેવામાં રામચંદ્રજી રાવણે સીતાનું હરણ કર્યો તેની શોધમાં ફરતા ફરતા ઋષ્યમૂક પર્વત આગળ આવ્યા. ત્યાં સુગ્રીવની સાથે રામચંદ્રજીને મૈત્રી થઈ. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હું સીતાની શોધમાં આપને નહદ કશું. પણ આપે મારા ભાઈને મારી મને કિષ્કિંધાનું રાજ્ય અપાવવું જોઈએ. રામે તે બાબતની હા પાડી. કારણ કે રામચંદ્રજી પણ કાર્યાર્થી હતા. પછી મોટું સૈન્ય લઈ વાલીની રાજ્યગાદીપર ચઢાઈ કરી. આ વખતે તારાએ વાલીને ઘણું સમજાવ્યું કે, આ સુગ્રીવને રામ તથા લક્ષ્મણ જેવા સહાય કરનારા છે. માટે આપ લડો નહિ, પણ તેની સાથે સલાહ કરો. પણ વાલીએ તારાની શિખામણ માની નહિ. પછી મહાન સુદ્ધ થયું. આ સુદ્ધમાં સુગ્રીવને આઠો રાખી રામે વાલીનાપર તીર ફેંક્યું. આ તીરથી વાલી વીંધાઈ ગયો તથા તેના સૈન્યમાં ભારે ભંગાણું પડ્યું. સુગ્રીવે આવી કિષ્કિંધાનું રાજ્ય લીધું. પછી તારા ન્યાં પોતાના પતિનું શબ પડ્યું

હતું ત્યાં જવા નીકળી. આ વખતે પોતાનું સૈન્ય આમ તેમ નાસતું હતું. તેને જોઈ તારાએ કહ્યું કે, બાવલાઓની માફક આમ તેમ નાસવું તમને શોભતું નથી. પછી રામચંદ્રજી પાસે જઈ તારા બોલી, “આપે આવી રીતે મારા પતિને મારી નાંખ્યો, એ કાર્ય સાફ કર્યું નહિ. આપ તો સાક્ષાત્ પરમાત્મા છો. હવે મને નિરાધાર કરી, તેનાં કરતાં મને પણ બાળુ મારીને મારી નાંખો, કે જેથી હું પણ મારા પતિ લોકને પામું.” આ વખતે રામચંદ્રજીએ, હનૂમાને તથા લક્ષ્મણે તારાને ધીરજ આપી કહ્યું કે, તું શોક મા કર. આત્મા કોઈ દિવસ મરતો નથી. તે તો અજર તથા અમર છે. તું હવે શોક કરવો મૂકી દે તથા તારા દીયર સુગ્રીવને તથા તારા પુત્ર અંગદને આ શબ્દને ઠાક કરવાની રજા આપ.” આ સમયે વાલીના શરીરમાં પ્રાણ હજી હતા. તેણે ધીરથી સુગ્રીવને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું કે, “તારે તારી ભાલીની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવું. તેમની સલાહ હું પણ લેતો હતો તથા તેમની સલાહ પ્રમાણે ચાલતો હતો. હાલ પણ હું તેની શિખામણ પ્રમાણે ચાલ્યો નહિ, જેથી આ સ્થિતિને પામ્યો. તારે અંગદને તારા પુત્રરૂપે માનવો તથા હળીમળીને રહેવું. મારી આજ્ઞા છે કે, તારે હવે કિષ્કિંધાનું રાજ્ય કરવું. હું સાક્ષાત્ પરમાત્માના બાળુથી પવિત્ર થયો છું, માટે સ્વર્ગમાં સીધાવીશ. તમે રૂડી રીતે રહો તથા રાજ્યસુખ ભોગવો, એમ હું ઇચ્છું છું.” આટલું કહી રહ્યા પછી વાલીના પ્રાણ જતા રહ્યા. સુગ્રીવ પણ પોતાના ભાઈના રહ્યા પ્રમાણે તારાની સાથે રહી રાજ્યતું સુખ ભોગવવા લાગ્યો તથા દરેક કાર્યમાં તારાની શિખામણ લઈ તે પ્રમાણે ચાલતો હતો. તારા ચર્વ શાસ્ત્રમાં, કુશળ તથા કાર્ય કરવામાં ઉત્તમ પ્રકારની પદ્ધતિ તેનામાં હતી.

તારાના જે ગુણ હતા, તે સધળા ગુણોનો વાસ અંગદમાં હતો. આજ કારણથી રામે રાવણની પાસે સંદેશો મોકલવા માટે અંગદને જ પસંદ કયો હતો. વિદુષી તથા સતી તારાના જીવનમાંથી સ્ત્રીઓને ધણું બાણવાતું મળે એમ છે.

(૧૮) દમયંતી.

વિહર્લ દેશમાં ભીમક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાને કાંઈ સંતાન નહતું. એક વેળા દમન નામના ઋષિ આ રાજાને ત્યાં આવ્યા. તેમની ભીમકે તથા તેની રાણીએ એટલીબધી આગતાસ્વાગતા કરી કે, ઋષિએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, તને ત્રણ પુત્રો તથા એક પુત્રી થશે. આ ઋષિના કહેવાથી ભીમકને ત્રણ પુત્રો થયા, જેનું નામ દમ, હાંત તથા દમન પાડ્યું હતું. એક પુત્રી થઈ હતી, જેનું નામ દમયંતી પાડ્યું હતું. આ દમયંતી રૂપરંગનો ભંડાર હતી. આ વખતે નિષધ દેશમાં વીરસેનનો પુત્ર નળરાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ નળરાજા અશ્વવિદ્યામાં કુશળ તથા શૂરવીર હતો. આ રાજાએ દમયંતીના રૂપનાં વખાણ ઘણાં મોઢે સાંભળ્યાં હતાં. આથી તેની દમયંતીને પરણવાની પૂર્ણ ઇચ્છા હતી. એક વેળા કેટલાક હંસો તથા હંસીઓ નળરાજાના ઉપવનમાં રમતાં હતાં, તેવામાં એક હંસને નળરાજાએ પાછળથી જઈને પકડી લીધો. આ વખતે તે હંસની સ્ત્રીએ નળને શાપ આપ્યો કે, જેમ તે અમારા પતિપત્નીનો વિયોગ પાડ્યો, તેજ પ્રમાણે તારે પણ તારી સ્ત્રીનો વિયોગ થશે. હંસે નળરાજાને માનુષી વાચાથી કહ્યું કે, તું મને મારીશ નહિ. હું તને તારી દમયંતી મેળવવામાં સહાયતા કરીશ. આથી નળે તે હંસને છોડી મૂક્યો.

હંસે પોતાનાં સગાંસંબંધીને મળી પછી વિદલ્લં દેશમાં હમ-
યંતીના ઉપવનમાં જઈ ત્યાં નળના ગુણ ગાવા માંડયા. હંસને
પકડવા માટે હમયંતી દોડી. આ વખતે હંસે નળના ઐટલા
બધા યશનું ગાન કયું કે, હમયંતીને રદ લાગી કે, પરણું
તો નળનેજ, પણ બીજા મારા માતાપિતા સમાન. પછી આ
પ્રમાણે હમયંતીને રદ લગાડી હંસ પાછો નિવધ આવ્યો.
હમયંતીને રાત તથા દિવસ નળનીજ રદ લાગી હતી. આ
સમયે નારદમુનિ સ્વર્ગમાં જઈ દેવોની પાસે હમયંતીના
સૌંદર્યનું વર્ણન કયું. આથી યમ, અગ્નિ, વરુણ, કળિ તથા
ઇન્દ્રને હમયંતી સાથે પરણવાની ઇચ્છા થઈ. આણી તરફ ભીમકે
જોયું કે, હમયંતી વરનેયોગ્ય થઈ છે, ઐટલે તેણે દેશદેશના
રાજાને સ્વયંવરમાં તેડવા માટે આમંત્રણ કયું. આ વખતે
યુમાદિ દેવો હમયંતી પાસે ગયા તથા અદૃશ્ય રહી, હમયંતીને
સમજાવવા લાગ્યા કે, તું નળને નહીં વરતાં અત્રે દેવોમાંના
કોઈને વર. પણ હમયંતી એકની બે થઈ નહિ. પછી તેઓ
નળરાજા પાસે આવ્યા તથા નળને કહ્યું કે, તું અમો બે કામ
સોંપીએ તે કરશે ? નળે હા પાડવાથી યુમાદિ દેવોએ નળને
હમયંતી પાસે મોકલ્યો કે, તું મને પરણવું છોડી હમ દેવો-
માંના કોઈને પરણ. પણ હમયંતીએ સાફ ઘસીને ના પાડી.
પછી નળે તે વાત દેવોને કહી, ઐટલે દેવોએ કહ્યું કે, તારું
બે સ્વરૂપ છે તેજ સ્વરૂપ અમને પણ લેવાદે. તે રીતની નળે
હા પાડી. પછી સ્વયંવરમાં જ્યારે હમયંતી નળને વરમાળ
આરોપવા જતી હતી, તેવામાં નળના સરખા બીજા પાંચ
જણાને જોયા, ઐટલે તે ખંચાઈની ઉભી રહી. આ વખતે તેણે
દેવોની પ્રાર્થના કરી કે, હે દેવો ! મેં હંસ પાસે અતિશા લીધી,
છે કે, હું નળને જ વરીશ. માટે તમો જ મને નળને બતાવો.

એટલે દેવોએ પોતપોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તથા નળ ખુદલી રીતે ઝોળખાઈ ચક્રયો. ત્યાર પછી દમયંતીએ ખરા નળને પોતાની વરમાળ આરોપી. લીમકે ઘણે વાજતે ગાજતે નળનાં તથા દમયંતીનાં લગ્ન કર્યાં. પણ કળિને આ વાત પસંદ પડી નહિ. નળ તથા દમયંતી પરદયા પછી પોતાને દેશ નિષ્ઠ ગયાં. ત્યાં કળિ નળની પુક પકડી ઢોંધપણુ પ્રકારે તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરવા માંગતો હતો. એક વેળા યગ બસબસ ધોયા વિના નળ સંધ્યા કરવા બેઠો, એટલે કળિએ નળના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી કળિના પ્રવેશને લીધે એક પછી એક અધમ કર્મ જ તે કરવા લાગ્યો. કળિએ નળના બાઈ પુષ્કરને સમ-જાણ્યું કે, તું નળરાજા સાથે દૂત રમ નળ પોતાના બાઈ પુષ્કર સાથે દૂત રમ્યો. આ વખતે કળિ પાસાડ્યે થયો, જેથી નળ હારી ગયો તથા રાજ્યપાટ સઘળું નળ જોઈને બેઠો. પછી પહેરેલાં વસ્ત્ર સાથે નળ તથા દમયંતી નગરમાથી બહાર નીકળ્યાં. આ વખતે નળે પોતાનાં છોકરાને મોસાળ મોકલ્યાં. તે વખતે દમયંતીને કહ્યું કે, તું પણ એઓની સાથે જ તથા તારા પિયરમાં જઈને રહે. પણ દમયંતીએ સાફ ના પાડી. જ્યાં તમે છો ત્યાં હું છું. હું મારો દેહ આપથી વિખરો પાડવા માગતી નથી. પછી નળ તથા દમયંતી અરણ્યમાં ભૂલાં પડ્યાં. આ વખતે તેમની પાસે કશું ખાવાનું નહતું. એટલે કળિએ જ પક્ષીનું રૂપ લીધું. નળ પોતાનું કપડું નાંખી તે પક્ષીને જેવો પકડવા જાય છે, એટલે તે પક્ષી કપડું લઈ ઉડી ગયું. ચાલતાં ચાલતાં બેઉ જણાં ગાડ તળે રાતવાસો કરવા રહ્યાં. પછી દમયંતી જ્યારે ઉઘી ગઈ ત્યારે લાગ સાધી નળ પોતાનું અડધું વસ્ત્ર કાપી લઈ તેને વનમાં એકલી મૂકી પોતે ચાલતો થયો. પછી દમયંતી ઉંઘમાંથી ઉઠી ત્યારે તેણે

દમયંતી

નળ પોતાનું આંધુ વસ્ત્ર કાપી લઇ વનમાં એકલી મૂકી
ચાલતો થયો

પાનું ૪૪

દમયંતી

પારધીની કુદૃષ્ટિ ચવાયી દમયંતીએ બાળા ભરમ કર્યો.

પાનું ૪૫

દમયતી

સુનદાની સખી ચમને રહી

પાતું ૪૫

નળને પોતાની પાસે જોયા નહિ. એટલે “ઓ નળ, ઓ નળ”
 એમ બોલી આખા વનમાં ભટકવા માંડ્યું. આ વખતે દમયંતી-
 નો પણ એક અજગરના મુખમાં પડ્યો. અજગરે તેને અડધી
 ગળી લીધી. આ વખતે એક પારધીએ આવી તેને છોડવી.
 પણ તે પારધીની દમયંતી ઉપર ક્રુદ્ધિ થવાથી દમયંતીએ
 તેને તેજ ક્ષણે બાળીને ભસ્મ થયો. પછી એક વણઝારાની પોઠ
 મળી. તેણે દમયંતીને ચેદિ રાજાને ત્યાં મૂકી. ત્યાં તે મુખાહુ
 રાજાની બેન મુનંદાની સખી થઈને રહી. આણી તરફ નળરાજા
 એક અરણ્યમાંથી બીજા અરણ્યમાં ગયો. ત્યાં દાવાનળ બળતો
 હતો તથા તેમાં એક નાગ બળતો હતો. નળે તે નાગને બળતો
 બચાવ્યો. આ નાગ તે કઠોટક હતો. જેવો નળને કઠોટક કર-
 ડ્યો કે, નળનું રૂપ ફેરવાઈ ગયું. તે ક્યામે વણુવાળો થઈ
 ગયો. કઠોટકે કહ્યું કે, જ્યારે તું મારું સ્મરણ કરીશ કે તારું
 રૂપ તને પાછું તેવું ને તેવું મળશે. પછી તે નાગે કહ્યું કે, તમે
 તમારું નામ બાહુક રાખજો તથા અયોધ્યામાં ઋતુપર્ણરાજાને
 ત્યાં તમે સારથિ થઈને રહેજો.

હવે વિદલ રાજાએ પોતાના જમાઈ તથા પુત્રીની શોધ
 માટે એક સુદેવ નામના બ્રાહ્મણને મોકલ્યો. સુદેવ બ્રાહ્મણ
 શોધતો શોધતો ચેદિદેશમાં ગયો. ત્યાં તેને દમયંતીનો ભેટો
 થયો. બેઠી આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પછી મુનંદાએ
 બોલ્યું કે, આ તો મારી માસીની છોકરી દમયંતી છે. એટલે
 તેને વિદલ દેશ મોકલી આપી. પછી પણોદ નામના એક
 બ્રાહ્મણને, જે શબ્દ નળ કે દમયંતી જ બોળાવી, શહે, તેવા
 શબ્દની ટેલ નાખી દેશેદેશ ફરવા કહ્યું. આ બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો
 નાંખતો અયોધ્યા આવ્યો. ત્યાં બાહુકે દમયંતી તથા તેના
 છોકરાની ખબર પૂછી. પછી પણોદ આ સમાચાર લઈ ઘેર

આવ્યો. હમયંતીએ મુદેવ પ્રાદ્યણને બોલાવી કહ્યું કે, તમે અયોધ્યાના રાજા ઋતુપથ્ય પાસે જાઓ તથા તેને કહો કે, કાલે હમયંતીનો સ્વયંવર છે, માટે આજેને આજે ગમેતેમ ઠરી તમારે વિહર્ષ હમયંતીને વરવા જવું જોઈએ. ઋતુપથ્યે જાહુકને બોલાવી એક દિવસમાં વિહર્ષ જમા કર્યું. જાહુકે કહ્યું કે, હું એક દિવસમાં આવને વિહર્ષ પહોંચાડીશ. રસ્તામાં નજે ઋતુપથ્યને અશ્વવિદ્યા શીખવી તથા ઋતુપથ્યે તેના બદલામાં તેને દૂત-વિદ્યા શીખવી. એટલે નજા કળિને પીછા છોડી ચાલતો થયો. પછી ઋતુપથ્ય તથા નજા કુંડીનપુર આવ્યા. ત્યાં હમયંતીએ જાહુકની અનેક પ્રકારે પરીક્ષા લીધી. પછી જાહુકે આ નજા જ છે, એટલે તેમની પાસે જઈ આવો વેશ ધરવાનું કારણ પૂછ્યું. એટલે નજે પોતાને વીતેલી સર્વ વાત કહી. પછી નજે કંકોટકનું સ્મરણ કર્યું, એટલે નજા પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામ્યો. ઋતુપથ્ય પ્રસન્ન થયો તથા કુંડીનપુર કેટલોક વખત રહી, નજા તથા હમયંતી પોતાને દેશ ચાલી નીકળ્યાં. ત્યાં યુધ્ધરને દૂતમાં હરાવી, નજે પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું.

(૧૯) દ્રૌપદી.

દ્રૌપદી એ પંચાળ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રી તથા પાંડવોનાં ધર્મપત્ની થાય. દ્રુપદ રાજાએ પોતાની પુત્રી માટે કાંપિલ્ય નગરમાં સ્વયંવર રચ્યો હતો. આમાં એણે પણ હાજરું કે, જે કોઈ જાનમાં દેખાતા મત્સ્યનું પ્રતિબિંબ જોઈ ઉપર રહેલ મત્સ્યને વીધે, તેને સ્વયંવરમાં વરમાળ આરોપવી. જે દેશના અનેક રાજાઓ આ સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા, પણ કોઈથી તે મત્સ્યને વીધાઈ શકાયો નહિ. આખરે પ્રાદ્યણના

અનુસરવું, એ જ પતિને વશ કરવાનો મંત્ર છે. તે સિંચાય
બીજો નથી. એક વેળા જ્યારે તેઓ કામ્યક વનમાં હતાં તથા
ધૌમ્ય મુનિના રક્ષણ નીચે મૂકી પાંડવો શિકારે ગયા હતા,
તેવામાં સિંધુ દેશના રાજા જ્યદ્રથે તેનું હરણ કરવા માંડ્યું.
આ વેળા દ્રૌપદીએ બહાદુરીથી પોતાનું રક્ષણ કરી પોતાનું
શિયળ સાચવ્યું હતું.

પાંડવો જ્યારે વિરાટના દરબારમાં ગુપ્ત રહ્યા ત્યારે
દ્રૌપદી, પણ ચૈરંધ્રીનું નામ ધારણ કરી, વિરાટ રાજાની રાણી
સુદેષ્યાની પાસે, દાસી તરીકે, રહી હતી. આ વખતે વિરાટના
સાળા કીચકની ચૈરંધ્રીપર નજર બગડી તથા દ્રૌપદીપર
બળાત્કાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેવામાં યુક્તિથી ચૈરંધ્રીએ
બીમની પાસે કીચકને મરાવી નખાવ્યો હતો.

જ્યારે કૌરવ પાંડવોની લડાઈ પૂરી થઈ તથા કૌરવો
તદન હારી ગયા, તેવામાં ગુરૂ દ્રૌણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા
પાંડવોની ધાવણીમાં રાત્રીમાં આવ્યો તથા દ્રૌપદીના પાંચે
પુત્રોને ઉંઘતા મારી નાંખ્યા. આ વખતે અર્જુને પણ લીધું
કે, તમારા પુત્રોના મારનારનું ધડ સવાર પડતા પહેલાં તમારી
પાસે લાવું છું. અર્જુન ધનુષ લઈ અશ્વત્થામાને મારવા માટે
નીકળ્યો. અર્જુન તથા અશ્વત્થામા વચ્ચે યુદ્ધ થયું. અશ્વત્થામા
હાર્યો તથા તેને પકડી દ્રૌપદી પાસે લાવ્યો. આ વખતે દ્રૌપ-
દીએ બોલ્યું કે, મારા પુત્રો મરવાના હતા તે મર્યા, પણ
ગુરૂના પુત્રને મારી તેમના વંશનું છેદન કરવું, તે ઉચિત
નહિ. આથી અર્જુનને તેમણે કહ્યું કે, ગુરુપુત્ર વધને ચોગ્ય
નથી. માટે એને છોડી મૂકો." આ વખતે શ્રીકૃષ્ણ દ્રૌપદીનાં
ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા. જ્યારે પાંડવો હિમાલયપર ગયા
ત્યારે દ્રૌપદી પણ તેની સાથે ગયાં હતાં તથા પાંડવોની સાથે
તેઓ પણ સ્વધામે પહોંચ્યાં હતાં.

(૨૦) નર્મદા.

નર્મદા કૌશિક ગોત્રમાં જન્મેલા એક બ્રાહ્મણ સાથે પરણી હતી. આ બ્રાહ્મણ દુરાચારી હતો તથા દુરાચારને લીધે તેના આખા શરીરપર ઠાઠ થતો હતો તથા તેના આખા શરીરમાંથી લોહી તથા પડ્ડ વહેતાં હતાં. નર્મદા તેના શરીર પરથી લોહી પડ્ડ વગેરે લૂછી નાંખતી તથા તેને બેસાડી, સુવાડતી તથા અનેક પ્રકારે પતિની સેવા કરતી હતી. નર્મદાને પતિ ઘણો ક્રોધી હતો. એક વેળા તેણે પોતાની સ્ત્રીને હુકમ કયો કે, મને અત્યારે રાતના જ મારી રાખેલી બેરી પાસે લઈ જા. નર્મદાએ કાછડો મારી પતિને ખાંધે બેસાડી, તેને તેની રાખેલી સ્ત્રી પાસે લઈ જવા નીકળી. રાત્રી અધારી હતી. રસ્તામાં ચાલતાં માંડવ્ય ઋષિને ચલીપર લટકાયેલા હતા. આ ઋષિને નર્મદાના પતિના પગનો સ્પર્શ થયો. એટલે માંડવ્યે શાપ આપ્યો કે, જેના પગનો મને સ્પર્શ થયો છે તે સવાર પડતાં પહેલાં મૃત્યુને શીરણ થાઓ. પછી નર્મદા પોતાના પતિને તેના કહેવા પ્રમાણે સ્થળે લઈ ગઈ તથા આવતી વખતે તે બોલી કે, 'જો હું પતિવ્રત યાજનારી હોઉં તો સૂર્ય નારાયણ ઉગે નહિ. આમ કહેવાથી કેટલો વખત થઈ ગયો, પણ સૂર્ય નારાયણ ઉગ્યા નહિ. આથી દેવો તથા મનુષ્યોમાં મહાન્ ગભરાટ થઈ રહ્યો. પછી દેવો અનસૂયા પાસે ગયા તથા તેને કહ્યું કે, નર્મદાને સમજાવી સૂર્યનો ઉદય કરાવો તો સાફ. અનસૂયા નર્મદાને આશ્રમે ગયાં તથા તેને કહ્યું કે, તું સૂર્યને ઉગવાનું કહે. હું તારા પતિને મરણ પછી તરત જીવતો કરીશ. પછી નર્મદાએ સૂર્યને આજ્ઞા કરી, એટલે સૂર્ય નારાયણનો ઉદય થયો. તથા અનસૂયાએ તેના પતિને માંડવ્યના શાપથી મરણ પામ્યા પછી

પુરત જીવતો કર્યો. કૌશિક બ્રાહ્મણ પણ અનસૂયાના સ્મરથી
ઠઠથી રહિત થયો, તેના સર્વ પાપો નાશ પામ્યા તથા તે
દેવ્ય સ્વરૂપે થઈ ગયો. પછી નર્મદા તથા તેનો પતિ આનં-
દથી કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં.

(૨૧) મૈત્રેયી.

મૈત્રેયી યાજ્ઞવલ્કય ઋષિનાં પત્ની થાય. યાજ્ઞવલ્કયને મૈત્રેયી
સિવાય કાત્યાયની નામે બીજી સ્ત્રી હતી. મૈત્રેયી તથા કાત્યાયની
બેઉ હળી મળીને સીબી ભાવથી રહેતાં હતાં તથા પતિસેવા
ઉદ્ભવતાં હતાં. કાત્યાયની ગૃહકાર્યમાં કુશળ હતી તથા મૈત્રેયી
અધ્યાત્મ જ્ઞાનની અંદર ઉઠી ઉતરેલી હતી. એક સમયપર
જ્યારે યાજ્ઞવલ્કય મુનિ સંસાર છોડી વનમાં જવા માટે તૈયાર
થયા ત્યારે તેમણે પોતાની બેઉ સ્ત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવી
પોતાનું જે ધન હતું, તે બેઉ સ્ત્રીઓવચ્ચે વહેંચી આપવા
માંડયું. કાત્યાયની તે સાંભળી કશું બોલી નહિ. પણ મૈત્રેયી
જે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં કુશળ હતી, તેણે પૂછ્યું કે, જે ધન
તમે અમને આપો છો તે ધનથી આ લોક તેમજ પરલોક
એમ બેઉ લોક શું અમારા સુધરશે? યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા કે,
હે મૈત્રેયી! આ ધનવડે તમે આ લોકમાં સુખચેનથી રહી
શકશો, પણ પરલોક સુધારવા માટે આ ધન નથી. પરલોક માટે
આ પાર્થિવ ધન કશા પણ કામનું નથી. ત્યારે મૈત્રેયીએ
કહ્યું કે, આવા ધનની મારે કંઈ પણ જરૂર નથી. જે ધન-
વડે શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય. એવું ધન મને આપો. પછી
યાજ્ઞવલ્કય મુનિએ, મૈત્રેયીને બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધી ઉપદેશ કર્યો.
આ બાળત આત્મપુરાણના સાતમા અધ્યાયમાં ઘણી સારી

રીતે વર્ણવી છે. યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રિય લાગે છે, તે પત્નીના લાભ માટે નહિ, પણ તે સ્ત્રી મારા આત્માનું રક્ષણ કરતી હોવાથી તે પ્રિય લાગે છે. તેજ પ્રમાણે પુત્ર પણ પિતાના આત્માનું ઘડપણમાં રક્ષણકર્તા હોવાથી પિતાને પુત્ર પ્રિય લાગે છે. તેજ પુત્ર જો પિતાના કહ્યા પ્રમાણે નથી ચાલતો તો પિતાને અપ્રિય થઈ પડે છે. માટે આ જગતમાં ચાર પ્રકારની વસ્તુઓ રહેલી છે. કેટલીક વસ્તુઓ જે આત્માને હાનિ કરનારી હોય છે તે અપ્રિય લાગે છે. જે વસ્તુ આત્માને લાભ કરનારી હોય છે તે પ્રિય લાગે છે. વળી જે વધારે લાભ કરનારી હોય છે તે વધારે પ્રિય લાગે છે. પણ આ અપ્રિય, પ્રિય તથા વધારે પ્રિય આ સઘળી જાણતો આત્માને માટે હોય છે. માટે આત્મા પ્રિયતમ અર્થાત્ સૌથી વધારે પ્રિય કહેવાય છે. આ આત્મા શ્રવણ, મનન તથા નિદિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે. આત્માનું પ્રતિપાદક વેદાંત છે. આ વેદાંતને સાંભળવું, તેનું નામ શ્રવણ છે. આપણે જે કાંઈ સાંભળ્યું હોય તેનું એકાંતમાં ચિંતન કરવું, તેનું નામ મનન છે. આ મનન થઈ રહ્યા પછી તે મનન કરેલ વસ્તુને પૂર્ણ અનુભવમાં મૂકવી તેનું નામ નિદિધ્યાસન છે. હે મૈત્રેયી! સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મને અવલંબી રહેલા છે. આત્મા તેજ બ્રહ્મ છે. મૈત્રેયી:-હૈ પ્રભુ! આ આત્મા શું મોહમાં દસાય છે કે નહિ? યાજ્ઞવલ્ક્ય:-હૈ મૈત્રેયી! આ આત્મા મોહમાં દસાતો નથી. તે અજર, અમર, સર્વ પ્રકારના સંસારિક પાશોથી કમળના પત્ર-પર રહેલા જળની માફક રહિત છે.

આ રીતનાં જ્ઞાનવાળાં યાજ્ઞવલ્ક્યનાં વચનો સાંભળી વિદુષી બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પ્રીતિવાળી થઈ. વિદ્યા મહણ કરવામાં તેની જુદી ધણી જ અંચળ હતી. જે વેળા યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ સંન્યસ્ત

દીક્ષા લઈ વનમાં તપ કરવા નીકળી પડ્યા તે વખતે મંત્રેયી-
એ પણ અલિંગ સંન્યાસ ધારણ કર્યો તથા પોતાના પતિ સાથે
વનમાં ફળ ફૂલ ખાઈને પિતાની સેવા કરવાનું અંગીકાર કર્યું
હતું. પોતે પણ સ્વામી સાથે આત્મસાક્ષાત્કારવાળાં થયાં હતાં.

(૨૨) મંદોદરી.

મંદોદરી મય નામના શિલ્પવેન્તા દામવની પુત્રી હતી.
આ મંદોદરી રાવણ સાથે પરણી હતી. તેનામાં ક્ષમા તથા
પવિત્રતા હતી. ત્યારે રાવણ ક્રોધી, અહંકારી તથા કામી હતો
ત્યારે મંદોદરી પોતાના પતિને પરમેશ્વરરૂપે માનનારી હતી.
ત્યારથી સ્વયંવરમાં રાવણે સીતાને જોયા ત્યારથી રાવણની
દૃષ્ટિ સીતાપર જગડી હતી. મંદોદરીએ ઘણીવાર રાવણને સમ-
જાવ્યું હતું કે, પરસ્ત્રીપર આવી કુદૃષ્ટિ કરવી તે સારી નહિ.
પણ રાવણે મંદોદરીના ઉપદેશને ગણકાર્યો નહિ તથા એક
વેળા જ્યારે રામ લક્ષ્મણ અરણ્યમાં રહેતા હતા તેવામાં સીતાને
એકલી જોઈ તેનું હરણ કરી ગયો. સીતાનું હરણ કરી લાવ્યા
પછી અશોકવાટીકામાં રાખી. આ વખતે મંદોદરીએ કહ્યું કે,
તમે આ પરસ્ત્રીનું હરણ કરો છો, તેથી આપના રાજ્યને
નાશ થશે માટે આપ જો સીતાને તેના પતિને સોંપી દો
તો સારું થાય. રાવણે કહ્યું કે, જે મારા નસીબમાં થનાર હશે
તે થશે, પણ હું સીતાને રામને પાછી આપનાર નથી. મંદો-
દરી એકાંત પ્રસંગ શોધી અનેકવાર સીતાની પાસે જતાં
તથા તેને અનેક દૃષ્ટાંતો આપી ધીરજ આપતાં હતાં. સીતા
તરફથી મંદોદરીને એવું જ્ઞાન મળ્યું કે, પરમાત્માના સત્ય
સ્વરૂપને તેઓ જાણખી શક્યાં. તેમણે સીતાની પ્રદક્ષિણા કરી

તથા સ્તુતિ કરી કે, આપ જ માયાનું સ્વરૂપ છો. પછી રાવણ પાસે જઈ તેના પગમાં પડી કરગરીને કહ્યું કે, સીતા કાંઈ મનુષ્ય નથી, પણ દેવી પુરૂષ છે. આપ આ પ્રગાંધ સીતાને દુભાવશો તેથી આપનું સારું થશે નહિ. રાવણે મંદોદરીની કોઈ રીતની શિખામણ માની નહિ. તેણે કહ્યું કે, જે રામને પોતાના બળ માટે ગર્વ છે, તેમ મને પણ મારા બળ માટે ગર્વ છે. હું એ જોગટાને કહી શરતે જીતી જીતી નથી. હું તો રામની સાથે યુદ્ધ કરી મારું પરાક્રમ બતાવીશ. પછી મંદોદરી ખિન્ન થઈ કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. રામે તથા લક્ષ્મણે હનુમાનના દ્વારા જાણ્યું કે, સીતાને રાવણ હરણ કરી લંકા લઈ ગયો છે, એટલે રામે તથા લક્ષ્મણે વાનરોની મોટી સેના લઈ લંકાપર ચઢાઈ કરી. રાવણે મોટા યોધાઓને રામની સાથે લડવા માટે મોકલ્યા. સઘળા યોધાઓ મરી ગયા પછી કુંભકર્ણુ તથા ઇન્દ્રજિતને પણ મોકલ્યા. તેઓ પણ રણમાં નાશ પામ્યા. પછી રાવણ પોતે લડવા માટે તૈયાર થયો. આ વખતે મંદોદરીએ રાવણને ઘણું સમજાવ્યું, પણ તે એકનો એ થયો નહિ. આખરે મહાન યુદ્ધ થયું. લોહીની નીકા વહી તથા રાવણ પણ રણમાં મરાયો. રાવણનું ધડ પડવાથી મંદોદરી પોતાના પતિનું શબ લેવા રામચંદ્રજી પાસે ગઈ. આ વખતે રામચંદ્રજીએ મંદોદરીને અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ દીધો. રામે કહ્યું, આ શરીર નાશવાન છે. આત્મા તો અજર તથા અમર છે. તેનો આપને શોક કરવો યોગ્ય નથી. જે કે રાવણ આવો પાપી હતો, છતાં તમોએ તેની પતિરૂપે સારી સેવા બતાવી છે. આપના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી પ્રાતઃકાળમાં જે પાંચ સતીઓનાં નામ રમરણ કરવામાં આવે છે, તેમાં આપના નામનું રમરણ કરશે.

(૨૩) રેણુકા.

રેણુકા રેણુક નામના રાજાની કન્યા થતાં હતાં. એમનાં લગ્ન જમદગ્નિ નામના ઋષિ સાથે થયાં હતાં. એમની કુળે પૃથ્વીને એકવીશવાર નિઃશ્વરિય કરનાર પરશુરામ નામે પુત્ર જન્મ્યા હતા. એક વેળા રેણુકા ગંગાનદીમાં જળ ભરવા ગયાં હતાં, તેવામાં ત્યાં એક ગંધર્વ પોતાની પત્નીઓ સાથે ક્રીડા કરતો હતો. રેણુકાએ તે તરફ જોયું તથા પોતાનું મન વિપયથી આસક્ત થયું. કેટલીકવાર સૂધી બેઠું ક્રીનારાપર મૂકી તેઓ એક ચિત્તથી આ ક્રીડા જોયા કરતાં હતાં. પણ પછીથી તેમને એકદમ જ્ઞાન આવ્યું કે, મેં મારું પાતિવ્રત્ય ગુમાવ્યું. હું કેવી અભાગણી, કે મેં આવાની તરફ નજર કરી. મારા જેવી કોઈ પાપિની નહિ હોય. તેના મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. પછી નદીમાંથી પાણી લઈ ઘેર આવ્યા ત્યારે તેનું મુખ ચિંતાથી જ્વાલિત પામેલું જોયું. આ વખતે જમદગ્નિએ ચિંતાતુર થવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે રેણુકાએ પોતાને જે વાત વીતી હતી, તે સઘળી કહી સંભળાવી. આ વખતે જમદગ્નિ સંમાધિવટે રેણુકાની સઘળી વાત જાણી લઈ તેના પર ક્રોધે ભરાયા; તથા પોતાના પાંચ પુત્રો હતા, તેમાંથી વડાને રેણુકાને મારી નાંખવાને હુકમ કર્યો. પણ તેણે આવું કામ કરવાની ના પાડી. ત્યાર બાદ એક પછી એક બધા પુત્રોને કહ્યું, પણ તે સઘળાઓએ ના પાડી. પછી સૌથી નાના પુત્ર પરશુરામે કહ્યું કે, તું આ કાર્ય કરે છે કે નહિ? પરશુરામે કહ્યું કે, હું, પિતાની ક્રોધ પણ આજ્ઞા હોય. તે ઉઠાવવા તૈયાર છું.

પછી તેણે પરશુ લઈ પોતાની માતા રેણુકાનું મરતક, કાપી નાંખ્યું. આ પ્રમાણે પુત્રને પોતાની આજ્ઞા પાળનારો

એક ઋષિયે તુરત તેને 'વરદાન માગવાનું' કહ્યું. આ વખતે પરશુરામે એટલું માગી લીધું કે, મારી માતાને સંજીવની વિદ્યાથી પાછું જીવિતદાન આપો. તે જ વખતે ઋષિએ રેણુકાને 'જીવિતદાન લીધું'. પછી પરશુરામ પોતાની માતાને પોતાના અપરાધને માટે પગે પડ્યા તથા તેની ક્ષમા માગી. માતા કહે કે, એમાં તારો કોઈ રીતનો અપરાધ નથી. પુત્ર તેજ કે, જે પિતાની કોઈ પણ આજ્ઞા હોય તે પાળે. આચાર્ય, દેવ તથા પિતાની આજ્ઞા પાળનાર હમેશા આ જન્મને વિશે તથા પરલોકમાં સુખી થાય છે. મારી તને આશીષ છે કે, તું આ લોકમાં મહાન યશને પામીશ તથા તારું નામ સૂરવીરપણાને પામશે. માતાની આશીષથી પરશુરામ એક મહાન સૂરવીર યોધારૂપે પ્રસિદ્ધ થયા હતા તથા તેમની કીર્તિ હજી સૂધી ગવાય છે.

(૨૪) લીલાવતી.

લીલાવતી ભાસ્કરાચાર્ય જોશીના પુત્રી થાય. ભાસ્કરાચાર્યને લીલાવતી એકનીએકજ પુત્રી હતી. તેના જન્મ કુંડળીપરથી ભાસ્કરાચાર્યે જોયું કે, તેને પતિનું તથા પુત્રનું બીલકુલ સુખ નથી. પછી લીલાવતી જ્યારે વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે તેના પિતાએ એક એવું મુર્ત જોઈ દાદયુ કે, જો તે સમયે પોતાની પુત્રીના લગ્ન થાય તો કન્યાને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત ન થાય. તેમજ તેને પુત્રની પણ પ્રાપ્તિ થાય. લગ્નને દિવસે તેણે દેશેદેશના પડિતોને બોલાવ્યા તથા પોતાની પુત્રીના ખસ 'મુર્ત'ને માટે તેણે એક વાસણમાં પાણી રેડી, તેમાં ઘડી મૂકી. અર્ધોત્નાના છિદ્રવાળું એક વાસણ તેમાં તરતું મૂક્યું. આ વાસણ જે વખતે

રૂએ, તે વખતે પોતાની પુત્રીનો કન્યાદાન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. હવે આ ઘડીનેત્યાં બેઠીબેઠી લીલાવતી પણ ભેટી હતી. તેવામાં લીલાવતીના મુઠ્ઠમાંથી એક ઝીણું મોતી નીકળી પડ્યું તથા પેલા વાડકાના છિદ્રમાં ભરાઈ ગયું. ઘણા વખત થયો, પણ પેલું વાસણ તેમાં રૂખી શક્યું નહિ. આખરે ભાસ્કરાચાર્યે તે વાસણ ઉપાડીને જોયું તો તેના છિદ્રમાં એક મોતી ભરાઈ ગયું હતું, જેથી તે વાસણ રૂખ્યું નહિ આખરે ભાસ્કરાચાર્યે જાણ્યું કે, નસીબ જ બળવાન છે. તેની આગળ કોઈનું પણ ચાલે એમ નથી. એમ માની પોતાની છોકરીનાં આવેલા વરની સાથે લગ્ન કર્યો. પણ સમય થવે તે કન્યાનો પતિ મરણ પામ્યો તથા તે કન્યાને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. લીલાવતીના પિતાએ જાણ્યું કે, યુત્ર કરતાં આ કન્યાની કીર્તિ હમેશને માટે જગતમાં ગવાઈ રહે તેવું કરવું. આથી તેણે એના નામથી અર્ધોત્ લીલાવતીના નામથી ગણિત કાઢ્યું, જે ગણિત હાલમાં પણ ચાલે છે તથા અકબર, પાદશાહના વખતમાં ફેલ નામના કવિએ તેનું ઉર્દુમાં ભાષાંતર પણ કર્યું હતું. આ ભાસ્કરાચાર્ય બેઠર દેશના રહેવાશી હતા, એમ આ ઉર્દુમાં કરેલ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ છે. તેણે પોતાની પુત્રીને ગણિતમાં એકઠો બનાવી હતી. તે ગણિતમાં એવી હોશિયાર બની હતી કે, બે મિનિટમાં ગણિતના બજવડે એક ઝાડની ડાળીપર કેટલાં પાંદડાં છે, તેની પણ ગણતરી કરી કહી શકતી હતી. આ વિદુષીએ પોતાનું આખું જીવન જ્યોતિષના જ્ઞાનમાં ગુમાવ્યું હતું તથા તે જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં એવી પારંગત થઈ હતી કે, તેના જેવી કોઈ પણ જ્યોતિષી અત્યાર સૂધી ભારત વર્ષમાં થઈ નહતી તથા હવે પછી પણ થશે. નહિ. ધન્ય છે, આવી વિદુષીને, કે જેનું નામ હજી પણ લોકમાં અમર છે.

(૨૫) સતી.

બ્રહ્માના પુત્ર દક્ષ પ્રજાપતિ મનુ રાજની પુત્રી પ્રસૂતિની સાથે પરણ્યા હતા. દક્ષને પ્રસૂતિથી સોળ કન્યાઓ થઈ હતી. આમાંથી પ્રથમની તેર કન્યાનાં લગ્ન ધર્મની સાથે, એકનું લગ્ન અગ્નિ સાથે, એકનું સઘળા પિતૃદેવો સાથે તથા સોળમી સતીનું લગ્ન મહાદેવજી સાથે થયું હતું. પ્રજાપતિએ એક હજાર વર્ષ ચાલે એવો એક મહાન યજ્ઞ આરંભ્યો. આ યજ્ઞમાં જ્યારે દક્ષ પ્રજાપતિ ગયા ત્યારે બ્રહ્મા તથા મહાદેવ સિવાય સઘળા ઉભા થઈ દક્ષને માન આપવા લાગ્યા. બ્રહ્મા તો પોતાના પિતા ઘાય, તેથી તેના પર દક્ષને ક્રોધ થયો નહિ. પણ મહાદેવ મને જોઈને કેમ ઉભા થયા નહિ. તેથી તેને મહાન ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. આ સમયે દક્ષનો ક્રોધ રામાઈ શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું; 'મેં બ્રહ્માના કહિવાથી શંકરને મારી પુત્રી આપી. આ મહાદેવ કોઈ મોટા માણસને આવકાર આપવો તે પણ સમજતો નથી. મોટા માણસ સાથે કેમ વર્તેલું; તેનું પણ આને જ્ઞાન નથી. હું આથી શાપ આપું છું કે, બ્રહ્માદિ દેવો સાથે આજ પછી મહાદેવને પોતાનો જાગ મળશે નહિ. જો કે આ વખતે મહાદેવ તો મૂળા બેસી જ રહ્યા. પણ તેમના ગણેા નંદીશ્વર આદિ દક્ષના પર ઘણા ગુસ્સે થયા. ઋષિઓએ બેઠે પક્ષોને એકઠા કરવા મોટાં યત્ન કર્યો, પણ તે સઘળો ફાકટ ગયો. આ તકરાર થઈ ગયા પછી સતી બીલકુલ પોતાને પીએર જતાં હતાં નહિ.

કેટલોક સમય પછી સતી કેલાસના ઉપવનમાં ફરતાં હતાં. તેવામાં આકાશ માર્ગેથી ઘણાં વિમાનો નીચે 'જમીન ઉપર ઉતરતાં જોયાં. આ શું હશે, તે સંબંધી સતી વિચાર

કરતાં હતાં. એટલામાં આકાશ માગે નારદ મુનિ ત્યાં ઉતરી આવ્યા. દેવીએ નારદને પૂછ્યું કે, હે ભગવન્! આ દેવો ક્યાં જાય છે! આ વખતે નારદે મરચું ભભરાયી કહ્યું કે, સતી! શું આપને ખબર નથી કે, આપના પિતા ગૃહસ્થતિ-સવ નામનો મહાન યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કરે છે. તેઓ દીકરી તથા જમાઈને વિસરી જાય એમ નથી. છતાં જો બૂલથી વિસરી જવાયું હોય તો કન્યાની ફરજ છે કે; પોતાના પિતાનું હલકું દેખાડવું નહિ તથા પિતાના યજ્ઞમાં જવું જ જોઈએ. નારદ મુનિનાં આ રીતના વચન સાંભળી સતીને દક્ષના યજ્ઞમાં જવાનો વિચાર થયો. તેમણે નારદ મુનિને રોકવાનું કહ્યું. પણ નારદ મુનિ કહે કે, મારે તો ત્રિવેણી પર જવાનું છે. આપનું વચન શંકર ઉઠાવે એમ નથી. માટે એમને તેડી તમે ત્યાં આવો. પછી જ્યાં શંકર બેઠા હતા ત્યાં સતી ગયાં તથા પોતાના પતિને કહ્યું કે, મારા પિતા માટે યજ્ઞ કરે છે, માટે આપણે ત્યાં જવું જોઈએ. મહાદેવ કહે; “આપણને ખીલકુલ આમંત્રણ નથી તો આપણે ત્યાં કેવી રીતે જઈ શકીએ?” સતી બોલ્યાં; “આપને ખરા ખોટાનો તોલ નથી. મારા પિતા આપને ભૂલે એમ નથી. પણ આપનો મને છેતરો છો. આપને આમંત્રણ આવ્યું હશે, પણ આપને નહિ આવવું હોય, તેથી આમંત્રણ નથી આવ્યું એમ કહો છો.” મહા-દેવ બોલ્યા; તેમની તરફથી ખીલકુલ આમંત્રણ નથી. તેથી હું આવી શકીશ નહિ. જો તમને આગ્રહ હોય તો તમે ભલે જાઓ. મારી તેમાં ના નથી. પછી શંકરપર રીશે ભરાયલાં સતી દક્ષના યજ્ઞમાં ગયાં. મહાદેવજી આગળથી સઘળું પરિ-ષ્કાંભ બાધતા જ હતા. તેથી સતીને નંદી આદિ ગણોને સાથે લઈ જવા કહ્યું. સતી યજ્ઞમાં ગયાં, પણ તેની સખીઓએ

તથા માતાએ પણ સતીને આવકાર આપ્યો નહિ. આથી સતીના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. પછી તેઓ યજ્ઞ મંડપમાં ગયાં. ત્યાં જુવે છે તો સઘળા દેવોતું રથાપન, પણ શંકરનું રથાપન મળે નહિ. તે જ પ્રમાણે દશે સતીને બોલાવ્યાં પણ નહિ. આ વખતે સતીએ કહ્યું; મને ધિક્કાર છે કે, પતિથી અવગણના કરી પિતૃ પ્રેમથી હોરવાઈ હું આપને મળવા આવી. જ્યાં પોતાના પતિનું સન્માન ન હોય, ત્યાં સાધ્વી સ્ત્રીએ કદી પણ જવું જોઈએ નહિ. જ્યારે અહીં શંકરનું આવાહન વગેરે કંઈ પણ નથી. માટે આ યજ્ઞમાં લાહ્ય ઉઠજો.” સતીના આ વચનથી એક-દમ તે યજ્ઞ સળગી ઉઠ્યો. પછી પગના અંશુકામાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી સતી ત્યાં જ બળી મૂવાં. આજ સતીએ હિમાલયને ત્યાં જન્મ લઈ પાર્વતી રૂપે મહાદેવને પાછાં વધાં હતાં. જે પોતાના પતિને અપમાન કરનાર હોય છે તેવા પિતાની પુત્રી કહેવડાવવું, તે પણ સાધ્વી સ્ત્રીઓને ગમતું નથી.

(૨૬) સુકન્યા.

વૈવસ્વત મનુના પુત્રશ્યાંતિ રાજાને સુકન્યા નામની એક કન્યા હતી. રાજા એક વેળા સઘળા સૈન્યને તથા કન્યાને લઈ અરણ્યમાં ફરતો હતો. તે અવન નાપિના આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યો. કેટલોક કાળ થયાં અવન મુનિ ત્યાં તપ કરતા હતા. તેમનો આશ્રમ છિન્નલિન્ન થઈ ગયો હતો તથા તપ કરતા મુનિના શરીરપર રાક્ષસ બાઝી ગયો હતો. માત્ર રાક્ષસમાંથી તારારૂપે અકથકતી તેની બે આંખો દેખાતી હતી. સુકન્યા પોતાની બેનપણીઓને સાથે લઈ આ આશ્રમની આમ-તેમ ફરતી હતી. તે આ રાક્ષસ આગળ આવી તથા આ

ચકચકતા પદાર્થની અંદરશૂળ ઘોંચી. આથી તેમાંથી લોહી વહેવા માંડયું. સુકન્યા જાણે કે આ કોઈ વસ્તુ હશે, એમ જાણી ત્યાંથી ચાલવા માંડયું. હવે ચ્યવનમુનિ જે તપ કરતા હતા, તેના તપનો ભંગ થવાથી તથા તેની આંખમાં વેદના થવાથી શર્યાંતિ રાજાના આખા મૈન્યમાં ઝાડો તથા પિશાળ બંધ થઈ ગયાં. રાજાએ પોતાના માણસોને પૂછ્યું કે, કયા ઋષિની અવગણના થઈ છે કે જેથી આ પ્રમાણે વિપરીત પરિણામ આવ્યું ? આ વખતે સુકન્યા પોતાના પિતા પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, હું પાસેના અરણ્યમાં મારી સખી સાથે ગઈ હતી. ત્યાં એક રાક્ષસમાં બે ચકચકતી વસ્તુઓ જોઈ. મેં જિજ્ઞાસાને લીધે તેમાં શૂળ ઘોંચી. આ શૂળને લીધે તે ચકચકતી વસ્તુમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. તુરત રાજા તે રાક્ષસ પાસે ગયો તથા ત્યાં જોદાવ્યું તો તેમાંથી ચ્યવન ઋષિ નિકળ્યા. ઘણો સમય તપ કરતા હોવાથી તેમનું શરીર કાઠના સરખું થઈ ગયું હતું. વળી અધુરામાં તેમની આંખો પણ આ કન્યાના શૂળને લીધે ગઈ. પછી રાજા તેમના પગમાં પડયા તથા મુનિની ક્ષમા માંગી. મુનિએ તેઓને ક્ષમા આપી, પણ તે સાથે એટલું કહ્યું કે, હવે હું અંધ થયેલો હોવાથી મારાથી કોઈ પણ ધર્મોદ્દિક કાર્ય થઈ શકશે નહિ, માટે આપની પુત્રીનાં લગ્ન મારી સાથે કરો. આ વખતે સુકન્યા પોતાના પિતા પાસે આવી તથા પિતાને કહેવા લાગી કે, મારાં એવાં અહો ભાગ્ય કયાંથી, કે આવા તપસ્વી મુનિની મને સેવા કરવાની મળે ? વળી મારાથી જ આ અપરાધ થયો છે. માટે મારેજ આનું કૃણ ભોગવવું જોઈએ. પછી સુકન્યા ચ્યવન મુનિ સાથે પરણી.

સુકન્યા પોતાનો સઘળો સમય પતિની કેવી રીતે સેવા યાચ, તેમાં જ કાળ નિર્ગમન કરતી હતી. સવારમાં ઉઠી પતિને,

માટે અગ્નિહોત્રાદિનાં પાત્રો તથા બીજી જે કાંઈ સામગ્રી જોઈએ, તે આણી આપતી. ત્યાર બાદ સોજનાદિ સર્વ કાર્યથી પરવારી પતિના શરીરની સારા ઉપચારોવડે સેવા કરતી. આમ ઠેકઠોઠ સમય તેમણે પતિની સેવામાં ગાળ્યો. એક વેળા અશ્વિનીકુમાર નામના દેવોના વૈદ્યો વ્યવન મુનિને ત્યાં આવ્યા. આ વખતે વ્યવનમુનિએ તે વૈદ્યોની બહુ આગતા-સ્વાગતા કરી તથા કહ્યું કે, જો તમે મારી યુવાવસ્થા કોઈ પણ રીતે આપો તો હું તમોને સોમયાગમાં આપને સોમ-રસનું પાન કરનારા કરું. જો કે તમે વૈદ્યોનો 'કનિષ્ઠ ધંધો' કરતા હોવાથી તમોને દેવોએ સોમરસના પાનમાંથી બહિષ્કૃત કયો છે, છતાં હું તમને તમારો ભાગ આપીશ. પછી વૈદ્યોએ વ્યવનમુનિને કહ્યું કે, તમે આ પાસેના સિદ્ધિપ્રદના જમના ધરોમાં નાહો તથા આ જે અંજન તમને આપું છું તે આંતે. આ પ્રમાણે કરવાથી મુનિ દેખતા થયા તથા તે ધરોમાં નહાવાથી તેઓ યુવસ્થાને પામ્યા તથા અશ્વિનીકુમારના સરળા જ દેહને પામ્યા. સુકન્યા ત્રણને એક સરળા જોઈ આમાં વ્યવન મુનિ કયા, તે જાળખી શકી નહિ. પછી તે અશ્વિનીકુમારને પગે પછી, એટલે સુકન્યાની પતિભક્તિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા તથા તેના પતિ જે યુવવાસ્થાને પામ્યા હતા, તે સુકન્યાને બતાવીને કહ્યું કે, હવે તમે સાચા પ્રેમથી રહો તથા જેવું આપનું નામ છે તે જ પ્રમાણે પતિસેવા બજાવી આ લોક તથા પરલોકને સિદ્ધ કરજો. આ પછી ઠેક-લોક સમય ગયા કેડે, એક વેળા શયોતિ રાજા વ્યવનમુનિને સોમયજ્ઞ કરવા માટે તોડવા આવ્યો. આ વખતે વ્યવનમુનિનાં સુકન્યા પણ આંપતી હતી. શયોતિ રાજા પોતાની કન્યાને કોઈ યુવાન પુરૂષના પગ આંપતી જોઈ, તેનાપર ક્રોધે ભરાયા તથા

સાવિત્રી

ખતિના શરીરની ઉપચાર વડે સેવા કરતી.

પાનું ૬૨

• લક્ષ્મી આઈ, મુંબઈ, ૮

પોતાની છોકરીને ઘણું કપડો આપવા લાગ્યા. આ વખતે સુકન્યાએ જે વાત બની હતી, તે પોતાના પિતાને કહી. પછી રાજા પ્રસન્ન થયા તથા સ્વયંવનમુનિને તથા કન્યાને પોતાને ત્યાં સોમયજ્ઞમાં સ્વયંને અશ્વિનીકુમારોને સોમરત્નો ભાગ આપ્યો. આથી ઇન્દ્ર ક્રોધે ભરાયો તથા સ્વયંવનને મારવા વજ્ર ઉગાર્યું. સ્વયંવન પોતાના તપના પ્રભાવથી વજ્રને આકાશમાં અટકાવી દીધું. આ રીતે ખરા મનથી પતિની સેવા કરતાં તેનું પરિણામ કેવું સાડું આવ્યું?

(૨૭) સાવિત્રી.

સાવિત્રી અશ્વપતિ રાજાનાં પુત્રી થાય. મદ્ર દેશમાં આ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને કન્યા સંતાન ન હોવાથી તેણે સાવિત્રી દેવીની આરાધના કરી. આ આરાધનાથી સાવિત્રી પ્રસન્ન થયાં તથા પ્રસન્ન થઈ વર માંગવા કહ્યું અશ્વપતિએ કહ્યું કે, “હું સંતાન માટે આપની આરાધના કરું છું.” દેવીએ કહ્યું; “તને એક પુત્રી થશે તથા તેનું નામ તું સાવિત્રી મારજે. ત્યાર પછી કેટલાક કાળ પછી તેની રાણીને ગર્ભ રહ્યો તથા કન્યાકૃપી રત્ન થયું. જ્યારે આ કન્યા મોટી થઈ તથા વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે રાજાએ પોતાની કન્યાને કહ્યું કે, તું તારે પોતાની મેળે અન્ય દેશમાં જઈ તારે માટે યોગ્ય વર શોધી કાઢ. પછી કેટલુંક સૈન્ય લઈ સાવિત્રી અનેક દેશોમાં ફેરતી ફેરતી એક અરણ્યમાં આવી પહોંચી. આ અરણ્યમાં અંધ માળાપોના પુત્ર સત્યવાનને પસંદ કરી પોતાના પિતા પાસે આવી. સાવિત્રીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે “મને તો સત્યવાન પસંદ છે.” તારે આ વખતે કહ્યું કે; સત્યવાનનું

સાવિત્રી

સાવિત્રી અનશનવત કરી વટની પૂજા કરે છે

પાનુ ૬૪

સંખ્યા આઠ, મુળક, ૮

જેવું નામ છે તેવાજ ગુણ તેનામાં છે. પણ એક દોષ તેના
 જોયો છે કે, જેથી સ્મરણ દોષો દંકાઈ જાય છે. આ, દો
 એ છે કે, આ સત્યવાનનું એક વર્ષ પછી મૃત્યુ થાય એમ છે
 તેના પિતાએ કહ્યું કે, જે એમ હોય તો આવની સાથે
 પરણવું, યોગ્ય નથી. સાવિત્રીએ કહ્યું કે, ગમેતેમ થાય, પણ
 હું તો તેને વરી ચૂકીજ છું. કન્યાનો આગ્રહ જોઈ નારદે કહ્યું
 કે, કન્યાની તેમ મરણ હોય તો ભલે તેમ કરો. ઇશ્વર સૌ
 સારાં વાનાં કરશે. ત્યાર પછી રાજા તથોવનમાં ગયો તથા
 દુમત્સેનને કહ્યું કે, હું મારી પુત્રી આપના પુત્ર સત્યવાનને
 આપવા માંગું છું. દુમત્સેને કહ્યું કે, હું પ્રથમથી આપની
 કન્યા લેવા ધારતો હતો. પણ જ્યારથી માફ રાજ્યપાટ જતું
 રહ્યું તથા મને અરણ્ય લોગવવાનો સમય આવ્યો ત્યારથી
 તે વિચાર જતો રહ્યો. હું આપની કન્યાનો સ્વીકાર કરું છું.
 પછી સાવિત્રી સત્યવાનને પરણી. સાવિત્રી આગ્રમમાં રહી પતિ,
 સાસુ તથા સસરાની સારી રીતે સેવા કરતી હતી. આ રીતે
 રહેતાં એક વર્ષ થયું. સત્યવાનના મરણનો સમય જ્યારે નજ
 દીક આવ્યો ત્યારે સાવિત્રીએ અનશનવ્રતનો આગ્રહ કર્યો
 નારદે કહેલા સમયની આગલી રાત્રી સાવિત્રીએ ધણીજ દુઃખમાં
 ગાળી. તે દિવસે સવારમાં ઉઠી પોતાનું પ્રાતઃકર્મ કરી સર્વે
 પ્રાદક્ષિણ તથા સાસુ સસરાને પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઉભી
 રહી. તે સ્મરણએ આશીર્વાદ આપ્યો કે, જા, તારું સૌભા-
 ગ્ય અમર તથા. સાવિત્રીએ તપસ્વીની વાણી માથે ચઢાવી.
 સાસુ સસરાએ વ્રત પૂરું થવાથી પારણ કરવા માટે આગ્રહ
 કર્યો ત્યારે સાવિત્રીએ કહ્યું કે, આજે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી
 માફ વ્રત પૂર્ણ થશે. સાંજ પડતાં સત્યવાને વનમાં સમિધ
 લેવા જવા કહ્યું આ વખતે સાવિત્રીએ કહ્યું કે, હું પણ

પણી સાથે આવું છું. સત્યવાને આગ્રહ કયો કે, તમે ઉપ-
સધી દુર્ગળ થઈ ગયાં છે. માટે તમારે આવવાની જરૂર
થી. છતાં સાવિત્રી તેમની સાથે તૈયાર થયાં. પછી સાસુ-
અમરાની આજ્ઞા લઈ સત્યવાનની સાથે સાવિત્રી જંગલમાં
અભિધનેમાટે ગયાં. સાવિત્રીપતિની પાછળ ધીમેધીમે વનને જોતી
ચાલતી હતી. સત્યવાને અભિધ કાપવા માંડી. કાપતાં કાપતાં
તેના માથામાં દુઃખવું થયું તેનું મસ્તક જાણે કંદાઈ જતું
હોય, તેવી નેત્રે ઘીટા થવા લાગી. આ વખતે સાવિત્રી પોતાના
પતિનું મસ્તક જોળામાં લઈ, નારદ મુનિનાં વચનનું સ્મરણ
કરતી ખેદમાં રૂખી ગઈ. સાવિત્રીએ પોતાની પાસે ઉભેલા કંદાઈ
કાળા પુરૂષને જોયો. તે વખતે ધ્રુજતાં તેણે પૂછ્યું કે, આપ
કોણ છો ? યમે કહ્યું; તારા જેવી સતીના જોળામાં સત્યવાન
સૂતા છે, જેથી તારા પતિના પ્રાણ મારા હૃતોથી લઈ શકાય
એમ નથી. માટે હું જાતે આવ્યો છું. પછી યમરાજાએ સત્ય-
વાનના શરીરમાંથી અંગૂઠા માત્ર પુરૂષને બહાર ખેંચી કાઢ્યો.
આ જીવન લઈ યમે દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલવા માડ્યું. સાવિ-
ત્રીને પાછળ આવતી જોઈ યમે કહ્યું કે, તું પાછી ફર તથા
તારા પતિની મરણ ક્રિયા કર સાવિત્રીએ કહ્યું કે, જ્યાં મારો
પતિ જાય ત્યાં મારે જવાનો ધર્મ છે. મેં પતિસેવા તથા
મતો એવાં કર્યોં છે કે, મને કોઈ ઠેકાણે કોઈ પણ અટકાવી
શકે એમ નથી.

યમરાજાઃ-નિવૃત્તતુષ્ટોઽસ્મિ તવાનયામિરા સ્વરાક્ષરં વ્યજન
ફલયુન્યા ।

હરં ધૃતીઘ્ને વિનાસ્ય જીવિતં નદામિતે સર્વમન્નિદિ તે વરમ ॥

હો સહાચારી પુત્રી ! સ્વપ્ત સ્વર, અક્ષર તથા હેતુવાળી
તારી પાણી સાંભળીને સંતુષ્ટ થયો છું. સત્યવાનના છવિત

પતિવ્રતાચરિત્ર.

(૨૮) સીતા.

જનકપુરમાં પૂર્વે જનક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક વેળા યજ્ઞ કરાવવા માટે પૃથ્વીને ખેડાવતા હતા. તેવામાં પૃથ્વીમાંથી એક દિવ્ય કન્યા તેમને મળી આવી. હજારી પૃથ્વી ખેડતાં આ કન્યા જરૂરી આવી. તેથી આ કન્યાનું સીતા નામ પાડયું. જનક રાજાના પૂર્વજોના વખતમાં મહાદેવે તેઓના પર પ્રસન્ન થઈ એક ધનુષ્ય મૂક્યું હતું. આ ધનુષ્ય એકું ભારે હતું કે, કોઈ તેને ઉઠાવી શકે એમ ન હતું. જનકના પૂર્વજો તથા જનક પણ આ ધનુષ્યની હમેશ પૂજા કરતા હતા. આ ધનુષ્યને એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે મૂકવું હોય તો અનેક માણસો કામે લગાડવાં પડતાં હતાં. આ ધનુષ્ય સીતા રમત માત્રમાં પોતાના હાથથી એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે મૂકતાં હતાં. એક વેળા નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા હતા. તેમણે તે જોયું. નારદ મુનિએ કહ્યું કે, આ ધનુષ્યને જે ઉપાડી ઉપયોગમાં લે, તેવા યજ્ઞવાલ્ક્યની સાથે સ્વયંવર કરી, આ કન્યાને પરણાવવી જોઈએ. જનક રાજાએ તે પ્રમાણે સ્વયંવર રચી, આ ધનુષ્ય ઉપાડવા માટે સ્વયંવરમાં મૂક્યું. કેટલાક રાજા તે આ જોઈ શરૂઆત પણ નહિ. કેટલાકો ઉડ્યા, પણ તે હાથને પાત્ર થયા. પછી રાવણ તે ધનુષ્યને ઉપાડવા ગયો, પણ તે ઉપાડી શક્યો નહિ. રામ તથા લક્ષ્મણ વિશ્વામિત્ર મુનિ સાથે આ જનક રાજાના સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા. રામચંદ્રજીએ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા માગી કે, મને આ ધનુષ્ય ઉપાડવા માટે આજ્ઞા આપો. વિશ્વામિત્રે આજ્ઞા આપી, એટલે રામચંદ્રજી તે ધનુષ્ય પાસે ગયા. તેને હાથમાં લઈ તેમાં જેવું શરણધાન કરવા લાગ્યો છે કે, જેમ છદ્માંડ લાંગી જતું હોય, તેવા મોટા અવાજ સહિત તે ધનુષ્યના બે કટકા થઈ ગયા. બધા

વિના તારે મારી પાસેથી જે માંગવું હોય તે માંગ. હું તને મધ્યમ આપવા તૈયાર છું.

આ વખતે સાવિત્રીએ માગી લીધું કે, મારા સસરા મધ્ય છે, તેને આંખો પાછી થાય એવું વરદાન માગું છું. યમે કહ્યું કે, તથાસ્તુ તેમ યશે વળી સત્યવાનના જીવિત વિના બીજું પણ તારે જે માંગવું હોય તે માગ. સાવિત્રીએ કહ્યું, મારા સસરાનું રાજ્ય શત્રુઓએ લઇ લીધું છે, તે તેમને પાછું મળે, એ હું માગું છું. યમે કહ્યું, ભલે, તારા કહેવા પ્રમાણે યશે હું તારાં વચનથી સંતુષ્ટ થયો છું. તારે બીજું કંઈ, સત્યવાનના જીવિત વિના માંગવું હોય તે માગ. સાવિત્રીએ કહ્યું, મારા પિતાને મારા સિવાય એક પણ પુત્ર નથી. માટે મારે સો ભાઈ થાય, એવું હું માગું છું. યમે કહ્યું, તથાસ્તુ, તારા પિતાને સો પુત્રો યશે આ સિવાય તારે બીજું જે માંગવું હોય તે કહે, પણ તું પાછી ફર. સાવિત્રી ગાલી, મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી પણ મને મો પુત્રો થાય, એવું હું આપની વાગેથી વરદાન માગું છું. યમે કહ્યું, ભલે તારા કહેવા પ્રમાણે તને મો પુત્રો યશે, પણ હવે તું પાછી ફર હે સતી ! હવે તું પાછી ફર. સાવિત્રીએ કહ્યું, આપનું વચન મિથ્યા થાય એમ નથી આપ મને મો પુત્રો થવાનું વરદાન આપો છો પણ જ્યાં આપ મારા પિતાને લઈ જાઓ છો તો મને કેવી રીતે મો પુત્રો યશે ? આ વખતે યમ રાજાને પોતાનાં જૂલ યાદ આવી તેણે આ વખતે નિષ્ક્રુ જગ વાનનુ રમરણ કર્યું તથા તેમની મહાયતા માગી તેમણે આ વખતે આવી સત્યવાનને સજીવન કર્યો તથા સતીના પ્રસાવથી પ્રસન્ન થઈ સત્યવાનનું ૪૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કરી આપ્યું. આમ પ્રમાણે યમરાજના કહેવા પ્રમાણે બીજી સઘળી વસ્તુઓ સાવિત્રીને આવી મળી.

સીતા

રામચંદ્ર, લક્ષ્મણ તથા સીતા નૌકામાં બેસી સામે પાર જઈ
વનવાસ નીકળ્યાં

પાનુ ૬૮

કલ્યાણ વ્યાસ, મુંબઈ ૮

રાજાએ વિરમય પામ્યા. પછી સીતાજીએ રામચંદ્રને વરમાળ
આરોપી. માનતે ગાનતે વસિષ્ઠ તથા વિદ્યામિત્ર મુનિના ગ્રમણ
રામચંદ્ર તથા સીતાજીનાં લગ્ન થયાં. પછી અયોધ્યા ગયા પછી
કેટલોક સમય સૂધી તેઓ મુખથી રહ્યા. પછી જ્યારે દશરથ
રાજાને વૃદ્ધાવસ્થા હોવાથી તેણે રામને રાજ્યાભિષેક આપવાનું
નક્કું કર્યું, તે જખતે મથરાની શિખવણીથી, કેકયી જે રામની
સાવધી માતા થાય, તેમણે દશરથ પાસે વરદાન તરીકે માગી
લીધું કે, રામચંદ્રજીને બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ કાઢવા તથા ગાદી-
પર બસતને બેસાડવા. પિતાની આજ્ઞાને અનુસારી તથા પોતાની
માતા કૌશલ્યાની આજ્ઞા લઈ રામચંદ્ર વનવાસ જવા તૈયાર થયા.
પ્રથમ તેઓ સીતા પાસે ગયા તથા કહ્યું કે, હું આ નીતે વનવાસ
જાઉં છું. આ બગર સાંભળતાં જ સીતાને એક વાર મૂર્છા આવી.
ગઈ. પછી મૂર્છા વળતાં કહ્યું કે, હું આપની સહદુઃખવાગિની
કહેવાઈ. માટે હું આપની સાથે આવીશ. રામચંદ્રજીએ બહુ ના
કહી, પણ સીતાજી એકનાં બે થયાં થયાં નહિ. પછી રામચંદ્ર,
લક્ષ્મણ તથા સીતાજી ત્રણ જણાં વનવાસ નીકળ્યાં. બારે
પોતે રાજ્યપાટ પર બેસવા ના પાડી, તેઓ રામની
આજ્ઞા ફેનવી રામની પાહુકા રાખી, તેના નામથી રાજ્ય
કરવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી પ્રથમ ચિત્રકૂટ ગયા, ત્યાંથી
જમ્બૂક પર્વત પર જવા માટે નીકળ્યા. માર્ગમાં અત્રિ ઋષિના
આશ્રમમાં તેઓ થોડો સમય રહ્યા. ત્યાં અત્રિઋષિનાં પત્ની
અનસૂયા પણ, સીતા પોતાના પતિની જે સેવા બજાવતાં હતાં
તે જોઈ, તેના પર ઘણાં પ્રસન્ન થયાં, અનસૂયાજીએ તેઓ વિદાય
થયાં, તે વેળા કેટલોક અંગરાગ તથા દિવ્ય અલંકારો સીતા-
જીને આપ્યા. પછી તેઓ જમ્બૂક પર્વત પર રહ્યા. એક વેળા
રાવણની. બેન સૂપર્ણખા રામ તથા લક્ષ્મણને ઉતરવા

પડી દે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીકિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે રામચંદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ રામને પ્રણામ કર્યાં તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આવેલ આપત્તિઓ સામે ટકકર ઝીલી, પોતાનું સતીત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) સુલોચના.

સતી સુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયાં હતાં. જો કે સુલોચનાને રાક્ષસોના સહવાસમા રહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ દયા તથા મુશીલપણના તેનામાં ગુણો હતા. તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને ફૂરતા માટે શિખામણ આપતાં હતાં. રાવણ બ્યારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યારે સુલોચનાને ઘણું જ ખોટું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હંસતાં હસતાં કહ્યું કે, પરત્તીને હરણ કરવું. તે ક્રુણને નાશકતો છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત સારી રીતે જાણેના હોતો, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે ખાળતની તેણે ઢરકાર કરી નહિ. બ્યારે રામચંદ્ર વાનરોનું સૈન્ય લઇ લંકાપર ચઢી આવ્યા ત્યારે રાવણના મોકલેલા એકે એક યોધાઓને પાનરોએ મારી નાંખ્યા આખરે કુંભકર્ણુ પણ રણમાં પડ્યો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની રણવિશે આતુરી જોઇ વાનરો તથા બીજા યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે દેડહોક વખત સુધી મહાન યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

આવી હતી. લક્ષ્મણે સૂપર્ણ્યાના નાક કાન કાપી લીધા. આ સૂપર્ણ્યા રાવણ પાસે ગઈ તથા રાવણને મોઢે સીતાની સૌંદર્યતાનાં વખાણ કર્યાં. રાવણે મારીચને માયાવી સુવર્ણમય મૃગરૂપે રામના આશ્રમની આગળપાછળ કરવા કહ્યું. તે મૃગ સીતાની નજરે પડ્યો. એટલે તે મૃગને મારી તેની કાંચળી સીવાડવા સીતાજીએ આશ્રહ કર્યો. રામે આશ્રમની આગળપાછળ આણુ દેવી લક્ષ્મણને સીતાજી સોંપી, પોતે મૃગને મારવા માટે ઢોઢ્યા આવળતે માયાવી મૃગે મરતાં મરતાં, ઓ લક્ષ્મણ, ઓ લક્ષ્મણ, એમ બૂમો મારી. આ બૂમ સાંભળી સીતાજીના મનમાં ઘણું કે, રામને કાંઈ સંકટ આવ્યું. એટલે તેમણે લક્ષ્મણને સહાયતા કરવા જવા કહ્યું. લક્ષ્મણ ગયા, એટલે રાવણે સાધુનું રૂપ લઈ સીતાજી પાસે આવ્યો તથા લિલ્લા માંગી. સીતાએ લિલ્લા આપવા માંડી, એટલે રામે તેને આશ્રમની બહાર લિલ્લા લઈ આવવા કહ્યું. જેવાં સીતાજી આશ્રમની બહાર આવ્યાં, એટલે રાવણ તેને વિમાનમાં બેસાડી લંકા તરફ ચાલતો ચયો. રામ તથા લક્ષ્મણ દોર આવ્યા તથા સીતાને જોયાં નહિ. એટલે તેની શોધમાં નીકળી પડ્યા. વનમાં પ્રવર્ષણ પર્વત આગળ સુગ્રીવ તેને મળ્યો. તેણે સીતાસંગધી કેટલીક ખબર આપી. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હું આપને સહાયતા કરીશ, પણ તમે મારા લાકડને મારી મને રાજ અપાવો. રામે તે પ્રમાણે કહ્યું. સુગ્રીવ તથા હનૂમાન દક્ષિણ તરફ સીતાને શોધતા શોધતા સમુદ્ર કીનારે આવ્યા. ત્યાંથી એક છલંગ મારી લંકા ગયા તથા જ્યાં અગ્રોક્ષ વાટિકામાં સીતાને રાખ્યાં હતાં, ત્યાં એક ઝાડપરથી રામના નામની વીટી સીતાના પર ફેંકી. સીતાએ તે તથા લીધી. પ્રથમ તેને શક ગયો, પણ પાછળથી હનૂમાને હેડળ ઉતરી સીતાને સર્વ સમાચાર કહ્યા તથા કહ્યું કે, થોડા વખતમાં

પડી કે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીકિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે રામચંદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ રામને પ્રણામ કર્યો તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આવેલ આ પત્નિઓ સામે ટકકર બીલી, પોતાનું સતી-ત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) મુલોચના.

સતી મુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવ-જીના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયાં હતાં. જો કે મુલોચનાને રાક્ષસોના સહવાસમા રહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભા-વિક રીતે જ દયા તથા મુશીલપણના તેનામાં ગુણો હતા. તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને કૂરતા માટે શિખામણ આપતાં હતાં. રાવજી વ્યારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યાર મુલોચનાને ઘણું જ ખોટું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હંસતાં હંસતાં કહ્યું કે, પરત્રીને હરણ કરવું. તે કુળનો નાશકર્તા છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત સારી રીતે બાંધેલી હતી, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે જાણતની તેણે ઠરકર કરી નહિ. જ્યારે રામચંદ્ર વાનરોનું ચૈન્ય લઇ લંકાપર ચઢી આવ્યા ત્યારે રાવજીના મોકલેલા એકે એક યોધાઓને વાન-રોએ મારી નાંખ્યા આખરે હુંલકર્ણ પણ રણમાં પડ્યો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની રણવિશે આતુરી જોઇ વાનરો તથા બીજા યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં ઘણાં વળાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે ઢેટલોક વખત સૂઝી મહાન યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

રામ રાવણને મારી આપને લઈ જશે. હનુમાનની શોધ પ્રમાણે રામ, લક્ષ્મણ તથા સુગ્રીવ વાનરોએ લક્ષ્મણ ચઢાઈ કરી. રાવણ આખરે મરાયો તથા સીતાને અગ્રોહ વાટિકામાં ત્યાં રાખ્યા હતાં, ત્યાંથી તેમને લઈ અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. પણ પ્રથમમાં સીતાને શુદ્ધ યવ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા કહ્યું. સીતાએ તેમના કહેવા પ્રમાણે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી શુદ્ધ યવ પછી તે સઘળા અયોધ્યા ગયા. એક વેળા નગરમાં ફરતા ચરચા બેતા ફરતા હતા, તેવામાં એક ધોળીએ ધોળણને કહ્યું કે, હું રામની માફક તને ઘરમાં ઘાલીશ નહિ. રામે બેયું કે, જો કે સીતાજી શુદ્ધ છે, પણ જગતની નજરમાં તેની શુદ્ધતા જણાવી બેઠો. આથી લક્ષ્મણને સીતાજીને વનમાં મોકલી આપવા કહ્યું. રામના કહ્યા પ્રમાણે સીતાને લક્ષ્મણ વનમાં મૂકી આવ્યા સીતાજી ત્યાં રહતાં બેઠાં હતાં. એવામાં વાલ્મીકીજી આવ્યા તેઓ સીતાને આશ્વાસના આપી પોતાને આશ્રમે લઈ ગયા. સીતાજી નીકળ્યાં, તે વેળા તે ગર્જવાળાં હતાં સહી, આવ્યા પછી તેમણે બે પુત્રોને જન્મ આપ્યા, જેનું નામ જમ્બવંતે લવ તથા કુશ પાડ્યું. લવ તથા કુશને નાનપણથી ધનુર્વિદ્યા શીખવવામાં આવી હતી એક વેળા ગમે અત્યેષ્ઠ નાગનો યજ્ઞ આરંભ્યો. તેવામાં લક્ષ્મણ ઘોડાને લઈ જતા હતા. તે વેળા લવ તથા કુશ જે બાર વર્ષની ઉંમરના હતા, તેમણે આ ઘોડો અટકાવ્યો ત્યાં બારે શુદ્ધ થયું. રામ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રામને તે છેકગપર પુનઃલાવ ઉત્પન્ન થયો. પછી તેણે પહેલાં છેકરાને સઘળી હકીકત પૂછી. સઘળી હકીકત જાણી ત્યારે રામને ખબર

આ વાત તુલસીદત્ત રામાયણમાં છે. પણ બધા પ્રમાણવાળાં એક મા નથી જેથી તે ખરી હોય એમ ધારણું નથી.

પડી કે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીકિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે રામચંદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ રામને પ્રણામ કર્યો તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આવેલ આ પત્તિઓ સારો ટકકર ઝીલી, પોતાનું સતી-ત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) સુલોચના.

સતી સુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયા હતાં. જે કે સુલોચનાને ગદ્યસોના સહવાસમાં ગહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ દયા તથા મુશીતપણાના તેનામાં શુભો હતા. તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને કૂરતા માટે શિષ્યાગણ આપતાં હતાં. રાવણ જ્યારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યારે સુલોચનાને ઘણું જ ખેડું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હંસતા હસતા કહ્યું કે, પગ્નીને હરણ કરવું. તે કુળનો નાશકર્તા છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત મારી રીતે બોલતા હતાં, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે જાણતની તેણે દરકાર કરી નહિ જતાં. રામચંદ્ર વાનરોનું મૈત્ર્ય લઇ લંકાપર ગદી આવ્યા ત્યારે રાવણના મોકલેલા એકે એક યોધાઓને વાનરોએ મારી નાખ્યા આખરે કુંભકર્ણ પણ રણમાં પડ્યો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની ગણવિશે શાતુરી જોઈ વાનરો તવા ધીજા યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં ધણાં વખાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે ઢેઢોડે વખત ચૂધી મહાન યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

જાણી શકી હિંમતિથી થઈ ગયો. તેનું મસ્તક લક્ષ્મણના એક
 તીરવડે તમા ઝીંજી તીરથી તેના એક હાથ ઉઠાઈ ગયા
 વાનરે એ ઇન્દ્રજિતનું મસ્તક નીચે પડવા દીધું નહિ તે
 વાનરોએ ઝીંજી દીધું તથા ઇન્દ્રજિતનો એક હાથ ત્યા
 સુલેચના હિંદુગાપર બેસી, પોતાના પતિની ચિતામાં બેસી
 હુતી ત્યાં તે હાથ જઈ પડ્યો જેવો હાથનો અખડાટ
 સાંભળ્યો એટલે મતીએ પોતાની બેનપણીને બેવા મોકલી
 કે, ચોકમા આ શાને અખડાટ થાય છે દાસીએ પાછા આવી
 કહ્યું કે, ઇન્દ્રજિતનો એક હાથ આવી આગળમાં પડ્યો છે
 તે જ સમયે સુલેચનાને મૂછાં આવી ગઈ પણ તુરત જ ઉઠી
 જઈ ત્યાં પોતાના પતિનો હાથ પડ્યો હતો ત્યાં ગઈ તથા
 પોતાની દસીને ખડીઓ તથા કવચ લેવા મોકલી દાસી
 જઈને ખડીઓ કલમ લઈને આવી આ વખતે ચેલા હાથે
 કાગળ પર કવચવડે લખ્યું કે, ચૌદબુવનના આત્મારૂપ રામ
 ચંદ્રજીના બાઈ લક્ષ્મણના બાણવડે માગ મસ્તકનું છેદન થયું
 છે માટે મસ્તક વાનરોની પાને છે જેવી સુલેચનાએ આ
 વાત જાણી, એટલે પોતાની દાસીને સાથે લઈ રાવણની આજ્ઞા
 માગી, વાનરોના બેન્ય તરફ ગઈ ત્યાં જઈ તેણે પોતાના
 પતિના મસ્તકની રામચંદ્રજી પાસે માગણી કરી આ વખતે
 સતી બહુ જ રડતા હતા તે વખતે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે,
 આપ આટલો બધો શાને માટે રોક કરા છો ? બે આપ કહેના
 હો તો આપના પતિને જીવતો કેરૂં તથા તેને ચૌદબુવનનો
 ગજા બનાવું સતીએ કહ્યું કે, આપ આજ્ઞાત પ્રભુ છો તથા આપને
 હાથે જેનું મરણ થાય છે, તે સ્વ પતિ જ બંધ, છે હું મારા
 પતિ સાથે મતી થવા માગુ છું પછી વાનરોએ ઇન્દ્રજિતનું મસ્તક
 આણી આપ્યું આ વખતે વિલાપ કરતા સુલેચનાએ કહ્યું કે,

જો હું એમ નંણુત કે, આપની આવી સ્થિતિ થવાની છે, તો હું માન (પાને આપની મદતે બોલાવત આ વળતે પેલા ધડને હસવું આગ્યું. કારણ કે લક્ષ્મણજી શેષ નાગનો અવતાર હતા તથા તેના હાથથી જ ઇન્દ્રજિતનું મરણ થયું હતું. ધન્ય છે આવી સતીઓને, કે જો કે રાક્ષસના સહવાસમાં રહેવા છતાં પોતાના પાતિવ્રત્યનો તથા રાત્યતાનો ટેક તેઓ છોડતાં ન હતાં.

• (૩૦) વૃંદા.

આ મહાપતિવ્રતા સ્ત્રીનાં લગ્ન જળધર નામના રાક્ષસની સાથે થયાં હતાં આ વૃંદાના પાતિવ્રત્યનો પ્રભાવ જોટલો બધો હતો કે જળધર કોઈથી જિતાઈ શકતો નહતો. દેવો પણ જળધરથી હારી ગયા. આખરે વિષ્ણુભગવાને પણ જળધર માથે યુદ્ધ કર્યું. તેમાં સતીના પ્રભાવથી વિષ્ણુભગવાન પણ જળધરથી હારી ગયા. પછી જળધરે વિષ્ણુભગવાનને કહ્યું કે, તમે તથા લક્ષ્મી હમેશ માટે ત્યાં રહો. વિષ્ણુભગવાને તે રીતે હા પાડી દેવોએ જાણ્યું કે, કોઈ પણ રીતે જા રાક્ષસનો અંત હાવવો જોઈએ એકવેળા નારદમુનિ જળધર પાસે ગયા તથા કહ્યું કે, તારી સ્ત્રી વૃંદા કંતાં પાર્વતીની નૌદ્યતા વધારે છે. માટે તારે મહાદેવની પાસે પાર્વતીની માંગણી કરવી જોઈએ. જળધર જે દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, કામી તથા ભોળા મનનો હતો, તેણે નારદમુનિના કહેવાને માન્ય કર્યું તથા પોતાના એક દૂતને કૈલાસપર્વતપર પાર્વતીને મોકલી આપવા મહાદેવ પાસે મોકલ્યો. આ વેળા સતી વૃંદાએ જળધરને ઘણું સમજાવ્યો. તેમણે કહ્યું કે, પાર્વતીજી સુશાત્ શક્તિનો અવતાર છે. આમ કરવાથી તમારો તથા

મારા આજીવનના નાશ થશે. માટે તમો આવું ઘેર
 ય કરવું છોડી દો. જાળધર જે મહા મહોન્મત્ત હતો,
 જે વૃંદાનું કથાં માન્યું નહિ તથા દૂતને કેલાસપ્રતિ મોકલ્યો.
 હાદેવની પાસે તે દૂતે જઈને કહ્યું કે, જાળધર એમ કહે
 કે, આપનાં પાર્વતીને મારી પાસે મોકલી આપો, નહિ
 સુદ કરવા સન્ન થાઓ. આ વખતે મહાદેવે પોતાના
 મુને હુકમ કર્યો કે, એકદમ આ દૂતનું મરતક છેદી નાંખો.
 ૧૫ મરતક ગણુ છેલ્લા જતો હતો, તેવામાં દૂતે ઘણા કાલા-
 લા કર્યો. આથી તે દૂતને મહાદેવે છોડાં મૂક્યો. દૂતે જાળ-
 ધર પાસે આવી સમગ્રી વાત કહી તથા વધા
 મા કહ્યું કે, આપ મહાદેવને જિતવાનો આગ્રહ છોડી દો
 । સાહે. જાળધરે આ વાત માની નહિ તથા મોટું રાજ્ય
 ઇ ગુલા અને નિશાનને સેનાપતિ નીમી, મહાદેવ સાથે
 દ્વ કરવા ગયો. મહાદેવ તથા જાળધર વચ્ચે મોટું યુદ્ધ
 થુ આ વખતે સાધુને વેશે પાર્વતીને છળવા માટે જાળ-
 ધર આવ્યો. સતી ચેતો ગયા તથા તે જ વખતે તેમણે હરિ
 યા હરનું સ્મરણ કર્યું સ્મરણ કરતાની વાર ગદ્ગદ ત્યાથી
 ।શી ગયો. આ વખતે વિષ્ણુભગવાન નાકાત્ માર્ગતી પાને
 ગયા તથા કહ્યું કે, આપે મને જાને છોલાવ્યો પાર્વતીએ
 થુ કે, આપે આ રાક્ષસને ઘેર રહી એને ધરો નર્વિઠ
 ।નાવી મૂક્યો છે એનો હવે નાશ કરો તે માટે વિષ્ણુ-
 ભગવાને કહ્યું કે, સર્તી વૃંદાના પ્રભાવથી મારે એના દાસ
 ।વુ પડ્યું છે છતાં હવે ઠોઠ પણ પ્રકારે એનો હવે
 ગત સાવશ. પછી વિષ્ણુભગવાન એક સાધુને વેશ લઈ
 ત્યાં વૃંદાનો મહેલ હતો, તે જ પાડીમા સતી વૃંદાને છળવા
 તેમને નેક પ્રકારની માયા સતી પ્રથમથી આ છળને સમજ્યા

નહિ. પણ પાછળથી સતી વૃંદા ચેતી ગયાં કે, આ બધું વિધ્યુનું કારસ્તાન છે. આ વખતે સતીએ વિધ્યુલગ્નવાનને શાપ આપ્યો કે, તમને પણ તમારી સ્ત્રીને માટે વર્નેવન બટકવું પડશે તથા વાનરોની સહાયતાથી તમારી પત્નીને રાક્ષસના હાથમાંથી છોડવશે. સતી વૃંદાના પાતિવ્રત્યનો ભંગ થવાથી જળધરનું તે જ ઓછું થઈ ગયું. તે નિસ્તેજ બની ગયો તથા પછી મહાદેવના હાથથી તેનું મરણ નીપજ્યું. સતીનો પ્રભાવ એવો છે કે, સાક્ષાત્ વિધ્યુ લગ્નવાનને પણ તેના દાસ થવું પડે છે તથા તેના શાપથી પોતાને અવતાર ગ્રહણ કરવા પડે છે.

(૩૧) શંખરી.

આ શંખરી વ્રતે લીલકી હતી. તે મતંગ ઋષિના તપોવન પામે આશ્રમ બાંધી ત્યાં ગઈ હતી. તે અનેક ઋષિઓની સેવા કરવામાં પાતાનો કાળ નિર્ગમન કરતી હતી. આ ઋષિઓએ શંખરીને કંઈ હલુ કે, જ્યારે ગમચ દ્રવ્ય વનમાં ફરતા અપ્ય-મૂક પર્વત તરફ જશે ત્યારે તારા આશ્રમ આગળ આવશે. તેની તું અનેક પ્રકારે સેવા કરજે તથા તેથી તારું કલ્યાણ થશે. આ ઋષિઓના કહેવા પ્રમાણે રામ તથા લક્ષ્મણ શંખરીના આશ્રમમાં આવ્યા શંખરીએ રામ તથા લક્ષ્મણને અર્ચ્ય તથા પાદ વટે પૂજન કર્યું તથા કહ્યું કે મને આ વાત ઋષિઓએ કહેલી હતી આપને માટે દેવલાક વ્રાહ્મણ કુળો મેં મગહી રાખેલા છે માટે તે આપોજો તથા વિશ્રાંતિ લેઓ રામચંદ્રએ તથા લક્ષ્મણે શંખરીએ ઝાઝા કરી રાખેલા ભારે બાધા તથા પાણી પીધું પછી રામે શંખરીને મતંગ ઋષિનો આશ્રમ લેવા જવા

માટે કહ્યું. શમરી જોકના આશ્રમમાં તેડી ગઇ, ત્યાં વડકલો તથા કુટો હજી એમને એમ મળવા હતા. આ ત્રિપિએ મધ્ય સ્વર્ગે બીધાવ્યા છે તથા હું પણ તેઓની માથે જવા ઇચ્છું છું. મને આપના દર્શન થયાં છે. માટે સર્વ પાપો નિવૃત્ત થયાં છે ગમત ડ્રજીએ કહ્યું, હે સાધ્વી ! તારી તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી તેમજ તે જે મારી મેવા ઉઠાવી છે તેના પ્રભાવથી, તુ સ્વર્ગમાં તેઓની પાસે જઈશ આ વખતે શમરીએ અગ્નિ સજગાવ્યો તથા તેમાં પોતાનો ફેહ સજગાવી દીધો તથા તે સ્વર્ગ પ્રતિ સીધાવી આ જે કે નીચ વાતિની શ્રી હતી, છતાં મહાત્માઓની સેવાન પ્રતાપથી તે સ્વર્ગમાં ગઇ હતી.

(૩૨) સુભદ્રા.

દ્વારિકાધીશ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનાં સુભદ્રા બહેન થાય એક વેળા રેવલાચળ પર્વતપર ચાહેવેના સઘળા ગૈરાઓ રમત ગમત કરવા ગયા હતા આ રમત ગમત ચાલતી હતી, તેવામાં અન્યાસીન વેશે અર્જુન પણ ત્યાં આવ્યો હતો તથા તેઓની આ સઘળી કાંડા જોતો હતો. એક વેળા સુભદ્રા પોતાની મખીઓની સાથે એક વાડીમાં ફરતી હતી. તેવામાં અર્જુન તથા સુભદ્રાની એક બીજા માથે આજો મળી બેઠે વચ્ચે નાગ મૈત્રકે થયું તથા અર્જુન જોને જોઇ આહિન થઇ ગયો. આ સુભદ્રાના લગ્ન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન માથે થવાના હતા બામદ્રની મરજી દુર્યોધન સાથે સુભદ્રાના લગ્ન કરવાની હતી પણ શ્રી કૃષ્ણની મજા તેમ નહતી તેમની મરજી અર્જુન માથે કરવાની હતી અર્જુને સુભદ્રાતુ, નાગ રાધી હરજી કર્યું આ વખતે બામરામને ઘણો જ ક્રોધ ચડ્યો.

અર્જુન તથા ળાળસદ્ર વચ્ચે આ વખતે યુદ્ધ થાત. પણ શ્રી
કૃષ્ણે ળાળસદ્રને વાચ્યો તથા શાંત પાડયા. પછી હસ્તિનાપુરથી
કુંતાણને બે લાવી મુલદ્રા તથા અર્જુનનાં યથાવિધિ લગ્ન થયો.

પ્રથમર્થજ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન વચ્ચે મિત્રતા હતી.
પણ આ લગ્નની ગાંઠથી તેઓ વચ્ચે મિત્રતામાં વધારો થયો.
મુલદ્રામાં રાજ્યને શોભાવે એવા સારા શુભો હતા. તેઓ પતિને
કેવી રીતે પ્રસન્ન કરવા તથા તેમની કેવી રીતે સેવા કરવી, તે
બહુ સારી રીતે જાણતાં હતાં. તેમના કુખથી શુભદ્રાને વીરપુત્ર
અભિમન્યુ જન્મ્યો હતો. જ્યારે મુલદ્રાજી સગર્ભા હતાં તથા
સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કરાવવાનો વખત થયો ત્યારે પોતે પોતા-
ને પિયેર એક કુકુમ્ભપત્રિકા લખીને મોકલી. હજી પણ સીમં-
તના વખતમા આ કુકુમ્ભપત્રિકાઓ સ્ત્રીઓ ગાય છે. જેમકે:-

મુલદ્રાની કંકેતરી.

કંકુ છાંટી કંકેતરી મોકલી, કોઠે કા'વે મુલદ્રાનાં બેન,
વીરા બહેલા આવજો.

શ્રીકૃષ્ણ બળદિવ બે બાંધવો, તમ આંચે થશે મુખચેન. વીરા.
લાઈ ભતરીજી સરવે શોભાય છે, છે પવિત્ર પિતા મમુદેવ. વીરા.
જગત જનેતા દેવકી ને રોહિણી, આવજો સરવે મળીતતખેવ. વીરા.
મારે પિયેર પનોતો પરિવાર છે, જોતાં વાધે છે જાઓ સનેહ. વીરા.
ભય ભજન મારી રે ભાણી બો, શોળ સહસ્ર ને એક સો આઠ. વીરા.
વેદવંતા પ્રાદ્મણ સાથે લાવજો, ભવ જળના તારણ તરનાર. વીરા.
સંગે જાદવ સર્વેને લાવજો, બીજી વરણ જે ઉત્તમ અપાર. વીરા.
મેં તો પ્રેમશું પગરણ માંડીઆં, ફડો જગન રચ્યો રાજસૂય. વીરા.
થોડું કા'ંચું ઘણું કરી માનજો, છોજ નોંધારના આધાર. વીરા.
માંચી પત્રિકા બહેલા પધારજો, કોઠે લઈને કુકુંબ પરિવાર. વીરા.

મારા સંસારને ઠગલા ને ટાટીએ, મારાં આશુને દખ્ખીનાં ચીર.
 મારા જેઠને લાવ વીરા ધોતીઆં, જેઠરાણીને બદલનાં ચીર વીર.
 મારા હીએરને લાવ વીરા પામરી, દેરાણીને છાયલની બેઠ.
 મારી નણુંદને જોઈએ કુંવરી, નણુંદોઈને પહેરવા બુલ. વીરા.
 મારા કુટુંબને લાવ વીરા કાંચળી, પાટાશીને નાલીયરની બેઠ, વીરા.
 મારા અથે લાવજો ઘરચોળડાં, માથે ણતરીસ કામરીનો મોઠ. વીરા.
 મારા ઘરનાને લાવ વીરા ઘોડકો, જેમાં મોતિડે નડિત્ર પલાણુ. વીરા.
 વીરા એટલી સંપત હોય તો આવજો, નહિ તો રહેજો તમારે ઘેર. વીરા.
 મારા જેઠ આબ્યાદે જેઠાણી સોતા, એક નાબ્યો માડી જાયો વીર. વીરા.
 હું તો ઉંચી ચડું ને નીચી ઉતરું, હું તો જોઈ મારા વીરાની વાટ. વીરા.
 વીરા કયાદે ગાજ્યો ને કયાદે ગડગડ્યો, કયાં વરચ્યો અસાડો મેહ. વીરા.
 મારી નંણુંદ તે મસરકે બોલ્યાં, બાબિ! નાબ્યા તમારા વીર. વીરા.
 મારા દિએર વધામણી લાવિયા, બાબિ! આબ્યા તમારા વીર. વીરા.
 વીરાદારકાં ગાજ્યો ને ગોધુળગડગડ્યો, હસ્તિનાપુર વરચ્યો મેહ. વીરા.
 એવે ઝળકયાં વીરા માથે મોળીઆં, ઝળકી બાલીને માથે છાણ. વીરા.
 વીરા આબ્યો ને વાડીએદે ઉતર્યો, “મારી બેનીને તેઠવાળાએ.” વીરા.

જ્યારે પાંડવો ઞાર વર્ષ સૂધી વનમાં રહ્યા તથા તેરમું
 વર્ષ વિરાટ રાજના દરબારમાં શુભ રીતે રહ્યા તથા જ્યારે
 તેઓ છતા પડ્યા ત્યાં સૂધી સુભદ્રા પોતાના પુત્ર અભિમન્યુ-
 ને લઈ પીએરમાં રહેતાં હતાં. વિરાટ રાજાએ પાંડવોને સેવાના
 ગહલામાં પોતાની કુંવરી ઉત્તરા અર્જુનને પરણાવવાનું કહ્યું
 અર્જુને કહ્યું કે, મેં એને લગાવી છે. જેથી ને મારી પુત્રી જેવી કહે-
 તાય. માટે હું આની સાથે પરણીશ નહિ. તમે મારા પુત્ર
 અભિમન્યુ સાથે એને પરણાવો. પછી સુભદ્રા તથા અભિમન્યુને
 દારિકાથી બોલાવી મંગાવી વાળતે ગાળતે ઉત્તરા કુંવરીનાં
 લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કરવામાં આવ્યાં. પછી ઉત્તરાને ત્યાં

વિરાટમાં જ રાખી, પાંડવો ચોતાતું રાત્ર્યપાટ દુર્યોધનઆદિ પાસેથી પાછું લેવા ગયા. પણ દુર્યોધન આદિએ રાત્ર્યપાટ પાછું આપ્યું નહિ. પાંડવો તથા કૌરવો વચ્ચે મહાન સંગ્રામની તૈયારી થઈ. આ વખતે સંમતકોને મારવા અર્જુન પાતાળમાં ગયો હતો. આ તક સાધી કૌરવોએ પાંડવો સાથે દોહા-યુદ્ધની માગણી કરી. કારણ કે અર્જુન સિવાય બીજું કોઈ દોહા-યુદ્ધ જાણતું ન હતું. પાંડવો વિચારમાં પડી ગયા કે, હવે શું કરવું? તેવામાં અભિમન્યુએ આવી કહ્યું કે, હું દોહા-યુદ્ધ સારી રીતે જાણું છું. મને લઢવા માટે વીરમાળ આપો. યુધિષ્ઠિરે તે જાખતની હા પાડી. અભિમન્યુ સુભદ્રા તથા દ્રૌપદી પાસે રજા માગવા ગયો. તેવામાં સુભદ્રાએ વીરમાતાને શોભે તેવી રીતે અભિમન્યુને આશીષ આપી. પછી સુભદ્રાએ યુધિષ્ઠિર આદિને કહ્યું કે, ઉત્તરાને રણમાં ચઢતાં પહેલાં વિરાટ નગરથી તોડાવથી ભેધજે. રણની તૈયારીની લગભગે ઉત્તરા આવી પહોંચી, આ દોહા-યુદ્ધમાં અભિમન્યુ મરણ પામ્યો. સુભદ્રાએ આ વાત જાણી ત્યારે તેને ભે કે શોક તો ઘણો થયો, પણ વીરમાતાની માફક ધૈર્ય ધરી તેઓ ભેસી રહ્યાં.

(૩૩) શર્મિષ્ઠા.

દાનવોના રાજા વૃષપર્વાને શર્મિષ્ઠા નામે એક પુત્રી હતી. આ કન્યા દેવયાનીના કોપતું પાત્ર થઈ પડી હતી. જ્યારે દેવયાનીના પિતા શુક્રાચાર્ય વૃષપર્વાને શાપ દેવા તંયાર થયા ત્યારે તેમનું શાપથી રક્ષણ કરવાને શર્મિષ્ઠાએ દેવયાનીનું હાસીપણું સ્વીકાર્યું. યયાતિની સાથે દેવયાનીનાં લગ્ન થયાં તથા શર્મિષ્ઠા તેની હાસી તરીકે સેવા કરવા રહેતી હતી.

આમ ઘણા વખત સૂધી શમિષ્ઠાએ પોતાનો કાળ નિર્ગમન
 કર્યો. એક વેળા ઝુરખામાં તથા કામાગ્નિમાં બળતી હોવાથી
 તેને મૂછો આવી ગઈ આ વખતે યયાતિરાજ પાસેના કુલમાં
 આ ઝીંના આલાપને માંબળતો હતો. તે તત્ત ત્યાં દોડી ગયે.
 તથા શમિષ્ઠા મૂછોથી નાચે પડી જતી હતી તેને ઉચકી લીધી.
 કેટલોકવારે શમિષ્ઠાને જ્યારે મૂછો વળી ત્યારે તેણે જોયું કે,
 હું યયાતિના ખોળામાં છું. આ વખતે શમિષ્ઠાએ કહ્યું કે,
 તમે ગને છોડી દો જો શુરપુત્રી આ જોશે તો આપણ બેકને
 શાપ આપશે, જેથી તમારૂં તથા મારૂં બેકનું અનિષ્ટ થશે
 યયાતિએ શમિષ્ઠાની વાત ગણી નહિ તથા તેને પોતની સાથે
 મહેલમાં લઈ ગયો. આ શમિષ્ઠાથી યયાતિને સંતાનેત્પત્તિ
 થઈ. આ બાળતની દેવયાનિને ખબર પડી. એટલે તે રીશાધને
 પોતાને પિયેર આલી ગઈ યયાતિરાજ તેને મનાવવા તેની પાછળ
 દોડ્યો. આ વખતે શુક્રાચાર્યે તેને શાપ આપ્યો કે, તું વૃદ્ધા-
 વસ્થાને પામ, આથી યયાતિ વૃદ્ધાવસ્થાને પામ્યો. પણ તે વૃદ્ધા-
 વસ્થા જીજ્ઞાસાથી લઈ શકાય, એવી રીતનો શાપ હતો.
 યયાતિએ પોતાના બધા ક્રોધરાગે બોલાવ્યા તથા એક પછી એક
 સઘળાને પોતાની જગાવસ્થા લેવાનું કહ્યું, પણ સઘળાએ ના
 કહી. સૌથી નાના ક્રોધરા પૃથુએ તે હા પાડી. આથી પૃથુએ
 જગાવસ્થા લીધી તથા પોતાની યુવાવસ્થા પોતાના પિતાને આપી.

(૩૪) સત્યવતી.

સત્યવતીનું ખીલું નામ મત્સ્યગંધા હતું. તે એક મચ્છી-
 મારની પુત્રી હતી. તે મચ્છીમારને ત્યાં ઉછરીને મોટી થઈ હતી.
 તેનું કામ એ હતું કે, વટેમાર્ગીઓ નદી ઓળંગવા આવે તો

મારા પિતાને તારી છોકરી આપ. હું રાજ્યગાદી નહીં લઈશ. મછીમારે કહ્યું કે, આપ જોડે રાજપાટ નહિ લેા, પણ આપના પુત્રો મારીને રાજગાદી મારા હોહિત્રો પાસેથી છીનવી લે તો તેનું કેમ? બીજમે પણ લીધું કે, હું મરણપર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળીશ, કે જેથી મને સંતાન થવાનો ભય રહેશે નહિ. બીજમની આ પ્રતિજ્ઞા થયા પછી મછીમારે ચોતાની કન્યા શંતનુને આપી. આ પછી તે કન્યાનું નામ સત્યવતી પાડવામાં આવ્યું. શંતનુથી એને બે પુત્રો થયા. એક ચિત્રાંગદ તથા બીજમે વિચિત્રવીર્ય. એક વેળા કાશીરાજને ત્યં સ્વયંવર થયો. ત્યાંથી અંબા, અંબિકા તથા અંબાલિકા આ ત્રણ કન્યાઓને બધા રાજાઓને મારી બીજમ ઉપાડી લાવ્યા. આમાંથી અંબિકા તથા અંબાલિકા બીજમના ભાઈ સાથે પરણી. પણ મોટી અંબાએ કહ્યું કે, મારે શાલ્વ રાજા સાથે પરણવું છે. આથી બીજમે તેને શાલ્વ પાસે મોકલી આપી. પણ શાલ્વે તેનો સ્વીકાર કયો નહિ. આથી તે બીજમ પાસે આવી. પણ બીજમે તેનો સ્વીકાર કયો નહિ. આથી તેણે ચોતાનું વૈર બીજમના પર લેવા વનમાં જઈ તપ કરવા માંડ્યું. તથા બીજા જન્મમાં શિખંડીરૂપે થઈ તે વૈર તેણે લીધું. ચિત્રાંગદ તથા વિચિત્રવીર્ય રાજ્ય ચલાવતા હતા. સત્યવતી તથા બીજમ સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરતા હતા. પણ તે બેઉ ભાઈઓ કોઈ પણ સંતાન વગર મરણ પામ્યા. આથી સત્યવતીએ બીજમને કહ્યું કે, તમારા ભાઈઓની સાથે નિયોગ કરી પુત્રો-ત્પત્તિ કરો. પણ બીજમે ના પાડી. પછી સત્યવતીને યાદ આવ્યું કે, કુમારાવસ્થામાં તેને વ્યાસપુત્ર થયા હતા. તેમજ સત્યવતીએ સ્મરણ કયું. બ્યામે નિયોગથી તે વિધવાઓવડે ધતરાષ્ટ્ર તથા શંકુ નામે બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા, જેના સંબંધી

પાત મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી
લોક કાળ પછી મરણ પામ્યાં.

(૩૫) સુલભા.

સુલભા પ્રધાન નામના રાજાની પુત્રી હતી. નાનપણથી
તે યોગવિદ્યામાં ઘણી કુશળ હતી. આત્મજ્ઞાનની ચર્ચામાં
તે પોતાનો સઘળો સમય વ્યતીત કરતી હતી. આ સુલભાએ
અનેક જ્ઞાની તથા સંન્યાસીઓના સુખથી સાંભળ્યું હતું કે,
'જનક રાજા મહા જ્ઞાની છે. આ બાળતત્ત્વ પારખું લેવા એક
વેળા તે યોગીનો વેશ ધારણ કરી, જનક રાજાના દરબારમાં
ગઈ. રાજાએ આ યોગિનીને યોગ્ય આસનપર બેસાડી, તેનો
યોગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો. પછી તે બધા મંત્રી તથા બ્રાહ્મણોના
હેખતાર સુલભાએ કહ્યું કે, આ રાજા મુક્ત નથી, પણ બદ્ધ
છે. એમ કહી પોતાની યોગશક્તિના બળથી તેની બુદ્ધિમાં
પ્રવેશ કર્યો. પોતાના નેત્રના પ્રકાશથી તેના નેત્રના પ્રકાશને
અટકાવ્યો તથા પોતાના ચિત્તથી તેના ચિત્તને પોતાને સ્વા-
ધીન કર્યું. જનક પણ અજ્ઞાની ન હતો. તેણે જોયું કે, આ
યોગિનીએ યોગશક્તિથી મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે.
એટલે તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે, અરે યોગિનિ! તું ક્યાંથી આવી
છે? હું તારામાં કેઈ પણ રીતનો સાધુભાવ લેતો નથી.
જે કે મારી પાસે રાજ્યનાં સર્વ ચિહ્નો છે, છતાં પણ હું
મુક્ત છું. જેમ કે બીને વાવવામાં આવે છે તે તે ઉગે છે.
પણ જો એકેલાં બી વાવવામાં આવે છે તે તે ઉગતાં નથી.
તેમ કર્મ જો વાસનારહિત થઈ ક્યાં હોય છે. તે કેઈ પણ
પ્રકારે તે જન્મમરણને કરતાં નથી. મારા શરીરપર કેઈ અંદન

ચઢાવો અથવા કોઈ પણ પ્રકાર કરો તો તે બેઠે મારા મનને સરળ છે. તેં મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે તથા મને વશ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. મારે તું મારી અપરાધી છે. આવી રીતનાં વચન કહી રાજાએ સુલભાનો ગર્વ બાળી નાંખ્યો.

પછી સુલભા બોલી; આપ જે કહો છો, તેથી મને લેશ પણ ક્રોધ ચઢ્યો નથી. હું હમેશ વેદાંતશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી પૃથ્વીપર લટકું છું. મેં લોકના મુખથી માંભળ્યું હતું કે, મહારાજા જનક આત્મજ્ઞાની છે, તેથી તે પારખું લેવા આપની પાસે આવી હતી. આપનો સંસારની સાથે લેપ જનકમળવત્ જોઈ હું આપનાપર પ્રસન્ન થઈ છું. હું એક રત્નિચિવાય કોઈ પણ ઠેકાણે બધારે વાર રહેતી નથી. તેજ પ્રમાણે અહીંપણ હું આજની જ રાત રહીશ તથા કાલે મારા સ્થાન પ્રત્યે ચાલી જઈશ. અધ્યાત્મજ્ઞાન કોઈ ભગવાં લુગરાં પહેરવાથી મળતું નથી. પણ તે સર્વ વાસનાઓના ત્યાગવડે જ મળે છે. આમ કહી સુલભા ત્યાંથી બીજે દિવસે ચાલ્યાં ગયાં.

(૩૬) શકુંતલા.

શકુંતલા વિશ્વામિત્રથી મેનકા નામની અપ્સરામાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. જેવી તે જન્મી, તેવાં જ તેનાં માતાપિતાએ તેનો ત્યાગ કર્યો હતો. તે કપુવ ઋષિને ત્યાં ઉછરી મોટી થઈ હતી. શકુંતલા અત્યંત કૃપાળી હતી. વળી કપુવ જેવા ઋષિને ત્યાં રહી હતી, તેથી ઇતિહાસ, વેદ, પુરાણ વગેરેમાં તે અત્યંત કુશળ હતી. કપુવ ઋષિના આશ્રમમાં જે કોઈ આવતું, તેની સેવા કરી, તે કામ શકુંતલાને સોંપ્યું હતું. એક વેળા

શકુતલા

દુધ્ધત કણ્ઠવ ઝગિના આશ્રમમા આવી શકુતલાને જળ
સિંચન કરતી જુવે છે

પાનુ ૮૪

સદાશી આટ, મુ બઈ, ૮

પ્રમે પતિયા નઃ પંથા કલ્પતાં શિવા ઋરિષ્ટા પતિહોકં ગમેયમ્॥

દુધ્યંતે કહ્યું કે, હું તારી સાથે પરણ્યો હોઉં તથા મને પુત્ર થયો હોય તેની મને ખબર નથી. શકુંતલાએ ત્યાંથી આલવા માંડ્યું.તે વેળા આકાશવાણી થઈ કે, હે રાજા ! તું આ શકુંતલાની સાથે પરણ્યો છે. તે તારી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણેલી સ્ત્રી છે તથા આ પુત્ર તારો છે.તેનો તું સ્વીકાર કર. દુધ્યંતે પછી તે પ્રમાણે સ્વીકાર કર્યો. તેણે પોતાના અમાત્યને કહ્યું કે, જો શકુંતલાનો આકાશવાણી થયા વિના મેં સ્વીકાર કર્યો હોત તો લોકમાં મારી અપકીર્તિ થાત. પછી તેણે પોતાના પુત્રને તથા શકુંતલાને રાજમહેલમાં ફરતો મોકલી બોલાવી લીધા. રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, મેં જે તમારું અપમાન કર્યું, તેથી બોધું આણુશે નહિ. જો મેં આમ ન કર્યું હોત તો લોક આપણને પતિપત્ની માનત નહિ. તેમ જ આ પુત્રને યુવરાજપદ આપત નહિ. પછી મોટા ઠાઠમાઠથી તેણે પુત્રને યુવરાજપદ પર અભિષેક કર્યો.

(૩૭) સતી સીમંતિની.

મૃત કહે સાંભળ ભૂદેવ, પરિપૂરણ કરજો શિવસેવ;
કારણ વિના પૂજે પશુપતિ, તે પામે નિશ્ચય સદ્ગતિ. ૧
વિશ્વાસ નિજ ચિત્તે ધરે, તે પણ સુખ પામે ભવ તરે;
જેમ જાણો તેમ સેવો ઈશ, જેને નમે સુર કોઈ તેત્રીશ. ૨
નિર્વિકાર નિરંજન જેહ, નિર્મળ પદ તો કહીએ તેહ;
શંકર તત્વ જ્ઞાણે જાહુ સાર, અનેક તર્કો ભવસાગર પાર. ૩
પ્રહોષે પૂજિયે નિરધાર, મનવાંછિત આપે સોમવાર;
સૂઝ્યા સમયે પૂજ્યે અવિનાશ, સોમ દિવસ રહિયે ઉપવાસ. ૪

જાણી ધણા પુત્રી થયા. તેણે શકુંતલાને આશીર્વા આ
તથા કહ્યું કે, તને જે પુત્ર થશે, તે આખા ભરતખંડ
રાજ્ય ભોગવશે.

શકુંતલાને દશમાસ થયા પછી એક પુત્રરત્ન થયું
આ પુત્ર ધણે જ રૂપવાન તથા બુદ્ધિશાળી થયો. આ કુમાર
નાન ઋષિઓ સર્વદમન એવું પાડ્યું. કુમાર ઋષિને આશ્વ
રહી મોટો થયો. ત્યાર બાદ એક વેળા ઋષિઓ શકુંતલાને
કહ્યું કે, તું હવે પુત્રને લઈ તારે સાસરે જાય તો સાસરે
કહેવાય. પિયેરમાં રહેવાથી સ્ત્રીના આરિન્ધને કલંક લાગે
પછી શકુંતલા પિતાની આજ્ઞા લઈ પોતાને સાસરે જવ
નીકળી. તેની સખીઓ પણ શકુંતલાને જતી જોઈ અત્યંત
રડવા લાગી. કુદવ ઋષિ પણ પોતાની ધર્મપુત્રીને વિદાય કરતી
વખતે અત્યંત ગળગળા થઈ ગયા ઋષિઓ શકુંતલાને તથા
તેના પુત્રને દુષ્યતની રાજધાની હસ્તિનાપુર લઈ ગયા
તેઓએ રાત્રને ઓળખાણ પાડી તથા પાછા પોતાના આશ્રમે
આવ્યા. શકુંતલા રાજનું પૂજન કરી બોલી; આ પુત્ર તમારો
છે. તમે આશ્રમમાં જે વચન આપ્યું હતું, તે સત્ય કરવું
જોઈએ. દુષ્યતે જાણ્યું કે, જો હું આનો સ્વીકાર કરીશ તો
લોકમાં મારી અપદ્ધિત થશે. આથી જાણુતા છતાં પણ તેણે
પુત્રનો તથા શકુંતલાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. આ વખતે શકું-
તલાના નેત્ર લાલચોળ થઈ ગયાં તથા બોલી, મનુષ્ય જે કંઈ
પાપકર્મ કરે છે, તે પરમેશ્વરે તો જાણે છે જ. વળી મનુષ્ય
પોતે પોતાની સ્ત્રીને વિશે પુત્રરૂપે જન્મે છે. આથી પત્નીને
જાણા કરી કહે છે. વળી મુ નામના નરકમાંથી પુત્ર તારે
છે આથી તેને પુત્ર કહે છે. આ પુત્ર તથા હું જાણા તમારો
છીએ. પતિવ્રતા સ્ત્રી મરણ પછી પતિના લોકમાં જાય છે.
આથી જ લગ્નમાં પણ પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે કે,

પ્રમે પતિયા નઃ પંથા કલ્પતાં શિવા અરિષ્ટા પતિલોકં ગમેયમ્॥

દુષ્યંતે કહ્યું કે, હું તારી સાથે પરણ્યો હોઉં તથા મને પુત્ર થયો હોય તેની મને ખબર નથી. શકુન્તલાએ ત્યાંથી આલવા માંડ્યું તે વેળા આકાશવાણી થઈ કે, હે રાજા ! તું આ શકુન્તલાની સાથે પરણ્યો છે. તે તારી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણેલી સ્ત્રી છે તથા આ પુત્ર તારો છે. તેનો તું સ્વીકાર કર. દુષ્યંતે પછી તે પ્રમાણે સ્વીકાર કર્યો. તેણે પોતાના અમાત્યને કહ્યું કે, જો શકુન્તલાનો આકાશવાણી થયા વિના મેં સ્વીકાર કર્યો હોત તો લોકમાં મારી અપકીર્તિ થાત. પછી તેણે પોતાના પુત્રને તથા શકુન્તલાને રાજમહેલમાં ફૂતો મોકલી બોલાવી લીધા. રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, મેં જે તમારું અપમાન કર્યું, તેથી ઓછું આણુશે નહિ. જો મેં આમ ન કર્યું હોત તો લોક આપણને પતિપત્ની માનત નહિ. તેમ જ આ પુત્રને યુવરાજપદ આપત નહિ. પછી મોટા ઠાઠમાઠથી તેણે પુત્રને યુવરાજપદ પર અભિષેક કર્યો.

(૩૭) સતી સીમંતિની.

સુત કહે સાંભળ ભૂદેવ, પરિપૂરણ કરજો શિવસેવ;
કારણ વિના પૂજે પશુપતિ, તે પામે નિશ્ચય સદ્ગતિ. ૧
ચિન્થાસ નિજ ચિત્તે ધરે, તે પણ સુખ પામે ભવ તરે;
જેમ બાણે તેમ સેવો ઈશ, જેને નમે સુર કોડ તેત્રીશ. ૨
નિર્વિકાર નિરંજન જેહ, નિર્મળ પદ તો કહીએ તેહ;
શંકર તત્વ જાણ્યો જાહુ સાર, અનેક તર્યા ભવસાગર પાર, ૩
પ્રદોષે પૂજિયે નિરધાર, મનવાંછિત આપે સોમવાર;
સપ્તમા સમયે પૂજ્યે અવિનાશ, સોમ દિવસ રહિયે ઉપવાસ. ૪

એક દિવસ જલકીડ કરે, ધુન્ન નાવ લઈ યમુના તરે;
 હાસ્ય વિનોદે તાળી લે હાથ, આઘ્યો માફત ખૂડ્યો સઉ સાથ. ૩૧
 હાહાકાર થયા બેઉ તીર, જળમાં ભેવા પેઠા વીર;
 ચિત્રવર્મા ઠાઠે રહી રૂવે, મિત્રો નાવ ચડી સઉ બુવે. ૩૨
 મછવેધી મળ્યા તત્કાળ, બેઉ તીરે બાધી છે બળ;
 ખૂડ્યા અનેકઠો આહો જળ્યા, ઠો એક તે મધ્યેથી નીકળ્યા. ૩૩
 ઠોઈક નિસર્ગો છોડીને પ્રાણ, કુંવર અલોપ થયો નિર્વાણ,
 થયા વિસ્મય સઉ સાલળી વાત, નગર દોઢ ક્રે ઉતપાત. ૩૪
 ગળને ગ્રહી લાઘ્યા ઘેર, રાણી વિલાપ કરે બહુ પેર,
 સીમતિની સુછોંગત થઈ, સકલ અંગ તણી ગતિ ગઈ. ૩૫
 શુદ્ધ થઈને કરે વિલાપ, સાદા થએ શકર માળાપ,
 સીમતિનીએ કયો વિચાર, સ્વામી સંગ જઈયે તે સાર. ૩૬
 સૌગમની સાલળીને વાત, પ્રીત કરી સમભાવે તાત,
 ગોત્રી એક ચિત્રાગદ તણે, કુટુંબ રનેહ રાખે અતિ ઘણા. ૩૭
 બાધવ બાણીને કીધો ધર્મ, ઉર્ધ્વ દેહાદિક કીધાં કર્મ,
 એવી વાત નૈપથપુર ગઈ, નગરી સઉ અતિ વ્યાકુળ થઈ. ૩૮
 ચંદ્રસેન ત્યા હુ.બ પામ્યો ઘણુ, કહે પ્રાશ્નિત પ્રગટ્યું હંમ તણું;
 હવે હમારી શી ગત થશે, પુત્રવિના તૃપ સ્થાનક જશે. ૩૯
 રાણી હુ.બ તણે નહિ પાર, પુત્રવિના કહે ધિક સંસાર,
 શોક થકી દાઢ્યો વણું, કયાં દાહે દેહ ધિક સંસાર. ૪૦
 કાગડો ઘાડ્યો મહારાજ, લીધા રિધસિધ સપત ધનરાજ;
 શત્રુ ચિત્ત થાયે અતિ પ્રસન્ન, જેમ બાણે તેમ પીરસે અન્ન. ૪૧
 ચંદ્રસેન અતિ હુ.બ મનમાં ધરે, શત્રુવશ રહીને ઉદર ભરે,
 જો કયા એટલેથી રહી, સીમતિનીની શી ગતિ થઈ. ૪૨
 તે કથાનો કહું વિસ્તાર, પ્રદોષ મત કીધા સોમવાર,
 વિધવા થઈ હુ.બ પામી ઘણું, તોયે મત પાળે શિવતાણું. ૪૩

સાચું થયું તે દિવસું કહ્યું, ચૌદમે વર્ષે વિધવા થયું;
 મૈત્રિ વચન મન કરિ વિશ્વાસ, વ્રત કરે પૂજે અવિનાશ. ૪૪
 મૈત્રીએકળ કહ્યુંતું ઘણું, અનંત પુણ્ય શિવ પૂજા તણું.
 તે પાત મનમાં રાખી સહી, શિવ પૂજે ચિત્ત સ્થિરતા રહી. ૪૫
 જળ ચઢાવે પ્રાશ્વિત જાય, શિવપૂજથી રિધસિધ થાય;
 નાનાં વિધ સુખ પામે સાર, ગંધ અક્ષત પૂજે નિર્ધાર. ૪૬
 શુભ વાસના ધુપ દાને હોય, દીપે કાંતિ સંભા નહિ કોય;
 નેવૈધ હોય ઉત્તમ ભોગ, તાંબુલ દાને પ્રભવે રોગ. ૪૭
 ધર્મ અર્થ પરિપૂરણ કામ, પામે મોક્ષ જે કરે પ્રણામ;
 હોમેથી બહુ પામે ધન, મુનિજન રંજન અમર પ્રસન્ન. ૪૮
 જપ કરે અષ્ટ મહાસિદ્ધિ યાય, તે કારણ પૂજે શિવરાય;
 શિવતણો રાખો વિશ્વાસ, જન્મતણાં દુઃખ કરવા નાશ. ૪૯
 એ કથા એટલેથી રહી, ચંદ્રાંગદની, શી ગતિ થઈ;
 તે સઘળી વિસ્તારી કહું, પ્રીત કરી સાંભળજો સહુ. ૫૦
 અગાધ જળનો નાવે પાર, મગન થયો ત્યાં રાજકુમાર;
 રસાતલ પત્રગ સ્ત્રી નાગ, કુંવર બેઠું સહુ વિરમે થાય. ૫૧
 દેખીને મન થયો ઉલ્લાસ, લઈ ગયા તેને તક્ષક પાસ;
 તક્ષકપુરની શોભા ઘણી, સ્કાટિક ભીતે જડી ત્યાં મણી. ૫૨
 વળ ગવાક્ષે કનક જાળીયાં, સપ્ત ભૂમ મંદિર માળિયાં;
 શુભ પ્રવાળ મુકતાકળ માળ, શુભટ દ્વારે બેઠા રક્ષપાળ. ૫૩
 અંબર ભૂષણ અંગે ભલાં, જેનાં મૂલ્ય જાણે ન કહ્યાં;
 રાત સિંહાસન શોભા ઘણી, તે ઉપર પત્રગ વરમણી. ૫૪
 સહસ્ર કળા શિર શોભામણી, અનેક ભકિત કરે તે તણી;
 ઢો બાળક ઢો સેવક સાર, તેજ પરાક્રમનો નહિ પાર. ૫૫
 નાગે દીઠો રાજકુમાર, રીસ કરી બોલ્યો તેણીવાર;
 બેઠા લાવ્યો આ બાળક અહીં, કહો સાચું એ શી ગતિ થઈ. ૫૬

શિવ સેવારે, મનવાંછિત કૃણ હે સહી;
 શિવ ભક્તનેરે, ત્રિવિધ તાપ પીઠે નહી. ૨
 સીમંતિનીરે, અદ્રાંગદની યુવતી;
 તેણે પૂજ્યારે, પ્રહોષે ગૌરીપતિ. ૩
 મત પૂજારે, મહિમાધી મુત ઉગયો;
 દુઃખ ભાગરેરે, અદ્રાંગદ પૂરણ તયો. ૪
 પન્નગવરેરે, આદર ભાવ કીધા ઘણા;
 કંઠે આરોધ્યારે, હાર અમૂલ્ય સોહામણા. ૫
 એમ બોલ્યારે, વર માગે! મન ભાવતા;
 ભણ્યા નહીરે, શિવ સેવક અહીં આવતા. ૬
 બે બાજુતરે, તો આવત સામા સહી;
 મુખ ભોગવોરે, મણિ શોભિત મંદીર રહી. ૭
 રોગ શોકબરે, તરકર વર્જિત પુર સદા;
 કલ્પ તરુવરે, ઇચ્છા પૂરે સર્વદા. ૮
 અસત રસેરે, પૂરણ વાવ સોહામણી;
 નાગકન્યારે, પરમ ભક્તિ કરશે ઘણી. ૯
 દુષ્ટ દુષ્પત્નીરે, કોઈ ન બાણે સંભાવના;
 અંગે અરચોરે, શીતલ અંદન ભાવના. ૧૦
 નિશ્ચળ થઈનેરે, ચિંતા સપળી પરહરે;
 મન ભાવતારે, વિવિધ ભોગ નિત્યે કરે. ૧૧
 એવું સાંભળીરે, બોલ્યો એમ નેપથ્યપતિ;
 પ્રભુ સાંભળોરે, સત્ય કહું એક વીનતી. ૧૨
 હમ નારીરે, સીમંતિની વ્યાધુજ થશે;
 તે તો પરણીરે, શ્વશુર મંદિર હવે જશે. ૧૩
 પતિમતારે, નારી શિરોમણી છે સતી;
 સોમવારેરે, પ્રીતે પૂજે ગિરિજાપતિ. ૧૪

અમ ઉપરે, સ્વશુર સ્નેહ રાખે ઘણો;
 કરી કર્ણારે, પૂરો મનોરથ તે તણો. ૧૫
 દુઃખ ઉપન્યુ' રે, વય વૃદ્ધ માતપિતાતણું;
 શત્રુ ધઇનરે, દાયાદ દુઃખં દેશે ઘણું. ૧૬
 એવું સાંભળીરે, તક્ષક પ્રીત પામ્યો ઘણી;
 તોલ પૂરારે, એક ભાર આપ્યા મણિ. ૧૭
 મનવેગીરે, અશ્વ એક આપ્યો લણો;
 સેવાકારીરે, રાક્ષસ સંગે મોકલ્યો. ૧૮
 એક નાગનેરે, તક્ષકે કરી વીનતિ;
 સાદા કારણરે, સંગ રહેજો ન્યાંહાં ભૂપતિ. ૧૯
 વર આપ્યોરે, સકલ લોક બહુ જશ હશે;
 શત્રુ હજારે, તમને દેખી નાશી જશે. ૨૦
 ચંદ્રાંગદરે, આજ્ઞા માગીને સંચર્યો;
 મણિ અંબરરે, ભાર રાક્ષસને શિર ધર્યો. ૨૧
 સંગે નાગનીરે, જમુના તટ આવી રહ્યો;
 તીર નદેખીનેરે, અતિ ઉલટ મનમાં થયો. ૨૨
 અશ્વે ચઢીરે, જમુનાતટ કીડા કરે;
 નરરૂપેરે, રાક્ષસ પત્તગ પૂઠે કરે. ૨૩
 તેણે દિવસેરે, સોમપ્રદોષ ઉતો સહી;
 ત્યાં નહાવારે, સિમંતિની આવી રહી. ૨૪
 નર દીઠારે, ઉત્તમ અશ્વ નચાવતો;
 એ નરનેરે, કંઈએક મેં દીઠો હતો. ૨૫
 વિરમે ધઇરે, સહિયરને કહે વીનતિ;
 રૂપ સુંદરરે, જાણે ચંદ્રાંગદ ભૂપતિ. ૨૬
 કમં ફેરાંરે, લખ્યા લેખ મીઠે નહી;
 રંકં હાથેરે, ઉત્તમ હાથ છાજે નહી. ૨૭

વિનય સહિત બેઠી બે હાથ, નાગકન્યા કહે સાંભળો નાથ;
 હમો ગયા નિર જમના તીર, દીઠો ત્યાં એ જાળક ધીર. ૫૭
 ચપળ નેત્ર અંગ શોભા ઘણી, દેખાડવા લાવ્યા તમભણી;
 આરા દો તે કરિયે હમે, એવું કહી સહ ચરણે નમે. ૫૮
 તક્કે કોપ તજ્યો તે વાર, સમીપ તેડ્યો રાજકુમાર;
 કોણ કારણ તું આવ્યો અહિં, કોણપિતા તમોરહોછો કહી; ૫૯
 કોણ જાત માતા તમ તણી, ભકિત કરો કોણ દેવની ઘણી;
 ઇછા હોય તે કહો મહારાજ, રખે રાખો મનશું લાજ. ૬૦
 ચરણે નમ્યો આભળી તપ, સૂત અનેક રતુતિ કરે અદ્ભુત;
 કહે ભૂમંડળ નૈપથ ધામ, તાંહાનો તપ નળરાજા નામ. ૬૧
 અંદ્રસેન તપ નળનો સુત, ક્ષત્રિ ધર્મ પાળે અદ્ભુત;
 તેના પુત્ર ચિત્રાંગદ હમે, જેને વાત પૂછો છો તમે. ૬૨
 ચિત્રવર્મા ઘેર વેવા થયો, દરેયા જમવા હું ત્યાં રહ્યો,
 સખા સહિત રમવા સાચ્યાં, કુદ્ર નાથ લઈ જમુના તર્યા. ૬૩
 ભાળી હોહી સહ છુટ્યા સહી, કેમ સંભોગે હું આવ્યો અહીં;
 હવે કોટિજન્મનાં અથ નાશ, નાગકન્યા લાવી તમ પાસ. ૬૪
 માતપિતા બેઉ કીધા ધન્ય, સ્વામિતણું પામ્યો દર્શન;
 અપૂરવ દીઠા મહારાજ, કીધો કૃતારથ મુજને આજ. ૬૫
 જે દીઠેથી સહ દુઃખ ટળ્યું, પૂર્વ પુણ્ય ફરી આવી મળ્યું;
 એવું કહીને લાગ્યો પાય, વળતો બોલ્યો તક્કરાય. ૬૬
 કોણ દેવને અહો ગણી, પરમભકિત કરો તેહ તણી;
 જેને ભજતાં ભવ દુખ સમે, એવો કોણ સેવો છો તમે. ૬૭
 વળતો બોલ્યો ગજકુમાર, હમે ભણ્યે છે વિશ્વાધાર;
 જેને અંશે અજ અવતર્યો, રાજસ ગુણ અંગીકૃત કયો. ૬૮
 ચરઅચરને સર્ગે જેહ, આદિ અનાદિ શિવ સેવું તેહ;
 વિષ્ણુ વિશ્વંભર નામ કહેવાય, કમળા જેના સેવે પાય. ૬૯

સાત્વિક ગુણુ તે વૈકુંઠ રાય, તેના પ્રભુને કરું પ્રણામ;
 રૂદ્રરૂપે તામસગુણુ ધરે, પ્રલય રથાવર જંગમને કરે. ૭૦
 નિરાકાર નિરંતર બ્રહ્મ, રૂપ અરૂપ સૌ વર્જિત કર્મ;
 શાંભુ છે તે તેજ પ્રકાશ, અમરતણે તે પ્રભુ અવિનાશ. ૭૧
 રૂપ તક્ષક ધરે આભણું, પરમ પ્રીત કરે બેઉ કર્મ;
 અહરનિશ કરે સૌ સેવ, અધિક નામ બાણું મહાદેવ. ૭૨
 એવી વાત પતંગવરે સુધી, આપ્યા અંબર ગુધ બહુ મણી,
 શિવ સેવક બાણું અભિધાન, પ્રસન્ન થઈ દીધા સનમાન. ૭૩
 વલણુ.

સનમાન દીધાં પ્રસન્ન થઈને, પતંગ સૌ બહુ સ્તુતિ કરે;
 મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, તૃપ્ત ઉગાયો ગિરિભૂવરે. ૭૪

આશાવરી.

માણસરૂપ ધરીને, આળ્યો ફાગટ પ્રાણીરે;
 હરિહર ઠરી બકિત ન કીધી, રામ ન બોલ્યો વાણીરે. માણસ
 માત તાતનું બેબન છેલ્લું, અવર ન કાંઈ કીધુંરે;
 ભેગ ભૈંગની વાત ન બાણી, તે આતુરદાન દીધુંરે. માણસ
 મોઢ તૃષ્ણા મમતાએ વિટાયું, ઉનમત આપ વખાણેરે;
 ધન દારા સુત સંપત દેખી, મૂરખ કાંઈ ન બાણેરે. માણસ
 જે જેમ આળ્યો તે તેમ બાણે, ત્યાંહાં આરત શી કરીએરે;
 ગૌરીવર ગોપીવર ચરણે, પ્રીત કરી ચિત ધરિયેરે. માણસ
 દુરિજન દુષ્ટ મુખ બોલિ ન બાણે, શિવનારાયણનું નામરે;
 કહે હરદેવ હરિહર સેવો, અવસરે આવે કામરે. માણસ

રાગ મલ્હાર.

સુત બોલ્યારે, શૌનક રૂપિ ધ્રુવણે ધરે;
 પ્રીત પૂરણરે, શંકરવ્રત પૂજા કરે. ૧

શિવ સેવારે, મનવાંછિત ફળ કે સહી;
 શિવ ભક્તનેરે, ત્રિવિધ તાપ પીડે નહી. ૨
 સીમંતિનીરે, ચંદ્રાંગદની યુવતી;
 તેણે પૂજ્યારે, પ્રદોષે ગૌરીપતિ. ૩
 વ્રત પૂજારે, મહિમાથી મુત ઉગયો;
 દુઃખ સાગરેરે, ચંદ્રાંગદ પૂરણ તથો. ૪
 પન્નગવરેરે, આદર ભાવ કીધા ઘણા;
 કંઠે આરોધ્યારે, હાર અમૂલ્ય સોહામણી. ૫
 એમ બોલ્યારે, વર માગે મન ભાવતા;
 બાણ્યા નહીરે, શિવ સેવક અહીં આવતા. ૬
 જો બાણ્યરે, તે આવત સામા સહી;
 મુખ લોગબોરે, મણિ શોભિત મંદીર રહી. ૭
 રોગ શોકજરે, તરકર વર્જિત પુર સદા;
 કલ્પ તરુવરે, ઈચ્છા પૂરે સર્વદા. ૮
 અમૃત રસેરે, પૂરણ વાવ સોહામણી;
 નાગકન્યારે, પરમ ભક્તિ કરશે ઘણી. ૯
 દુષ્ટ દુષ્મનીરે, કોઈ ન બાણે સંભાવના;
 અંગે અરચોરે, ચીતલ ચંદન બાવના. ૧૦
 નિશ્ચળ થઈનેરે, ચિંતા સઘળી પરહરે;
 મન ભાવતાંરે, વિવિધ લોગ નિત્યે કરે. ૧૧
 એવું સાંભળીરે, બોલ્યો એમ નેપથ્યપતિ;
 પ્રભુ સાંભળોરે, સત્ય કહું એક વીનતી. ૧૨
 હમ નારીરે, સીમંતિની વ્યાકુળ થશે;
 તે તે પરણીરે, શ્વશુર મંદિર હવે જશે. ૧૩
 પતિમતારે, નારી શિરોમણી છે સતી;
 સોમવારેરે, પ્રીતે પૂજે ગિરિન્નપતિ. ૧૪

અમ ઉપરે, સ્વશુર સનેહ રાખે ધણી;
 કરી કરુણારે, પૂરો મનોરથ તે તણી. ૧૫
 દુઃખ ઉપન્યું રે, વય વૃદ્ધ માતપિતાતણું;
 શત્રુ થઇનરે, દાયાઈ દુઃખ દેશે ધણી. ૧૬
 એવું સાંભળીરે, તણક પ્રીત પામ્યો ધણી;
 તોલ પૂરાંરે, એક ભાર આપ્યા મણિ. ૧૭
 મનવેગીરે, અશ્વ એક આપ્યો ભણો;
 સેવાકારીરે, સુક્ષ્મ સંગે મોકલ્યો. ૧૮
 એક નાગનેરે, તણકે કરી વીનતિ;
 સાદ્ય કારણરે, સંગ રહેજો જ્યાંહાં ભૂપતિ. ૧૯
 વર આપ્યોરે, સકલ લોક બહુ જશ હશે;
 શત્રુ દળરે, તમને દેખી નાશી જશે. ૨૦
 ચંદ્રાંગદરે, આજ્ઞા માગીને સંચર્યો;
 મણિ અંગરે, ભાર રાક્ષસને શિર ધર્યો. ૨૧
 સંગે નાગનીરે, જમુના તટ આવી રહ્યો;
 તીર નદેખીનેરે, અતિ ઉલટ મનમાં થયો. ૨૨
 અશ્વે અહીરે, જમુનાતટ કીડા કરે;
 નરરૂપેરે, રાક્ષસ પક્ષગ પૂઠે ફરે. ૨૩
 તેણે દિવસેરે, સોમપ્રદોષ ઉતો સહી;
 ત્યાં નહાવારે, સિમંતિની આવી રહી. ૨૪
 નર દીઠેરે, ઉત્તમ અશ્વ નચાવતો;
 એ નરનેરે, કંઈએક મેં દીઠો હતો. ૨૫
 વિરમે થઇરે, સહિયરને કહે વીનતિ;
 રૂપ સુંદરરે, બાણે ચંદ્રાંગદ ભૂપતિ. ૨૬
 કમં ફેરાંરે, લખ્યા લેખ મીઠે નહી;
 રંકે હાથેરે, ઉત્તમ હાથ છાજે નહી. ૨૭

એમ કહેતાંરે, કામળાણે વ્યાકુળ થઈ;
 રૂપ જોઈનેરે, ચિત્રામણ વત્ થઈ રહી. ૨૮
 વરસ ત્રણેરે, નૃપનંદન આંચો ફરી,
 તેણે દીઠીરે, નારી અનેક દુઃખે ભરી. ૨૯
 સૌભાગ્યનુરે, લક્ષણ એક દીસે નહી;
 કંઠે ભૂષણરે, અંજન તિલક શોભા નહી. ૩૦
 નિસ્તેજથીરે, સકલ અંગ શોભા ગળી,
 મત શોકથીરે, શરીર અંગ દાઢ્યો વળી. ૩૧
 લટ છૂટીરે, રૂપ મસ્તક ગુંથ્યા વિના,
 મુખ પાડુરે, અતિ દુર્ગંજ જોઈ અંગના. ૩૨
 દુઃખ પામ્યોરે, અથ મૂકી પાળો થયો;
 પગે ચાલીનેરે, સીમંતિની પાસે ગયો. ૩૩
 મુખે બોલ્યોરે, કોણુ જાત છે તમતણી;
 ઢેહ દુર્ગંજરે, પ્રથમ કાતિ હતી ધણી. ૩૪
 લાજ પામીરે, મધુર વાયક ધ્રુવણે મુણી,
 સખીને કહ્યુરે, કહો માડી ગત અમતણી. ૩૫
 સખી આચરીરે, સાબળો એક કથા કહ્યુ;
 નેપથપતિરે, ચંદ્રસેનની એ વહુ ૩૬
 ચંદ્રસેનનોરે, કુંવર ચંદ્રાગદ છે બહો,
 રૂપ લક્ષણેરે, કોણુ નવ જાયો કહો. ૩૭
 તેની નારીરે, એ જાણો નિશ્ચય કરી,
 ચિત્રવર્મારે, ગુપ્તરે ઠેરી દીકરી ૩૮
 સિમંતિનીરે, નામ જાણો એવું તમે,
 દિન પ્રત્યેરે, દિજને જમાડીને પોતે જામે. ૩૯
 એનો સ્વામીરે, સ્વશુર મહિર નિત્યે રમે,
 તેતો ખૂંચ્યોરે, જમુના જળ કોઈએક સમે. ૪૦

વરસ ઔઠમેરે, વિધવા દુઃખ પામી ઘણું;
 તોયે પાળેરે, સોમનત શંકરતણું. ૪૧
 શિવ શકિતરે, પ્રીતે પૂજે સધ્યાસમે;
 વિમ્બ વરનેરે, ભૂવણ અંબર આપી નમે. ૪૨
 અંદ્રસેનનેરે, શત્રુએ દુઃખ દીધું બહું;
 નર નારીરે, બાંધન કરી લીધું સહુ. ૪૩
 બાંધનમાં રહીરે, વિપત થકી ઉઠર ભરે;
 ચિત્રાંગદનેરે, કુંવર નિત્યે સાંભરે. ૪૪
 વ્રત બાળીનેરે, તીર્થ નાવા આવી સતી;
 હમે માંડીનેરે, કહી એની સઘળી ગતિ. ૪૫
 નારી બાળીનેરે, ભાંગી બ્રાંતિ સૌ ચિત્તની;
 હરબ પામીનેરે, વળતી બોલી સીમંતિની. ૪૬
 કોણ કારણેરે, એવડી વાત પૂછી તમે;
 રનેહ સરખારે, પ્રેમલાયક બણ્યા હમે. ૪૭
 નર ગાંધર્વરે, અમર જાત સુત કોણુતણા;
 યજ્ઞ રાક્ષસરે, કોણુ સંગે આ બે જણા. ૪૮
 ગુણ સાગરરે, અતિ વદલલ સોહામણા;
 કામ સરખારે, મેં દીઠા મહીમા ઘણા. ૪૯
 સત્ય બોલોરે, દુર્જા બણ્યા કેમેકરી;
 કાંડાથી આવ્યારે, કોણુ સ્થાનક બસો ફરી. ૫૦
 પાત કહેતારે, નયણે થકી આંસુ ઝર્યાં;
 પ્રીત પૂરણરે, સ્વામિ લક્ષણ તો સાંભર્યાં. ૫૧
 કંઠ બાંધોરે, મુઝ્યા એમ બોલી સહી;
 મુરછા હવીરે, શરીરતણી સૌ સુધ ગઈ. ૫૨
 વસુધા તલ પડતારે, રાખી છે એને કર ધરી.
 ચિત્રાંગદેરે, પ્રીતિ દીકી અતિ આકરી. ૫૩

મોહ પામ્યોરે, ઘટીક બે વ્યાકુળ થઇ;
 ધીર થઇનેરે, પ્રેમનો બોલ સ્ત્રીને કહ્યો. ૫૪
 કર દેરવ્યોરે, મુખે બોલ્યો સાંભળ સતી;
 પ્રહોયેરે, તમે પૂજો છો ગિરિજાપતિ. ૫૫
 તેણે કીર્તિરે, સકળ લોક તારી થઇ;
 દિન બે પછીરે, નિજ પતિને મળજો સહી. ૫૬
 સિદ્ધ રૂપેરે, સકલ લોક ફરિયે હમે;
 તારો સ્વામીરે, દીઠો હતો કોઇએક સમે. ૫૭
 તમ સંગાથેરે, રહેવા મન ઇચ્છે ઘણું;
 દિન થોડેરે, સુખ થાશે સ્વામી તણું. ૫૮
 શિવ સેવ્યારે, સુર સરિતા જેણે શિર ધરી;
 એવું કહીનેરે, અમ્વાર શીઘ્ર કરી. ૫૯
 અમ્બે ચડીનેરે, નૃપવર ત્યાંથી સંચર્યો;
 નાગ રાક્ષસરે, સંગ અંગે ઉલટ લયો. ૬૦
 શુભ અંબરેરે, અંદન પુષ્પ શોભે સહુ;
 તેની વાસનારે, દશ ભોજન વ્યાપી બહુ. ૬૧
 તાત દેશનીરે, વાડી મધ્યે તે ઉતર્યો;
 નવ ભોજનેરે, કનક ભૂષણ શોભા લયો. ૬૨
 ચિત્રવર્મારે, નગર લોક પાસે ગયા;
 વધામણીરે, લેવા સહ તત્પર થયા. ૬૩
 બહુ નારીરે, નગરતણી ટોળે થઇ;
 તાંહા ચાલીરે, નર હુલિતા તે ત્યાં રહી. ૬૪
 ત્યાં દીકોરે, અંદ્રાંગલ વસુધાધિપતિ;
 કો નર આવ્યોરે, બે નર કો સઘળી ગતિ. ૬૫
 સખી સાંભળોરે, નારી થયો તે કયાં મળે;
 દેવ રાક્ષસરે, અમર માયાને કોણ મળે. ૬૬

પતિવ્રતાચરિત્ર.

૪૫ વણેરે, લક્ષણ મેં જાણ્યાં સહી;
 નર નિશ્ચયરે, ચંદ્રાંગદ અન્ય નહિ. ૬૭
 એક આંચોરે, ચંદ્રાંગદ સરખો સહી;
 મન લાવતીરે, અનેક વાતો તેણે કરી. ૬૮
 કર સ્પર્શથીરે, શરીર સુખ પામી ઘણું;
 રૂપ લક્ષણથીરે, જાણ્યું લક્ષણ સ્વામીતાણું. ૬૯
 કોણ જાણેરે, ક્યાંથી આંચો ને ક્યાં ગયો;
 મન મધ્યેરે, એ અહ્યુત સંઘે રહ્યો. ૭૦
 કોણ જાણેરે, ઈંદ્રજાળ માયા હશે;
 શિવ મતથીરે, મૈત્રી વચન સાચાં થશે. ૭૧
 સત્ય વાચકરે, વિપ્રવરુન સાચું થશે;
 અઘટ અભાંકરે, એને થશે તેણે કહ્યું. ૭૨
 સત્ય જોવારે, શંકરે માયા મોકલી;
 સુર. બ્રહ્મારે, જે ન જાણે કોણ કળી. ૭૩
 એણું આચરીરે, સિમંતિની નાખા ગઈ;
 હવે સાંભળોરે, કુંવરતાણી જે ગતિ થઈ. ૭૪
 શણુગારીનેરે, રાક્ષસને ત્યાં મોકલ્યો;
 મહા બળીયોરે, માયાવી દીસે ઘણા. ૭૫
 ગયો પુર નવિષેરે, રાક્ષસ કોઈ નહીં આજણે;
 સુખે જોડ્યોરે, તપ નિરલે રહેતા રખે. ૭૬
 સત્રુ થઈનેરે, તપતે સાઈ કયું;
 ચંદ્રસેનનેરે, ગંધન કરી ધનસુખ હયું. ૭૭
 તેના કુંવરરે, ચંદ્રાંગદ આવ્યા ફરી;
 નાગ તણકેરે, જેની પ્રીતે સેવા કરી. ૭૮
 આખ્યા અંજરે, કનક ભૂલણ કુસુમ મણિ;
 રાજમહેલોરે, જોળો જગા રહેવા તણી. ૭૯
 ચંદ્રસેનનેરે, ભક્તિ કરી ચરણે નમો;
 કૃપટ કરીરે, જેનેપરે પેર દમો. ૮૦

ઘર સાથનેરે, કુશળ ધરો ને વાસના;
 શિશુ થઈરે, કરો કુંવરની ઉપાસના. ૮૧
 વૃદ્ધ કરીરે, ને રાખો મન વાસના તમે;
 થાવો મહેલારે, તત્પર થઈ આવ્યા હમે. ૮૨
 એલું સાંભળીરે, દેહ ધ્રુજે થાય આકળો;
 સઉ જન કહેરે, ચંદ્રાંગદને જઈ મળો. ૮૩
 એલું સાંભળીરે, હાથાદ વધ પાસે ગયો;
 ખંધ છાડીનેરે, કર નેડી ઉભો રહ્યો. ૮૪
 ચરણવંદેરે, પ્રીત કરી બેઠે જણુ તણા;
 મુખે આચરેરે, મેં અપરાધ કર્યા ધણા. ૮૫
 માતતાત છારે, અનાથતું હાવરને;
 ચંદ્રાંગદરે, કુંવરવત્ કરી જણુને. ૮૬
 વણું આશ્રમરે, સૌ કો સુખ પામ્યા ધણું;
 ગીત ગાયેરે, ઘેરઘેર હોય વધામણું. ૮૭
 ચંદ્રસેનનારે, મસ્તકે ઉત્ર સોહામણું,
 સિંહાસનેરે, રાજતેજ શોભે ધણું. ૮૮
 વાગે વાળરે, શરણાધ શબ્દ સોહામણા;
 નાચે નૃત્ય કરીરે, આશિર્વાદ વિપ્રો ભણ્યા. ૮૯
 શરૂ મેત્રીરે, નગરલોક પાસે ગયા;
 રાજપુત્રનેરે, લેટી મન આનંદ થયા. ૯૦
 પંથ શબ્દરે, નોખત વાળે ને ગડગડે;
 ગુણ ભેગેરે, રાજકુંવર અરવે ચડે. ૯૧
 રાજમાર્ગેરે, કુંવર પધારે જે સમે;
 કર નેડીનેરે, જનપદ લોક સઉ નમે. ૯૨
 બાદ ચારણરે, ઉત્તમ જશ મુખે આચરે;
 વૃદ્ધ બાળકરે, પ્રીતિ પૂરવ સંગે કરે. ૯૩

માત તાતનેરે, જ્યાં જોગ ચરણે નમ્યા;
 તેનાં મનતણારે, ત્રિવિધતાપ તત્કણ સમ્યા. ૯૪
 મુઠાં ખાઈરે, મુખે બોલી વિંહળ ગયું;
 સુત ભેટતારે, રાજા મન વિંહળ થયું. ૯૫
 જોધ પંડિતરે, રાજસભા પૂરણ બહુ;
 સૌ દેખતાંરે, પૂર્વ વાત કીધી સહુ. ૯૬
 નાગ તક્ષકેરે, પર્મ ભક્તિ કીધી ઘણી;
 તેણે આખ્યારે, વચ્ચ શુદ્ધ ભૂષણ મહિ. ૯૭
 સુગંધધીરે, સકળ દેશ પરિભળ ધર્યો;
 તેણે મોહરે, કેહો શો રંગ દીઠો તમો. ૯૮
 અતિ ઉત્તમરે, વસ્તુ જોધ વિરમે થયા;
 તેજ અદ્ભુતરે, સૌકોનાં નેત્ર મીચી રહ્યાં. ૯૯
 ચંદ્રસેનનેરે, હરખ પૂરણ આંસુ ઝરે;
 એ સાચુરે, અથવા સ્વપ્ન એમ ઓચરે. ૧૦૦
 મૈત્રીવરેરે, સમજાવ્યો નૈપદ્યપતિ;
 મુખે ઓચર્યોરે, કુલવંતી વહુ સતી. ૧૦૧
 જેના પુણ્યધીરે, મગ્ન પુત્ર હમને મળ્યો;
 એવું કહીનેરે, એક સેવક ત્યાં મોકલ્યો. ૧૦૨
 ચિત્રવર્મારે, મંદીર કહેવા વધામણી;
 સિમંતિનીરે, સાંભળી પ્રીત પામી ઘણી. ૧૦૩
 તે સેવકરે, પામ્યો ઉચિત મન ભાવતા;
 ધન અંબરરે, અંગે ભૂષણ સોહાવતા. ૧૦૪
 સૌભાગ્યેરે, પૂરણ દીઠી આ તો દીકરી;
 તેણ્યા તપ સહરે, વેવા કીધો ત્યાં છે ફરી. ૧૦૫
 ધન સંપત્તરે, રાજ સંપત્ત આપી સહ;
 અંદ્રસેન કહેરે, પૂર્વ પુણ્યે પામ્યા વહુ. ૧૦૬

એમ કહીનેરે, આખ્યા કુસુમ ભૂષણમણિ;
 દશ ભેજનરે, શુદ્ધ શોભા તાહાં તે તણી. ૧૦૭
 સુકતાકૃણરે, કંઠે હાર અપકલણા,
 સુકાય નહીંરે, શુદ્ધ સદા શુષ્ણ તેહતણા. ૧૦૮
 ચંદ્રાંગદરે, લાગ્યો પાતાળ વિષે જઈ,
 તે ભેઈનેરે, સકલ નારી વિસ્મય થઈ. ૧૦૯
 ચિત્રવર્નારે, નરનારીને આણુંદ ધયો,
 ચિત્રાગદરે, મળિ લોટી નિજપુર ગયો. ૧૧૦
 ચંદ્રસેનનેરે, સોમ્યુ રાજ નિર્લે થયો;
 શિવ ભજવારે, ભેગધરા વનનાં ગયો. ૧૧૧
 બાવે કરીનેરે, ભજન કયું શિવરાયનું,
 ટાળ્યું પ્રાશ્નિતરે, માનસિક વાચિક, કાયનું. ૧૧૨
 તે રાત્રરે, નિર્લે થઈ શિવપુર ગયો,
 સુખે ભોગવ્યુરે, ગિરિભવર ચરણે રહ્યો. ૧૧૩
 ચિત્રવર્નારે, રાયની રીત ભક્તી હવી.
 શિવ ભજતારે, કીર્તિ પામ્યો તે અવનવી. ૧૧૪
 સૌ ભૂષતિરે, ચંદ્રાગદની સેવા કરે,
 ભૂમંડળમારે, આણુંદ ઘઈ સઘળા કરે. ૧૧૫
 સુખ સંપતરે, રિદ્ધ સિદ્ધ પામ્યો ઘણી,
 આઠ જાળકરે, એક કન્યા નિશ્ચય હવી. ૧૧૬
 શિવ મતથીરે, વિપ્રવાણી જાની હવી,
 વરસ પૂરણરે, દશ સહસ્ર ગયા વહી. ૧૧૭
 સુખ ભોગવીરે, અતે શકત પદ ગયા,
 નિર્લે ઘઈરે, ગિરિભવર ચરણે રહ્યા. ૧૧૮
 નરનારીરે, શિવપુર સુખ પામ્યા ઘણું,
 સત્ય માનતેરે, તે પુણ્ય થંકર મતતણું. ૧૧૯

શિવ પૂજેરે, તત મહિમા શ્રવણે ધરે;
સુખ લોગવીરે, ભવસાગર નિશ્ચય તરે. ૧૨૦
વલણુ.

ભવસાગર નિશ્ચય તરે, ગર્ભ સંકટ નાવે ફરી;
મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, શિવ ભલે ચિત્ત સ્થિર કરી. ૧૨૧

(૩૮) પદ્મિની.

ઇ. સ. ૧૩૭૫ માં લક્ષ્મણસિંહ ચિતોડની ગાદીએ હતો. તે સગીર વયનો હોવાથી રાજ્યવહિવટ તેનો કાકો ભીમસિંહ ચલાવતો હતો. આ ભીમસિંહ સિંહલદ્વીપમાંથી પદ્મિનીને પરણી લાવ્યો હતો. તેનું રૂપ અનુપમ હતું. આ વેળા અલાઉદ્દીન ખીલજી દીલ્લીની ગાદીપર હતો. પદ્મિનીની સૌન્દર્યતાની ખબર અલાઉદ્દીનને પડવાથી તેણે ચિતોડપર ચઢાઈ કરી. બેઢિપક્ષ વગ્ને લાંગ્રો વખત યુદ્ધ થયું, પણ રજપૂતોએ પાછી પાળી કરી નહિ. પછી અલાઉદ્દીને પોતાના દૂત સાથે ભીમસિંહને કહાવી મોકલ્યું કે, મારે ચિતોડ લેવું નથી. પણ કેવળ પદ્મિનીનાં દર્શન કરવાં છે. પછી હું પાછો દીલ્લી ચાલ્યો જઈશ. આ વાત ભીમસિંહને તથા ખીજા સરદારોને દ્વેષે કહી. આ વખતે પદ્મિનીએ કહ્યું કે, જો એકવાર મારાં દર્શનથી અલાઉદ્દીન સંતુષ્ટ થતો હોય તો રજપૂતોનાં નકામાં લોહી રેડવાની જરૂર નથી. પછી કહાયેલ દિવસે અલાઉદ્દીન રાણાના મહેલમાં આવ્યો. ત્યાં આરસીમાંથી પદ્મિનીની પ્રતિમૂર્તિ તેણે જોઈ. પછી જતી વખતે મધુર વચનથી ભીમસિંહને પોતાના તંજુમાં પધારવા વિનંતિ કરી. ભીમસિંહ સરળ સ્વેચ્છાવનો હતો. તેથી આનાકાની વગર અલાઉદ્દીનના તંજુમાં

ગયો. અલાઉદ્દીને ભીમસિંહને કેદ કર્યો તથા કહાવી મોકલ
કે, જો પદ્મિની મને સોંપે તો હું ભીમસિંહને છોડી કદ
આ વખતે પદ્મિનીએ એક ચુકિત રચી. તેણે બાદશાહને કહા
મોકલ્યું કે, હું આપની પાસે આવવા તૈયાર છું. પણ રાજ્ય
ફરજારને ચોસે, એ રીતે, ૭૦૦ મ્યાનાઓમાં મારી સખીઓ
સાથે હું આવું. વળી હું મારા પતિને એકવાર મળી લઉં
મારી કેટલીક સખીને પાછી મોકલું તથા પછી હું આપન
તંબુમાં આવું, બાદશાહે સતીની બધી બાબતિ માટે હા પાડી
પછી ઠરાવેલ દિવસે ૭૦૦ મ્યાનાઓમાં વીરાંગનાઓને બંધે
ચોખાઓને લઈ પદ્મિની અલાઉદ્દીનની છાવણીમાં ગઈ. પદ્મિ
નીએ નજર ચોરવી ભીમસિંહને સાથે લઈ ચિતોડ તરફ
પ્રયાણ કર્યું. પાછળથી બાદશાહને આ હુઆઈની ખબર પડી.
તેણે ચિતોડ જતાં પદ્મિનીના મ્યાનાને અટકાવવા ચોખાઓ
મોકલ્યા પણ ગોરા તથા બાદલ નામના બે રાજપૂત વીરોએ
પદ્મિનીનું રક્ષણ કર્યું. આમાંથી ગોરા તો સવનોના હાથથી
મરણ પામ્યો, જેથી તેની વીરપત્ની પોતાના પતિ સાથે સતી
થઈ આખરે પદ્મિની ચિતોડ પહોંચી. અલાઉદ્દીન વીલે મોટ
પાછો ફર્યો. પણ તેના મનમાં આ વાત હમેશ મોટે ઘોળાયા
કરી. તે ફરી ચિતોડ પર હુલ્લો લઈ ગયો. આ વખતે ભીમ
સિંહના સઘળા પુત્રો રણમાં હણાયા તથા ભીમસિંહ પણ
આખરે રણમાં પડ્યો. આ વખતે રાજપૂત વીરાંગનાઓ પોતા
ની લાજ રહેવા ચિતોડ શહેરમાં આવેલા એક કુવામાં ચિતો
ખડકી તેમાં પદ્મિનીને આગળ કરી સઘળી બળી મરી. જ્યારે
ચિતોડમાં અલાઉદ્દીન પેઠા ત્યારે ચિતોડ કેવળ મનુષ્યથી
રહિત થઈ ગયેલ હતું. એકપણ સ્ત્રી કે પુરૂષ ચિતોડમાં મળે
નહિ. હાલ પણ તે કુવા ચિતોડમાં મોજુદ છે.

(૩૯) સરદારખા.

ગુજરાતના રાણીપુર નામના સંસ્થાનમાં શ્વેતરાજ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આને સરદારખા નામે એક રૂપાળી પુત્રી હતી. આ વખતે ગુજરાતમાં રહેમતખાં નામે સુબો હતો. તે એક વેળા રાણીપુર આવ્યો તથા ત્યાં તે સરદારખાની સૌંદર્યતા જોઈ મોહ પામ્યો. પોતાની છાવણીપર ગયા પછી રહેમતખાંએ સરદારખાના લાઈની સાથે જુગાર રમી, તેમાં સરદારખાને જિતી લીધી. પછી તેને પોતાને ત'ખૂએ લાવવા મ્યાનો મોકલ્યો. આ વાત જાણી રાજાને પ્રથમ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું, પણ પાછળથી સરદારખાની નજીકે સઘળી ખાળતનો લરમ ખોલી દીધો. મહોળતખાંએ લશ્કર મોકલ્યું. આ લડાઈમાં સરદારખાની નજીક વીર પુરૂષને શોભે, તે રીતે લડી મરણ-શરણ થઈ. મૂળરાજ કુંવરે ઈસ્લામી ધર્મ સ્વીકાર્યો તથા વૃદ્ધ શ્વેતરાજને, તેની સ્ત્રીને તથા સરદારખાને કેદ પકડી તેણે પાટણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. સરદારખાએ જાણ્યું કે, યુક્તિ વિના સૂળા પાસેથી મારો છટકારો નહિ થાય તેથી એક વેળા તેણે સૂળાને નિશામાં ચક્રવૂર કર્યો તથા પછી તેનો વેશ બદલી લઈ પોતે નાશી છૂટી તથા અરાવલીના ડુંગરમાં સાધુને વેશે તે રહી. ત્યાં ચંદ્રાવતીના રાજકુંવર વૈરીસિંહ સાથે તેની મુલાકાત થઈ. સરદારખાએ પોતાનું સર્વ દુઃખ તેને કહી સંભળાવ્યું. વૈરીસિંહે તેને કહ્યું કે, તું અંખા ભવાની પાસે મારી વાટ જોજે તથા હું ત્યાં તને મળીશ. સૂળાનાં માણસો સરદારખાની શોધમાં હતાં. આ માણસોના હાથમાં સરદારખા સપડાઈ પડી. આ સીપાઈએ માંહોમાંહે લડયા કે, સરદારખાને પ્રથમ ઠેણે સ્કકડી. આથી પોતે લડી તેઓ મરણ પામ્યા. સરદારે કુંવરીને

એક પેટીમાં પૂરી હતી. આ પેટીને આખુના બાઉડાંએ અંબા પૂતરીને સોંપી. સરદારખાએ પોતાનો હાર પૂતરીને લેટઃ આપ્યો. આથી તેણે સરદારખાને સંતારી રાખી, 'વેરીસિં' સૈન્ય લઈને ત્યાં આવ્યો તથા પાટણપર ચઢાઈ ઠરી. એ વખતે સરદારખાનાં માત પિતાને યુજીએ લટકાવવાની તૈયાર હતી. આ વખતે એકદમ 'વેરીસિં'હે સૂળાના લશ્કરપર છાપે માયો. તેઓ ગભરાઈ ગયા તથા સૂળો લડતાં મરણ પામ્યો. પાટણ 'વેરીસિં'હના હાથમાં પડ્યું. પછી વિધિ પ્રમાણે સરદારખાનાં લગ્ન 'વેરીસિં'હ સાથે થયાં. આ વાતની ખબર દીલ્હીના પાદશાહને પડી, એટલે તેણે ખુશરૂને લશ્કર આપી પાટણપર મોકલ્યો. ખુશરૂએ પાટણને ઘેરા લાલ્યો. 'વેરીસિં'હ મુસલમાન સાથે લડ્યો, પણ આખરે હારી ગયો તથા રણમાં પડ્યો. તેનો ભાઈ માનસિંહ નાશી આવ્યો. તેણે આવીને પોતાના ભાઈના મરણના સમાચાર સરદારખાને કહ્યા. સરદારખા એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગઈ તથા પોતે યતુનાપર હુમલો કરીધો. આખરે સરદારખાને એક બે ઘા પડ્યા. તે યતુના હાથમાં કેદ પડ્યા. ખુશરૂએ સરદારખાને સમજાવવા માંડી કે, તું મારી સાથે લગ્ન કર. આ વખતે સરદારખાએ પોતાની કમરે છપી રીતે જે કટાર રાખી હતી, તે ખુશરૂના પેટમાં ઘોંસી દાલી. ખુશરૂ ત્યાંજ મરી ગયો. સરદારખાએ ત્યાંથી નાશવા માંડ્યું, પણ તેના શરીરમાંથી લોહી એટલું બહુ નહોતું હતું કે, તે એકદમ જમીન પર પડી ગઈ તથા ત્યાંજ મરણ પામી.

(૪૦) સંયુક્તા.

આ સૂરી સતી કનોજના રાજા જયચન્દ્ર ર.ઠાડની પુત્રી હતી. આ બાળા સદાચારસંપન્ન, પીર પુરૂષને શોભાવે એવી

સંયુક્તા

હડીદાર રૂપે રહેલા પૃથ્વીરાજની મૂર્તિને તેણે વરમાળ આરોપી

પાનુ ૧૦૭

શ્રવીર તથા પરમ સુંદરી હતી. દીલ્લીના પૃથ્વીરાજ તથા જયચંદ્ર વચ્ચે દ્વેષભાવ હતો. પૃથ્વીરાજે અન્ધમેઘ યજ્ઞ કર્યો, તે જોઈ જયચંદ્રે રાજસૂય નામનો યજ્ઞ કર્યો. આ યજ્ઞ વખતે પૃથ્વીરાજ શિવાય સઘળા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા. પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિ જનાવી તેનું અપમાન કરવા દારપાળ તરીકે મૂકી હતી. આ અપમાનને લીધે પૃથ્વીરાજે કનોજપર ચઢાઈ કરી જયચંદ્રને હરાવ્યો હતો. જ્યારે આ સંયુક્તાનો સ્વયંવર રચવામાં આવ્યો ત્યારે સઘળા દેશપરદેશના રાજાઓને બોલાવ્યા હતા. પણ પૃથ્વીરાજને બોલાવ્યો ન હતો. પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિ છીદાર તરીકે બેસાડી હતી. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજની બહાદુરી જ્યારે તેણે કનોજપર સ્વારી કરી હતી ત્યારે જોઈ હતી. આથી તેનું મન તેને વિશે ઘણું આસક્ત હતું. સતીએ વરમાળ કોઈને આરોપી નહિ, પણ છીદારરૂપે રહિલ પૃથ્વીરાજની મૂર્તિને તેણે વરમાળ આરોપી. (બુઓ ઝિત્ર) જયચંદ્ર આથી ગભરાયો. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજને વરમાળ આરોપી છે, એવી ખબર પૃથ્વીરાજને પડતાં તેણે લશ્કર લઈ કનોજપર સ્વારી કરી તથા જયચંદ્રપર ચઢાઈ કરી સંયુક્તાનું હરણ કર્યું. પછી દીલ્લી જઈ પૃથ્વીરાજે સંયુક્તા સાથે લગ્ન કર્યું. પૃથ્વીરાજ તથા સંયુક્તા સુખચેતથી પોતાનો ઠાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. સંયુક્તા એક વીર પુત્રની માતા થઈ. કેટલોક વખત ગયા પછી સહાણુદીન ઘોનીએ હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી. સંયુક્તાએ પોતાના પતિને હિંદુસ્તાનનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું, તે સંબંધી ગૂંચાણરૂપને ગર ચઢે એવો ઉપદેશ કર્યો. પૃથ્વીરાજે સહાણુદીનપર સ્વારી કરી. આ લડાઈમાં પૃથ્વીરાજનો જય થયો અને સહાણુદીન ઘોરી હારી ગયો. તેને પાછા ચાલી જવું પડ્યું. કેટલોક સમય ગયા પછી

અર્થાત્ લગભગ બે વર્ષ પછી શહાબુદ્દીને પાછી હિંદુસ્તાનમાં સ્વારી કરી. આ વખતે પૃથ્વીરાજ પાછું પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરી લઢવા માટે સજ્જ થયો. પૃથ્વીરાજ જ્યારે સંયુક્તાની રમ લેવા આવ્યો ત્યારે તેણે રણમાં જવાની વરમાળ પોતાને હાથે પોતાના સ્વામીના ગળામાં આરોપી. આ વખતે સંયુક્તાને અપયુક્ત થયા, તેનું જમાણું અંગ ફરકવા લાગ્યું તથા કપાળપર પ્રસ્વેદ થવા લાગ્યો. છતાં અમુલ ચિન્હની વાત નહીં જણાવી, ઉત્સાહ યુક્ત વચ્ચે કહી, તેણે સ્વામીને રણમાં અંપલાવવા આજ્ઞા કરી. જ્યાં સૂધી પોતાનો સ્વામી દૂર અગા- સીમાંથી જોવાય ત્યાં સૂધી તે અમાસીમાં ઉભી રહી. તેણે પોતાના સ્વામીનું સજ્જન નેત્રે નિરીક્ષણ કર્યું. શાહબુદ્દીન ઘોડી તથા પૃથ્વીરાજ વચ્ચે મહાન્ યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં પૃથ્વીરાજ હારી ગયો તથા રાત્રીને હાથે મરણ પામ્યો. તેની સ્ત્રી સંયુક્તા પણ પતિના મરણના સમાચાર સાંભળી ચિતા ખડકી પોતે બળી મૂળ. સતી સંયુક્તા એ પતિવ્રતાપણાનું એક ઉત્તમ દર્શાવ આ જગત વિશે છે. ધન્ય છે આવી પૃથ્વીરાજનાં

(૪૧) ખના.

આ વિદુષી પ્રાચીન કાળમાં જ્યોતિષ વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ હતી તે કોની પુત્રી થતી હતી, તે વિશે કશું ખબર નથી તે બુદ્ધિમાં અલૅકિક હતી જંગાળમાં તેણે જે ઢોહરા બનાવેલા છે, તે જ્યોતિષના નિયમને અનુસરે છે. એમ કહેવાય છે કે, તે વિક્રમાદિત્યના વળતમાં થયેલી હોવી જોઈએ. તે કાંઈ રાજકન્યા હોવી જોઈએ, પણ કેટલાક બળવાન માણસો એના માળાપોને મારી, એને લંકામાં લઇ ગયલા હોવા જોઈએ.

આ હુદ્ડ રાક્ષસોએ પોતાની પુત્રી તરીકે આતું રક્ષણ કરેલ
હોયું જોઈએ. જે રાક્ષસને ઘેર ખન્ના મોટી થઈ, તે પણ
મહાજ્યોતિષી હોયો જોઈએ. તે પોતાનો સર્વકાળ જ્યોતિષને
વંચતા ગ્રંથો વાંચવામાં જ ગાળતી હતી. હવે ખન્નાના પતિના
સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે કથા છે:—મહારાજા વિક્રમાદિત્યના
દરબારમાં નવરત્નમાં વસાહ નામે એક પંડિત હતો. આ વસાહને
મિહિર નામનો એક પુત્ર થયો. મિહિરના જન્મ સમયે વસાહે
કુંડલી મૂકીને તેનું આયુષ્ય જોયું. તેવામાં વસાહે ગણત્રીની ભૂલ
કરી તથા સોને બદલે પોતાનાં પુત્રનું આયુષ્ય દશજ વર્ષનું
મૂક્યું. આથી તે ખિન્ન થયો તથા બાળ્યું કે, મોટા થયા
પછી જો તે મરી જશે તો વધારે કલેશ ઉત્પન્ન કરશે. માટે
તેને એક તાંબાના વાસણમાં મૂકી, તે વાસણ નદીમાં તરતું
મૂક્યું. આ વાસણ સમુદ્રમાં ગયું. હવે કેટલાક રાક્ષસો-
ની સ્ત્રીઓ સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા ગઈ. તેઓએ આ તાંબાનાં
વાસણને જોયું. તેથી આમાં શું હશે. તેની જિજ્ઞાસાર્થી મહેનત
કરી તે વાસણ પકડી લીધું તથા તેમાં જોયું તો તેમાં એક
બાળક હતું. આ બાળકને એક રાક્ષસની સ્ત્રી પોતાને ઘેર લઈ
આવી. આ બાળક ત્યાં ઉછરી મોટો થયો. હવે ખન્ના પણ
ત્યાંજ ઉછરી મોટી થઈ હતી. ખન્ના જ્યારે પરણવાને યોગ્ય
થઈ ત્યારે પોતાના ઘરમાં રહેલ મિહિરને યોગ્ય વર બાણી
તેને ખન્ના સાથે પરણાવ્યો. ખન્ના સુર તથા વિદુષી હતી. તે
પતિવ્રતા ધર્મને બાળતી હતી તથા પોતાના પતિને કેમ સુખી
કરવા, તે તે સાફ બાળતી હતી. તેઓ વચ્ચે ઘણો પ્રેમ હતો. આ
દંપતી કેટલોક વખત લંકામાંજ રહ્યાં. રાક્ષસો તેમની દેખરેખ
રાખતા હતા, જેથી તેમને નાશી જવાનો સમય મળતો ન
હતો. આખરે પોતાના પિતા પાસે રજા મેળવી તેઓ પોતાના

દેશપ્રતિ જવાને માટે નીકળ્યા. ત્યારે તેઓ નીકળ્યાં, તે વખતે એ રાક્ષસી તેની સાથે મોકલી હતી તથા તે રાક્ષસીને કબુ હતું કે, રાક્ષસની હદ પૂરી થાય ત્યાં આગળ આ લોકની પરીક્ષા લેવી. જો તે પાતાળવિદ્યા તથા બૃહિવિદ્યામાં કુશળ જણાય તો આ પુસ્તકો પાછાં લાવવાં, પણ જો અપૂર્ણ જણાય તો આ પુસ્તક તેમને આપવાં. હવે ત્યાં સરહદ આગળ એક ગાય જણાતી હતી. તેને જોઈ રાક્ષસીએ મિહિરને પૂછ્યું કે, આ ગાયને કેવું વાછરડું આવશે ? ત્યારે મિહિરે ગાલત્રી કરી કહ્યું કે, આ ગાયને ધોળા રંગનું વાછરડું થશે. ઘોડા જ વખતમાં આ ગાયને રયામ રંગનું વાછરડું આવ્યું. આ વખતે રાક્ષસીએ તેઓને જ્યોતિષ વિદ્યામાં અપૂર્ણ જણી પેલાં પુસ્તકો તેમને આપ્યાં તથા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે મિહિરના મનમાં આવ્યું કે, આટલો બધો અભ્યાસ કરવા છતાં ત્યારે હું ગણિતમાં નિબ્ધળ નિવડયો, તો પછી હું આ અધોવડે કેવી રીતે પંડિત થઈશ ? આથી તેણે પેલાં પુસ્તકો ફાટી પાછીમાં નાંખવા માંડ્યાં. આ વખતે પ્રથમ પાતાળ રાજાની ગણિતનાં પુસ્તકો નાંખી લીધાં. તે ખત્રાને ખખર પડી નહિ. પણ બુદ્ધિગણવિદ્યા સંબંધીના જ્ઞાનનું પુસ્તક જેવું, ફાટી સમુદ્રમાં નાંખવા જાય છે, તેવાજ ખત્રાએ તેને અટકાવ્યા. તેણે ચોતાના પતિને કહ્યું કે, આપ આણું અવિચારી પગલું ભરે નહિ. જુવો, પેલી ગાયે સ્વેત વાછરડાનો જન્મ આપ્યો છે. પણ આરને લીધે કાળું જણાતું હતું. આ વખતે મિહિરને પુસ્તક નાંખી દેવા માટે પરતાવો થયો. બાકીના પુસ્તકો રહેવા લીધાં, જે આજ બંગાળામાં પ્રચલિત છે. આ દેવતી સમુદ્ર આજાળી એક જંગલમાં ત્યાં વિક્રમરાજા મૃગયા રમવા આવ્યા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. રાજા વિક્રમ વિદ્વાનનો ઘણો સૌખીનું

હતો. તે બેઠને પોતાની સાથે પોતાની રાજધાનીમાં લઈ ગયો. હવે ત્યાં મિહિરને વરાહ સાથે મેળાપ થયો. વાતચિતમાં વરાહે જણાવ્યું કે, મને એક પુત્ર હતો, પણ તેની ઉંમર દશ વર્ષની જ બાળી, મેં તેને ત્રાંબાના વાસણમાં મૂકી નદીમાં મૂકી દીધું. પછી મિહિરે કહ્યું કે, તે પુત્રનો જન્મ ક્યાં થયો હતો. વરાહે તે સઘળું જણાવ્યું. આ વખતે મિહિરે ગણતરી કરી કહ્યું કે, તમારી ભૂલ છે. આનો આવરદા દશનો નથી, પણ સોનો છે તથા તે હું જ છું. પછી મિહિરે પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. વરાહને પોતાનો પુત્ર મળવાથી અત્યંત સંતોષ થયો તથા તેનાં લગ્ન આવી વિદુષી સાથે થયલાં બાળી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. પછી બેઠ દંપતી વરાહને ત્યાં રહ્યાં. થોડા સમયમાં મિહિર એક વિદ્વાન તરીકે દેશમાં ઓળખાયો. જે ગુપ્ત વિદ્યાની ગણતરી તેનો પતિ કે સસરો કરવા અસમર્થ થતા, તેની ગણતરી તે પોતે કરી આપતી. ઘણા લોકો એના સસરા પાસે પ્રશ્નો પૂછવા આવતા, પણ એનો સસરો ગણતરી કરે, તે પહેલાં ખત્તા પોતાના મુખથી જ તે પ્રશ્નો ઉત્તર આપતી. આથી ખત્તાની વિદ્યાની વાત દેશે દેશમાં પસરી ગઈ. એક-વેળા વિક્રમાદિત્યે આકાશમાં કેટલા તારા છે, તે ગણવા સંબંધી પોતાની સલામાં પ્રશ્ન કર્યો. વરાહે તેને માટે એક દિવસની મુદત માંગી. પછી ઘેર આવી ગણતરી કરવા માંડી, પણ ગણતરી કરી શક્યો નહિ. આ વખતે ખત્તા રસોઈ કરી સસરાને તેડવા માટે આવી. પણ તે ખાવા ઉઠ્યા નહિ તથા તેનું મન ચિંતામાં દટાઈ ગયું હતું. પછી ખત્તાએ પોતાના સસરાને ચિંતીતું કારણ પૂછ્યું. ચિંતાનું કારણ બાણવાધી ખત્તાએ પોતાના સસરાને તે કામ પોતે કરી આપવાનું માથે

લીધું. તે પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી નહિ. રાજા વિક્ર-
મને ખાત્રી હતી કે, આ કામ મિહિરથી થઈ શકશે નહિ.
પણ વ્યારે વરાહની ગળુત્રી બરોળદ બોધ ત્યારે રાજાએ
આગ્રહપૂર્વક પૂછ્યું કે, આ ગળુત્રી તમારી નથી. જે ખડું
હોય તે મને કહેા. વરાહને પોતાની વધતું નામ આપ્યું
પડ્યું. આ વખતે રાજાએ આજ્ઞા કરી કે, ખત્રાને દશમા
રત્ન તરીકે નીમવી. રાજાએ પોતાના નવ રત્નના ઉપરી તરીકે
ખત્રાને નીમવાની ઈચ્છા જણાવી. વરાહે જાણ્યું કે, પોતાની
વધુ રાજદારમાં આવે તો પોતાને જ્ઞાતિ બહાર નીકળવું પડે
તથા પોતાના કુળની મર્યાદા ન રહે, એમ જાણી પોતાના પુત્રને
કહ્યું કે, તારી સ્ત્રીની જીભ કાપી લે તો સાઠું થાય, લેધી તે
દરબારમાં જશે તો રાજાનું મન તેના પર ચડાશે નહિ.
આ પ્રમાણે પોતાના પુત્રને આજ્ઞા કરી. સાધ્વી ખત્રાએ પોતાના
પતિને કહ્યું કે, મારે મારા સસરાની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી જ
લેઈએ. માટે આપ મારી જીભ કાપો. મિહિરે ખિન્ન હૃદયે
ખત્રાની જીભ કાપી નાંખી, જેની અસરથી તે થોડા સમયમાં
મૃત્યુને વશ થઈ. ધન્ય છે આવી સાધ્વીને, કે પોતાના સસ-
રાનું અવિચારી પગલું હતું, છતાં તેની આજ્ઞાને અનુસર્યું, તે
પોતાનો ધર્મ જાણી, પોતાની જીંદગીને પણ તેણે નંજવીગણી.

(૪૨) ભારતી.

આ ભારતી મંડનમિશ્રનાં પત્ની થાય. કાશીથી ગયા
જતાં રસ્તામાં શોણુલદ્રા નામે નદી આવે છે. આના તીરપર
બ્રાહ્મણવાસ નામે ગામ હતું. તેમાં વિષ્ણુમિત્ર નામે બ્રાહ્મણ
રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણ ભારતીનો પિતા થાય. આ કન્યાને

પિતાએ નાનપણથી જ કાવ્ય, અલંકાર, વ્યાકરણ વગેરે સર્વ વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ બનાવી હતી. તે જ્ઞાનબળમાં એવી હતી કે, કોઈ પણ પંડિત તેનું વાદવિવાદમાં ઉલ્લંઘન કરી શકે એમ નહતું. કેટલાક નર્મદા કિનારાના યાત્રિકો વિષ્ણુ-શર્માને ત્યાં અતિથિ તરીકે આવ્યા હતા. તેમના મુખથી મંડનમિશ્રની વિદ્વત્તાની વાત ભારતીએ સાંભળી. આથી ભારતીએ એક પત્ર લખી પેલા અતિથિઓમાંના એકને તે આપ્યો. આ મંડનમિશ્ર નર્મદાને કીનારે માહિષ્મતી નગરીમાં રહેતો હતો. તે હિમમિત્રનો પુત્ર થતો હતો કાશીમાં થયેલ કુમારિલ સદ્ગુરુને ત્યાં એણે વિદ્યાનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું. તેણે વાદોમાં ઘણા પંડિતોને હરાવ્યા હતા. તેણે બૌદ્ધમતનું ખંડન કરી વેદ મતનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું. આથી એનું મૂળ નામ જે વિશ્વરૂપ હતું, તે બદલી તેનું નામ મંડનમિશ્ર પાડ્યું હતું. પેલા બ્રાહ્મણે ભારતીએ આપેલા કાગળ મંડનમિશ્રને આપ્યો. તે કાગળ વાંચી ભારતીનો અભિપ્રાય મંડનમિશ્ર સમજી ગયો. તેને વરવામાટે પોતાની ઈચ્છા જણાવી. પછી બેઉ તરફનાં માતાપિતાની સંમતિથી બેઉ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી બેઠાયાં. ભારતી દેવી પૂર્ણ રીતે પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળતાં હતાં.

એક વેળા જ્યારે શંકરાચાર્ય તથા મંડનમિશ્રવચ્ચે વાદ-વિવાદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે બેઉમાંથી કોણ હારે છે તથા કોણ જિતે છે, તેનો નિર્ણય કરવા સરસ્વતીને મૂકરર ક્યાં હતાં. બેઉ પક્ષનો નિર્ણય કરનાર માણસ બેઉ કરતાં સમર્થ હોવું જોઈએ. શ્રીમાન શંકરાચાર્યે પણ પોતાના પ્રતિપક્ષીની સ્ત્રીને હારજિતમાં સાક્ષીભૂત તરીકે કબૂલ રાખી હતી. શ્રીમાન

શંકરાચાર્યે' કહ્યું કે, જ્યારે સત્ય છે અર્થાત્ જ્ઞાનમાર્ગે શ્રેષ્ઠ છે. ત્યારે મંડનમિથ્ર કહે કે, કર્મમાર્ગે શ્રેષ્ઠ છે. આમાં એવું પણ હતું કે, જે હારે તે બીજાનો શિષ્ય થઈ રહે. જ્યારે વાદની શરૂઆત થઈ ત્યારે બેઉ પંડિતોના ગળામાં ભારતીએ હાર પહેરાવ્યા. પછી કહ્યું કે બેઉમાંથી જે હારશે, તેનો હાર કરમાશે. ત્યારબાદ વિવાદ શરૂ થયો. જીવ તથા ઇશ્વર એક છે, તે મંડનમિથ્ર માનતો ન હતો. પણ શ્રુતિનાં પ્રમાણ આપી શ્રીમાન શંકરાચાર્યે' સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે, અદ્વૈત મત જ શ્રેષ્ઠ છે. આખરે મંડનમિથ્ર હાર્યો તથા શંકરાચાર્યને શરણે ગયો. પછી શંકરે ભારતીના સાચું જોયું. ભારતી શ્રી શંકરનો આશય સમજી ગયાં તથા પતિની ધર્મભાગિની તરીકે પોતે પણ શંકર ભગવાન સાથે વાદયુદ્ધ કરવા તૈયાર થયાં. શંકર ભગવાને ના પાડી કે, સ્ત્રી સાથે વાદયુદ્ધ કરવું તે હીક નહિ. તે વખતે ભારતીએ ગાર્ગી તથા મુલ્લા વગેરેનાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપ્યાં. બેઉ વચ્ચે શબ્દોનો પ્રવાહ એવો તો ચાલવા લાગ્યો કે, પંડિતો એ સંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી ભારતીએ વિચાર્યું કે, આ બાળપણથી સંન્યાસી થયા છે. મારે એને કામસૂત્ર સંબંધીના પ્રશ્નો પૂછવા માંડવા. આ વખતે શ્રી શંકર ભગવાને કહ્યું કે, આ વિષયનાં સંબંધમાં મને એક માસની મુદત મળવી જોઈએ. પછી ભારતીએ તેમને એક માસની મુદત આપી. એક માસમાં શ્રી શંકર ભગવાને કામશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી ભારતીસાથે વાદ કર્યો. આખરે શંકરનો જય થયો. શ્રી શંકરે ત્યાર બાદ તેને આજ્ઞા આપી કે, તમારે તુંગભદ્રા નદીને કિનારે રહેવું. ત્યાં જે મઠ સ્થાપવામાં આવ્યો, તે અદ્યાપિ શૃંગેરીના નામથી ઓળખાય છે. શ્રી શંકરે મંડનમિથ્રને સંન્યસ્તની દીક્ષા આપી. તે ત્યારબાદ સુરેશ્વરાચાર્યને

નામે જોળખાયાં. આ ભારતી સાક્ષાત્ સરસ્વતીનો અવતાર હતાં. તેઓ વિદ્યામાં એવાં કુશળ હતાં કે, તેમની વિદ્વત્તાથી પણ વિદ્વાનો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા. આવી વિદ્વત્તા છતાં તેઓ એવી પતિપરાયણા હતાં કે, પોતાના પતિને કોઈ પણ રીતે જોડું મનાવતાં નહિ. ધન્ય છે આવી આર્ય મહિલાઓને, કે જેમણે આપણી આર્ય ભૂમિપર અવતરી તેને પવિત્ર બનાવ્યો હતો.

(૪૩) ગંગા

આ મહારસિંહ નામના રજપૂતની પુત્રી થાય. આની માનું નામ તેજળા હતું. તે ઘણી સ્વરૂપવાન, જાતિવાન તથા પ્રતિવ્રતા હતી. આનાં લગ્ન વિજયપૂર નામે ગામના રજપૂત દેવીસિંહ સાથે થયાં હતાં. ઈ.સ. ૧૦૨૪માં મહમદ ગીઝનીએ સોરઠી સોમનાથના મહાદેવનો નાશ કરી, ગંદાબાનો કિલ્લો હુટ્યો. તેણે ઘણાં સ્ત્રી પુરુષોને કેદ કીધાં, તેમાં ગંગાને પણ કેદ કરી. આ ગંગા મહમદના પાટવી કુંવરના જોવામાં આવી. આથી તે તેણીના પંર મોહી પડ્યો. તેણે ગંગાને પોતાને કળજે લેવાનું કર્યું. તેણે કેદખાનામાં ગંગાને કેટલાક સંદેશો મોકલ્યા. પણ ગંગાએ તેનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. એક વેળા તે પાટવીકુંવર જાતે બંદીખાનામાં આવ્યો તથા ગંગાને ગાંડી ગાંડી વાતો કરી સમજાવવા લાગ્યો. ગંગાએ તુરંતકારી જવાબ આપ્યો કે, તમારા રાજવૈભવને આગ લગાડો. મારે તેની જરૂર નથી. સ્ત્રીમાં પતિવ્રતપણું, એ જ શણગાર છે. તેને બીજા શણગારની જરૂર નથી. હું કેદી તમારી લાલચમાં લપટાઉં એમ નથી. હે કુંવરજી ! તમે જે રીતે

આબ્યા છે, તેજ રીતે ચાલ્યા જાઓ. પતિવ્રતાધર્મનો ત્યાગ કરી તમારી બીબી કદી થનાર નથી. પતિવ્રતા જીને એકજ પતિ હોય છે. બીજા બધા માતપિતા સમાન છે. હું મારો ઉત્તમ દેહ કદી વટાળનાર નથી. હું મારી જીભ કચડીને મરીશ તથા મારા શરીરમાંથી હોહી કાઢી તમારા લુગડાં રંગીશ. આવા શબ્દો સાંભળતાં તે પાટવીકુંવરનું મોં કરમાઈ ગયું. ગંગાના શબ્દો તેને વજ્ર સમાન લાગ્યા. તે ત્યાંથી ઉઠી પોતાના રાજ-મહેલમાં ગયો. તેણે વિચાર કયો કે, જો હું બાળાત્કાર કરું તો મારા પિતાના જાણમાં આવે, જેથી પિતા ગુસ્સે થાય. માટે હવે શું કરવું, તે સળાંધી વિચાર કરવા લાગ્યો. તે શયન-ગૃહમાં ગયો, પણ તેને નિદ્રા આવી નહિ. એને સુખતખાં નામે વિશ્વાસુ નોકર હતો. તેને એણે સઘળી વાત કહી. તેણે કહ્યું કે, કુંવરજી તમારે કોઈ રીતની ચિંતા કરવી નહિ. હું ગંગાને મારી વાણીથી ગળગળી કરી નાંખીશ.

પછી સુખતખાં ગંગાની ઓરડીમાં આબ્યો. ગંગાએ ઉભા થઈ તેને ઘટતો આવકાર આપ્યો. મિયાં ગંગાની વાતમાં અત્યંત શુભતાન થઈ ગયો. તેણે વિચાર કયો કે, આવી સી પાટવીકુંવરના હાથમાં જાય, તેનાં કરતાં મને મળે તો સાફ જેથી તેણે હસ્તે મુખે કહ્યું કે, “તમારા સ્વરૂપે મને મોહિત કયો છે. હું કુંવર કરતાં પણ વધારે રૂપાળો છું.” ગંગા બોલી;—માફ મન પણ આપનામાં મોહિત થઈ ગયું છે. કુંવરે ધણાં કાલાકાલા કર્યાં, પણ તેનાં કરતાં આપનું સ્વરૂપ ઘણું સુંદર છે. મીયાં બોલ્યા;—તું જો કહે, તે હું કરું. ગંગા બોલી;—તમારી દાઢી શોભતી નથી. માટે તમે દાઢી કઢાવી નાંખો તો વધારે શોભો. પછી મારો તમારા ઉપર અત્યંત પ્રમાર થોટશે. મિયાં બોલ્યા;—હું તારા બાલે બધાંયેલો છું.

અમારા ધર્મમાં દાઢી બોડાવવી, એ પાપભરેલ છે, છતાં તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. બીજું સુલતાન રસાલા સાથે આવતી કાલે ગીઝની તરફ ઉપડી જનાર છે. મારે પણ તેની સાથે જવું પડશે. તું પણ મારી સાથે ચાલ, પણ સ્ત્રીને બદલે પુરૂષનો પોપાક પહેરી મારી સાથે આવે તો ઘણું સાફ થાય. કુંવરે મરદનાં કપડાં પણ મને આપ્યાં છે, ને તે પહેરી લે તો સાફ. “ ગંગાને પણ તે વાત પસંદ પડી. તેના મનમાંજ હતું કે, પુરૂષવેશે ગમે ત્યાં છટકી જવું. પછી ગંગા બોલી;—મિયાં સાહેબ, આપ કહો છો તે પ્રમાણે હું કરીશ. પણ મારા સ્ત્રીના કપડાં પહેરો તો હું બહુ તો ખરી કે આપ કેવા શોભો છો? મિયાંએ દાઢી કેતરાવી ગંગાનાં કપડાં પહેરી લીધાં. પછી ગંગાએ કહ્યું કે, આપ સ્ત્રીના પોપાકમાં બહુ જ શોભો છો. મને જરા કપડાં પહેરતાં વાર લાગશે, પણ આપ જરા ઉંઘ કાઢી લ્યો. ગંગાનાં કહેવાથી મિયાં સૂઈ ગયો તથા ત્યાંજ ઉઘી ગયો. ગંગાએ મરદનો પોપાક પહેરી દીધો, હથિયાર ધારણ કર્યાં તથા છૂપે માર્ગે થઈ પોતાને વતન જઈ પહોંચી. ગંગા આ પ્રમાણે પોતાનું સતીત્વ જાળવવા ચાલી ગઈ, પણ મિયાં તો ત્યાંજ પોઠી રહ્યા. કુંવર આખી રાત વિચાર કર્યા કરે છે કે, હજી કેમ સુન્નતખાં આવ્યો નહિ ?

ગંગાએ કેવી રીતનો જવાબ દીધો હશે ? એમ કરતાં સવાર થયું. સઘળા કેદીઓને પાટણના બજારમાં વેચવાના હતા. મહમદ પણ પોતાના હુન્નરીઆ સાથે કેદખાનામાં આવ્યો. મહમદનો કુંવર પણ સાથે હતો. કયા કેદીએ કયો અપરાધ કર્યો છે, તેની તપાસ ચાલી. આવીને જોરડી તપાસતાં એ ગંગાની જોરડી આગળ આવ્યા. તાતું ઉઘાડી જોયું તો ગંગાને બદલે ગંગાના પોપાકમાં દાઢી મુંડાવેલ સુન્નતખાં ભરેલ ઉંઘમાં

પડેલા હતા. સુલતાન આશ્ચર્ય પામ્યો કે, સુન્નતખાં અહિં આવી રિયતિમાં કેવી રીતે આવ્યો હશે. સુન્નત જેવો પાતું બદલી આંખ ઉઘાડવા જતો હતો, તેવામાં તેણે સુલતાનને જોયા ને બેબાકજો થઈ ગયો. તે સુલતાનના પગે પડી રહી પડ્યો. તેણે સઘળી વાત સુલતાનને કહી સંભળાવી. કુંવરના કારસ્તાનથી સુલતાનને ગુસ્સો થઈયો. પછી સુન્નતખાંને કપડાં ઉતરાવી તેને પુરૂપનો ચોપાક પહેરાવ્યો. ગંગાની સુકિત જોઈ સુલતાન બોલ્યો કે, ધન્ય છે સજપૂતાણીને કે જેણે આવી રીતે પોતાનો પતિવ્રતનો ધર્મ નજળવ્યો. ગંગા કેટલાક દિવસ પછી પોતાના પતિને મળી. તેના પતિ ગંદાળાના કિલ્લાની લડાઈમાં દાખલ થયો હતો. તે પોતાની સ્ત્રીના વિયોગથી ઉદાસીન રહેતો હતો. તેની શોધ ગમે તેમ કરી લાવીશ, એમ વિચાર કરતો હતો, તેવામાં અચાનક ગંગા આવી પોતાના પતિને લેટી પડી. આથી ગંગાના પતિના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. ગામ લોકો તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

(૪૪) શક્તિ .

આ શક્તિ કેરલ દેશના કાલટી નામેગામના મધ્ય પડિલની પુત્રી હતી. તે શાંત તથા જ્ઞાનસંપન્ન હતી. તેના શુદ્ધ જોઈ સૌ કોઈ એમ કહેતું કે, તે સાક્ષાત્ શક્તિનો અવતાર હશે. આજ ગામમાં શિવશુર નામે એક પંડિત રહેતો હતો જે વિદ્યામાં અત્યંત પ્રયત્ન કરતો. આની સાથે શક્તિનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ જોડું રૂપ, શુભ તથા સ્વભાવે એક રૂપ હોવાથી બેઉ વચ્ચે અત્યંત પ્રેમ હતો. તેઓને કોઈ જ સંતાન ન હતું. આથી બેઉનું મન ઉદાસીન રહેતું હતું. '૫૪

શક્તિએ એક વેળા પોતાના પતિને કહ્યું કે, હે પ્રાણેશ ! આપણને પુત્ર નથી, માટે આપણે શિવની આરાધના કરીએ. પછી ૪૫ દેવમાં પતિ તથા પત્ની શંભુની આરાધના કરવા લાગ્યાં. કેટલાક સમય પછી શંકર ભગવાન તેમના પર સંતુષ્ટ થયા. દંપતીને પુત્રની કામના હતી, તે પ્રમાણે વરદાન આપી શંકર અંતરધ્યાન થયા. શંકર ભગવાને કહ્યું કે, તમને સર્વજ્ઞ પુત્ર થશે. કેટલાક વખત પછી શક્તિને માથે વદિ ૧૪ ને દિવસે પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયો. આ દિવસે સર્વ સ્થળે આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો.

ભવિષ્યવેદાઓએ આતુ ભવિષ્ય જોઈ કહ્યું કે, આ પુત્ર સર્વજ્ઞ થશે તથા તે સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર રચી શકશે. શંકર ભગવાનની કૃપાથી આ પુત્રરત્ન થયું. જેથી એતુ નામ શંકર પાડ્યું. આ બાળકે નાનપણમાં ત્રણ વર્ષમાં જ કાવ્ય કોશાદિતુ સાક્ષી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. શિવગુરુ પોતાના પુત્રની કાચી વયમાં જ સ્વર્ગે સીધા ગયા. શ્રી શંકરને પાંચમે વર્ષે સતીએ ઉપનયન સંસ્કાર કર્યો. શંકરે ગુરુને ત્યાં રહી તર્ક શાસ્ત્ર, સાંખ્ય તથા યોગ વગેરે વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. સાત વર્ષ પૂરાં થતામાં તેઓ વેદશાસ્ત્રાદિ લખી પોતાને ઘેર પધાર્યાં. એક વેળા શક્તિ અંગિકા નદીએ નહાવા ગયાં. તાપને લીધે તેના પગ બળવા માંડ્યા. શંકરે જાતે જઈ માતાનું સાંત્વન કર્યું તથા નદીનું પાણી પોતાના ઘર આગળથી વહે તેમ કર્યું, કે જેથી પોતાની માતાને અડચણ પડે નહિ. શ્રી શંકરને મળવા અનેક ઋષિઓ આવતા હતા એક વેળા અગસ્ત્ય મુનિ પધાર્યાં. સતીએ પૂછ્યું કે, આ બાળકનું આયુષ્ય કેટલા વર્ષનું છે ? મુનિએ કહ્યું કે, આ બાળકનું આયુષ્ય સોળ વર્ષનું છે, તેમ છતાં કેટલાંક કારણો-
એ લઈ બીજાં સોળ વર્ષ વધારે તેઓ પૃથ્વી પર રહેશે. એટલે

કે જો પુત્ર ૩૨ વર્ષનું આયુષ્ય લોગવશે. આવરદા આટલું અપ
જાણી શકિત ઘણા ખિન્ન થયાં. માતાને જેદ પામતા જોઈ
શકેરે કહ્યું કે, સંસાર ક્ષણિક છે. તમારે આવો શોક કરવો
ઘટિત નથી માતા કેણ, પિતા કેણ તથા પુત્ર કેણ. હજી
તો સંસારખંડનથી છૂટવામાટે ચતુર્થાશ્રમ ગ્રહણ કરવો છે.
શક્તિએ કહ્યું કે, તું ગૃહી થયા પછી સંન્યસ્તાશ્રમ ગ્રહણ કરે
તો સાફ નહિં તો પુત્ર થયા વિના મારી ઉત્તર ક્રિયા કેણ
કરશે તથા પુત્ર વિના મારો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થશે ? બીજું
માતાએ કહ્યું કે, તું સંન્યસ્ત લે, છતાં મારા સંસ્કાર તારે
હાથે થવા જોઈએ. પુત્રે કહ્યું, તમે મને યાદ કરશો, એટલે
તુરંત હું જાણી જઈશ. હું તમારી પાસે આવીશ તથા તમારા
અગ્નિસંસ્કાર આદિ કરીશ. તમારે કદી મનમાં ખોડું
લાવવું નહિ કે, પુત્ર મને મૂકી ચાલી ગયો જો તેમ માનશે તો
હું ઘણો દુઃખી થઈશ. તેમણે સંન્યસ્ત લઈ અનેક મત મતાતરેણ
ખડન કરી પૃથ્વીપર કેવળ અદ્વૈત મત સ્થાપન કર્યો.
જ્યારે સતી માતાને મદવાડ આવ્યો ત્યારે શ્રીમાન શુકેર અધ્ય
ચુંગ પર્વતપર હતા આ વખતે જેવું માતાએ પુત્રનું સ્મરણ
કર્યું કે, તરત શકરને ત્યાં ખજાર પડી. તેઓ માતાની પાસે
આવ્યા માતા પુત્રને જોઈ અત્યંત આનંદ પામ્યા. પછી ધીમે
રહી માતાએ કહ્યું, પુત્ર મેં તને આવી દશાનાં જોયા, તે
સાફ થયું તું મારા દેહને યોગ્ય સંસ્કાર કરી મને પરલોક
પહોંચાડજે આચાર્યે ઉપદેશના વચનો કહી તેમને શાત
પમાડયા ધન્ય છે આવી સતીને, કે જેમને ત્યાં શ્રી શકરાચાર્ય
જેવા મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો.

(૪૫) મીનજદેવી

મીનજદેવી કહ્યોટકના રાજ ન્યકેશીની પુત્રી થાય. આનાં લગ્ન ગુજરાતના રાજા કરંણ સાથે થયાં હતાં. તેને કહ્યોટકી, સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ભાષાનું સાઝું જ્ઞાન હતું. કરંણનાં પિતા ભીમસિંહે પોતાના પુત્રને નાનપણમાં પરણાવવા માટે ઉતાવળ કરી ન હતી. આથી કરંણ ન્યારે બર ગુલાવસ્થામાં આવ્યો. ત્યારે તેમણે વિવાહ મીનજદેવી સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. કહ્યોટકથી એક ચિતારો મીનજદેવીનું ચિત્ર લઈ આવ્યો. આ ચિત્ર જોઈ રાજાની તેનાપર આસક્તિ થઈ. તે ચિતારાએ નાળીએર આપ્યું. કરંણે તે સ્વીકાર્યું. કરંણે પોતાનું ખાંડું કહ્યોટક મોકલ્યું. ન્યારે મીનજદેવી પાટણ આવી ત્યારે કરંણ રાજાના બહુવામાં આવ્યું કે, આ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય એક સામાન્ય સ્ત્રીના જેવું હતું. કરંણને તે ગમી નહિ. જો કે કરંણ રાજા એક પત્નીવ્રતવાળો હતો, જેથી તેણે ખીજી સ્ત્રી કરી નહિ. પણ મીનજદેવીપર તેનું મન ચાંટ્યું નહિ. રાણી તરીકેના હકે આથી તે લોગવી શકી નહિ. તે ખીચારી એકલી ગુપ્તો કરતી હતી? કેટલાક સમય પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે મારી સખી સાથે ગામને પાદરે જળી મરવું. આ વાતની રાજમાતાને ખબર પડી. તેણે રાણીને સમજાવી, પોતાની પાસે રાખી. એક વેળા એક ગુણિકા પાટણમાં નાચ કરવા આવી. આ ગુણિકા નાચકળામાં ઘણી નિપુણ હતી. રાજા કરંણે તેને પોતાના એકાંત સ્થળે તેનો મુજરો સાંભળવા બોલાવી. આ વખતે રાજમાતાની સંમતિથી રાણી મીનજદેવીએ ગુણિકાનો વેશ ધારણ કર્યો તથા પોતાના પતિ આગળ એકાંતમાં મુજરો ઝરવા ગઈ. રાણી નાચની અંદર અત્યંત કુશળ હતી. રાજા કરંણ

રાણીના મુજરાધી મોહિત ગઈ ગયા પછી રાજાએ તે ગુણિકાને પોતાના મહેલમાં રહેવા કહ્યું. મીનજદેવી રાજાના મહેલમાં રહી. આર દિવસ, પછી રાણીનો દહાડો વળ્યો. પણ ત્યાર દિવસ પછી રાજાને ગુણિકા આથે રંગ કરવા માટે પદ્માભાષ થયો. તેણે ધર્મશાસ્ત્ર લેવડાવ્યું. આ વખતે રાણીએ આવીને કહ્યું કે, મેં જ ગુણિકાનો વેશ આપને મોહિત કરવા લીધો હતો. આ સંબંધી રાજમાતા સાક્ષી છે. રાજા શરમાઈ ગયો. તે રાણીને પણ પડવા જતો હતો, પણ રાણીએ તેને અટકાવ્યો. મીનજદેવી રાજાને કામકાજમાં ઉત્તમ સલાહ આપતી હતી. રાણીની સંમતિથી રાજાએ ઘણાં દેવાલયો તથા વાવ કુવા વગેરે બંધાવ્યાં. રાજાને આનાથી સિદ્ધરાજ નામે પુત્ર થયો. આ છોકરાની ઉંમર ૧૦ વર્ષની થતાં જ રાજા મરણ પામ્યો. આથી સમગ્રો કારભાર રાણી ચલાવતી હતી. તે પોતાનો પુત્ર કેવી રીતે ન્યાયી તથા બળવાન નીવડે, તે માટે પૂર્ણ કાળજી રાખતી હતી. જ્યારે સિદ્ધરાજ ૧૬૨ વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેનાં માતા તેને લઈ ગુજરાતમાં ફરવા નીકળ્યાં. તેણે ધોળકામાં મહાવન્યમે તળાવ બંધાવ્યું, જે હજી મોલુદ છે. આ તળાવ બંધાવતી વખતે એક મારૂતિ નામની ગુણિકાનું ઘર વચમાં નડતું હતું. ગુણિકાએ તે ઘર આપ્યું મહિ, જેથી રાણીએ નેટલી જગ્યા છોડી તળાવ બંધાવ્યું. એણે ઘણાં જ લોકો પાસેની તમે કયાં છે.

(૪૬) સુમિત્રા.

અયોધ્યાના રાજા દશરથનાં સુમિત્રા નીલ પત્ની થયા અને લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન નામે બે પુત્રરત્નો થયાં હતાં.

જે કે સઘળી પત્નીઓ કરતાં કેકયીપર દશરથને અધિકંપ્રીતિ હતી તથા. જે કે સામાન્ય સ્ત્રી પતિની અધિક પ્રીતિ નહિ જૂવે તો તેમની તરફ પોતે પ્રીતિની નજરથી ન જૂવે. પણ સુમિત્ર તેમ કરતાં નહતાં. તે તો હમેશ પોતાના પતિની તરફ પ્રીતિની નજરથી જોતાં હતાં. જેવો પ્રેમ તે પોતાના પુત્ર તરફ રાખતાં હતાં, તેવો જ પ્રેમ તે પોતાની સોકયોના પુત્રોપર પણ રાખતાં હતાં. તે પોતાની સોકયો તરફ સખીભાવથી વર્તતાં હતાં. તેમના શુણને લીધે કૌશલ્યાનો સુમિત્રાપર અત્યંત પ્રેમ હતો. સરજતા, વિનય, સુશીલતાપણ આદિ કેટલાક ગુણોને લઈ સ્ત્રી પતિ તથા પોતાના પિતાના કુળને પ્રીતિનું પાત્ર થઈ પડે છે. શોક્યમાં પણ પ્રીતિપાત્ર થવું ઘણુંજ અઘરું હોય છે. પણ સુમિત્રાના ઉત્તમ ગુણની ખુબી એ કે, સોકયો પણ તેમને વધારે ચહાતા હતા જે વેળા મંથરાની શિખવણીથી કેકયીને દશરથ પાસે રામને વનવાસ કઢાવવાનું માગી લીધું તથા ભરતને રાજ્ય ચલાવવાને કહ્યું, તે વખતે દશરથ રાજ શોકાગ્નિમાં બળતો હતો તથા કૌશલ્યા પુત્રના વિયોગ-વડે મૂછાંને પામી હતી; તેવામાં સુમિત્રા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે કૌશલ્યાને કહ્યું કે, રામચંદ્રજી સત્યવાદી છે. તે પોતાના પિતાની આજ્ઞાને પાળનારા છે, તેમને કદી પણ આપત્તિ આવશે નહિ. માટે આપ શોક કરવો છોડી દો. રામચંદ્રજીને વનમાં જતા જોઈ લક્ષ્મણે પણ વનપ્રતિ જવા માટે તૈયારી કરી. આ વખતે લક્ષ્મણ પોતાની માતા પાસે રજા લેવા ગયા. તે વેળા શૂરવીર પુત્રની માતાને છાજે, તેવાં વચનો સુમિત્રાએ કહ્યાં. તેમણે કહ્યું કે, તમે જાલે વનવાસ સિધારો. તમારે રામચંદ્રને પિતારૂપે, સીતાને માતારૂપે તથા વનને અયોધ્યા-રૂપે જાણવું. તમારે પોતાના વડિલ ભાઈની સર્વ પ્રકારે સેવા

કરવી તથા તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. જેટલો શોક કૌશલ્યાને પુત્રવિરહથી હતો, તેટલોજ શોક સુમિત્રાને પુત્રવિયોગથી હતો, છતાં પોતાનો શોક કળાવી દઇ તેણે કૌશલ્યાને તેમજ પોતાના પતિને ધીરજ આપી. પતિવ્રતા સ્ત્રીનું આ જ કર્તવ્ય છે કે, પોતે ગમે તેવી આપત્તિમાં હોય, છતાં પોતાની આપત્તિને નહિ ગણી, પતિના દુઃખમાં ઘટાડો કરવા માટે પ્રયત્ન કરે. જેમ લક્ષ્મણને પોતાની માતા તરફથી સાફ શિક્ષણ મળ્યું હતું, તેવુંજ સાફ શિક્ષણ શત્રુઘ્નને પણ મળ્યું હતું. તે પણ લક્ષ્મણનીજ માફક વિવેકી તથા સદાચારસંપન્ન હતા. સુમિત્રાને જેટલું વાત્સલ્ય પોતાના પુત્રો લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન ઉપર હતું, તેટલું બલકે તેથી પણ વધારે વાત્સલ્ય તેમણે રામચંદ્રમાં હતું આજ ઉત્તુને લઈ શકુંતલામાં કહ્યું છે કે,

શુશ્રૂષસ્વ ગુરુત્ત્વ કુરુ પ્રિયસહીવૃત્તિ સપત્નોવ્રતે ।

મર્તું ચિન્નહતાપિ રોષણતયા માસ્મ પ્રતીપ ગમઃ ॥

મૂચિષ્ઠ મધ દક્ષિણા ગુરુજને શ્લાઘ્યે સ્પન્નુસેકિનો ।

યાન્ત્યેવ ગૃહિણીપદં ગુચતયો વામાઃ કુલસ્યાધય ॥

અર્થ—સારી પતિવ્રતા સ્ત્રીને એ ધર્મ છે કે, તેણે પોતાની સોકય તરફ સખીભાવથી વર્તવું. જો પતિ કંઈ ઉલટું કરે, છતાં તેનાથી પોતે ઉલટું જવું નહિ, પોતાના વડિલ તરફ વિવેકથી વર્તવું, શ્રેષ્ઠની તરફ પ્રમાદથી રહિત થઈ વર્તવું. આમ કરવાથી જ પતિવ્રતા સ્ત્રીને ગૃહસંસાર ચાલે છે. પણ આથી ઉલટી રીતે ચાલનારી કુળને લાંછન લગાડનાર છે.

(૪૭) સુનીતિ

આ પરમ પવિત્ર સાધ્વી ઉત્તાનપાદ રાજાની પત્ની તથા ધ્રુવની માતા થાય. ઉત્તાનપાદ રાજાને બીજી સુરચિ નામે રાણી હતી. આ સુરચિને ઉત્તમ નામે પુત્ર હતો. સુનીતિ મોટી રાણી હતી તથા સુરચિ નાની રાણી હતી. સુનીતિનો પોતાની શોક્યપર પૂર્ણ પ્રેમ હતો. તે પોતાની શોક્ય તરફ સખી ભાવથી વર્તતી હતી. પણ સુરચિના મનમાં આવ્યું કે, ધ્રુવ મોટી રાણીનો પુત્ર છે, જેથી રાજાની તેનાપર પ્રીતિ હશે તે રાજ્યની ગાદી તેને મળશે. આથી સુરચિએ એવો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો કે, જેથી રાજાની સુનીતિપરથી પ્રીતિ ઊઠી જાય તથા પોતાનાપર પ્રીતિ બાંહે.

સુરચિએ રાજાને અનેક પ્રકારે સમજાવી, પોતાની શોક્યના પરમી પ્રીતિ ઊઠાડી મૂકાવી તથા પોતે રાજાની માનીતી થઈ પડી. રાજા હમેશ સુરચિના મહેલે જતો થયો, પણ સુનીતિને મહેલે બીલકુલ જતો નહિ. જો કે આ રીતે પોતાની શોકે કાવત્રું રચ્યું, છતાં સુનીતિ બીલકુલ તેનાપર અદેખાઈ કરતી નહિ. આ રીતની સમદષ્ટિ રાખવી, તે સાધ્વી સ્ત્રીમાં જ હોઈ શકે. આ પ્રમાણે ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો થયો, છતાં રાજા તેને બોલાવે નહિ. રાજા હમેશ પુત્રવાત્સલ્ય ઉત્તમનાપર જ રાખતો હતો. એક વેળા રાજા સભામાં બેઠો હતો, તેવામાં ઉત્તમ રાજાના બોળામાં બેઠેલો હતો. ધ્રુવે. ઉત્તમને રાજાના બોળામાં બેઠેલ જોઈ પોતે રાજાનાં બોળામાં બેસવા પ્રયાસ કર્યો. પણ રાજાએ બેસાડ્યો નહિ. આ બાબતની રાણી સુરચિને ખબર પડી ત્યારે તે બોલી કે, તારે માટે રાજાનો બોળો નથી. તું અણમાનીતીનો પુત્ર છે. તેથી રાજાના બોળામાં બેસી શકશે નહિ. તે,

એવાં પુણ્ય કયાં નથી, કે જેથી તને રાક્ષસો ખોળે
 બેસવા મળે. તું જો તપ કરી આ શરીરનો નાશ કરી ફરી
 માથે પેટે જન્મ લે તો તને આ રાક્ષસો ખોળે બેસવા મળે.
 મુખ રડતો રડતો માતા પાસે ગયે તથા પોતાની માતાને આ
 વાત કહી. માએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેનું હૃદય બરાઈ
 આંધુ. તેણે કહ્યું કે, હે પુત્ર! તારાં પુણ્ય આછાં હોવાથી
 તારો જન્મ મારે પેટે થયો છે. તું તપ કરી ઉત્તમ પદ મેળવ.
 જેમ નારદે તપ કરી ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમ તું પણ
 કર. આ વખતે મુવે પોતાની માને કહ્યું કે, હું વનમાં જઈ
 છું તથા તપ કરી મારા દેહનો નાશ કરીશ. પણ ઉત્તમ
 પદ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પાછો નહિ આવું. રાણીને પોતાના પુત્રના
 ગ્રંથો સાંભળતાં ધણું લાગી આવ્યું. તે બોલી; હે કુમાર!
 રાક્ષસો તો મને તણ છે, તેમ તું પણ મને તણ ચાલ્યો
 જાય, એ ઠીક નહિ. પુત્રે કહ્યું; માતા! તારે મારી શિકર
 કરવી નહિ. મને તમે આશીષ આપો. રાણીએ મુવને આશીષ
 આપી વનમાં મોકલ્યો. તેણે કહ્યું; તારા જેવા શ્રવીર, પુત્રના
 માર્ગમાં મારે વિપત્તિ પે થવું, એ મને કોઈ રીતે થોડું નથી.
 એ કે તારી ઉંમર નાની છે, છતાં મોટાં મોટાં કાર્યો તું કરી
 શકે એમ છે. તું ભલે ઉત્તમ સ્થાન મેળવવા વનમાં જા.
 આ રીતે મુવ માતાની આજ્ઞા મેળવી વનમાં જતો હતો. વનમાં
 જતાં રસ્તામાં તેને નારદ સુનિ મળ્યા. તેણે કહ્યું, તું જે વસ્તુની
 ઇચ્છા રાખે છે, તે અત્યંત કઠણ છે. આ સંસારમાં જેટલું
 સુખ છે, તે પાપનો વધારો કરનારું છે તથા જેટલું દુઃખ છે
 તે પુણ્યનો વધારો કરનાર છે. માટે તું તારો પ્રયાસ છોડી દે
 તથા પાછો ઘેર જા. મુવે કહ્યું;—આપે શાન્તિનો જે માર્ગ બતાવ્યો,
 તે મને પસંદ પડતો નથી. જે પદ મારા પિતૃઓ પણ નથી
 પામ્યા, તેણું ઉત્તમ પદ હું મેળવવા ઇચ્છું છું.

ખાળકનોં આવો દઢ નિશ્ચય જોઈ નારદે તેને રજાં આપી. તેણે કહ્યું કે, તું વનમાં જા, કંઈ તથા મૂળનો આહાર કર તથા ઇશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધર. તું મધુવનમાં જા તથા ત્યાં જઈ તું ઇશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરજે. વળી તેને મંત્ર આપ્યો તથા કહ્યું કે, તું આ મંત્રનો જપ જપજે, જેથી તને થોડા વખતમાં ઇશ્વર મળશે. ધ્રુવ પછી મધુ વનમાં ગયો. ત્યાં જઈ ઇશ્વર આરાધનમાં સર્વ કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યો. સર્વ ઇન્દ્રિયોત્તું દમન કરી તે એકાગ્ર ચિત્તથી તપ કરવા લાગ્યો. પ્રાણનો રોધ કરી એક પગે કેટલાક સમય સૂત્રી તેણે તપ કર્યું. આ તપના પ્રભાવથી ભગવાન તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયા તથા તેને દર્શન દીધું. ભગવાને કહ્યું, જા, તને અવિચળ પદ મળશે તથા તારી સર્વ ઇશ્વરના પૂર્ણ થશે. ત્યાર પછી ધ્રુવ ઘેર ગયો. સુનીતિ પોતાનો પુત્ર પ્રભુનાં દર્શન મેળવી ઘેર આવેલો જોઈ અત્યંત હર્ષને પામી. ભગવાનના કહેવા પ્રમાણુ ધ્રુવને રાજ્યગાદી મળી. તેને પાંચ રાણી હતી; એક અહલ્યા, બીજી ઇન્દ્રની પુત્રી, શિશુકુમાર પ્રજાપતિની પુત્રી પ્રાહ્લી, ચોથી વાયુની પુત્રી ઇલા તથા પાંચમી ધન્યા. સુનીતિ પોતાની પાંચ વધુઓને એવી રીતની શિખામણ આપતી હતી કે, જેથી તે પાંચે સોકયો છતાં સખીભાવથી વર્તતાં શીખે. સુનીતિના સહવર્તનને જોઈ રાજા પોતાના પાછળનાં કૃત્ય માટે ઘણો પ્રસ્તાવિત કરવા લાગ્યો. જો કે સુરચિએ તેને આટલું બધું દુઃખ આપ્યું હતું, છતાં તે નહિ ગણી સુનીતિ તેની સાથે સખીભાવથી વર્તતી હતી. જ્યારે ઉત્તાનપાદ રાજા વનમાં તપ કરવા નીકળી પડ્યો ત્યારે સુનીતિ પણ પોતાના પતિ સાથે વનમાં જઈ રહી. આ રીતે વનમાં રહી પ્રભુભક્તિ કરી, તે પરમ પદને પામી હતી. ધન્ય છે આવી સાધ્વીને, કે જે અપકાર કરનાર પર પણ ઉપકારની દૃષ્ટિએ જુવે છે.

(૪૮) ઉર્વશી

એક વેળા નારાયણ મુનિ તપ કરતા હતા, તેવામાં તે મને તપમાંથી છળવા માટે ઇન્દ્રે અપ્સરાને મોકલી. નરસખા આ અપ્સરાથી મોહિત થયા નહિ, પણ તેના ચરખીરવરૂપવતી પોતાના ઉડ્ડમાંથી ઉત્પન્ન કરી. આ ઝી, તેજ ઉર્વશી હતી. તેને તિરકરિણી વિદ્યા અપડતી હતી. આથી તે દેવ, દાનવ કે મનુષ્યની દૃષ્ટિથી અગોચર થઇ શકતી હતી. એક સમયપર મેનકા તથા ચિત્રલેખા આદિ સખીઓ કેલાર્થ શિખરપર વનલીલા જોવા ગઇ. આમાં ઉર્વશી પણ હતી. ત્યાંથીલીલા જોઇ તેઓ જ્યારે પાછાં ફરતાં હતાં ત્યારે રરતામાં મુકેશી નામના દાનવે ઉર્વશીનું હરણ કર્યું. આથી તેની સઘળી સખીઓ અત્યંત આકંઠ કરવા લાગી. તેજ વખતે પુરૂરવા રાજા ગંગા નદીને કિનારે દેવપૂજન કરી, પોતાની રાજધાની પ્રયાગ તરફ જતો હતો. તેણે આ સખીઓનું આકંઠ સાંભળ્યું. તે જ્યાં સખી રડતી હતી ત્યાં ગયો તથા તેઓના આકંઠનું કારણ પૂછ્યું. તેઓએ કહ્યું કે, અમારી એક બેનપણીનું એક અસુર હરણ કરી ગયો છે તથા તે અમુક દિશા તરફ નાઠો છે. આથી પુરૂરવા રાજા તે દિશા તરફ ગયો. તેણે તે દેવને માયો તથા ઉર્વશીને તેના હાથમાથી છોડાવી. રાજાની અનુપમ કાંતિ જોઇ ઉર્વશીનું મન તેની તરફ આકર્ષાયું, તેમ રાજા પણ તેને જોઇ વિહ્વળ થઇ ગયો. બેઉને એક બીજા વચ્ચે આંતર પ્રેમની ગાંઠ બધાઇ. આ આતર પ્રેમની ગાંઠ એવી સચોટ હોય છે કે, ગમે તેમ થાય પણ તે છૂટતી નથી. આથી જ ભવભૂતિએ કહ્યું છે કે,

व्यतिवर्जति पदायानान्तर. कोऽपि हेतुः न खलु बहिष्पक्षीन्द्र
प्रीतयः सधयन्ते ॥

અર્થ:—આંતર પ્રેમની ઉર્મિ એક ખીજાને એવાં સખત
 બેઠે છે કે, બાહ્ય ઉપાધિ ગમે તેવી વિઘ્નકર્તા હોય,
 છતાં તે આંતર પ્રેમ છોડાવ્યો છૂટી શકતો નથી. આજ રીતે
 બે કે ઉર્વશી પરાધીન હતી, તેથી પોતાની સખીઓ સાથે
 ઇન્દ્રની પુરી અમરાવતી ગઈ, પણ તેનું મન પુરૂરવા પર અત્યંત
 ચોંટેલું હતું. ત્યાં તે સર્વ કાળ રાજાની જ ઝંખના કર્યા કરતી
 હતી. એક વેળા તે ઇન્દ્ર સમીપ નાચ કરવા ગઈ હતી. તે
 વેળા તેના મોંમાંથી રાજાનું નામ નીકળી ગયું. આ પ્રમાણે પુરૂ-
 રવા રાજા પર આસક્ત બેઠી, તેમજ આ રાજા ઇન્દ્રને વારંવાર સહાય
 કરનાર હોવાથી ઉર્વશીને ઇન્દ્રે સંમતિ આપી કે, તું એની સાથે
 પરણી વિલાસસુખ ભોગવ. પણ તને પુત્ર થયા પછી તે પુત્રની
 રાજાને જેવી ખબર પડશે કે, તારા શાપની અવધિ પૂરી થશે
 તથા તું પાછી અહીં આવીશ. ઉર્વશી રાજા પાસે ગઈ. બેઠ
 ઇંપતી સુખચેતથી રહેતાં હતાં. ઉર્વશીને એક પુત્ર થયો
 હતો, પણ રાજાને તેની ખબર ન પડવા દેવાથી તે એક ઋષિ-
 ને ત્યાં જૂઠી આવી. હવે એક વેળા રાજા તથા ઉર્વશી કૈલાસ
 પર્વત આગળ ગંધમાદન વનની શોભા નિહાળતો આગળ
 જતો હતો., તેવામાં તેઓ કુમાર વનમાં પેશી ગયાં, જેની તે
 બેઠને ખબર પડી નહિ. આથી ઉર્વશી લતારૂપે થઈ ગઈ.
 હવે રાજા ઉર્વશીને નહિ જોવાથી ગાંઠા ખની ગયો. તે ભમરાને,
 હરણને તેમજ અન્ય પશુઓને ઉર્વશીની ખબર પૂછવા લાગ્યો.
 આમ જતાં તે એક શિલા ઉપર બેઠો. આ શિલા આગળ
 તેને એક મણિ મળી આવ્યો. આ મણિ રાજા નાંખી દેતો
 હતો. પણ આકાશવાણી થઈ કે, આ મણિ સંગમનિયમ
 મણિ છે, માટે હે રાજા ! તું નાંખી દઈશ નહિ. તે મણિને
 પહેરી રાજા જતો હતો, તેવામાં લતાના રૂપમાં તેણે ઉર્વશીને

જેઈ. આ મહિના પ્રભાથી ઉર્વશી પાછા મૂળ સ્વરૂપમાં આજ એક વેળા ઠંપતી ગંગા નદી સ્નાન કરવા ગયાં. તેવામાં માં કિનારા પર મૂકેલો હતો. એક ગીધ આવી માંસનો લોચે તાળી આ મહિને ઉર્વશી ચાલતો થયો. મહિના આશ્ર આગળથી તે ગીધ જતો હતો, તેવામાં ત્યાં એક કુમારના બાલુચ તે ગીધ વિધાઈ ગયો તથા નીચે પડ્યો. રાજા ત્યાં આગળ ગયો તથા તે વીર પરતુ નામ વાંચવા લાગ્યો. તેને ખાત્રી થઈ કે, આ મારો પુત્ર છે. આજ વખતે ઉર્વશીના શાપનો અવધિ આવી રહ્યો હતો, છતાં નારદે આવી ઉર્વશીને કહ્યું કે, તમારા જેવું વસ્ત્ર મેં મેં થયું છે. માટે તમે જેવું સાથે રહો, એમ ઇન્દ્રની આજ્ઞા છે. આ રીતે જેવું મુખચેનથી રાત્રી અતી સ્વધામ પ્રતિ ગયાં.

(૪૯) ચૂડાલા

ચૂડાલા મૌર્યાદ્ર દેશના રાજાની પુત્રી થાય. નાનુપણથી વિદ્યા સંપાદન કરવામાં તેનું મન લાગેલું હતું. અપ્સરાને પણ લક્ષિત કરે, એવી તેનામાં સૌંદર્યતા હતી. દેશે દેશમાં તેની સૌંદર્યતાની વાત થવા લાગી. આથી શિખિવંશ નામના રાજાએ તેના પિતાને ચૂડાલા માટે માગું મોકલ્યું. તેના પિતાએ શિખિવંશનું માગું સ્વીકાર્યું. મોટી ધામધમથી મૌર્યાદ્ર દેશના રાજાએ ચૂડાલાનાં લગ્ન શિખિવંશ સાથે કર્યાં. આ ચૂડાલા ગાયન તથા રત્ય કલામાં પણ અત્યંત કુશળ હતી. શિખિવંશ પણ પોતાની પત્નીપાસેથી ગાયનવિદ્યા શિખ્યો. આમ એક બીજાં વિલાસ ભોગ, ભોગવતાં હતાં. તેઓએ ઘણું કાળ નિર્ગમન કર્યો. ઘણું સમય થવા છતાં રાજાની રૂતિ

વેલાસ તરફથી નીકળતી નહતી. રાણી ઘણું સમજાવે,
પણ તેના પર તેની જરા પણ અસર થતી નહિ. ચૂડાલાનું
મન પણ યોગવિદ્યા સંપાદન કરવા માટે આકર્ષાયું. તે પદ્માસન
વાળી બેઠી તથા ઇશ્વરારાધનવડે તે આકાશ ભાગે ગમન
કરતાં શીખી. આવા અધ્યાત્મ જ્ઞાનને લીધે ચૂડાલાની સુંદરતામાં
વધારો થતો ગયો. તેમ તેમ રાજા તેના ઉપર વધારે મોહિત
થવા લાગ્યો. પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાન તરફ તેનું મન દોરાયું નહિ.
એક વેળા રાજાએ રાણીને કહ્યું કે, ચાલો આપણે વનમાં જઈને
તપ કરીએ. રાણીએ કહ્યું કે, આપણને ત્યાં જવાની શી જરૂર
છે ? આપણને આ લોગ મૂકી શા માટે વનમાં જવાની જરૂર
છે ? એક વેળા રાતના મધ્ય રાત્રીએ ઉઠી ચૂડાલાને એકલી
મૂકી, રાજા વનમાં ચાલ્યો ગયો તથા મંદરાચળની પડોશમાં
એક પર્ણકુટી બાંધી ત્યાં રહ્યા. સવારમાં ઉઠી ચૂડાલા જૂવે
છે તો તેણે પોતાની પાસે પતિને જોયા નહિ. તે સમજી ગઈ
કે, રાજા વનમાં ચાલી ગયલા હોવા જોઈએ. પ્રથમ તેણે રાજા
પાસે જવા વિચાર કર્યો. પણ પછી તે વિચાર માંડી વાળી,
રાજા કેઈ કારણસર ખંડાર ગામ ગયા છે તથા થોડા વખતમાં
આવશે, એમ સમજાવી પોતે અઢાર વર્ષ સૂધી રાજ્ય ચલાવ્યું.
પછી રાજ્યકારભાર પોતાના મંત્રીને સોંપી ચૂડાલા પોતાના
પતિની જોળ કરવા નીકળી પડી. આકાશ ભાગે ફરતાં ફરતાં
તે મંદરાચળ પર્વત આગળ આવી પહોંચી. ત્યાં તેણે રાજાને
જોયો. રાજાએ તપથી પોતાના શરીરને ઘણું જ કૃદાકરી નાંખ્યું
હતું. રાણીએ જાણ્યું કે, હું આ વેશમાં રાજા પાસે જઈ, તે
ઠીક નહિ. તેથી તે એક બ્રાહ્મણપુત્રનો વેશ લઈ રાજા પાસે
ગઈ. રાજાએ આ બ્રાહ્મણ કુમાર જોઈ તેને પોતાની પાસે
બેસાડ્યો તથા તેનું નામ પૂછ્યું. બ્રાહ્મણપુત્રે કહ્યું કે, હું નારદ

મુનિનેા પુત્ર થાઉં છું. પછી તે બ્રાહ્મણપુત્રનાં વેશમાં રહેલ ચૂડાલાએ રાત્રને બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધી ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું. રાત્રએ પૂછ્યું કે, તુમ તથા દુઃખ કેવી રીતે આવે છે તથા તે મુખાદિ જીવને ધાય છે કે નહિ? બ્રાહ્મણનાં કહ્યું કે, આ ધર્મ મનના છે. તુમ તથા દુઃખ મને માની લીધેલ છે. પણ આત્માને તે સંબંધી લેપન નથી. આત્મજ્ઞાન માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પણ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના આત્મજ્ઞાન મળતું નથી. આ ચિત્ત શુદ્ધ થવા બક્ષિત તથા ઉપાસનાની જરૂર છે. આ રીતે ચૂડાલાએ કેટલોક વખત રાત્રને ઉપદેશ આપ્યો. ત્યારે રાત્રને જ્ઞાન થયું ત્યારે બ્રહ્મણે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. રાત્ર પોતાની રાણીને જોઈ અત્યંત વિહ્વળ બની ગયો તથા તે કેવી રીતે ત્યાં આવી, તે સઘળું પૂછવા લાગ્યો. તે એકદમ પોતાની પત્નીને લેટી પડ્યો. પછી ચૂડાલાએ સવિસ્તર પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંજાગવી. પછી રાત્ર રાણીને વિનવી કહેવા લાગ્યો કે, તેજ મારા આત્માને ઉદ્ધાર કર્યો છે, તુંજ મને સંતોરની ગાહ જાળમાંથી છોડાવનાર છે. માટે ખરું હિત ચાહનાં તુંજ છે. કહ્યું છે કે, યદ્વતુંરેચ દિતમિચ્છતિ તત્કલગ્રમ ખરી સ્ત્રી તો એ જ કે, પોતાના પતિના હિતનોજ વિચાર કરે. માટે તારા જેવી સાધ્વી મળવાથી હું વધારે જાગ્યશાળી થયો છું. ત્યાર બાદ તેણે પોતાની રાજમાનીમાં આવ્યાં. ત્યાં કેટલોક સમય રાજ્યસુખ જોગવી અંતે તેણે પરમ પદને પામ્યાં.

(૫૦) ગોપા-યશોધરા.

આ ગોપા સિદ્ધાર્થ બુદ્ધની પત્ની થાય તથા દંડપાણિની પુત્રી થાય. તે ઘણી સ્વરૂપવાન હતી. સ્વયંવરથી આ કન્યાનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ સાથે મોટી ધામધૂમથી થયો હતો. સિદ્ધાર્થ આવું રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. કુમારને પ્રથમ વૈરાગ્ય થયો હતો, પણ ગોપાના આવવા પછી એનો કંઈએક વૈરાગ્ય એણે થયો હતો. આમ યવાથી સિદ્ધાર્થના પિતા શુદ્ધોદનનું અંતઃકરણ જરા પ્રસન્ન થયું. પોતાનું પતિવ્રત દેવી રીતે જળવાય, તે સંબંધી ગોપા સારી રીતે જાણતી હતી. તે બીજી સ્ત્રીઓની માફક ધૂમટો તાણી ઘરમાં બેસી રહેતી નહિ. પણ પોતાનો ધર્મ દેવી રીતે જળવાય, તે તે સારી રીતે સમજતી હતી. એક રાતના ગોપાને કંઈ સ્વપ્ન આવ્યું. એટલે એકદમ જાગી તે સ્વપ્ન તેણે પોતાના પતિને કહ્યું. પતિએ આ વળતે કહ્યું કે, સર્વ સંસાર પણ સ્વપ્નતુલ્ય છે તથા પૌંતે વનમાં ચાલી જવા મરજી જણાવી. ગોપાએ શાંત પાંડી તેને રાખ્યા. તે પોતાના પતિને જીવન સર્વસ્વ સમજતી હતી. તે ખરેખર એક પ્રેમની મૂર્તિ હતી. કેટલોક સમય પછી ગોપાને ગર્ભ રહ્યો તથા તેને પુત્ર આવ્યો. આ પુત્રનું નામ રાહુલ પાડ્યું હતું. પુત્રને જોયા પછી સિદ્ધાર્થે મનમાં વિચાર કર્યો કે, આની સાથે પ્રીતિ બંધાય, ત્યાર પહેલાં માટે હવે ચાલી જવું જોઈએ. જે દિવસે ગોપા રાહુલને લઈ પોતાના પતિને છાં આવી, તે જ રાત્રિના પલંગપરથી છાનામાના ઉઠી સિદ્ધાર્થે વનપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. જો કે પુત્રને મૂકી જવું વસતુ લાગ્યું; છતાં મન કંઠણ કરી તે પુત્રને મૂકી ચાલતો થયો. સવારમાં ગોપાએ પોતાનાં પતિને જોયા નહિ.

તેણે પણ ઉત્તમ વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો તથા સંન્યાસીને વેશે રહેવા લાગી. સિદ્ધાર્થ બુદ્ધરૂપે થઈ લોકને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. કેટલેક સ્થળે ઉપદેશ આપ્યા પછી તે પોતાની નગરીમાં પોતાના પિતા, માતા તથા પત્નીને ઉપદેશ દેવા માટે આવ્યો. રસ્તામ નગર લોકને ઉપદેશ આપતો હતો. પોતે રક્ત વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. ગોપાએ અગાસીમાંથી સિદ્ધાર્થને જોયા તથા પોતાનાં સાસુ સસરાને તે વાત નિવેદન કરી. સિદ્ધાર્થનાં માતાપિતાએ પુત્રને ઘેર બોલાવ્યો. પિતા તથા પુત્ર વચ્ચે કેટલી વાતચિત થઈ. આ વખતે ગોપા ત્યાં આવી નહતી. તે એકાંતમાં બેસી સિદ્ધાર્થની વાટ જોતી હતી. જોયો સિદ્ધાર્થ ત્યાં ગયો, એટલે પતિના ચરણ પકડી તે રૂદ્ધ કરવા લાગી. સિદ્ધાર્થ સંસારની અસારતા વિશે અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો. આથી ગોપાનું મન શાંત થયું. તેણે પોતાનાં માતા, પિતા તથા પત્નીને જણાવ્યું કે, માયા તેજ સર્વ દુઃખનું કારણ છે. માટે તેનો ત્યાગ કરશે. તેજ અખંડ મુખની પ્રાપ્તિ થશે. મોપા પોતાના પતિ જેમ બુદ્ધ થયા, તેમ પોતે આજ્ઞા બની ગઈ. તે પણ લોકને ધર્મોપદેશ કરતી હતી તથા દેવી તરીકે. બુદ્ધમા પૂજાય છે. ધન્ય છે આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓને !

(૫૨) રાણકદેવી.

રાણકદેવી સિંધ દેશના રાજપૂત રાજા શેખાવરની પુત્રી થાય. ન્યાયે આ કન્યા આવી ત્યારે જોશીને પૂછતાં તેણે કુંડળી મૂકીને કહ્યું કે, આ કુંવરીને જે કોઈ પરણશે, તે રાજાનું રાજ જશે તથા તેનો પિતા આંધળો થાય. રાજા આ સાંભળી ઘણું ખેદ પામ્યો તથા મધ્ય રાત્રીએ તે છોકરીને જંગલમાં મૂકી

દીધી. ત્યાં પણ પરમાત્માએ તેનું રક્ષણ કર્યું. કોઈ પણ હિંસક પ્રાણીએ તેને મારી નાંખ્યું નહિ. હડમતીયા નામનો કુંભાર માટી જોદવા જતો હતો. તેની દૃષ્ટિએ આ બાળક પડ્યું. તેને ઘેર લાવી પોતાની સ્ત્રીને સોંપ્યું. વળી રાજ્યની ખટખટમાં ફસાઈ પડે, એવી બીકથી તે કુંભાર તે બાળકને લઈ કચ્છના એક ગામમાં જઈ રહ્યો. આ કન્યાનું રૂપ તથા શુભ એવા હતા, કે તે કોઈ રાજકન્યા જેવી જણાતી હતી એક વેળા લાખા દુલાણી જે કચ્છનો રાજા હતો, તેની દૃષ્ટિએ આ કન્યા પડી તે મોહી પડ્યો તથા તેની સાથે પરણવા માગું મોકલ્યું. હડમતીઆએ જાણ્યું કે, આને પરણાવતાં પહેલાં જો હું મારી નાતને નહિ પૂછશ તો મારી નાત મને ન્યાત-બહાર મૂકશે. આથી નાશીને તે જૂનાગઢની પાસેના ગામમાં રહ્યો. એક વેળા ભાટોની દૃષ્ટિએ આ કન્યા પડી. તેઓએ કહ્યું કે, તું આ કન્યા અમારા રાજા સિદ્ધરાજને આપ. કુંભારે હા પાડી. ભાટોએ પાટણ આવી સિદ્ધરાજને વાત કરી કે, તમારી સોળ પટરાણી કરતાં પણ હડમતીઆ કુંભારની છોકરી વધારે સુવરૂપવતી છે રાજાએ એક ભાટને મોકલી તે કન્યા સાથે પરણાવવા ઇચ્છા જણાવી. હવે એક બીજા ભાટે જૂનાગઢના રાજા રાજેંગારને જઈ કહ્યું કે, જો સિદ્ધરાજ આપનાં રાજ્ય માંહેથી કન્યા લઈ જાય તો આપણા દેશનું નાક જાય. માટે આપ તેને પરણો. રાજેંગારે શુભ દિવસ જોવડાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. રાજેંગાર રાણકદેવીને લઈ હાદર ચઢતો હતો, તેવામાં રાણીને ઠેસ વાગી તથા લોહી નીકળ્યું. આ અપશુકન જોઈ ભાટોએ કહેલું છે કે;

પરથમ પોળે પેસતાં, થયો ઠપકો ને થઈ ઠેસ;
રંડાપો રાણક દેવને, કે સુનો સોરઠ દેશ.

રાખેંગાર કન્યાને પરણીને ઘણો પ્રસન્ન થયો, પણ સિદ્ધરાજ ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે ગિરનારના કિલ્લા ઉપર સ્વારી કરી. આ ઘેરો લાખો સમય આઢ્યો, તેવામાં રાણીને બે પુત્રો થયા. રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજની છાવણી નેતાં કહ્યું કે;

અમારો ગઢ હેઠ, કેણે તંબુ તાણીયા;

અધરો મોટો શેઠ, બીજા વર્તણું વાણીયા.

આ વખતે રાણીને છાવણીમાંથી નીચે પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો;-

બાણિયાના વેપાર, જાતે દહાડે બાણસો;

મારશું રાખેંગારને, ઉતારશું રાણકદેવને.

આખરે રાખેંગારનો ભાણેજ કૂટવાથી રાખેંગાર હાથે તથા સિદ્ધરાજ જિત્યો. આના સ્વર્ગધમાં લોકો કહે છે, કે;-

જાપો ભાગ્યે ભેળ ચડી, તોડ્યો ગઢ ગિરનાર;

હુઠો હમીર મારીઆ, સોરઠના રાણગાર.

રાણકદેવીને ડગાયચો તથા માણેરા નામે બે પુત્રો હતા. પહેલાની ઉમર પાંચ વર્ષની તથા બીજાની ઉમર અગીઆર વર્ષની હતી. રાણીના અંતઃપુરમાં સિદ્ધરાજ પેઠો. તેણે રાણીને તાબે થવા કહ્યું, પણ રાણીએ માન્યું નહિ. આથી રાણીનાં દેખતાંજ રાજ સિદ્ધરાજે ડગાયચાને મારી નાંખ્યો. આ વખતે માણેરા સંતાઈને માની પાછળ ભરાઈ જવા લાગ્યો. તે વેળા રાણીએ કહ્યું કે,

માણેરા તું મ રોય, મ કરા આખો રાનીઓ;

કુળમાં લાગે જોય, મરતાં મા ન સંભારિયે.

સિદ્ધરાજે આ છોકરાને માયો નહિ. પછી વિધવા રાણુક-
દેવીને લઈ સિદ્ધરાજનાં માણસો ગીરનાર ઉતરવા લાગ્યાં. આ
વખતે રાણુકદેવી બોલી;—

તરવરિયા તોખાર, હૃધયું ના ફાટયું હમણું;
મરતાં રાખેંગાર. ગામતરાં ગુજરાતનાં.

જ્યાં રાખેંગારની લાસ પડી હતી, ત્યાં રૂદન કરતી
રાણી બોલી;—

સ્વામી ઉઠો સૈન્ય લઈ, ખડક ધરો ખેંગાર;
છત્રપતિએ છાછઝો, ગઢ જૂનો ગિરનાર.

જ્યારે ગિરનાર પર્વત દેખાતો ખંધ થયો, તે વખતે બોલી;

મ પડ મારા આધાર, ચોસલા કોણ ચડાવશે;
ગયા ચડાવણુ હાર, જીવતા જાતર આવશે.

પછી સિદ્ધરાજે ગિરનાર ઉતરી રાણુકદેવીને લઈ ગુજરાત
તરફ જવું માંડયું. ગુજરાતની હદ દેખાવા લાગી ત્યારે સિદ્ધરાજે
રાણીને ઘણી સમજાવવા માંડી તથા પાટણની પ્રશંસા કરવા
માંડી. તે ઘણા રાણુકદેવી બોલી;—

જમર પાટણ દેશ, પાણી વિના પૂરા મરે;
સરવો સોરઠ દેશ, સાવજડાસે જળ વિશે.
ખાણું પાટણ દેશ, જિંસે પટોળાં નિપજે;
સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લોખંડી.

પોતાના ધણીની સ્થિતિના સળધમા કોઈએ પૂછતાં
રાણીએ જણાવ્યું કે:—

વાયે ફરકે મૂછડી, રવણુ ઝખૂકે કંત,
જુવો પટેળાં વાળીએ, લોળડી વાળીને કંધ.

કોઈએ કહ્યું કે તમને આશુ કેમ નથી આવતા, ત્યારે
રાણીએ કહ્યું કે, પાયણને પકડે, કહો તો કુવા બરાબીયે,
માણેને મરતે, શરીરમા શરણુ વહે.

જ્યારે પાટણુ પાદર આવ્યું, તે વખતે રાજાએ ધણું
સમજાવ્યું, પણ રાણી એકની બેથઈ નહિં તથા રાજાને પુકળ
તિરકારવાળા વચન કહ્યા તથા તેને શાપ આપ્યો કે, તારા
દેશની પાયમાલી યવનથી થશે તથા તારા નિર્વંશ જશે
રાજા મતીના શાપથી ગભરાયો તથા કહ્યું કે તુ કહે ત્યા તને
મૂકી આવુ રાણીએ કહ્યું કે, મને વઢવાણની હઠ સુધી મૂકી
આવ પછી સિદ્ધરાજ તેને ત્યા મૂકી આવ્યો વઢવાણને ત્યારે
ચિતા સળગાવી સતીએ તેમા પોતાનું આસન કયું. રાજાએ
સતીને કહ્યું કે, જો તુ ખરી સતી હોય તો આ ચિતા અગ્નિ
વિના સળગવી જોઈએ રાણી સૂર્યને પગે લાગી શોલી કે,—

વારૂ શહેર વઢવાણ, ભાગોળે ભોગાવો વહે,
ભોગતો રાખેગાર, ભોગવ ભોગાવા ધણી

આ વખતે ઉનો વાયુ વાવા લાગ્યો તથા ચિતા એની
મેળે સળગી ઉઠી આ વખતે રાજાએ પોતાની પામરી
ચિતામા નાખી, પણ એમ કહેવાય છે કે તે જાળી નહિ તથા
એમની એમ અગ્નિમાથી નીકળી જ્યાં સતી જાળી મરી, તે
સ્થળે સિદ્ધરાજે ઢહેરૂ જાયાવું, જે હજી પણ હયાત છે
તથા સતીની મૂર્તિની હજી પણ પૂજા કરવામા આવે છે

(૫૨) કર્મદેવી.

કર્મદેવી અરિન્ત નગરના રાજા માણેકરાવની પુત્ર થાય. તેનો સંગંધ મંડોરના રાજા અરણ્યકુમાર સાથે કરવાનો હતો. પણ કર્મદેવીનો વિચાર રણાંગદેવ રાજાના પુત્ર સાધુ સાથે પરણવાનો હતો. આ વાત સાધુને કાગળ લખી કર્મદેવીએ જણાવી. સાધુએ હા પાડી. પછી બેઉનાં વાજતે ગાજતે લગ્ન થયાં. સાધુ પોતાના ભટ્ટી સ્વાશે સાથે પોતાને દેશ જવા નીકળ્યો. પણ રસ્તામાં અરણ્ય કુમાર રાઠોડ સૈન્યને લઈ તેને અટકાવવા રસ્તામાં ઉભો રહ્યો. ભટ્ટી સૈન્ય તથા રાઠોડ સૈન્ય વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થયું. સાધુને કર્મદેવી લઈતી વખતે ઘણાં ઉત્સાહવાળાં વચનવડે ધીરજ આપતી. બેઉતરફનું ઘણું સૈન્ય મરાયું. આખરે બેઉ જણા દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. તેવામાં પ્રથમ સાધુની તરવાર અરણ્યના હાથપર પડી, પણ તેજ વખતે અરણ્યકુમારની તરવાર સાધુના ગળામાં લાગી. બેઉ શૂરવીરો મૂર્છા ખામી પડયા. અરણ્યકુમાર થોડીવારમાં સચેત થયો. પણ સાધુ મૃત્યુને શરણ થયો. આ વખતે કર્મદેવી ચિતા ખંડકી પોતાના પતિના સળને સાથે લઈ સતી થઈ તથા આ રીતે પતિવ્રતામાં તેણે અમર નામ મેળવ્યું.

(૫૩) નાગદેવી.

નાગદેવી હરજોગ દામા નામના ચારણની સ્ત્રી થાય. તે ઘણી જ ખૂબસુરત હતી. આ કન્યાનાં લગ્ન સુરલાસુર નામના ચારણ સાથે થયાં હતાં. આ સતીના રૂપ તથા શુણની પ્રશંસા દેશેદેશ પસરી ગઈ હતી. આ સિદ્ધવતી માતાની ઉપાસક

હતી. આ નાગદેવીને નાગાજન નામે પુત્ર હતો. આ નાગાજન
 મીનળાઇ નામની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. આ મીનળાઇ
 ઘણી ખૂબસુરત હતી. તેની ખુબસુરતીની વાત આખા ગામમાં
 ફેલાતાં જુનાગઢના રાજા રામાંડલિક ત્રીજાને ખબર પડી.
 એકયેળા શિકારનું જાનું કાઢી તે નાગળાઇને ગામ ગયો.
 જ્યારે કંઈ મોટો પુરુષ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે ચારણની
 સ્ત્રીઓમાં રિવાજ છે કે, યાગમાં કંદુ તથા અક્ષત ભરી
 અતિથિને ચાંદલો કરી અક્ષત ચોંટી છડીપીડી ઉતારી ઓવા-
 રણું ઉતારવાં. જ્યારે રામાંડલિક નાગદેવીને ઘેર આવ્યો ત્યારે
 મીનળાઇએ તે પ્રમાણે રાજાની પૂજા કરી તથા જેવી ઓવા-
 રણું લેવા જાય છે, તેવું રાજાએ મોડું ફેરવી નાખ્યું. મીન-
 દેવીએ આ વાત પોતાની સાસુને કહી. સાસુએ કહ્યું કે, જે
 દિશામાં તે રાજાના ઓવારણું લેવા માંડયાં હશે, તે દિશા
 તરફથી ઓવારણું લેતાં રાજાને વહેમ આવતો હશે. માટે
 બીજી દિશાએથી ઓવારણું લે. મીનળાઇએ તેમ કયું. રાજાએ
 આ વખતે પણ મોડું ફેરવી નાખ્યું. આજરે મીનળાઇ પાછી
 ફરી. જ્યારે તે પાછી ફરવા જાય છે, તે વેળા રાજાએ મીન-
 ળાઇપર હાથ નાંખ્યો. આ વખતે મીનળાઇએ ચીસીઆરી
 પાડી મૂકી. તેની સાસુ ત્યાં આવી પહોંચી. નાગદેવીને મોટે
 મીનદેવીએ સઘળી વાત કહી. આ વખતે નાગદેવીએ શાપ
 આપ્યો કે, જા, તારા રાજ્યપર મુસલમાન ચઢી આવશે, તારા
 રાજ્યનો નાશ થશે તથા તારે મુસલમાની ધર્મ સ્વીકા-
 રવો પડશે. મહમદખેગઢએ જુનાગઢપર સ્વારી કરી તેવું
 રાજ્ય લઈ લીધું. તે રખડતો થયો. તે હિંદુ મંદી મુસલમાન
 થયો. હજી તેની કબર અમદાવાદમાં છે. આ રીતે નાગળા-
 ઈની છેડ કરવાથી માંડલિકની પાયમાલી થઈ. હજી પણ

મોણિયા ગામમાં નાગદેવી દેવી તરીકે પૂજાય છે. તેના દુહા તથા સોરઠા હળુ કાઠિયાવાડના લોકો બોલે છે.

(૫૪) કૃષ્ણાકુમારી.

કૃષ્ણાકુમારી મેવાડના મહારાણા લીમસિંહની પુત્રી થાય. આનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૯૨ની સાલમાં થયો હતો. આ કન્યા અત્યંત રૂપાળી, નીતિવાન, વિવેકી તથા ડાહી હતી. લોકો તેને રાજસ્થાનનું રત્ન કહેતા હતા. રાજા લીમસિંહે આ કન્યાનો વિવાહ મારવાડના રાજા સાથે કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ જોધપુરનો રાજા મરણ પામવાથી લીમસિંહે આનાં લગ્ન જયપુરના રાજા જયસિંહ સાથે કરવાની ઇચ્છા જણાવી. જોધપુરનો રાજા માનસિંહ આથી કોપાયમાન થયો. બળાતકારે કૃષ્ણાકુમારીનું હરણ કરવા તેણે મેવાડપર સ્વારી કરી. જયસિંહને બળર પડવાથી તે પણ લશ્કર લઈ ચિતોડ આવ્યો. બેઉ રાજાઓની સેનાએ ઉદેપૂરના રાજ્યમાં લૂટફાટ ચલાવી મૂકી. હવે રાજા વિચારમાં પડ્યો કે કેને રાજા રાખું તથા કેને નાસજ કરું. આખરે અજીતસિંહ સરદાર તથા અમીર-દીનના મતને મળતા થઈ રાજાએ કૃષ્ણાકુમારીનો ઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વધ કરવા રાણાનો ભાઈ હાથમાં તલવાર લઈ જ્યાં કૃષ્ણાકુમારી સૂતી હતી ત્યાં ગયો. તેનાથી કન્યાપર ઘા થઈ ચક્રે નહિ. તરવાર એકદમ નીચે પડી ગઈ. આ અવાજથી કૃષ્ણાકુમારી તથા તેની મા જાગી ઉઠ્યાં. પછી કૃષ્ણાકુમારીએ પોતાની માને ધીરજ આપી કહ્યું કે, મારે વિષનું પાન કરી મારા દેહનો અંત આણવો જોઈએ. નહિ તો મારે લીધે મારા પિતાને ઘણું શોષણ પડ્યું. કૃષ્ણાકુમારીએ,

વિપનો પ્યાલો એકવાર પીધો, પણ તેની અસર થઈ નહિ.
બીજાવાર પીધો, પણ તેની અસર થઈ નહિ. આખરે ત્રીજા-
વાર વિપનો પ્યાલો લીધો. આ વખતે ઝેરની અસર તેના આખા
શરીરમાં થઈ ગઈ. છેવટનો પ્યાલો પીતાં હસતાં હસતાં તે
નીચે પ્રમાણે બોલ્યો:-

“એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી ?
એ તો મારા દેહતણું સાથી—એ ક્યાંથી ૦ ૧
પ્યાલા તારો પાડ બહુ માનું,
જન્મજન્મથી છૂટકો થયો જાણું—એ ક્યાંથી ૦ ૨
હું કાળરૂપે જનમી ફૂંજી,
દયા રાજ્ય તણી તો થઈ મુંડી—એ ક્યાંથી ૦ ૩
હું કાળ તણો જે યાય કાળ,
તો આજ આનંદ ચિત્તમાં ભાળ—એ ક્યાંથી ૦ ૪
મારારૂપી આ આગળે લાગી,
હરિ આપ સિંહેલુ હિણુભાગી—એ ક્યાંથી ૦ ૫
પીખાવાથી તો મરવું સારું,
મને તો એ મરણ લાગે પ્યારું—એ ક્યાંથી ૦ ૬
નામે કાળી ને કરમે એ કાળી,
કાળે મરણે હું પણ કાળી—એ ક્યાંથી ૦ ૭
ચિતાજી હો ભેટ કરું અંગી,
જીવી બહુને નિત રહો રંગી—એ ક્યાંથી ૦ ૮
નમન મુજ માની લે માડી,
ક્ષમા કરજે ગઈ હોઈ ને આડી—એ ક્યાંથી ૦ ૯
નમું એક ક્ષિંગ નાથ અધમોદારી,
કરી પાન શરણ છઉં વિપધારી—એ ક્યાંથી ૦” ૧૦

આ રીતે હસતે મુખે તેણે પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. પછી બેઠે રાત્રી વીલે મોઢે પાછા ગયા. ધન્ય છે આવી વીર-ખાજાને, કે જે પોતાના દેશને ખાતર તથા પિતાના હિતને ખાતર, પોતાના બહાલા પ્રાણનો ત્યાગ પણ કર્યો.

(૫૫) ભામતી.

ભામતી શંકરાચાર્યના ભાણ્યપર ટીકા કરનાર વાચસ્પતિ મિશ્રની સ્ત્રી થાય. તે મહા સૌન્દર્યવાન, નીતિવાન તથા વિદ્વાન હતી. મહાન પુરૂષો કેટલીકવાર પોતાના કાર્યમાં એવા એકરસ બની જાય છે કે, પોતે ક્યાં છે, ક્યાં જમે છે તથા ક્યાં સૂવે છે. તેની પણ તેઓને ખબર પડતી નથી. વાચસ્પતિના સંબંધમાં પણ તેમ જ બન્યું. ભામતી પહેલીવાર સાસરે આવી હતી; તે વેળા પોતાની સ્ત્રી તેમને જમાડતી, રાત્રિના વાળુ કરી તેઓ શયનગૃહમાં લખવા બેસતા, તે વેળા ભામતી લખવાનું સાહિત્ય પૂરું પાડતા છતાં, તેને કોણ પૂરું પાડે છે, તેમ જ પોતાની પાસે જે સૂવે છે તે સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે, તેની પણ તેની ખબર પડતી નહિ. ભામતી પણ પોતાના પતિને કેટલીક શંકા પડતી ત્યારે તેની સાથે વાદ કરી તેની શંકાનું સમાધાન કરતી હતી. પોતાના પતિને વિદ્વેષ થાય, માટે પોતાની મનોવૃત્તિને હમેશા નિયમમાં રાખતી. આ રીતે ટીકા લખતાં એટલો વખત થયો કે, ભામતીને વૃદ્ધાવસ્થા આવી, પણ તેણે જરા સંસારની સૂચના કરી નહિ. આમ કરતાં ટીકા પૂરી થવા આવી. એક વેળા મધ્ય રાત્રીએ વાચસ્પતિની દૃષ્ટિ પોતાની સ્ત્રીપર પડી. આ વેળા તેને જ્ઞાન આવ્યું કે, ધન્ય છે. આ પ્રતિપ્રતા સીને, કે જેણે મારી ટીકા લખવામાં

વિશેષ પડે, તેથી સંસારસુખની જરા આશા રાખી નહિ. આ વખતે બામતી નગી ઉઠી તથા પતિને કહ્યું કે, મને ક્ષણિક સુખ કરતાં જ્ઞાનમય સુખની વધારે આકાંક્ષા છે. હું આપની સાથે રહી ઘણી આનંદ પામી છું. વાચસ્પતિએ પોતાની આ ટીકાને પોતાની સ્ત્રીના નામથી અલંકૃત કરી. ધન્ય છે આવી વિદુષીને !

(૫૬) વીરમતી. '

આવડા કુળના રાજરાજાની વીરમતી પુત્રી થાય. આતું લગ્ન માળવાના ધારાનગરીના રાજા જગદેવપરમાર સાથે થયું હતું. આ જગદેવ ઉદયાદિત્ય રાજાની અણુમાનીતી રાણી ઉદયમતીનો પુત્ર હતો. એક વેળા કોઈ સરદારના કહેવાથી રાજાએ જગદેવને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. જગદેવે આવી પોતાના પિતાને નમન કર્યું. જગદેવનાં નકારાં કપડાં જોઈ રાજાએ તેને સારો પોષાક આપ્યો તથા મહિને બે રૂપીઆ મળે, એવો રાજાએ બહોળરત કરી આપ્યો. આ બાબતની ખબર રાજાની માનીતી રાણીને પડી, જેથી જગદેવને આપેલ પોષાક પાછો મંગાવવા કહ્યું. પણ રાજાએ ના પાડી કે, આ વખતે હું પાછો નહીં લઈશ. પણ બીજી વખત તને પૂછ્યા વિના નહિ આપું. માનીતીના પુત્ર રીણુધવળનાં લગ્નરાજરાજેશ્વરની પુત્રી સાથે થયાં, તેવામાં જગદેવના લગ્ન રસ્તામાં જ અંધરાજાની પુત્રી વીરમતીનાં લગ્ન જગદેવ સાથે થયાં. રીણુધવળનાં લગ્ન પણ રાજ રાજેશ્વરની પુત્રી સાથે થયાં. બધી જાન ધારા નગરી પાછી આવી. રાજા એક વેળા સજા ભરી બેઠો હતો, તેવામાં જગદેવને જોયો નહિ. આથી જગદેવને તેડું મોકલ્યું.

તેનાં નખળાં વસ્ત્ર જોઈ રાજાએ કારણ પૂછ્યું. કુંવરે કહ્યું કે, વાઘેલા માતા પૈસા વગેરે કાંઈ આપતાં નથી. આથી રાજાએ માંડવગઢની જે કાંઈ પહેરામણી આવી હતી તે, તેમ જ એક સારો ઘોડો જગદેવને આપ્યો. જગદેવે આ સર્વ લીધું તો ખરૂં, પણ કહ્યું કે, માતાજી પાછો માગી લેશે તો હું આપીશ નહિ. અથવા આપ જો લઈ લેશે તો હું દેશવટો કરીશ, પણ આપના રાજ્યમાં નહિ આવું. રાણીના કહેવાથી રાજાએ પોપાક પાછો મંગાવ્યો. જગદેવે અપમાન માની કેટલાક પૈસા લઈ તુરત ઘોડેસ્વાર થઈ નોકરી મેળવવા સિદ્ધરાજના રાજ્ય તરફ જવા માંડ્યું. રસ્તામાં પોતાના સસરાના ગામના બગીચામાં સુકામ કર્યો. ત્યાં વીરમતી તથા તેની સખીઓ વરસાદની લીલા જોતી જોતી ત્યાં આવી પહોંચી. સખીઓની દૃષ્ટિ પેલા રાજકુંવર તરફ પડી. તેઓએ આ વાત વીરમતીને કહી. વીરમતી ત્યાં ગઈ તથા પોતાના પતિને આ રીતે જાણી રીતે આવવાનું કારણ પૂછ્યું. જગદેવે સઘળી વાત વિસ્તારપૂર્વક કહી. એક દાસીએ તુરત જઈ જગદેવના સસરાને વાત કહી. એટલે તેઓ પણ ત્યાં જમાઈને મળવા આવ્યા. પછી ત્યાંથી જતી વખતે વીરમતીએ પોતાના પતિ સાથે જવા માટે આજીજ કરી. જગદેવે તે માંગણી સ્વીકારી. કેટલાક સમય પછી તેઓ પાટણ પહોંચ્યાં. સિદ્ધરાજે બંધાવેલા સહસ્રલિંગની તળાવના પાળપર વડનીચે વીરમતીને બેસાડી, જગદેવ સુકામ નહીં કરવા શહેરમાં ગયો. જામોતી નામની દુષ્ટ વેશ્યા, જેની સાથે ઠાટવાળનો પુત્ર લાલકુંવર ખરાબ સંબંધ ધરાવતો હતો, તેને હુંડીઓએ આવી કહ્યું કે, ગામને પાદરે એક ખૂબસુરત સ્ત્રી આવી છે. તે જગદેવની સ્ત્રી છે તથા તેના પતિ ગામમાં ગયા છે. આ તક સાધી વેશ્યા ત્યાં ગઈ તથા કહ્યું કે, તમારા પતિએ મને .

સોંપણુ કરી છે તથા તમો મારે ઘેર પધારો. વેશ્યાના કહેવા-
 પ્રમાણે વીરમતી વેશ્યાના વચનમાં ભોળવાઈ. રાત્રીના લાલ-
 કુંવર વેશ્યાને ત્યાં આવ્યો તથા વેશ્યાએ વીરમતીના ઓર-
 ડામાં તેને દાખલ કર્યો. પછી વીરમતીએ હાવભાવ કરી લાલ-
 કુંવરને ખુબ દારૂની નિશામાં ચક્રુર કરી નાંખ્યો તથા જ્યારે
 તે બે ભાન થઈ ગયો ત્યારે તેને મારી નાંખી, તે પ્રેતને ગોદ-
 ડામાં લપેટી, બારીવાટે રસ્તામાં નાંખી દીધું. રાત્રીના પહેર-
 ગીરેએ બંધાયું કે આ દ્રવ્ય છે, એમ બાણી 'તેને ઉચકી
 ચણુતરે લઈ ગયા. સવારમાં કોટવાળના દેખતાં તે પોટલી
 ખોલી ત્યારે કોટવાલની દૃષ્ટિએ જણાયું કે, આ તો મારા
 પુત્રની લાશ છે. તેણે સીપાઈઓને લાશ ક્યાંથી મળી, તે
 પૂછી બોલ્યું. પછી પહેરગીરેએ વેશ્યાના ઘરમાં તપાસ કરી. વેશ્યા
 બંધાઈ ગઈ કે, આ સઘળું વીરમતીનું કામ છે. પછી સીપા-
 ઈઓએ વીરમતીને બારણું ઉઘાડવા કહ્યું, પણ તેણે ઉઘાડ્યું
 નહિ. પછી બારીવાટે જવાનો નિશ્ચય કરી, એક સીપાઈ
 અંદર દાખલ થવા બંધ છે, તેણે તેને કાપી નાંખ્યો.' આ
 પ્રમાણે ઘણા સીપાઈઓને મારી નાંખ્યા. આ વાતની સિદ્ધ-
 રાજને ખબર પડી. સિદ્ધરાજ ત્યાં જવા તૈયાર થયો. તે જ
 પ્રમાણે જગદેવ કે જેણે એક અશ્વપાળને ત્યાં મુકામ કર્યો હતો,
 તે પદ્મ ત્યાં ગયો. પછી રાજના દેખતાં જગદેવે વીરમતીને
 બારણું ઉઘાડવા કહ્યું, એટલે વીરમતીએ બારણું ઉઘાડ્યું.
 વીરમતીએ રાજ આગળ સઘળી હુકીકત કરી. રાજએ કોટ-
 વાળને દેશનિકાલ કર્યો તથા જગદેવને પોતાને ત્યાં નોક-
 રીએ રાખ્યો તથા તેને ઘર મહિને આઠ હજાર રૂપીઆનો
 મહીનો ગાંધી આપ્યો. આવો મોટો પગાર સાંભળી ઘણા સામંતો
 પાળવા લાગ્યા. એક વેળા લાદરવા મહિનાની અંધારી રાત્રે

।શાનમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાતી હતી તથા કેટલીક રડતી
તી. રાજાએ ત્યાં જવા માટે બીજા સામંતોને કહ્યું,
જુ તેઓ ત્યાં ગયા નહિ. પણ અડધે રસ્તેથી પાછા
રી ઘેર આવી સૂઈ ગયા. જગદેવને પણ ત્યાં જવા
હું. તે ત્યાં ગયો. આ વખતે રાજા તેની પાછળ
ગયો. પેલી રડતી સ્ત્રીઓ બોલી કે, અમે યોગિની છીએ.
હવે દશ વાગે રાજા મરવાનો છે, તેથી રડીએ છીએ. પછી
સતી યોગિનીઓ બોલી; અમોને રાજાનું બળિદાન મળશે,
મેમ બાણી અમે ખુશી થઈએ છીએ. જગદેવે પૂછ્યું કે, કોઈ
તે રાજા બચે એમ છે ? યોગિનીએ કહ્યું કે, ને એની બરા-
બરીયો એને બદલે માથું કાપીને આપે તો રાજા બચે. જગ-
દેવે પોતાનું મસ્તક આપવા કહ્યું, પણ તે પહેલા પોતાની
ત્રીની રત્ન લેવા ઘેર ગયો. રાણી કહે કે, ને આપણા ગળાનું
આયુષ્ય જ્યે એમ હોય તો આ મારા બે પુત્રો તેમ જ હું
પણ મરવા રાજી છું. યોગિનીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, ને તમે
યારે મરો તે રાજાનું આયુષ્ય અડતાળીશ વર્ષનું વધે. જગ-
દેવે પ્રથમ પોતાના મોટા પુત્રનું મસ્તક કાપ્યું. જેવો તે
બીજા પુત્રનું મસ્તક કાપવા નીચે છે, તેવીજ યોગિની બોલી
ઉઠી કે; બસ, હવે થયું. તારી સ્વામીભક્તિ નેઈ લીધી.
હું તારાપર પ્રસન્ન છું. ના, તારા સ્વામીનું અડતાળીશ
વર્ષનું આયુષ્ય થશે. યોગિનીએ પેલા પુત્રને જીવતો
કર્યો. જગદેવ તેનાપર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. રાજસભામાં
બીજા સામંતોને પૂછતાં તેઓએ ગમેતેમ નિમિત્ત
કાઢ્યાં. સિદ્ધરાજે બધા સામંતોને કાઢી મૂક્યા તથા જગદે-
વનું માન વધ્યું. ચોરા વખત પછી વીરમતી સાથે જગદેવે
ધારામતી આવી, રાજ્ય પોતાને કળજે લીધું તથા ત્યાં
રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

(૫૭) અહલ્યાબાઈ.

આ મહારાણીનો જન્મ ચને ૧૭૨૫ માં થયો હતો તે મહારાવ હોલ્કરના પુત્ર ખડેરાવની ધર્મપત્ની થતાં હતાં જો કે રૂપમાં તે સામાન્ય હતી, પણ ગુણમાં તેના જેવી જ બાળ્યેજ મળી આવે એમ હતું. આને માલીરાવ નામે એ પુત્ર તથા મંછીબાઈ નામે એક પુત્રી હતાં. તે પોતાના પતિ પછુ રાજ્યકાર્યમાં ઉત્તમ સલાહ આપતી હતી. આ જોડુ લાંબા સમય સુધી ટકી શક્યું નથી. ખડેરાવ મરણ પામ્યો તથા રાજકારભાર અહલ્યાબાઈના હાથમાં રહ્યો. તે પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડી પોતે રાજકારભાર ચલાવવા લાગી. પણ આઠેક માસમાં માલેરાવ મરી ગયો. આ વખતે મંત્રી ગંગાધરના મનમાં એમ હતું કે, અહલ્યાબાઈ કોઈ દરતક હોતો સારું, જેથી રાજ્યની લગભ પોતાના હાથમાં રહે. પણ રાણીએ તેમ કરવું માન્યું નહિ. ગંગાધરે રાધોજી સરદારને સમજાવી ચઢાઈ કરાવી. અહલ્યા લઢવા તૈયાર થઈ. પેદાએ રાધોજીને કહાવી મોકલ્યું કે, આ બાઈને ગાદીએ બેસવામાં તમારે કોઈએ અડચણ કરવી નહિ. આથી રાધોજી પાછો ફર્યો. તેણે પોતાના ખજાનાપર તુળસી મૂકી, તે સર્વ ખજાનો બ્રાહ્મણોને શિવાર્પણ કરી દીધો. તે પ્રજાતું પોતાના પુત્રરૂપે એણું પાલન કરતી હતી, કે કોઈપણ એના રાજ્યમાં હુલ્લટ કરતું નહિ. તેણે ગંગાધરનો અપરાધ માફ કર્યો તથા ફરી તેને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. તુકાજી હોલ્કરને તેણે સેનાપતિ નીમ્યો. તે અહલ્યાબાઈ તરફ માતૃભાવથી વર્તતો હતો. અહલ્યાબાઈની પુત્રી મંછીબાઈનો પતિ મરણ પામ્યો. આથી તે પુત્રી પોતાના પતિ પાછળ સતી થવા તૈયાર થઈ. અહલ્યા-

બાઈએ કહ્યું કે, હું બેઠી છું ત્યાં સૂધીમાં તું આમ કરે તે ઠીક નહિ. મંછીબાઈએ કહ્યું કે, હે માતા ! તારા મરણ પછી મારે કોઈનો આધાર નથી, માટે મને સતી થવા દે. માતાએ હા પાડી. મંછીબાઈ સતી થઈ તથા અહલ્યાબાઈએ ત્યાં એક મંદીર બંધાવ્યું. હાલમાં કાશી વિશ્વનાથનું દેરું, જેનું શિખર સોનાથી મઢાવેલું છે, તે અહલ્યાબાઈએ મઢાવ્યું હતું. તેણે તુકાણને ગાદીપર બેસાડ્યો. સને ૧૭૯૦ની સાલમાં અહલ્યાબાઈ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામી. આના સદ્ગુણના સંબંધમાં માલકમ સાહેબે ઘણાંજ વખાણ કર્યાં છે.

(૫૮) જશમા ઓડણ.

જ્યારે ગુજરાતમાં દુકાળ પડ્યો ત્યારે ગરીબોને રોજ આપવા માટે સિદ્ધરાજે પાટણને પાદરે સહસ્રલિંગ નામનું તળાવ બંધાવ્યું હતું. આ કામ ચાલતું હતું ત્યારે રાજા રોજ તપાસવા જતો હતો. ઓડ લોકો તથા ઓડણો માટી વહેવાનું કામ કરતાં હતાં. ઓડોના નાયક ત્રિકમની સ્ત્રી જશમા ઘણીજ રૂપાળી સ્ત્રી હતી. આની ઉંમર સત્તરથી અઠાર વર્ષની હતી. જશમાએ ઝાડની ઢાળીએ ઝોળી બાંધી હતી તથા જતાં આવતાં ઝોળીને ઝુલાવતી જતી હતી. બાળક રોતું હતું ત્યારે જશમા તે બાળકને ધવડાવતી હતી. સિદ્ધરાજ તેને રોજ નિહાળીને જોતો હતો. જેમ જેમ તે જોતો ગયો, તેમ તેમ તેની પ્રીતિ જશમાપર વધતી ગઈ. રાજાએ ત્રિકમાને કહાવી ઓકલાવ્યું કે, તમે ઓડોના નાયક છો તથા તમારી સ્ત્રીને નાનું બાળક છે. માટે તમે મારા નગરમાં આવી રહો તો બહુ સાફ થાય. ત્રિકમાએ રાજાનો ઉપકાર

માન્યો તથા તેને ના કહી. ખીજે દિવસે રાજાએ જથમ
પાસે બોલાવી કહ્યું કે, હે કોમળાંગી ! તું આ કામ કર
યોગ્ય નથી. તારી કોમળ હૃદયલી લાલચોળ થઇ બાંધ છે. વ
તારા કેશમાં યુગંધી તેલ તથા અતરને બદલે ધૂળ ભર
છે. તારું નાનું બાળક તડકામાં હિરાન થાય છે. માટે
મારા રાજમહાલયમાં આવી બેસ તથા ત્યાં તું રાજવૈભવ
સુખ ભોગવ. જથમાએ હસીને જવાબ આપ્યો કે, અમે
મનુર લોક કહેવાઇએ તમારા રાજમહેલમાં અમે ન શાલી
અમારા બાળકને તડકે સહેવાની ટેવ પડે તો આગળ જ
તેજા મજબૂત થાય. આ વખતે રાજા તથા જથમા વચ્ચે
જે વાદ થયો હતો, નીચે પ્રમાણે છે:-

ગાળે પાટણ પુરમાં ગરવી શુદ્ધરનો ઘણીરે;
સાચો સબજો પેલો સોલકી સિંધરાજ,
જેની દીતિં વ્યાપી રહી છે આ યુગમાં ઘણીરે.
તેણે પાટણ પાસે એક સરોવર આદ્યુંરે;
જોદે ખાડા ત્યાં તો માનવી જોડા અનેક,
યાજે જુલે બાળક વડને પારણેરે.
માટી વેતા જસમાને રાજાએ દેખીઆરે;
બાંતે રંગીલી રૂપાળી પરમ ચતુર,
પાસે જઇને રાજા કહે છે સુણતું શુદ્ધરીરે.

રાજા:—માટી વહેવાને આ કોમળ કાયા કરી નથીરે;
પાજે બેસીને તું રીઝવ તારું બાળ,
ખીજું જોડણે સૌ કામ કરે તારી વતીરે.

જથમા—રાજા કાય કશી ખાવું મુજને ગમેરે;
મુજને બેસી રહેતાં વ્યાપે અંગે રોગ,
મારા નવરા દહાડા બેસા કદી ના નીસરેરે.

રાજા—જશમા જંગલમાં રહેવાને તું સરજી નથીરે;
મારા નગર તણે તું આવીને જો નોક,
પાટણ પુરની શોભા તુજને શું કહું કથીરે.

જશમા—નગરે અંધારી શેરી ને ઉંચી મેડીઓરે;
ત્યાં તો માણસ આડે ચાલ્યાનો નહીં માગ,
જાણે ઉનાળે ઉભરાતી દેખું કીડીઓરે.

રાજા—જશમા રાજાના દરબારે તેં દીઠા નથીરે,
વાગે નરધાં ને સારંગી કેરા સુર,
ગાયન સુણવાને તું મહોલે પધારતીરે.

જશમા—રાજા ન રીઝું નરધા સારંગી સૂરથીરે;
જાણે મોર ણપૈયા ટેકયા છે સુજ કાન,
વાતો કાચલના ટોકાની તો કહેતી નથીરે.

રાજા—જશમા આવો તો ઉતાડું મેડી માળીઓરે;
રહેજો સર્વ સહોદર સર્વ મળી સંગાથ,
તમને પ્રિય જન માનીને નિશદીન પાળીઓરે.

જશમા—રાજા મેલાં મન માણસના શહેરમાંરે;
મેલી ગલીઓમાં બહુ મારે છે દુરગંધ,
મેલા ઝરણુતણા જીવો છે જી શેરમાંરે.

જશમાએ આ વાત રાતના માને કહી. જશમાએ પોતાના પતિને કહ્યું કે, આપણે કામ ઝટપટ આટોપી લઈ પાટણથી હવે નિકળી નાશીએ તો વધારે સાફ થાય. ખીજા દિવસથી જશમાએ એવી રીતે કામ કરવા માંડ્યું કે, જેથી રાજાની નજરે ઓછાં પડાય. રાજા પણ જશમાને જોવા માર્તે ઘણા આંધળોલીત થઈ ગયો. તે રાજ તળાવપર બેસવા લાગ્યો. એક વેળા રાજાએ તેને કહ્યું કે, હે સુંદરી !

તું ગુજરાતની ગાદીએ બેસવા લાયક છે. તું આવું કામ કરવાને યોગ્ય નથી.. તું તારો અવતાર શા માટે એજે શુભાવે છે ?

આ વખતે જશમા બોલી;-હે રાજા! આપ આપના બારમાં રહેશો. મારો સર્વ વૈભવ ત્રિકમના ઘરમાં છે. હું મારી ઓડણી સાથે ટોપલી વહેવામાં, બાજુ હું સોનાના ખાટલાપર બેઠું છું, એમ હું માનું છું. આ કાયા માલીની છે. આના સળધમાં મોટાઈ માનવી, તે ફેકટ છે. હું મારા આ પોપાકમાં જ સારી શોભું છું તથા તેમાં જ હું સદાને માટે રહેવા માગું છું. તેણે રાજાને ઘણાં તિરસ્કારવાળાં વચનો કહ્યાં તે જ રાતના કેટલાક ખાનગી ઓટાને સાથે લઈ ત્રિકમ તથા જશમા માળવા તરફ નાથવા માંડયાં. જશમાએ જે તિરસ્કારનાં વચન કહ્યાં, તે રાજાને મોહક લાગ્યાં. તે બે ધાર સ્વાર લઈ ત્રિકમની પાછળ પડ્યો. જશમા તથા ત્રિકમ ઘડ મજલ કાપતાં આગળ જતાં હતાં. તેઓએ બ્યારે બચ્ચું દે, રાજાનાં મણસ આવે છે ત્યારે વધારે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. પણ આખરે સ્વારોએ તેઓને પકડી પાડ્યાં. ત્રિકમ તથા ઓડ સવારોની સામા થયા, પણ આખરે ત્રણ ચાર ઓટા મરી ગયા તથા ત્રિકમ પણ ઘા લાગવાથી જમીનપર ઢળી પડ્યો. જેવો ત્રિકમને જમીન પર તરફડતો ભેયો, એટલે પોતાના ઉાકરાને જમીનપર નાંખી દઈ, તે પોતાના પતિ તરફ ડોડી ગઈ તથા પતિનું મરતક ખોળામાં લઈ પોતે બેઠી. રાજા આ વખતે ઘોડાપરથી ઉતરી નીચે આબે. તેની જશમાને અડકવાની હિમત ચાલી નહિ. તેણે જશમાને કહ્યું હવે જે થનાર હતું તે થઈ ગયું. તુ મારાપર દયાળુ બન. આજ

વખત ત્રિકમનાં પ્રાણ જતા રહ્યા. પછી જશમાએ પોતાના બાળકને બેગાર ચુંબન કર્યું. તે બોલી; હે પતિ! હું પણ આપની સાથે આવું છું, એમ કહી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે, હે દયાળુ! તું આ બાળકનું રક્ષણ કરજે. પોતાનું અડધું ઓઢણું ફાડી બાળકને તેમાં વિંટવું, તેને ચુંબન કર્યું તથા કેટલાંક આંસુ પાડયાં. પછી કમરમાંથી કટાર કાઢી તેણે પોતાના પેટમાં ઘોંચી ઘાલી તથા પતિના શબ પર ઢળી પડી. આખરે સિદ્ધરાજ પશ્ચાત્તાપ કરતો પાછો પાટણ ચાલતો થયો.

(૫૯) મીરાબાઈ.

મેવાડના રાજા જયમલ રાઠોડને ત્યાં મીરાંબાઈનો સંવત ૧૪૮૦ ની સાલમાં જન્મ થયો હતો. ઉદેપુરના રાજા કુંભા સાથે એનાં લગ્ન થયાં હતાં. મીરાંબાઈએ ભકિતમાર્ગ સ્વીકાર્યો હતો. તેણે એવાં ભકિતરસનાં ગીત ગાતાં હતાં કે, કુંભો રાણો તેમાં તલસી રહેતો હતો. ઉદેપુરનું રાજ્ય શિવભક્ત હોવાથી તેમ જ સાસુ સસરાં શિવભક્ત હોવાથી તેણેને મીરાંની શ્રીકૃષ્ણની ભકિત પસંદ પડી નહિ. થોડા વખતમાં વૃદ્ધ રાજા મરણ પામવાથી કુંભો ગાદીએ બેઠો. કુંભાણ પણ મીરાંના ગાનમાં ઘણો શુલતાન થઈ રહેતો હતો. કુંભાને આડું અવળું સમવલવી મીરાંની સાથે લોકોએ દ્વેષ પડાવી. મીરાં પોતાનો સમય સાધુ સંત સાથે કૃષ્ણકીર્તનમાં ગાળતી હતી. રાણાએ મીરાંને રજા આપી. મીરાં મહેલનો ત્યાગ કરી મંદિરમાં જઈ રહી. ત્યાં તેણે ભકિતરસની ધૂન મચાવવા માંડી. એક વેળા તેમનાં નણુંદે આવી મીરાંને કહ્યું કે;—

નણંદ:-“મીરાં સંતની સાથે આ લાભી, આયો માંડયો ઉતપાત;
અહીં આવીને કુકુંળ લગત્યું, મહીએર લગત્યાં
માત માત. મીરાં

અંબર આભરણ પહેરે અનુપમ, સને મુંદર શબ્દગર;
મહેલે પધારી રાણાણ તણેરે, રમી રીઝવી, લ્યો
ભરધાર. મીરાં

છાયાં તિલક આ શી તુળશીની માળા, નાચો પુ-
વેરાગીદે વેશ
રગ મૂઝી ઘો સાધુ સંતનોરે, રાણાણ તો કરે શુદ્ધી
કલેશ. મીરાં

મીરા:-મીરાં કહે રે બાઈ કલેશ, ટળવાનો એક જ છે ઉપાય
કહેજો રાણાણને સાધુ સેવે, પ્રીતે વત્સ કરી હરિગાય
મીરાં

સોનું રૂપ પહેરે શું સુધરું બધ,નાંખી ઘો કકડમાળ
છાયા તિલક ધરી સાધુમાં બેસો, પહેરો તુળશીની
માળ. મીરાં

તમે પણ બાણે શીઠ સાસરે, બાઈ વૃથા વળગ્યો દેહ;
મન ગમતા મોહનવર સાથે, સરવ તણ કરો સનેહ.
મીરાં

નણંદને ઘણી રીશ ચઢી તથા રાણાણને ગમે તેમ સમજાવ્યું.
રાણાણે વિધનો ખ્યાલો મોકલ્યો. સેવકે મીરાંનાં ધને કહ્યું કે, આ વિધનો
ખ્યાલો રાણાણે મોકલ્યો છે, તે ચહણ કરી તમે અખંડ-
નંદ સુખનો લહાવો લ્યો. મીરાંનાં ધને કહ્યું કે, કનૈયાં તે
રાણા તથા રાણો તેજ કનૈયો, એમ હું માનું છું. મારા
કનૈયા રાણાણને નૈવેદ્ય ધરાવી હું પી બાઉં છું, એમ કહી
શ્રીકૃષ્ણને ધરાવી ખ્યાલો પી ગયાં. સેવકે આ વાત રાણાને

કહી. મીરાંને આ ઝેરની જરા પણ અસર થઈ નહિ. રાણાને
 પોતાના કર્મ માટે ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. પતિ એ જ પરમે-
 શ્વર છે, એમ તે માનતાં હતાં. મીરાંની ભક્તિ અકળારના દર-
 ગારમાં ઘણી વખણાઈ. તે તથા તેનો ગર્વયો તાનસેન ફકીરનો
 વેશ લઈ મીરાંને મળવા ગયા. મીરાંની ભક્તિ જોઈ અકળાર
 એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, નવ લાખનો હીરાનો હાર
 મીરાંના આરાધ્ય દેવ શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કર્યો. આ હાર મીરાંની
 પૂંતમાં આવતાં લોકોએ મીરાંપર અપવાદ મૂક્યો. આથી
 રાણાએ ગુસ્સે થઈ મીરાંને ઉદ્દેપૂરથી બહાર જવા કહ્યું. મીરાં
 ત્યાંથી નીકળી યમુનાના પ્રદેશમાં જઈ રહી. મીરાંએ શ્રીકૃષ્ણ
 પરમાત્મામાં એવી ધૂન લગાવી કે, ઉત્તર હિંદુસ્તાન, માળવા
 તથા ગુજરાતના અનેક લોક તેના ભક્ત થયા. જેમ જેમ
 મીરાંની ખ્યાતિ વધતી ગઈ, તેમ તેમ રાજાને પણ ત્યાં તેની
 * પાસે આવવા મન થયું. રાણા સાધુને વેશે ત્યાં આવ્યો.
 આ વખતે મીરાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની આરતી ઉતારતી હતી.
 રાણાએ આ વખતે રાણી પાસે આવી કહ્યું કે, યાચકની
 એક યાચના છે. મીરાંએ કહ્યું કે, અહીં ભક્તિરસ સિવાય
 બીજી કોઈ યાચના મળે એમ નથી. આ યાચના જોઈતી
 હોય તો અમારામાં તલલીન થાઓ. રાણાએ કહ્યું કે, આપ-
 નામાં તલલીન જ કરવાની શું યાચના છે તથા બીજી શું નથી?
 મીરાં રાણાનો સ્વર સમજી ગયાં. પછી મીરાંએ એક મધુર
 ગાનમાં રાણાની આરતિ ઉતારી. પછી મીરાં ગદ્ગદ કંઠે
 બોલી,—આખરે શું આપને યાદ આવી? આપનાપર હું
 પ્રસન્ન છું. જે આજ્ઞા હોય તે કહો. રાણાએ કહ્યું કે, હવે
 મારા દેશમાં પધારો તથા મારા દેશને પાવન કરો. મીરાં
 પછી મેવાડ ગયાં. મેવાડમાં દાખલ થતાં કુંભાએ મહારા-

જાનો વેશ તથા મીરાંએ મહારાણીનો વેશ ધારણ કર્યો. તેમણે પોતાનો પતિ એ જ પરમેશ્વર માન્યો હતો તથા મુખ-
ચેનથી લોકોપયોગી અનેક કામ કરી પોતાનો કાળ નિર્ગ-
મન કર્યો. ધન્ય છે, આવી પતિભક્તિપરાયણ સાધ્વી
સ્ત્રીઓને !

(૬૦) મદાલસા.

મદાલસા એ વિશ્વશુદ્ધ ગંધર્વની પુત્રી તથા ઋતુધ્વજ
રાવળની પત્ની થાય એક વેળા જ્યારે તે પોતાના પિતાને
ત્યાં હતી, તેવામાં અશોક વાટિકામાં પોતાની સખીઓને લઈ
તે વનડીલા જોવા ગઈ. એક માયાવી રાક્ષસ નામે પાતાલ
કેતુની દૃષ્ટિએ મદાલસા પડી. તે મદાલસાને જોઈ અત્યંત
મોહ પામ્યો. તે સખીઓની નજર ચૂકાવી મદાલસાને
પોતાને ઘેર લઈ ગયો. વિશ્વશુદ્ધે ઘણી તપાસ
કરી, પણ મદાલસાનો પત્તો લાગ્યો નહિ. ઋતુધ્વજ
પણ આ સાલજી અત્યંત ખેદ પામ્યો. પાતાલકેતુએ મદાલ-
સાને સાગ, દામ તથા લેહવડે અનેક પ્રકારે મદાલસાને
સમજાવી. પણ મદાલસા એકની બે થઈ નહીં. મદાલસાએ
જાણ્યું કે, આ મારો પીછો છોડશે નહિ. આથી તેણે હાવ-
ભાવ દર્શાવી પાતાલકેતુને કહ્યું કે, આપ આપના સગાંને
તેડી લાવો. પછી આપણે લગ્ન કરીએ. પાતાલકેતુ પોતાનો
બાઈ, જે ગાલવઋષિના યજ્ઞનો નાશ કરતો હતો, તેને જઈ
મળ્યો, આ ગાલવઋષિના યજ્ઞનું ઋતુધ્વજ પણ રક્ષણ કરતો
હતો. પાતાલકેતુને જોઈ ઋતુધ્વજને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો.
તે પાતાલકેતુની સામે થયો, આ યુદ્ધમાં પાતાલકેતુને

ભાઈ મરી ગયો તથા પાતાલકેતુ નાશી પાતાળમાં ભરાઈ
 બેઠો. ઋતુધ્વજને વિકુંડલા નામની એક રાક્ષસી મળી. આ
 રાક્ષસી ઋતુધ્વજને મહાલસા પાસે લઈ ગઈ. વિકુંડલાએ કહ્યું
 કે, આ રાક્ષસે ઘણી રાજકન્યાઓને કેદ કરી છે. એ માયાવી
 અત્યંત દુષ્ટ છે. જો તે આવી પહોંચશે તો વાત બગાડી
 નાંખશે. માટે હું તમારું પાણિચહણ કરાવું છું તથા તમે
 તેમ જ આ રાજકુમારીઓ તેના આવતાં પહેલાં નાશી જાઓ.
 પછી ઋતુધ્વજ તથા મહાલસા અયોધ્યા આવી રહ્યાં. પાતા-
 લકેતુએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેણે આ દંપતીને દુઃખ આપ-
 વાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધું તથા
 પ્રપંચ કરી ઋતુધ્વજનો ચૂડામણિ માગી લીધો. પછી મહા-
 લસાને પેલો ચૂડામણિ બતાવી ઋતુધ્વજ સંકેટમાં પડ્યો છે,
 એમ કહી, મહાલસાને સાથે લઈ તેને યમુનાની એક શુદ્ધામાં
 રાખી. ઋતુધ્વજે મહાલસાને જોઈ નહિ ત્યારે તે મરવા તૈયાર
 થયો. પછી રસ્તામાં અજરક નામના નાગે રાત્રીને વનમાં
 આશ્વાસન આપ્યું. અજરકે શંકરને પ્રસન્ન કરી મહાલસાની
 ખબર મેળવી તથા તેને પોતાને ત્યાં લાવી રાખી. ત્યાર બાદ
 ઋતુધ્વજ રાત્રીને પણ પોતાને ત્યાં લઈ આવ્યો. અજરકે
 આ રીતે બેઉ સ્ત્રી પુરૂષોને મેળવ્યાં. જો કે પાતાલકેતુથી
 આ રીતે મહાલસા ઘણું દુઃખ પામી, છતાં તેણે પોતાનું
 પતિવ્રતાપણું છોડ્યું નહિ. પાતાળકેતુ આખરે નાશી જઈ
 પાતાળમાં ભરાયો તથા ઋતુધ્વજ અને મહાલસા બેઉ અયો-
 ધ્યામાં સુખચેતથી રાજ્ય કરવા લાગ્યાં. મહાલસાને આર પુત્રો
 થયા. આમાંથી ત્રણ તો સારા ઉપદેશને મેળવી, વૈરાગ્યને
 પ્રાપ્ત કરી વનમાં ચાલ્યા ગયા. એક પુત્ર રહ્યો, જે અયો-
 ધ્યાની ગાદીએ બેઠો તથા મહાલસા અને ઋતુધ્વજ વાનમ-

સ્વાધ્યમ અંગીકાર કરી વનમાં ગયાં. જો કે આ દંપતીને અનેક દુઃખ સહન કરવા પડ્યાં, છતાં તે સહન કરી આખરે મોક્ષને મેળવવા તેઓ શક્તિમાન થયાં. માટે દુઃખ એ જ ખરા મુખનું સાધન છે. પણ તેથી હારી ન જવું, એ આના દષ્ટાંતથી જણાય છે.

(૬૧) સોનરાણી.

સોનરાણી ખુંદીકોટાના રાજા ચાંપરાજ હાંડાની ધર્મ-પત્ની થાય. અકબર પાદશાહના વખતમાં એવો નિયમ હતો કે, દરેક ખંડિયા રાજાએ અકબર પાદશાહના દરબારમાં એક વાર જઈ આવવું જોઈએ. આ નિયમને અનુસરી ચાંપરાજ એક વેળા દિલ્લી જવા નીકળ્યો. દિલ્લીમાં ગયા પછી એક વેળા અકબર પાદશાહ સભા ભરી બેઠો હતો, તેવામાં પાદશાહે કહ્યું કે, આ દુનીયામાં કોઈની પણ સ્ત્રી પતિવ્રતા છે? સભામાંથી કોઈએ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. આથી શાહે કહ્યું કે, હિંદુ તથા મુસલમાન સૌ કોઈ, એક થઈ ગયા મું? હિંદુમાં હવે કોઈપણ પતિવ્રતા સ્ત્રી શું રહી નથી? આ વખતે ચાંપરાજ ઉભો થઈ બોલ્યો કે, મારી સ્ત્રી સોનરાણી પતિવ્રતા છે. આ વખતે સભામાંથી શેરબેક નામનો મુસલમાન ઉમરાવ બોલી ઉઠ્યો કે, ચાંપરાજ ખોટી શેખાણ કરે છે. હું એમ પણ લઉં છું કે, હાંડાની રાણીના પતિવ્રતા-પણાનો લગ્ન જો હું કરું તો જ હું ખરે શેરબેક. ચાંપરાજે કહ્યું કે, આ શરતમાં એટલુંજ કે, જે હારે તે ગાયને પાદરે ફાંસીએ ન્તય. શેરબેકે તે વાત કબુલ કરી. પછી રજા લઈ શેરબેક સોનરાણીના પતિવ્રતાપણાનો લગ્ન કરવા ખુંદીકોટા

ગયો. ત્યાં જઈ તેણે એક માલણને સમજાવી. માલણે જઈ રાણીને ગમે 'તેમ' સમજાવવા માંડ્યું, પણ તેથી સોનરાણી સમજી ગઈ, કે આમાં કાંઈ કપટ છે. એટલે ગુસ્સે થઈ તેણે માલણને તરછોડી નાંખી. ત્યારબાદ માલણે એક બીજો ઘાટ રચ્યો. માલણ તથા શેરબેકનો રસાલો ગામના પાદરપર એક મકાન લઈ રહ્યા તથા સવારમાં સોનને કહેણ મોકલ્યું કે, મારા ભત્રીજા ચાંપરાજ દીલ્હી નહિ ગયા હશે, પણ તે અહીંજ હશે, એમ જાણી હું તેમને મળવા આવી હતી. પણ અહીં આવ્યા પછી મને ખબર પડી કે, તે તો દીલ્હી ગયા છે, માટે હું જાઉં છું. રાણીએ જોયું કે, મારે ફાઇ છે, એમ મને ખબર નથી. છતાં કોઈ આઘેની ફાઇ હોય અને તે જો મળવા આવી હોય તથા તેનું જો અપમાન થશે તો મારા પતિ ગુસ્સે થશે. માટે રાણીએ કહાવી મોકલ્યું કે, તમો મળવા વિના ચાલ્યા જાઓ એ ઠીક નહિ. પેલી ફાઇજના વેશમાં માલણને એટલુંજ જોઈતું હતું. તે સોનરાણીને મળવા ગઈ સોને જો દિવસ રહેવા આગ્રહ કર્યો. સોનના આગ્રહથી ફાઇજ જો દિવસ રહ્યાં. રાણીએ પોતાનો મહેલ બતાવ્યો. પોતાનો જળકુંડ બતાવ્યો. આ વખતે ફાઇજને આગ્રહ કર્યો કે, આપણે નગ્ન અવસ્થામાં જળકુંડમાં નાહીએ. રાણીએ કહ્યું કે, પતિ જ્યારે ઘેર ન હોય ત્યારે કોઈ રીતનો લોગ મારે લેવો તે ખોટો. પછી ફાઇજના ઘણા આગ્રહથી ખારીક વસ્ત્ર પહેરી બેઠે જળકુંડમાં નહાયાં. આ વખતે પેલી માલણે રાણીની ડાબી જાંઘ ઉપર જો લાખું હજું, તે જોઈ લીધું. જહી જતી વખતે ફાઇજને રાણાના નામની સુદ્રિકા તેમજ કટાર માગ્યાં. રાણીએ પ્રથમ ના પાડી, પણ પાછળથી ઘણા આગ્રહથી રાણીએ આપ્યાં. આ રીતે

સર્વ બાણી લીધા પછી માલજી શેરખેડને સઘળી હકીકત
 કહી તથા તલવાર અને મુદ્રિકા તેને આપી. શેરખેડ
 હસતે સુખે દીલ્હી ગયો. ત્યાં જઈ જેલ્લી તલવાર તથા મુદ્રિકા સર્વ
 સભાના દેખતાં ચાહના હાથમાં આપ્યાં. વળી વધારામાં કશું
 કે, જોયું, કેલું રજપૂતાણીનું પાતિત્રત્ય છે ? હાંડાએ કશું
 કે, કાંઈ છળકપટથી શેરખેડ આ ભણું લઈ આવ્યો હશે.
 એટલે શેરખેડે સોનની કાળી બાંધપર લાખું છે, તે પણ
 કહી સંભળાવ્યું. આથી હાંડાની ખાતરી થઈ. કરાવ પ્રમાણે
 હાંડાને ફાંસીએ લટકવાનું આવ્યું. હાંડાએ એક માસની
 મુદત માંગી પછી તેના મિત્ર પહાડસિંહ બતમીન થવાથી
 રાણાને એક માસની મુદત મળી. રાણો પાછો જુદીકોટા
 ગયો. ત્યાં જઈ રાણીને અનેક મહેલમાં માર્યાં. રાણી સમજ
 ગઈ કે, આ સઘળું કાવત્રું રચાયું છે. પછી હારો દીલ્હી જવા
 નીકળ્યો. પણ તેના નિકળવા પછી રાણી પણ એક સારી સાંઢણી-
 પર બેસી હાંડાના જવા પહેલાં દીલ્હી પહોંચી. હવે વખતસર
 હારો નહિ આવવાથી પહાડસિંહને ફાંસીએ લટકાવવાની અણી
 પર હતા. એટલામાં હાંડો આવી પહોંચ્યો. પછી શાહે કેટ-
 લાક કારણસર હાંડાની ફાંસી મુલતવી રાખી. ‘જેલો રાણી
 સઘળું બેતી ગઈ. તે ગાનમાં અત્યંત કુશળ હતી. તેણે શાહને
 કહેવડાવી મોકલ્યું કે, કોટાની એક ગુણિકા આપની પાસે
 મુઝરો કરવા માગે છે. શાહે હા પાડી. રાણો તો આને જોઈ
 સમજી ગયો કે, આ તો મારી પત્ની જ છે. તે ઘણો કોપે
 બરાબો, પણ શાહના આગળ શું બોલે ? આ મુઝરામાં રાણી
 શાહને એવો ગુલતાન કરી દીધો કે, શાહે મક્કીસ માગવાનું
 કશું, ગુણિકા કહે કે, મારે કશું જોઈતું નથી, પણ શેરખેડ
 મારી પાસે બેઠા હતા, પણ મને પૈસા આપ્યા નથી; તથા

નાશી આબ્યાં છે. માટે મારે શેરબેકનું નાક બેઠજે છે. શેર-
બેક કહે કે, હું ગયો જ નથી. પછી શેરબેકે કુરાનપર હાથ
મૂકી કહ્યું કે, હું આ શુદ્ધિકાને ઓળખતો જ નથી. આ વખતે
રાણીએ પોતાનું સ્વરૂપ, નીચે પ્રમાણેનું ગાયન ગાઈ પ્રકટ કર્યું.

મુજ ઉપર મુજરી પિતા પાદશાહ બાણી;
હું હવે શુદ્ધિકા નથી હાંડાની રાણી.
ન્યારથી હાંડોજી આબ્યા આપની પાસે;
હું જીવતપ કરતી નાર બેઠી ઉદાસે.

રાણીના આ શબ્દ સાંભળતાં સર્વ દરબારીઓ ઉભા થઇ
ગયા. શાહ એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, તેની ખંડણી માફ
કરી તથા હાંડાને કહાબ્યું કે, તારે કોઈપણ દિવસ દીલ્હી
આવવું નહિ. ધન્ય છે આવી સતીને, કે જેણે પતિને આ
પ્રમથ્ણે સંકટમાંથી ઉગારી લીધા !

(૬૨) ઉપાવતી.

ઉપાવતી પૃથ્વીરાજ ઓહાણની પુત્રી થતી હતી. આની
માતૃશ્રીનું નામ ઈચ્છનકુમારી હતું. આના લગ્ન ચિતોડપતિના
મહારાણા સમરસિંહના પુત્ર કલ્યાણસિંહ સાથે થયાં હતાં.
ન્યારે પૃથ્વીરાજ લડાઈપર જતો ત્યારે તે પોતાના પિતાને
ઉત્તમ સલાહ આપતી તથા સહાયક તરીકે સાથે જ રહેતી
હતી. છેલ્લી લડાઈ વખતે ઉપા સાથે જ હતી, પણ આ
વખતે તેના શરીરમાં અત્યંત બીમારો થયો હતો. ઘેરિ દરેક
વખતે ચહુવાણેશ્વરથી હાર પામતો હતો, પણ આ છેલ્લી
લડાઈમાં રજપૂત સૈન્યની અસાવધતાને લીધે ગોરી એકદમ

રજપૂત સૈન્યપર દૂટી પડયો. મહારાજા સમરસિંહ, યુવરાજ કલ્યાણસિંહ તથા અનેક વીરો રણમાં મરણ પામ્યા. ઉપાએ પોતાના પતિના મરણ સમાચાર જાણ્યા, એટલે પોતે ઘોડે-સ્વા? ઘઈ મુસલમાન લશ્કરપર દૂટી પડી તથા પાંચેક હબર મુસલમાનોને રણભૂમિપર સૂવાડી દીધા. ત્યારપછી કોઇનો ધા-વાગવાથી ઉપા પણ જખમી ઘઈ તથા પોતાના પતિની પાછળ પોતે પણ સ્વર્ગ સીધાવી ગઈ. ધન્ય છે આવી વીરાંગનાઓને, કે પોતાના પતિનું લેર લેવા પોતાનો પ્રાણ ત્યાં રીતે સમર્પણ કરે છે.

(૬૩) દેહૂવતિ.

દેવદત્તિ સ્વાયંભૂ મનુની પુત્રી થાય. ધર્મશાસ્ત્ર તથા વેદાંત શાસ્ત્રઆદિનું એમના પિતાએ સારું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. એમના લગ્ન મહાત્મા કર્દમમુનિ સાથે થયાં હતાં. કર્દમ-મુનિની માફક દેવદત્તિમાં પણ ધણું સારું ગુણ હતા. તે પતિસેવામાં તેમ જ ગૃહકાર્યમાં હમેશ તત્પર રહેતી હતી. પોતાના પતિ યાએ જ્ઞાન મેળવવામાં પોતાના પતિની પાસે તે સર્વદા એસતી. એક વેળા કર્દમમુનિએ જનમાં તપ કરવા જવા ધાર્યું. આ વખતે દેવદત્તિએ પોતાના પતિને કહ્યું કે, આપ જવા ધારે છો. પણ મને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કોણ કરશે? પછી કર્દમે થોડો સમય જવાનું માંડી વાળ્યું. તેમને કપિલ નામે પુત્ર થયો. આ કપિલ સાંખ્યશાસ્ત્રના રચનાર હતા. પુત્રનો જન્મ થયા પછી કર્દમમુનિ જંગલમાં તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. કપિલે પોતાની માતાને સંસારની અસારતાના સંબંધમાં અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો. કપિલે કહ્યું; હે

માતા ! દેહના ચોવીસ તરવો છે તથા જીવ આ ચોવીસ તરવથી
બેઠા છે. આમ જે આત્માને બિન્નરૂપે જાણે છે, તેને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાય છે. બ્રહ્મવિદ્યાવડે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા
સુખ તથા દુઃખ નાશ પામે છે. આ સુખ તથા દુઃખ મનને
પ્રાય છે. તે આત્માના ધર્મો નથી. જેમ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ
જળમાં પડેલું હોય તથા જળ હાલવાથી ચંદ્રમા હાલતો
હોય તેમ જણાય છે. પણ ચંદ્રમા હાલતો નથી. જળરૂપી
ઉપાધિને લઈ ચંદ્ર હાલતો દેખાય છે, તેમ મનરૂપ ઉપાધિને
લઈ સુખ તથા દુઃખ આત્માને જણાય છે. મન જ બંધનનું
કારણ છે.

દેવહતિ:—મુક્તિનો ખરો માર્ગ કયો છે ?

કપિલ:—યોગ એ જ મુક્તિના સાધનરૂપ છે. યોગરૂપી
સાધન સાધવાથી મન તાબે થાય છે. વળી મનની એકાગ્રતા
વિના આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. જ્યાં સુધી સંસારની
વસ્તુપર આસક્તિ રહે છે ત્યાં સુધી જીવને નિવૃત્તિ મળતી
નથી. અજ્ઞાનઆદિ દેહના ધર્મોની નિવૃત્તિ પરમાત્મામાં લીન
થવાથી થાય છે. આત્મસમર્પણ વિના અન્ય કોઈપણ ઉપાય
આત્મજ્ઞાનને માટે નથી. આ સર્વનું મૂળ કારણ સત્સમાગમ છે.

દેવહતિ:—ધર્મની ભક્તિ કેવી રીતે કરવી, તે મને કહો.

કપિલ:—ભગવાનમા ભક્તિ વેદવિહિત કર્મો કરવાથી
થાય છે. આત્મસ્વરૂપ આદિ તથા અંતથી રહિત, તેમ જ
સર્વ પ્રકારના ગુણથી રહિત છે. ક્રિયા પ્રકૃતિના ગુણને લઈ
છે. પ્રકૃતિ એજ સર્વ કાર્ય કારણના મૂળરૂપ છે. પુરૂષ કેવળ
સુખ દુઃખનો લોકતા છે.

દેવહતિ:—પ્રકૃતિ તથા પુરૂષનાં લક્ષણો કેવાં છે, તે
મને કહેશો.

કપિલ:—સત્વ, રજ તથા તમની સામાન્ય અવસ્થાનું અકૃતિ કહે છે. પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ તથા આકાશ, આ પાંચ મહાભૂત, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, તેના વિષયો તેમ જ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર, એમ મળી રજ તત્ત્વો છે. વળી પૃથ્વ આ સર્વથી નિર્ગુણ છે. ચિત્ત-વૃત્તિ ખરાબ રસ્તે ફેરવાય, માટે હઠમક્ષિત તથા વૈરાગ્યવડે તેને વશ કરવી. આ રીતે અનેક પ્રકારે કપિલે પોતાની માતાને ખરા તત્ત્વનું જ્ઞાન આપ્યું હતું. પૂર્વે ક્ષારતની સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં ઘણી જાંઘડી ઉતરતી હતી.

(૬૪) માદ્રી.

માદ્રી એ પાંડુરાજની નાની પત્ની હતી. કુન્તી મોટી હતી. એક વેળા પાંડુરાજ શિકાર કરવા ગયા. તેવામાં એક મૃગ તથા મૃગલી કીડા કરતાં હતાં. આમાં મૃગ બ્રાહ્મણ હતો. પણ મૃગલીમાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા તેણે મૃગનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. રાજાએ મૃગને એક તાકીને બાણ માર્યું, આથી મૃગ મૃત્યુને શરણ થયું. આ વખતે મૃગનું રૂપ ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણે રાજાને શાપ આપ્યો કે, તું પણ જેવો તારી સ્ત્રી સાથે કીડા કરવા જશે કે મરણ પામશે. હવે કુંતાને કુમાર અવસ્થામાં ફેરવે પોતાપાસે બોલાવવા મંત્ર મળ્યો હતો. પતિની રજા લઈ કુન્તિએ ધર્મદ્વારા સુધિષ્ઠિર, પવનદ્વારા લીમ, ઈન્દ્રદ્વારા અર્જુન અને માદ્રીને તેજ મંત્ર આપવાથી અશ્વિનીકુમારદ્વારા નકુળ તથા સહદેવ બે પુત્રો થયા હતા, પાંડુરાજ તપ કરવા વનમાં ગયા. તે વખતે પોતાની પત્નીઓને પણ સાથે લઈ ગયા. એક વેળા વસંતઋતુ

તુમાં માદ્રીના નાકહેવા છતાં પાંડુ તેમાં કામનાથી આસક્ત થયા. આજ વખતે પેલા મૃગરૂપ બ્રાહ્મણના કહેલા શાપ પ્રમાણે રાજા મરણ પામ્યો. માદ્રી પોતાના બે પુત્રો નકુળ તથા સહદેવને કુંતીને સોંપી પોતે સતી થઈ. તે સદ્ગુણી તથા પતિના પર પ્રેમ રાખતી હતી. પતિપ્રેમથી તે પોતાના પતિસાથે બળી મરી તથા પતિલોકને પામી.

(૬૫) યમુના.

આ યમુના પેશ્વાના દરબારમાં એક બ્રાહ્મણ યોધાની પુત્રી હતી. તે ઘણી જ શૂરવીર હતી. ઇ. સ. અઢારમી સદીમાં મરાઠાઓ જ્યારે મહમદ સાગે ચઢાઈ લઈ ગયા ત્યારે યમુના પશુ પુરૂષના પોષાકમાં પોતાના પિતા સાથે લગ્નમાં ગઈ હતી. તે પોતાના પિતાને રસોઈ કરી જમાડતી તથા સર્વદા પોતાના પિતાની પાસેજ રહેતી. તેણે જેવો એક દિવસ પોતાના પિતાને રણમાં પડતો જોયો કે, તુરત તે ત્યાં ગઈ તથા પોતાના પિતાનું માથું પોતાના બોળામાં લઈ રહી બેઠી. ચાર મોગલો તથા બેએક સ્ત્રીઓ તેને બાંધી મહમદ-શાહ પાસે ઇનામની લાલચે લઈ જતા હતા. તેવામાં રસ્તામાં શાહના માણસોને દેખી પેલા મોગલો નાશી ગયા. સ્વારો રકબક કરતા હતા, તેવામાં શહેનશાહે આવી યમુનાને પોતાને કબજે કરી તથા તેને દીલ્લી લઈ ગયો. ત્યાં તેને પટરાણી થવા ઘણું સમજાવ્યું, પણ યમુના એકની બે થઈ નહિ. પછી યમુનાને કારાગૃહમાં શાહે ઠેક કરી. યમુનાએ બહુ ઠેક, રખેવાળને હાથમાં લઈ મારો છૂટકારો કર્યો. તેણે રખેવાળને કહ્યું કે, મને શાહ પાસે પુરૂષવેશે લઈ જા. રખેવાળે હા

પાડી પછી યમુના પુરૂષવેશે ઘોડીપર સ્વાર થઈ શાહના મહેલમા રખેવાળ સાથે ગઈ શાહ ઉઘમાથી જાગી ઉઠ્યો જેવો તે યમુના પાસે આવે છે, તેવાજ યમુનાએ તિરસ્કારના વચનો કહી શાહના પેટમા કટાર ઘોચી ધલી તથા હેઠળ ઉતરી ઘોડીપર સ્વાર થઈ મરાઠાનૈન્યમા ચાલી ગઈ આ વખતે ગાજરાવ મરણ પામ્યો હતો, બાલાજી ગાદીએ બેઠો તથા ભાઉ મેનાપતિ નીમાયો હતો યમુના પુરૂષવેશે પેશ્વાના દરબારમા જતી હતી પેશ્વા તથા ભાઉ તેની તરફ માનની નજરથી જોતા સધળા દરબારીઓમા એક હુમત તરફ હતો, જે તેની તરફ હુલ નજરથી જોતો એક વેળા સતના દરબાર માધી નીકળી યમુના ધર તરફ જતી હતી તેવામા હુમતે તેને રસ્તામા ઘેરા આ વખતે સમયેર લઈ તેવડે હુમતના પડખામા એવા ઘા કર્યો કે, હુમત એકદમ ઘોડાપરથી નીચે ઢગા પડ્યો યમુના એકદમ ત્યાથી નીકળી નાઠી હુમત મત યમુનાની પાછળ આ વખતપછી પડ્યો તેણે ભાઉને તથા પેશ્વાને સમજાવ્યું કે, યમુનાની વર્તણૂક ચીરી નથી આથી ભાઉના મનમા પણ તે વાત સજડ બેસી ગઈ એક વેળ પેશ્વા દરબાર ભરી બેઠો હતો, તેવામા યમુના ત્યા જઈ બોલી કે, હે પેશ્વા ! હું સતી સ્ત્રી છું તથા મારો જે કોઈ તિરસ્કાર કરશે, તેવું નિકલન જશે આ ભાઉ મારી નિકા કરે છે, તેને તું વાર આ વખતે ભાઉએ કયું કે, તું હુલ સ્ત્રી છે, પાપિણી છે, હુલ વાસનાવાળી છે આ વખતે યમુનાના ચક્ષુ લાલચ્છેણ થઈ ગયા તથા તેણે નીચે પ્રમાણે ભાઉને શાપ આપ્યો —

“જય જગદ બે માત, પ્રાર્થુ તુજને માડી, -
શખ સતીની લાજ, હુલ સહારજે ભારી

સતી અળખાને કાજ, ત્રિશૂળ ધર પ્રેમે હાથે;
હણુ હણુ દુષ્ટ અનેક, વિઘ્ન ટાળો શિર સાથે.
જો બેઠા આ દૈત્ય, ન અળખા રક્ષણ કરતા;
હઉં છું પ્રેમે શાપ, મરે રણમાં રડવડતા.
રડો એમની નાર, ધાર અશ્રુની પાડે;
ટળવળે રણમાં તેહ, ન આવે કો જન વારે.
સુણુ દુષ્ટ ઓ લાઉ, ગર્વલેલા મદ માતા;
થશે જુરા તુજ હાલ, લખ્યા એલેખ વિધાતા.
મરજે બુરે હાલ, થશે અપકીર્તિ તારી;
રડશે સનોરાન, સતી પણ દુષ્ટ નારી.
જળો સર્વ સમૃદ્ધિ, જળો સૌ તારી કીર્તિ;
જળો તેજ ને રાજ, જળો પેદ્યાની મૂર્તિ.
જાશે આ સૌ રાજ, પરાધીન દાસ થાજે;
એજ વિધાતા લેખ, લખ્યા તે ના ભૂવાશે.

આ સાંભળી સર્વ સભા થરથર કંપી ગઈ. આ જ વખતે
એકે આવી કહ્યું કે, અહમદુરાની હિંદુસ્થાનપર ચઢી આવે
છે. પેશ્વાએ સઘળું લશ્કર તૈયાર કરી લાઉની સરદારી હેઠળ
દુરાની સામે લઢવા મોકલ્યું. જ્યારે પેશ્વાની હાર થવા માંડી,
તેજ સત્રીના ચમુનાએ લાઉને દેખાવ દીધો તથા કહ્યું કે,
તેં સતીની નિંદા કરી છે, પણ કાલે જપોર સૂધીમાં તું
રણમાં પડીશ. તારૂં શબ પણ હાથ નહિ લાગે તથા મરાઠા
લશ્કરની પૂર્ણ રીતે પાયમાલી થશે. આટલું બોલી ચોતે જે
ચિતા ખડકી તૈયાર રાખી હતી, તેમાં અંપલાવી સતી થઈ.
ધન્ય છે આવી વીરાંગનાને, કે ચોતાના કુળને લેશ પણ
ખરાંબ પાશ લાગવા દેતી નથી.

આ રીતે આપણી આર્યભૂમિમાં અનેક સદ્વર્તનશીલ મહિલાઓ થઈ ગઇ છે. પણ સ્પૂલ દેહની શુદ્ધિ વિના આપું પવિત્ર આચરણ થઈ શકે નહિ. વળી સૂક્ષ્મદેહની શુદ્ધિ ન હોય તો સ્પૂલ દેહ કદી સદ્વર્તનશીલ બને નહિ. મારી આર્યમહિલાઓને કહેવાનું કે, સ્પૂલ શરીરનો અર્થ એ છે કે, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ વિષયો, પાંચ મહાભૂતો તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારરૂપી ચૌવીસ તત્ત્વવાળું શરીર સ્પૂળ દેહ કહેવાય છે. પણ સૂક્ષ્મદેહને આ તત્ત્વો હોતાં નથી. કેવળ પૂર્વના પ્રારબ્ધના કર્મોનુસાર વાસનામય જે શરીર, તે સૂક્ષ્મ દેહ છે. સર્વ મુખદુઃખાદિ મનના ધર્મો હોવાથી સ્પૂલ દેહને સર્જેલા છે. પણ વાસનામય દેહને આમાતું કશું હોતું નથી. આ બેઉ પ્રકારના દેહ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે, તે દર્શાવવો, આ સ્થળે અનુચિત નહિ ગણાય.

“સૂક્ષ્મ શરીરની પવિત્રતા”

(૧) માતા પિતાનાં સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે, પુત્ર અગર પુત્રીએ, પોતપોતાના સૂક્ષ્મ શરીરવડે સંપૂર્ણ કાળજી રાખીને જ, પોતાની જીંદગી યસાર કરવામાં જ જન્મની સાર્થકતા છે. આ કાર્યમાં પુત્રી માયાવશાત્ અને પુત્ર પાપકર્મવશાત્ અસવધાન કરે તો, જે પ્રભ જન્મે તે પણ અપવિત્ર સૂક્ષ્મ શરીરવાળી જ પુત્રીના ઉદરમાં પેદા થાય છે. ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ શરીરની અપવિત્રતાની ઘરેડમાં ચઢેલા “અસાવધાન મનુષ્યજન્મ” અતે પશુયોનિને જ લાયક નિવડી જાય છે.

(૨) જમાઈ થનારનું સૂક્ષ્મશરીર, સ્ત્રી થઈ આવેલા સૂક્ષ્મશરીર સાથે સંબંધ રાખતું નથી અને બગડતું પણ નથી. પણ સ્ત્રીના જ સૂક્ષ્મશરીરને પુરૂષ થઈ આવેલા સૂક્ષ્મશરીર સાથે સંબંધ જોડનાર માળાપ હોય છે. આથી પુત્રીના સૂક્ષ્મશરીરને બગાડવા લાયક વિરોધ લાવનાર, જમાઈ થનાર કેળવવા માંડે તો, સ્ત્રીનું સૂક્ષ્મશરીર અપવિત્ર થતાં, વર્ણુ-સંકર પ્રબલને જ, જમાઈ, પોતાના વંશમાં પોતાની સ્ત્રીના ઉદરમાં પોતે જ આમન્ત્રણ કરી લે છે. એવા પ્રકારની “વર્ણુ-સંકર પ્રબલ” ઉત્પન્ન થવામાં માતાપિતા નિમિત્ત ન થાય, માટે જમાઈને પસંદ કરતા પહેલાં જ “સ્વભાવ જન્ય વેગ”ના બારીક અનુભવ લેવાના કાર્યની જવાબદારી માતાપિતાના શિરે જ રહે છે.

•(૩) પુત્રીના પેટમાં જમાઈવડે પેદા થનારા, તેમજ પોતાની વંશવૃદ્ધિના કારણરૂપ જીવોને આમન્ત્રણ કરનાર જમાઈ કે પુત્રી નથી, પણ પુત્રીનાં જ માતાપિતા છે. તેમાં “પુત્રના માળાપ” વંશવૃદ્ધિમાં નિમિત્ત નિવડતાં નથી. પણ સ્થૂળશરીરની રચનામાં જ ફક્ત પુત્રના માળાપનાં રક્તાંશ તત્ત્વો ઉતરી આવે છે.

(૪) સ્થૂળ શરીરની પવિત્રતા, સુંદરતા અને દેવી સંપત્તિના લક્ષણોથી વિભૂષિત બનાવવામાં રહેલી જવાબદારી પુત્રીના માળાપોને શિરેજ છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું મૂળ મંડાલ આ તત્ત્વ ઉપર જ ચલેલો આ માદ ક્રમ છે. સ્થૂળશરીર અને સૂક્ષ્મ શરીરના આમ પ્રથક્ પાડેલા કુદરતી કાલદાનો ભંગ કરીને, પ્રીકૃતિ દોષવશાત્ નાચી કુદી, પણ જીવન જ ગાળવડે લાયક અસાવધાનવાળા માર્ગે જે જે મનુષ્યો ચઢી જાય, તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ અનેક પ્રકારની રંજેથી, ઉપાધિઓથી,

અને બ્યાધિઓથી કાલાન્તરે નાશ જ થઈ જાય છે. અથવા તો રીખાતા રીખાતા આવરદાને ખૂટાડે છે, પ્રકૃતિશોભને વશ થતાં, આવા મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં અવિહિત કાર્યોમાં, કારણ વગર ખરડાઈ જાય છે.

(૫) પૂર્વજન્મના લેણદાર જમાઈ નથી જ, પણ છોકરીના માળાપથી આમન્ત્રણ કરાઈને, પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે, પોતાના કર્મમાં મદદ કરવાને માટે લેણવેલા સુખાત્ર-મુશીત્ર-સુખદૃને રથાને જમાઈ છે; પોતાનું સ્વરૂપ જમાઈ થનારા જ્યારે પૂરેપૂરું સમજે ત્યારે જ જમાઈ ઠરે છે નહિ તો કસાઈના કાર્યમાં લેડાઈ જતા, કસાઈના ધર્મપાલક નિવડીને ઘાતક તરવોના ભોગ થઈ પડે છે.

(૬) પોતાના વંશની વૃદ્ધિ-વિકાસ-ઉન્નતિ ચાહનાર જમાઈને, સ્ત્રીના સૂક્ષ્મ શરીરના અધિષ્ઠાતા દેવરૂપે ગણાતા બ્રહ્માના સેવકપણે જ પૂજ્ય ભાવે “કૃતજ્ઞ ધર્મ”ના પાલક નિવડે તો જ સિદ્ધ થાય છે. પણ જો “કૃતજ્ઞધર્મ”ના પાલક નિવડે તો પોતાના વંશમાં ઉત્તરોત્તર “કૃતજ્ઞ” ધર્મોવલંબી જીવોની ઈ આવક ચાલુ થતાં થતાં અતે નિર્વશ જની જાય છે. નિર્વશ થવાનું મૂળ કારણ જમાઈ તરફથી, પોતાની સ્ત્રીના સૂક્ષ્મ શરીર પ્રત્યેના હક્કદાર, જે તેનાં (સ્ત્રીનાં) માતાપિતા છે, તેઓ પ્રત્યે અસાવધાન આચાર તથા વિચાર જઘાતકના કારણરૂપ નિવડે છે. કૃતજ્ઞ થવું કે કૃતઘન થવું, એ કાર્ય જમાઈની જ જવાબદારી ઉપર રહે છે.

(૭) આચાર વિચારની જવાબદારી સૂક્ષ્મ શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને આહાર વિહારની જવાબદારી સ્પૂળ શરીર સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. મુખ્ય સ્થાને સૂક્ષ્મ શરીર છે. ગોણ સ્થાને સ્પૂળ શરીર છે. સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવું,

તે પ્રથમ કર્તાવ્ય છે. સૂક્ષ્મ પવિત્ર હોય પણ જો સ્થૂળ શરીરની અપવિત્રતા સંયોગવશાત્ પ્રાપ્ત હશે, છતાં તે ક્રમે કરીને શુદ્ધ બની જાય છે. માત્ર સ્થૂળ શરીરને જ પવિત્ર રાખવાના ક્રમમાં ઢળી જઇને સૂક્ષ્મ શરીર પ્રત્યે અજ્ઞાનવશાત્ અસાવધાન રહેવાથી જગત્ વિવિધ દુઃખોમાં રીળાતું ચાલ્યું જાય છે અને ચાલે છે.

(૮) જમાઈ થનારે પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઈએ. તેનાથી તેવી કાળજી સિદ્ધ કરવા ઉપરાંત, સ્ત્રીના માતાપિતાનાં સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વારતે પણ સંપૂર્ણ કાળજી રખાય, તો જ પોતાના વંશમા ઉત્તમ પ્રજોત્પત્તિ નિપજતવા સમર્થ બને છે. નહિ તો પોતાનો વંશ અધમતાને જ પામી જાય છે. જમાઈના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવાને અર્થે “જમાઈથી પ્રાપ્ત થનારી પુત્રી” જ્યાં જાય છે, ત્યાં ફરી જમાઈ થનાર જવાળદાર નિવડે છે. “જમાઈ” જ જગતના ધાતક છે, તેમજ પોપક પણ નિવડે છે. જગત્ જમાઈવડે જ છે. જગત્ જમાઈવડે જ સ્વર્ગ બને છે, તેમ જ જગત્ જમાઈ વડે જ નરક પણ નિવડે છે. ત્રાસ, લય, વિહ્વળતા, લુચ્ચાઈ, ઢોંગ, ઢંલ આદિ સર્વ આતુરી સંપત્તિના મૂળ બીજક જમાઈ જ છે. તેમ જ સર્વોત્કૃષ્ટ દેવી સંપત્તિના મૂળ બીજક પણ જમાઈ જ છે. માટે જમાઈને ખોળવામાં જવાળદારી માતાપિતાનાં જ શિરે રહે છે. પૂર્ણ કાળજીથી વસ્તુસ્થિતિના ભાનવગરના તથા વિષયના કીડાફે પેદા થએલા માળાપોથી, તેવી મહાત્મ જવાળદારીને ન સ્વીકારવાથી પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પણ પોતે અપવિત્ર બનાવી મૂકે છે. તેમ જ અન્યના વંશને

પણ અધમસ્થિતિમાં હકરેલી કે છે. વારતે “દુહિતા જતી ન એક” એ સૂત્રનો પાયો, ઉપરની જવાબદારી ઉપર જ રચેલી છે. અનુભવ વિનાના અરુ માણસો જ્યારે જમાઈ શોધે છે, ત્યારે જમાઈના સુદમ શરીરનાં પ્રકૃતિ તરવોનું પ્રયત્નકરણ પાડીને જોતા જ નથી. પણ સ્થૂલાકારે, સ્થૂલતાનું જ સ્થૂલ-દૃષ્ટિએ સ્થૂલને વશ થઈ, સ્થૂલને સોંપવાને સ્થૂલ બુદ્ધિએ તૈયાર થઈ જાય છે. પાછળથી સ્થૂલના ઝગડામાં સર્વે અકડાઈ જતાં, થપડ ખાઈ જોસે છે. “પાછી પી તે ધર પૂછવા જેવી” મૂર્ખતા કરીને સૂક્ષ્મશરીરની બ્રહ્મતા સ્વતઃ કરી બેસે છે. આનું નામ જ “કર્મની ગહનગતિ” અગર “જેખી સોટી અને અદ્ભુત લીલા” ગણાય છે.

(૯) “પૂર્વજન્મના સંસ્કારાધીન જ જમાઈ મળી આવે છે” તથા પૂર્વજન્મનો જમાઈનો સંબંધ આપણી છોકરી સાથે હશે, એવા જ અજ્ઞાનવડે જન્મણાના લોગે ભૂલવારેલા અવિ-ચારવડે જ, જમાઈની અસાવધાનતા માટે, છોકરીનાં માળાપો “શિરયાવ” આપવાની ઉદ્વેગતા કરે છે. વર્તમાન સમયની જવાબદારીને “શિથિલ પાડવારૂપી” માનસિક કુકર્મ, માળાપો પોતાના પૂર્વજન્મના સંસ્કારની ઓથે ઉભા રહીને કરવા ચૂકતા નથી. પોતાની કક્ષા, પોતાની છોકરીની કક્ષા, અને જમાઈની કક્ષા, આ ત્રણે કક્ષાનું ખારીક અવલોકન કરવા માટે પ્રયત્ન નાંખે જવાબદાર છોકરીના સૂક્ષ્મ શરીર ઉપર હ્રસ્વ ધરાવનાર માળાપ જ છે, એવા “ખારીક અવલોકનમાં” પોતે ગફલત કરીને, તે “ગફલતના લોગે” જમાઈ જોળતાં, છોક-રીની જે અધમતા પ્રાપ્ત થાય, તે પાછળથી નિહાળીને, માળાપો સમાધાન પામવા તૈયાર થઈ જાય છે કે:-“અમે તો સાચા માણસ હશે એમ ધારતા અને માનતા હતા, પણ

આ તો નીકળ્યા પૂર્વજન્મના પાપે વેરી, હવે શું કરીએ ? કુંભારનું વાસણુ નથી કે બદલી લઈએ. હવે તો ભોગવે જ છૂટકો છે.” “હારેલો જુગારી ખમણું જ રમે” તેમ વિશેષ કરીને અધોગતિમાં જ આગળ ખરડાતા ચાલે, તેવા ધોરણને સહનશીલ તથા ખામોશખાવાપણું, માની લેવાને પણ ચૂકતા નથી જ વળી “કુમતુ” છોકરીના માથે મૂકે કે:-“ખેન, હવે તું જ નરમ થઈને તે નથાવે તેમ નાચી કુદી આવરદા પૂરો કરવો. તેમાં જ તારી અને અમારી મહત્ત્વ શોભા છે.” એવો “ઉંધા પાટો” વહાલી દિકરીને ઝાંધી દે છે. માળાપો આવા “ઉંધા પાટો” ખંધાવ્યા છતાં નિરાંતે જંપી શકતા નથી. છાજતી રીતે, છાસવારે, જમાઈને ત્યાંથી તાજીયું ઉપડે ત્યારે સર્વે “ચાહુસેન” કુટવાને મંડી પડે છે. આ બધી ભવાઈ સૂક્ષ્મ શરીરના અઘટિત વેગવડેજ રણ થાય છે. તેમાં જે તમાસાગીર ટોળીઓની ટાપશી મળે છે તો ઔર ખુબી જામે છે. આવા “મહત્ત્વ ખુટી ખુબીવાળા” ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલુ જમાનાના સો વર્ષથી અવિચ્છિન્નપણે જ્યાં ત્યાં ૧૦૦ ઘરમાંથી હપ હોય છે. બાકીના પાંચ ઘરવાળાને પણ હપ થી યજ્ઞવણી તો થવાની જ.

(૧૦) જમાઈ ધારે હું ખાટયો, છોકરીનાં માળાપ ધારે કે અમે ખાટયાં. અર્થાત્ છોકરીને ઠેકાણે પાડી દીધી. પણ ક્વખતે ઠેકાણે, કઠંગી હાલતમાં, કંકળાટના ખાડામાં ખરરર બૂસ છોકરીને જ હડસેલી દીધી છે, તેનું જ્ઞાનસાન છોકરીનાં માળાપ થનારા લેવાનેને લેશપણ રહેતું નથી. તો સૂક્ષ્માવલોકનની તો જગા જ ક્યાંથી હોય ? નિર્વંશ શૈલીની સમજણ ક્યાંથી હોય ? સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્રતાનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય ? માતાપિતા થનારે જ પ્રથમ પોતાના જ સૂક્ષ્મશરીરને અપવિત્ર બનાવનારા આચાર વિચાર આહારવિહારથી ચેતીને .

શુભવર્તન યુક્ત સંસ્કારને જ ખીલવવા બેઠ્યો. તોજ છોકરી તરીકે આવનાર જીવાત્મા, અનુકૂળ કક્ષાવાળો નીવડે. તો પછી અનુકૂળ કક્ષાની જ પ્રકૃતિયુક્ત જમાઈને જોળવામાં કુદરત પણ સાનુકૂળ સંયોગે સાંગોપાંગ કાય જનાવવા પામે છે. માતાપિતા જ ચરકેલી પ્રકૃતિની વઢેલી જત હોય તો પછી બધા સંયોગો “ત્રણ સાંધતાં તેર તૂટે”, તેવા ઘાટમાં અકેકની આમડી તૂટે તેવી મહાન સ્થિતિને રળી લે છે. જોવા રજતરમાં પૂરેપૂરા કળતરની વેદના ખમતાં ખમતાં બધસુવા થઈને અંતે “લાઈ રામ બોલો.....લાઈ રામ” એ પંથે ખતેથી હોટ મૂકતાં ઝાળ જોવા જાય અને અવતાર પૂરા અને જેલ બલાસ, પણ ચા, પાણી, નાસ્તો, ગપાટા, સપાટા, ટોન, ટોળ, તેની જોટ ન જ હોય.

(૧૧) ત્યૂલ શરીરનું સંપૂર્ણપણું, નીરોગપણું, શુકની શુદ્ધતા ઉપર રહે છે. ત્યૂજશરીરની અપવિત્રતાવડે કર્મેન્દ્રિયોની અધમતા પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયની પવિત્રતામાં શોષિતની શુદ્ધતા અગત્યની છે. શુકની અશુદ્ધતાવડે હમ કયાદિ અસહ્ય રોગોયુક્ત શરીર નિવડે છે. શરીર ત્યાગ કર કરવાનો આવેશ ઉદ્ભવે છે. “દેહવાસના” અત્યંત જળવાનું રહે છે. મૃત્યુનો રૂપાન્તર ક્રમથી ભય રહે છે. અનેક પ્રકારના ગ્રાપટીપીયા આવશેમાં મથશુલ રહેવાનું જ ગમે છે. વિષયવાસનામાં કંજાળ બની જાય છે. આવા આવા અનેક પ્રકારના દોષવશાત્ ઘેરાયેલા જીવધી, ગર્ભમાં આમંત્રણ થવા પામનારા ‘જીવાત્મા’ પણ અનેક પ્રકારના કર્મેન્દ્રિયના દોષવાળા જ પધારવા પામે છે. શોષિતના દોષવડે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અયોગ્ય વલણ લેનારા નિવડે છે. આથી જ્ઞાનેન્દ્રિયના દોષયુક્ત જીવાત્મા પધારવા પામે છે. શોષિત શુદ્ધિમાં માતા

શુદ્ધ હોય તો જ 'દીકરીનું' શોષિત શુદ્ધ હોઈ શકે છે. શુકની શુદ્ધિમાં પિતાનું શુક શુદ્ધ હોય તો જ પુત્રનું શુક શુદ્ધ હોઈ શકે છે.

(૧૨) શુકની પવિત્રતા ઉપર જ સ્થૂળશરીરની દિવ્યતા, સુંદરપણું, જ્ઞાનેન્દ્રિયને તાબે રહેવાની અનુકૂળતાવડે ઉમંગી-પણું, પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મભાવનાયુક્ત વિશુદ્ધ પ્રેમપણું, અને અન્ય સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કુદરતના વિભૂષિતપણાનું આભાર-યુક્ત ગંભીર દૃષ્ટિપણું ઇત્યાદિ વલણો “રકત” શુદ્ધિ ઉપર જ આધાર રાખે છે. સદરહું વલણો અસકવા ન પામે, તેવા પ્રકારનાં અંકુશ માટેનું “જ્ઞાન” સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે. સંક્ષેપમાં બેઉ શરીરને પવિત્ર રાખવાથી જ “કારણ શરીર” મનુષ્યત્વને લાયક નીવડે છે. એવી લાયકાત મેળવ્યા પછી જ જીવાંશ શિવાંશને પામવા યોગ્ય નિવડે છે. તે યોગ્યતામાં “મૈથુનસૃષ્ટિ”કેન્દ્રસ્થાનરૂપે છે. આ સ્થાનેથી બ્રહ્મ યનારા જીવો મનુષ્યયોનિને લાયક ન રહેતાં પશુયોનિમાં આમન્ત્રણ થવા પામે છે. ત્યાં ખીલે જાંઘાઈને અનેક પ્રકારના અંકુશતળે જાંદગી પસાર કરે છે.

(૧૩) “જીવધર્મ” સૂક્ષ્મ છે. “પ્રકૃતિધર્મ” સ્થૂળ છે. સૂક્ષ્મમાં વિકાર નહિ, પણ સ્થૂળમાં વિકાર છે. સ્થૂળના વિકારવશાત્ પ્રકૃતિ વિકારને પામે છે. સૂક્ષ્મનો જે સ્થૂળ વિકાર, તે “જગત્” સંજ્ઞાને પામે છે. તેથી જગત્ “વિકૃતિમય” છે. વિકૃતિમાંથી સૂક્ષ્મને તારવી કાઢવાને લાયક યોનિ માનવ-શરીરમાં સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા જાળવવાને પુત્રીના માતૃપિતાને અને સ્થૂળ શરીરની પવિત્રતા જાળવવાને પુત્રના માતા-પિતાને સંપૂર્ણ રીતે સાવધાનતા સેવવાનું રહે છે. એવા પ્રકારની સ્થૂળની અને સૂક્ષ્મની પવિત્રતા જાળવવાને અર્થે જ

ધર્મશાસ્ત્રોમાં “વિધિનિષેધ” ફરમાનોનું અસ્તિત્વ છે. આ અસ્તિત્વને વધાવી લેવામાં ઉત્તરિ છે. “એમાં શું?” એમાં અવનતિ છે. “એમાં શું?” નું બીજા, પુત્રીનાં માતાપિતાનાં સૂક્ષ્મની અપવિત્રતા જ છે. જે બાળુએ માતાપિતાનું સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર જ હોય, તે જ બાળુ દીકરી પણ વલગુ લે તો સ્થૂળની અધમતા પ્રાપ્ત થયા છતાં તેમાં સુધારા થઈ શકે છે. તેને માટે “આયુર્વેદ” કમ છે. તથા સૂક્ષ્મશરીરની અધમતા સુધારવા માટે “ધર્મશાસ્ત્રનો કમ” છે. શુક રહિત રજ, વૃથા છે, તેમ જ રજ રહિત શુક વૃથા છે. તેવી જ રીતે “આયુર્વેદ રહિત” ધર્મશાસ્ત્રનું પાલન અને ધર્મશાસ્ત્ર રહિત આયુર્વેદનું પાલન વૃથા છે. આયુર્વેદનું પાલન બીજે નંબરે જરૂરીયાત તો છે. પરંતુ શુક દોષવાળું હોય તો પણ સૂક્ષ્મ શુદ્ધ હોય તો, સૂક્ષ્મને શુદ્ધ રાખવાને માટે સ્થૂળના પ્રત્યે થતા હુમલાઓને શાંતપણે ખસે છે. સૂક્ષ્મ અપવિત્ર હોય તો, સ્થૂળનો નાશ કરવાને તત્પર થતાં ધરીરનો ધાત કરી લે છે. પછી અપવિત્રતાની નપરંધરની ઘરેડમાં ચઢી જાય છે. “અજબ કોયડો.” સંલેપમાં એ કે કર્મે દ્રિયની જવાબદારી શુકપર છે. તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયની જવાબદારી “શોષિત” પર છે. આ બે પ્રકારની જવાબદારીની સ્પૂલ સંજ્ઞા “જગત્” છે. આ જગતમાં “ભગત્” થવાને માટે સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા કેન્દ્રસ્થાને છે. જગત્ અને ભગત્ના વિરોધ માટે મૂળ કારણ “ભગત્”ની સ્થૂળસૂક્ષ્મ શરીરની પવિત્રતા કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપેલી હોવાથી “વિભતિ તત્વ” હરતાં એક બીજાથી પ્રથમ નંબરે પ્રથમ થઈ જાય છે. ભગતને તકંવિતકં થતા જ નથી. જગતને તકંવિતકં વગર અસ્તિત્વ સુખકર નિવડતું નથી. તકંવિતકંમાં

ગતિ આપનાર સ્થૂળનો વિકાર . છે. શાંત્રિમાં ગતિ આપનાર “ સૂક્ષ્મની પવિત્રતા ” છે. સ્થૂળની પવિત્રતાને સર્વે નમે છે, પણ સૂક્ષ્મની પવિત્રતાને સર્વે, સૂક્ષ્મની પવિત્રતાવડે જ નમી શાંત પામે છે.

(૧૪) “માતાપિતા”એ રાજના સ્થાને છે. તે રાજાની કુલ સત્તાની “કર્મભૂમિ” દીકરી છે. માતાપિતા, કર્મભૂમિરૂપી રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કાયમ રહે, તેને વારતે તમામ પ્રકારની લાયકાત ધરાવનાર “પ્રતિનિધિ”ની શોધ કરીને નિમણુક-સ્થાપના કરે છે. આ “સ્થાપનામાં” ઉત્તમ દૃષ્ટિબિંદુ સર્વદા જાગૃત રહે, તેને માટે યોગ્ય વિધિપૂર્વક યોજનાઓ અનુલવીઓએ યોજેલી છે. -આ યોજનાઓના આધારે સૂક્ષ્મનું સંલગ્ન થયા બાદ, સૂક્ષ્મનું સ્થૂલાકારે, સ્થૂલમતિવાળાઓની સ્મૃતિમાં સજ્જડ પડી રહે, તેને માટે પ્રતિજ્ઞા આદિ વિવિધ પ્રકારની સત્ ક્રિયાઓ અનુક્રમે ઉત્તમ મુદ્દર્તમાં, ઉત્તમ સામગ્રીઓવડે, ઉત્તમ દ્વિભોની તથા, દેવોની આવાહનસમક્ષબધુ પ્રકરણ સમાપ્ત કરાય છે. છતાં એ સર્વેને તિલાંજલિ આપે, તેવા “પાપસં-સંસ્કારી પ્રતિનિધિ જ” સમય જતાં જો જણાય તો તેવા પ્રતિનિધિથી દીકરીના સ્થૂલ સંસર્ગને સર્વદાને માટે ત્યજવો જ જોઇએ. તેમાં જ માતાપિતાનું શ્રેય છે. દીકરીની પણ ઉન્નતિ છે. જમાઈની પણ તેમાં ઉન્નતિ જ છે. (જો જમાઈ સમજે તો) એવી રીતે જુદા પડેલા દીકરીના સૂક્ષ્મશરીરની ઉન્નતિ થાય તેવા માગે તેને યોજવાને માતાપિતા બંધાયેલાં છે. તેમાં આંટી એ છે કે-દીકરીના સ્થૂલશરીરની સોંપણુ વખતે, જે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવેલી છે, તેના નાશ કરનારાં તત્વ રજુ કરવાને માળાપને. હુકમ કેમ મળી શકે ? આનું નિરાકરણ એ કે, જે પ્રતિજ્ઞા

અમેલી છે, તે પ્રતિજ્ઞાને આગ્રાનુસાર પાળવાને જમાઈ અસા
વધાન નિવડે તો પ્રથમના સૂદમશરીરની એકપતાની રૂએ દીક
રીના સ્પૃહશરીરને તથા સૂદમશરીરને અપવિત્રતાના ખાડામ
ન હોમવાની ખાતર સ્પૃહસંસર્ગને અટકાવી, સૂદમશરીરન
ઉત્તતિની ધર્મભાવનાને કેળવવા કર્તાવ્યપરાયણ થવું જ એમજે
જેથી જીવાંશમાંથી આગળ પંથ કાપવાને દીકરી લાયક
કરી શકે.

(૧૫) એક આવૃત્તિમાં જમાઈ માતાપિતા યથ શકે છે.
પણ માતાપિતા જમાઈ યથ શકતાં નથી. વાસ્તે માતાપિતા
કેંદ્રસ્થાને છે. જમાઈ ગૌણ સ્થાને પ્રતિનિધિ છે. દીકરીની
કર્મભૂમિના કાર્યવાહી-વહીવટદાર તેઓ છે. કર્મભૂમિરૂપી દીકરીના
અસ્તિત્વના જવાબદાર માતાપિતા તથા જમાઈ ત્રણે કહે છે. પ્રથમ
નંબરે માતાપિતા, બીજા નંબરે જમાઈ જવાબદાર છે.
ત્રીજે નંબરે દિકરી સ્વતઃ જવાબદાર કહે છે. તેથી ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ અને લય એ પ્રમાણે રૂપાન્તર ક્રમમાં માતાપિતા
બ્રહ્મારૂપે, જમાઈ વિષ્ણુરૂપે, સ્વતઃ દીકરી રૂદ્રરૂપે તત્ત્વયુક્ત થાય
છે. કન્યાના અર્થાત્ દીકરીના અંગે જ તે વંશનો સંહારક સંભવે છે.
“ઉત્પન્ન, પોષણ તથા સંહારક” આ ત્રિપુટીવડે જ જગત્સુ
અસ્તિત્વ છે. “ઉત્પાદક તત્ત્વ” પ્રથમ નંબરે, “પોષક તત્ત્વ”
બીજા નંબરે તથા “સંહારક તત્ત્વ” ત્રીજા નંબરે હોઈને “બીજા
અને ત્રીજાને” સ્વભાવથી જ સુવ્યવસ્થામાં રાખવાને જે
જવાબદારી છે, તે “ઉત્પાદક તત્ત્વ”ના અંગે જ રહે છે.
“સંહારક” સ્થિતિમાં યોજનાર “જમાઈ” છે. પોષક સ્થિતિમાં
યોજનાર “માતાપિતા” છે. પોષક સ્થિતિને પોષક જ ચાલુ
પથે આગળ વૃદ્ધિમાં-વિકાસમાં લઇ જનાર પણ “જમાઈ”

છે. તેમ “સંહારક” ક્રમમાં આગળ પાછળ, “આહુ પંથે જ, ન” પતન માર્ગે લઈ જનાર પણ “જમાઈ જ” છે. “આહુ પંથમાંથી” “ઋક્ષિત માર્ગે” લઈ જવામાં કારણભૂત નિવડનાર, દીકરીના માતાપિતાના સૂક્ષ્મ શરીરનાં “અસાવધાન કાર્યક્રમ જ” જવાબદાર નિવડે છે. તેથી “જમાઈ” કરતાં વધારે જવાબદારી દીકરીના માતાપિતાને શિરે જ છે. બીજા નંબરે જ જમાઈ જવાબદાર રહે છે.

(૧૬) સ્પૂલશરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર; આ ત્રણે શરીરવડે મનુષ્યસંજ્ઞા છે. સ્પૂલશરીરનું બંધારણ શુક્રથી, સૂક્ષ્મશરીરનું બંધારણ શોષિતથી તથા શુક્રશોષિત ઉભયના મિશ્રણથી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિ, સ્વભાવ, આચાર, વિચાર તથા સંસ્કાર ઉદ્ભવે છે. મૂળમાં જ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ છે, છતાં તે ભિન્નતાને યોજનાર “પ્રાણાત્મક તત્વ” છે. એ મહાન “યોજના” પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપમાં જ હોય છે. “યોગ અને આયુર્વેદ” સ્વરૂપે છે. “શુક્ર” અન્નમય કોશ છે. શોષિત મનોમય, વિજ્ઞાનમય તથા આનંદમય કોશ છે. આ ત્રણેને “અન્નમય કોશ” સાથે “યોજનાર” પ્રાણમય કોશ છે. તેથી જ ગર્ભાધાન સમયે પ્રાણાત્મક તત્વનો વિચાર, યોગ માર્ગનો સાર લક્ષ આપવા માટે છે. એટલે સૂર્યપ્રધાનગતિમાં પુત્ર અને ચંદ્રપ્રધાનગતિમાં પુત્રીનું વિધાન છે. સૂર્યપ્રધાન તત્વાંશ શુક્ર છે તથા ચંદ્રપ્રધાન ત્વાંશ શોષિત છે. સ્પૂળશરીરની શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા શુક્રની ઉપર અને સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા શોષિતના ઉપર રહે છે. સૂક્ષ્મશરીર શુદ્ધ હોય તો પણ સ્પૂલશરીર અશુદ્ધ હોઈ શકે છે. સ્પૂલશરીર શુદ્ધ હોય તો પણ સૂક્ષ્મ-

શરીર અશુદ્ધ હોઈ શકે છે. કારણ બેઉની ભિન્નભિન્ન વસ્તુથી ઉત્પન્ન છે. આ વસ્તુ ભિન્નભિન્ન સંયોગોથી ભિન્નભિન્ન ધર્મયુક્ત છે. કર્મેન્દ્રિય તથા જ્ઞાનેન્દ્રિય આ બેઉ સાધન ઉપર શુદ્ધ અને શોષિતનો અંકુશ બલવત્તર છે. આ બળાબળની કક્ષાને અંગે શુદ્ધા શુદ્ધની કક્ષા બંધાય છે. આ કક્ષાના સુવ્યવસ્થિતપણાને બળ વન્નાર યોગધર્મ-આયુર્વેદ છે.

(૧૭) સ્પૂલશરીરમાંથી સૂક્ષ્મશરીર પૃથક્ પડતાં, સ્પૂલ-શરીર અપવિત્ર ઠરે છે. છતાં સ્પૂલશરીર સાથે સંબંધ ધરાવનારે, સૂક્ષ્મશરીર પ્રત્યેની શુદ્ધ બાવનાને અંગે પોતે સ્નાનથી શુદ્ધ થવું. આથી જ સ્પૂલશરીરના સંસ્કારમાં બળાય છે. બીજું-કર્મભૂમિ ગણાતા સ્પૂલશરીરના ભોગવટમાં, પ્રાપ્ત-ચત્તારા વિવિધ પ્રસંગોના હુમલાઓને જો “સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર-વિ-શુદ્ધ હોય તો” વિબ્હળ ન થતાં, શુદ્ધતાને જ સુહૃદપણે વૃજળી રહીને ખમી લે છે. ભોગ ભૂમિમાં અનેક પ્રકારના હુમલા-ઓનું મૂળ કારણ:-“શુદ્ધની અપવિત્રતા” છે. અર્થાત્ સ્પૂલ-શરીર અપવિત્ર છતાં, સૂક્ષ્મ આવી રીતે પવિત્ર હોઈ શકે જ છે. તેથી સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર હોય તો સ્પૂલશરીર પણ પવિત્ર હોય, એવો નિયમ છે જ નહિ. સ્પૂલશરીર પવિત્ર અને સૂક્ષ્મશરીર પણ પવિત્ર, એ “કક્ષા” તો માનવાંશમાંથી મળવી અતિ દુર્લભ વાત છે. બેઉ શરીરની પવિત્રતા સિદ્ધ કરવાને અર્થે જ “મનુષ્યયોનિ” છે. તેના કેમોનું જે વિધાન, તે જ “ધર્મશાસ્ત્ર” છે. તે ધર્મોશાનુસાર સુહૃદપણે, અનેક જન્મોમાં મસાર થતાં થતાં, “સ્વસ્વરૂપની ઈર્શન કક્ષા” તે જ ઉચ્ચ શરીરની પવિત્રતાનું કેન્દ્રસ્થાન છે. “જિંબપ્રતિજિંબ” કક્ષાની બલિહારી આ જગોએ છે. કેહવાસના, લોકવાસના આદિ અનેક

પ્રકારની “એષણાઓ” વડે, સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર, ઉભય વચ્ચેની સાંકેળ નાખુદ થતી નથી. પણ નાખુદ કરવાને વાસ્તે લાયકાત યોગિ મનુષ્યકોટીની જ છે. “મનુષ્યકોટી”માં સ્થાપના થવા વડે જ સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધતા જાળવી શકાય છે. તેના અંગે છવાંશ કક્ષામાંથી શિવાંશ તત્વયુક્ત કક્ષાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સ્થૂલશરીરની પ્રકૃતિઓને સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિઓ સાથે યોજનાર ધર્મશાસ્ત્ર છે. આ શરીર ઉભય વચ્ચે અથડા અથડીમાં પતન કરાવનાર “સગવડીયા રૂચિ” છે. ચાલુ જમાનો સગવડીયા રૂચિ અને ધર્મશાસ્ત્રાજ્ઞા, એ ઉભય વચ્ચેનું “પતન ક્ષેત્ર” છે. આ “પતન ક્ષેત્ર પ્રકૃતિથી” સગવડીયા રૂચિવડે, ધર્મશાસ્ત્રાજ્ઞાનું છેદન કરવા મથવાથી છેદાતું નથી એ સિદ્ધાન્ત છે.

• (૧૮) સ્થૂલ શરીર અને સૂક્ષ્મશરીર ઉભયને સંબંધ કરાવનાર “આકાશતત્વ” છે. “આકાશતત્વ રહિત સૂક્ષ્મશરીર” સ્થૂલના સંસ્કારોને સુવ્યવસ્થાથી ચઢણ કરી શકતા નથી. સ્થૂલશરીરના જે જે સંસ્કારો ઉદ્ભવે છે, તે તે મૂળમાં ખીજ-કરૂંપે સૂક્ષ્મશરીરમાં રહેલા જ હોય છે. સ્થૂલશરીર નાશ થઈ જાય તો પણ કરી ગયેલા કર્મોના સંસ્કારોનો જથ્થો “આકાશ તત્વ”માં સુવ્યવસ્થાપૂર્વક સંગ્રહાયેલો જ હોય છે. જ્યારે સૂક્ષ્મશરીર કર્મસંયોગવશાત્ યોગ્ય જગો પ્રાપ્ત થયો ત્યાં “સંગ્રહસ્થાન”માંથી અનુક્રમે જ લોગવટની હારમાં યોજાઈ જાય છે. “સ્વતઃજ સંગ્રહ કરવું” અને પુનઃ સોંપવું” એનું નામ જ કુદરતી કાયદો કહેવાય છે. તે કાયદો અવિચ્છિન્નપણે આજાદ કમર્માં સર્વથા જાગૃત જ છે. સ્થૂલ શરીરના સંસ્કારોને સ્વતઃ જાહેરજાર ચઢણ કરવાને, સ્થૂલ શરીરના ખીજરૂંપે રહેલા સૂક્ષ્મશરીરને તાકાદ નથી જ. જો કે “આપવાને” તાકાદ છે.

પણ “લેવાને” અશકત છે. કારણ સૂક્ષ્મશરીર “મર્યાદા મુક્ત તત્વ” છે. સ્પૂલશરીરના વિકારો અનંત છે, તેથી કરીને તે શ્રદ્ધા કરવાને સૂક્ષ્મશરીર નાલાયક કરે છે. સ્પૂલશરીરના વિકારોને કાળુમાં લેવાને અર્થે જ “આહારક્રમ”માં અંકુશ છે. સ્પૂલશરીરવાળા મનુષ્યો આ “અંકુશ” તળે રહે, તે જ માણસાઇની કક્ષામાં રહી શકે છે. આહાર ક્રમમાં બહેકી ગયેલા અંકુશ રહિત મનુષ્યોની અંકુશમાં સ્થાપના થવાને અર્થે જ “પશુયોનિ” છે. ત્યાં લોહાની સાંકળે બંધાયેને આહાર સેવનમાં યોગ્ય બને છે. તે પણ કુદરતી કાયદો જ છે.

(૧૯) “સૂક્ષ્મશરીર”ને સુવ્યવસ્થિત રાખવાને વાસ્તે જ ધર્મવ્યવસ્થા-વૈદિક કર્મની યોજના છે. સ્પૂલશરીરથી સૂક્ષ્મશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય મનુષ્યના હાથમાં છે. પણ સૂક્ષ્મશરીરથી સ્પૂલશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય મનુષ્યના હાથમાં સામાન્ય રીતે તે નથી જ, પણ સ્પૂલશરીરને છાંદેકવા ન હો, તેવા વિધાન કરેલા ક્રમોથી, સુવ્યવસ્થિત થયે જીંદગી પસાર કરનારને, સ્પૂલશરીરથી સૂક્ષ્મશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય સુગમતાથી ધારેલા વળતે જ બર આવી શકે છે. એવા ક્રમને જ મનુષ્યકોટીમાં સર્વોત્કૃષ્ટ રૂપાન્તર-મૃત્યુ ગણાય છે. અન્યપ્રકારે સ્પૂલથી સૂક્ષ્મ રીતે, સૂક્ષ્મશરીર નવદ્વારે બંધ, તે ઉત્તરોત્તર “અધમકક્ષા”ના ક્રમ ગણાયા છે. “અધમકક્ષા”ના ક્રમથી, સૂક્ષ્મશરીર, સ્પૂલશરીરને ન તળે, તેટલા વાસ્તે જેટલું શરીરને “ધર્મભાવના મુક્ત” આચાર વિચાર તથા આહાર વિહારને સેવન કરવા લાયક યોનિ મનુષ્યની જ છે. મનુષ્યયોનિ હોવા છતાં આ મુદ્દો જે મનુષ્ય ન સમજે, તે મનુષ્ય છતાંય જ છે. “પશુજીવન” ગાળનારા પણ ધર્મના અવલંબી પામર

કેટીના અસાવધાન હોય છે. એવા અસાવધાન હોયો જ પ્રકૃતિના ગુલામ બનીને જેમ નચાવે, તેમ નાચીકુદીને આશુધનો અંત લાવે છે.

(૨૦) જ્યાં બુદ્ધિ બળ જણાય છે ત્યાં હૃદયબળ નબળું હોઈને “ધર્મભાવના” તદ્દન શિથિલ જણાય છે. સાક્ષરોના સૂક્ષ્મદેહ અપવિત્ર ધોરણુ રહિત સ્વચ્છંદી જ અનુભવાય છે તથા “અનાચારમાં” ખરડાતા જ જાય છે. વિદ્યાનું ફળ સૂક્ષ્મ-શરીરની પવિત્રતાને સિદ્ધ કરવાને અર્થે વિનય, શાંતિ, તથા ગંભીરતાને બદલે પ્રાથમિક શાળામાંથી તે ઠેક છેવટની પદવી સંપાદન કરનાર વિદ્યાર્થીઓનું વર્તન બારીકાઈથી જોઈશું તો ઘણું અંશે વિપરીત જ નિવડેલ હોય છે. જેમજેમ કેળવણી લેતા જાય છે, તેમ તેમ મગજમાં પવન જ વધતો જાય છે. જરૂરી-આતોની બાબતમાં પળે પળે બહેકતા જ જાય છે પરિણામે બેઉ શરીરોની અપવિત્રતા જ સિદ્ધ કરવામાં ચાલુ કેળવણી કામ સારું છે. અવનતિનો આ ક્રમ છે. અસંસ્કારી મનુષ્યોને તે ક્રમ હિતકર ભાસે છે. અનેક પ્રકારની ધમાલ કરી મૂકવામાં તે સ્વકર્તવ્ય ધારી લે છે. “પવિત્રતા” બે પ્રકારની છે. સ્થૂલશરીરની શુદ્ધિ તે બહારની શુદ્ધિ છે સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધિ તે અંતર શુદ્ધિ છે. આંતર શુદ્ધિ અર્થે જ વૈદિક ક્રમોનું વિધાન છે. સન્નતીય વિન્નતીય અને વિવેકનું સ્થાન આ જગોએ જ છે. વૈદિક ક્રમોનું રહસ્ય, “વર્ણસંકરતા” સૂક્ષ્મશરીરને પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ ન આવે, એ લક્ષ્ય ઉપર છે. વર્ણસંકરતાયુક્ત રક્તના વેગને સદરહુ રહસ્ય ન સમજાય, તેથી વિવિધ રંગે ચઢે તો તે ક્રમથી અન્યને હાનિ છે જ નહિ. રક્તદોષવશાત્ તથા વીર્યદોષવશાત્ સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્રતા થાય છે તથા તે વડે બુદ્ધિને બ્રમ થવાને

પ્રસંગ મળે છે. એવી બ્રમણાવાળાઓના આચાર વિચાર અધમ પ્રકારના જ હોઈને તે અધમતાના જવાબદાર પણ થોડે જ નિવડે છે. સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતાને બળવવાને અર્થે જ પૂજન, અર્ચન, ભોજન, સંભોગ અને જપ આ પાંચે ક્રિયાઓ કરતી વખતે અન્ય સંસ્કારોનાં રસ્તેઓ પોતાનામાં મિશ્રિત ન થવાને કાળે જ એકાંત તથા અસ્પર્શનું, આદરણીયરૂપે અનુભવીઓએ વિધાન કરેલ છે, જેથી કરીને “અવનતિ” અટકે જ. સ્પૃશ્ય શરીરના વિકારને બહેકવા દેવાથી જ “ઉત્પત્તિ”નો ક્રમ અટકે છે.

(૨૧) વિષયરૂપ હાડકાને મલિનરૂપી “શ્વાન” અંતઃકરણરૂપ દાદમાં ભોગરૂપે આવે છે અને ચિત્તની સ્થિરતારૂપ રૂધિરના આનંદમાં મગ્ન માને છે. પછી અંતઃકરણરૂપ દાદ હુબેટ વાસનાના સંચયરૂપ સોબધી નિપિદ્ધ કર્મના ફળરૂપ ઘોર અજ્ઞાનની ફરવારૂપ પીડાથી પીડાય છે. છતાં વિષયની મમતા છૂટતી નથી. તેનું કારણ સ્પૃશ્યશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર ઉભયની અપવિત્રતા જ છે.

(૨૨) દીકરીના સૂક્ષ્મશરીર સાથે જમાઈ થનારના સૂક્ષ્મશરીરનો સંબંધ છે જ નહિ. તેમ જ એક બીજાના જવાબદાર પણ નથી જ. પરંતુ દીકરીના તથા જમાઈના માતાપિતા, એ આરે વ્યક્તિના સૂક્ષ્મશરીરની “આપ લે”ની સંમતિ જે ક્ષણથી થાય છે, તે ક્ષણથી દીકરીજમાઈના સંબંધનું સ્પૃહાકાર ઉત્પન્ન થાય છે-તે આકારને આકાશતત્ત્વદ્વારા ઉભય વ્યક્તિના સૂક્ષ્મને અસર થાય છે. આ પ્રકારે “માનસિક ક્રિયા” છ એ વ્યક્તિમાં થયા પછી વૈદિક વિધિમાં, “માનસિક ક્રિયા”ને સ્પૃહાકારે યોગ્ય છે. તે “યોજના” પુનઃ આકાશતત્ત્વદ્વારા દીકરીજમા-

ઈના સૂક્ષ્મશરીરને અસર કરવા માંડે છે. આ પ્રમાણે જ જોઈની માનસિક ક્રિયા તથા વૈદિકવિધિ એકત્ર થઈને આકાશતત્ત્વદ્વારા સૂક્ષ્મશરીરને જઈ લગ્યા પછી તેવા પ્રકારનું જે બંધારણ ખડું થયું છે, તેમાં “પુનર્વિવાહ” થઈ શકતા જ નથી. થાય તો વર્ણમંડલરતા જ સિદ્ધ થાય છે. સ્થૂલશરીર તથા સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્ર દોટીના મંદમતિવાળાઓને આ બાબતની સમજણ નહિ, ખ્યાલ નહિ આવે, તો તે સ્વાભાવિક જ છે. આટલું છતાં સ્થૂલ પ્રતિજ્ઞાનો નાશ કરવાને સૂક્ષ્મશરીરના હક્કદારને સ્વતંત્ર સત્તા છે. જમાઈ થનારે “સ્થૂલ પ્રતિજ્ઞા”ને અવલંબીને જ જ્યાં સુધી દીકરીની સંભાળ રાખે ત્યાં સુધી જ જમાઈનો સંસર્ગ દીકરીને શુભસંસ્કારયુક્ત સહાયક નિવડવા પામે છે. તેથી જમાઈની પ્રવૃત્તિ દીકરી પ્રત્યે કર્મબંધનયુક્ત આચાર વિચારવાળી છે કે શુભને રળાવનારે ક્રમ છે, તેની દેખરેખ રાખવાને દીકરીનાં માળાપ બંધાયલાં જ છે. તેમાં દીકરીના માળાપથી અજ્ઞાનવશાત્ અસાવધાનતા સેવાય તો કર્મબંધનમાં જ ખરડાતા તેમના પોતપોતાના સૂક્ષ્મશરીરના સંસ્કારોને સ્વતઃ અપવિત્ર જ કરાવી લે છે. તેના પ્રતાપે અનેક પ્રકારની રંજમાં કેડવા અનુભવો આપવાનો દીકરીના માળાપોને વારો આવે જ છે. માટે એવા દુષ્ટવાસનાઓના પંજમાંથી મુક્ત રહેવાને ખાતર જ લક્ષ રાખીને યોગ્ય જમાઈ જોળવાની જવાબદારી દીકરીના માતાપિતાને શિરે જ ધર્મશાસ્ત્રના ફરમાન પ્રમાણે સર્વથા રહે છે.

(૨૩) પૃથ્વિમહાભૂતોઃ—આકાશ (શબ્દ), વાયુ (સ્પર્શ), તેજ (રૂપ), પાણી (રસ), પૃથ્વી (ગંધ), અનુક્રમે આ પાંચે એકેકનો સ્થૂલાકાર જ છે. સર્વથી સૂક્ષ્માકાર “આકાશ” છે. તેથી કરીને સ્થૂલશરીરના સંસ્કારોને સંગ્રહ કરીને ક્રમાત્

સૂક્ષ્મશરીરને લેખવનાર “આકાશતત્વ” છે. આકાશતત્વમાં બળ સંગ્રહ કરવા લાયક જે તત્વ રહેલાં છે, તે તત્વ વ્યક્તિગત સૂક્ષ્મશરીરમાં હોતાં નથી. વાસ્તે વ્યક્તિગત સૂક્ષ્મશરીરના પણ નેતા “આકાશતત્વ” છે. આકાશતત્વના સુવ્યવસ્થાવાળા ક્રમે કરીને જ “જગત” નિયન્ત્રિત ધોરણે અસ્ખલિતપણે પસાર થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રાના અર્થાત્સ્મૃતિ તથા શ્રુતિઓ સાથે સૂક્ષ્મશરીરનો સંબંધ જોડનાર વાયુતત્વ છે. અન્ય વર્ણોને ધર્મશાસ્ત્રાનાની સાથે સંબંધ જોડનાર દિગ્ધે છે. દિગ્ધે “વાયુ તત્વાંશ શુદ્ધિ પ્રધાન યોનિવાળા હોવાથી “વૈદિક કર્મ” કેન્દ્રક્ષેત્ર” છે. “પ્રાણાત્મક તત્વની શુદ્ધિ” હોય તો જ દિગ્ધે વૈદિક કર્મોધિકારી બને છે. વૈદિક કર્મોપધાયીન જ દિગ્ધે પ્રાપ્ત છે. શુભકર્મથી દિગ્ધે પ્રાપ્ત થતું જ નથી, શુભ કર્મશુકલ થઈ પણ હોઈ શકે છે. શુભ કર્મરહિત સન્નતિ વર્ગમાં જે થઈ હોય, તેવા વર્ગ કરતાં “શુભકર્મ શુકલ” થઈ શકે જ છે. પણ “શુભ કર્મશુકલ” થઈ જન્મ કરતાં વૈદિક સંસ્કાર પામેલાઓ, કેવળ વિભતિ તત્વવાળા હોવાથી તેઓ “સંસર્ગ” માટે અયોગ્ય જ ઠરે છે. “જેને શીંગડાં હોય તે ગાય જાણવી,” પરંતુ તે કહેવું ખોટું છે. કેમકે “શીંગડાં” જેમ ગાયને છે, તેમ અન્ય પશુને પણ હોય છે. માટે શીંગડાનો ધર્મ-ચિન્હ સાધારણ હોવાથી, ગાયને જણાવનારું હોઈ શકે નહિ. એટલે જેને જેને શીંગડાં હોય, તે ગાય કહેવાય નહિ જ. તેમ જ “શુભકર્મ” સર્વ વર્ણને સાધારણ ધર્મ હોવાથી, પ્રાણશુભને અસાધારણ લક્ષણ તેને બીજું પૃથક્ જણાવનારું ચિન્હ હોઈ શકે નહિ. તેટલા માટે “વિદુરવૈદિક”માં શુભ કર્મ સંપત્તિ ઐક્ય હોવા છતાં તેને પ્રાણશુભ ગણવામાં આવ્યા નથી. માટે “પ્રાણશુભ” શુભકર્મથી માનવામાં આવ્યા નથી. જન્મથી માનવાનું મુખ્ય

કારણ વૈદિકધર્મ કર્મોત્થાનથી સૂક્ષ્મશરીર શુદ્ધ થયેલું હોવાથી જ “બ્રાહ્મણ્યેનિ” પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રોણાચાર્ય, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, એ ત્રણે બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિય ગુણવાળા હોવા છતાં અને યુદ્ધમાં ઉત્તમ પરાક્રમ કરનારા હોવા છતાં તેમને ક્ષત્રિય માનવામાં આવ્યા નથી. પુત્રવધના ક્રોધથી, અન્યુન પ્રતિજ્ઞાવશ થઈ અશ્વત્થામાને હણવા તૈયાર થયા ત્યારે નેતાએ કહ્યું કે, “બ્રાહ્મણ છે” માટે વધ કરવાને યોગ્ય નથી.

(૨૪) “સ્થૂળશરીર” દુર્બલ હોય, સ્થૂળશરીરથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી ન હોય છતાં, “સૂક્ષ્મશરીર” વડે મલિન કાર્યો કરવામાં તે બહુ જ બળયુક્ત રહે છે. “સૂક્ષ્મશરીર” મલિન સંસ્કારવશાત્ અસત્ વ્યાપારમાં તીવ્ર વેગવાળું હોય, છતાં તેથી “વેગવાળી કક્ષા”ને વશ થવાથી સ્થૂળશરીરની નિર્માલ્યતાને લીધે અશક્ત પણ હોઈ શકે છે. “સ્થૂળશરીર” બળવાન હોય છતાં સૂક્ષ્મશરીર દુર્બલતાવાળું પણ રહે છે. તેવા મનુષ્યો જ તમેત્તેગુણ પ્રધાનતત્ત્વવાળા હોઈને ક્રોધી નિપડે છે. સ્થૂળશરીર તથા સૂક્ષ્મશરીર ઉભય શુભ સંસ્કારયુક્ત હોય છે તો ક્ષમાશ્રુત સ્થિર તથા આત્મનિષ્ઠાયુક્ત ગંભીર તત્ત્વયુક્ત રહે છે. એવા પ્રકારની જે કક્ષા છે, તેમાં સ્થિર પામેલી વ્યક્તિથી જ ધર્મશાસ્ત્રોનાં રહસ્યોને મૂળ નાયકના મુદ્દા પ્રમાણે સમજવાને શક્તિવાન થવાય છે. સ્થૂળશરીરનું વર્ણસંકરત્વ અને સૂક્ષ્મશરીરના પણ વર્ણસંકરત્વને અંગે ગમે તેવા સુંદર જણાતા વિચારો પણ વસ્તુતઃ હિતકર થઈને શુભ સંસ્કારને રણમાર્ગ કે પોષનારા થઈ શકતા જ નથી. આસુરી સંપત્તિની “પોષક કક્ષા જ” સ્થૂળશરીરના બહેકવાપણાનું સ્વરૂપ છે. “સ્થૂળશરીરના વેગો” જ્યારે સૂક્ષ્મશરીરના કાળૂમાં રહેવા ન પામે ત્યારે જ આસુરી સંપત્તિઓનું સામ્રાજ્ય જામવા પામે

છે. “પતન કમ” આતું જ નામ છે. અવનતિ-અપોગતિ-
પથુ જીવન-પામર વર્ગાતું સ્વરૂપ આ છે. દેવી સંપત્તિની
ચોષક કક્ષા, તે જ સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતાતું સ્વરૂપ છે. એવા
પવિત્ર સ્વરૂપના સંસ્કારયુક્ત બળવડે જ ધર્મના પરિપાલનની
વૃત્તિ ઉદ્ભવે છેતથા આચાર વિચાર આહાર તથા વિહાર સર્વેમાં
સુદૃઢપણે સુવ્યવસ્થા યુક્ત રહેવાને અનેક પ્રકારે સુયોગ મળી
રહે છે. એવા મનુષ્યોથી જ ધર્મનાં રહસ્યો જાણી સમજ-
વામાં વિક્ષેપ થતો નથી. તે નિઃશંકત્વરૂપે બને છે. તે સ્થિર વ્યવ-
સ્થાયુક્ત જીવન ગાળે છે. ઉત્તતિક્રમ આતું નામ છે. વિકાસ-
વૃદ્ધિ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ માર્ગતું સ્વરૂપ આ છે.

(૨૫) “સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિ” વિકારને પામતાં રાગ-
અસ્ત બને છે અને “સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિ” વિકારને પામતાં
અપવિત્ર બને છે. ઉભય શરીરના વિકારવડે “કારણ શરીર”
હુવોસના યુક્ત જ બને છે, જેથી પુનર્જન્મ વણસી જવા
પામે છે. પુનર્જન્મ વણસી જવા પામે નહિ અને રૂપજ,
સૂક્ષ્મ, અને કારણ શરીરો પવિત્ર જ રહેવા પામે, જીવભાવના
શિથિલ થવા પામે, એ દૃષ્ટિગિંદુવડે વૈદિકક્રમોની રચના છે.
તે “રચના” મુજબ જે મનુષ્ય પોતાની જાંઠળીને રચતો જાય,
તે જ મનુષ્ય “વૈદિક સંસ્કારનાં રહસ્યો” સમજવાને લાયક
નિવડે છે. મનુષ્યજન્મ આ જગોએ જ સાર્થક નિવડે છે.
એવા પ્રકારની સાર્થકતા જે માર્ગમાં સુવ્યવસ્થિતપણે નિર્માણ
છે, તેનું જ નામ “સનાતન ધર્મ” છે. વૈદિક સંસ્કાર રહિત
સૂક્ષ્મશરીર કોઈ કાળે પણ પવિત્ર ઠરતું જ નથી.

કૃતરથ શ્રી.

(અંકલેખર)

આ પ્રમાણે હોવાથી આર્યમહિલાઓને લગ્નમાં વરવધૂ
અથવા વૈદિક કેવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાય છે, તે સંબંધી
પાંડુકે દિક્ દર્શન કરાવશું જેથી તેમના સંસ્કાર સારા પડ-
વાથી ભવિષ્યની જીવંતી સારા લક્ષણવાળી થાય.

“લગ્નનું વેદોક્ત વંધારણ.”

પાણ્ડુ અહણુ યતા પહેલાં પ્રથમ વાકુદાન કરવામાં
આવે છે. કન્યાનો પિતા તથા વરના પિતાની વચ્ચે જે પ્રતિ-
જ્ઞાઓ થાય છે, તે પ્રથમ જણાવીશું.

(૧) વાકુદાન

કન્યાપિતા:—

અવ્યંગે પતિતે ક્લીષે દશદોષધિર્વાઙ્મિતે

• મમ કન્યાં પ્રદાસ્યામિ દેવાગ્નિશુરસનિર્ધૌ ॥

અર્થ:—શરીરને વિશે ઠોઈ પણ પ્રકારની ખોટખાંપણ
જિનાની, આપના દોષથી રહિત તથા વંધ્યત્વના દોષથી રહિત
આ મારી કન્યા, દેવ, અગ્નિ તથા શુરને સમક્ષ રાખી આપના
પુત્રને આપીશ.

વરપિતા:—

વાચા વક્તા ત્વયા કન્યા પુત્રાર્યે સ્વીકૃતા મયા ।

• ઘરાવલોકનવિધૌ નિશ્ચિત ત્વં સુર્ક્ષી ભવ ॥ •

અર્થ:—વરનો પિતા કન્યાના પિતાને કહે છે કે, તમે
વાણીથી આપની કન્યાને આપવા તૈયાર થયા છો, તે કન્યા હું

મુંઢરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ.

મારા પુત્રને અર્થે કબૂલ કરું છું. તમો મારા પુત્રની અર્થાત્ વરની બારીકીથી તપાસ કરો તથા તે રીતે કરી આપ પછી નિશ્ચિંત થાઓ.

કન્યા પિતા:—

વાચા દત્તા મયા કન્યા પુત્રાર્થે સ્વીકૃતા ત્વયા ।
કન્યાવલોકનવિધો નિશ્ચિત ત્વં સુખી મય ॥

અર્થ:—વાણીવડે આ મારી કન્યા આપના પુત્રને હું આપી ચૂક્યો છું. તમોએ તમારા પુત્રને અર્થે આ કન્યાને સ્વીકાર કયો છે. આપને કન્યાના સંબંધમાં તેના લક્ષણ સંબંધી જે કાંઈ નિરીક્ષણ કરવું હોય, તે કરી લઈ આપ નિશ્ચિંતપણાથી સુખી રહો.

વર પિતા:—

મયા કન્યાવલોકિતા દશદોષવિવર્જિતા ।
તદાહં વરયિष્યામિ વૈવામિગૃહસંનિધૌ ॥

અર્થ:— મેં કન્યાનું સારીતરીએ વલોકન કર્યું, આપની કન્યા દશ પ્રકારના દોષથી રહિત છે. હવે, અગ્નિ તથા ગુરૂને સંનિધિમાં રાખી, હું આપની કન્યા મારા પુત્રની સાથે વરાવીશ.

આ રીતે વાહુ દાન થવા પછી તથા પાણિયદહણ થવા પહેલાં વરનામાં પાંચ પ્રકારના દોષ જણાય તો કન્યાના પિતાએ ખીબ વરની સાથે લગ્ન કરવાં, આ જ હેતુને લઈ પારાશરસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે,

ત્વે મૃતે પ્રમજિતે ક્લીબે ચ પતિતે પતૌ ।
પચ સ્થાપત્સુ નારીણા પતિરન્યો વિધિયતે ॥

અર્થ:—નર ને બોવાઈ ગયો હોય, મરણ પામ્યો હોય, કાધુ થઈ ગયો હોય, કોઈ રોગથી નપુંસકતા, આવી ગઈ હોય મથવા કોઈ કારણથી અત્યંત પાપી બની ગયો હોય તો આ પાંચ આપત્તિમાં વાગ્દાન થઈ ગયું હોય, છતાં કન્યાએ પતિનો ત્યાગ કરવો. પણ પાણિગ્રહણ થઈ ગયા પછી નહિ.

(૨) અતિથિપૂજન.

ત્યાર બાદ વિષ્ણુરૂપી બે દર્બના કટકા લઈ કન્યાનો પિતા વરરાજાનું પૂજન કરવા જાય છે. પ્રથમ તે બે વિષ્ણુના કટકા વરરાજાના હાથમાં આપે છે. વરરાજા તે બેઉને ગ્રહણ કરી તેમાંનો એક કટકો નીચેનો મંત્ર બોલી પોતાના આસન તળે મૂકે છે:—

વર:—

‘ યા ઓષધીઃ સોમરાણીઃ ઘહ્ની શતવિચક્ષણાઃ ।

તામમહ્યમસ્મિન્નાસનેઽહિદ્રાઃ શર્મં યચ્છત ॥

અર્થ:—આ ઓષધિઓનો પતિ ચંદ્રમા છે. તેઓ અનેક પ્રકારની છે. તેઓ પ્રજાને જીવાડવામાં નિપુણ છે. તેઓ હમેશા પૃથ્વીપર થનારી છે. આ ઓષધિનાપર બેઠેલા મને તે ઓષધિઓ સુખ આપો.

ત્યાર બાદ બીજો વિષ્ણુ લઈ વરનીચે પ્રમાણે બોલે છે:—

વર:—

યા ઓષધીઃ સોમરાણીઃ વિષ્ટિતાઃ પૃથિવીમનુ ।

તા મહ્યમસ્મિન્વાદયોરહિદ્રાઃ શર્મં યચ્છત ॥

અર્થ:—આ ઓષધિનો ચંદ્ર રાજા છે. તેઓ અનેક પ્રકારવાળી છે. પૃથ્વીપર તેઓ ઉગવાવાળી છે. આ ઓષધિ,

કે જે મારા પગલમે હું મૂકું છું, તે મને નિરંતર મુખ આપે.

આ થઈ રહ્યા પછી વરરાજાને પગ ધોવા માટે જળ આપે છે. આ પાદપાત્ર કન્યાનો પિતા વરરાજાના હાથમાં આપે છે. વરરાજા તે પાદપાત્રને પોતાના હાથમાં લે છે. તેને ઉઘાડે છે તથા તેમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જૂએ છે.

આ પ્રતિબિંબ જોતી વખતે તે નીચેનો મંત્ર બોલે છે:-

વર:-

યતો દેવી પ્રતિપદ્યામ્યાવસ્તતો મારાચિરર્ગચ્છતુ ॥

અર્થ:-આ વૃદ્ધિરૂપી જળની ઉત્પત્તિ સૂર્ય ભગવાનમાંથી છે. તે દાનાદિક ગુણવાળી છે. હું, કે સૂર્યભગવાન! આપને સારી રીતે જોઉં છું. આ આદિત્યમાંથી મને સમૃદ્ધિપ્રાપ્તિ થાઓ.

આ જળ ત્યારબાદ વર પોતાના ગળા પગપર રેડે છે તથા તે વખતે નીચે પ્રમાણે કહે છે:-

વર:-

સવ્યં પાદમવનેનિજેઽસ્મિન્નાદ્રે ધિય દ્વયે ॥

અર્થ:-હું આ ગળા પગને આ પાદપાત્રના જળથી ધોઉં છું. આ ધોવાવડે હું લક્ષ્મીને મારણ કરવાવાળો થાઉં છું.

આ થયા પછી જમણા પગપર પાદપાત્રનું જળ વરરાજા રેડે છે તથા નીચેનો મંત્ર બોલે છે:-

વર:-

વાંક્ષણપાદમવનેનિજેઽસ્મિન્નાદ્રે ધિયમાદેશયામિ ॥

અર્થ:-હું પાદપાત્રના જળથી મારે જમણા પગ ધોઉં છું. આ ધોવાથી મારે વિશે લક્ષ્મીનો નિવાસ થાઓ.

ત્યાર બાદ નીચેનો મંત્ર બધી બેડ પગપરન્વર પાણી રેડે છે. જેમકે:—

વર:—

પૂર્વમન્યમપરમન્યમુર્મા પાદાધવનેનિજે રાટ્રસ્યઋયાં અમ-
યસ્યાવચ્ચ્યે ॥

અર્થ:—હાબો તથા જમણો પગ ધોયા પછી હું મારા બેડ પગપર સામટું જળ રેડું છું. આ જળવડે પાદ ધોવાથી હું ભય રહિત થાઉં તથા મારી સમૃદ્ધિમાં વધારો કરો.

પાદપાત્ર આપી રહ્યા પછી કન્યાનો પિતા વરરાજાને અર્ધનું પાત્ર વરના હાથમાં આપે છે. આ અર્ધપાત્ર વર પોતાના હાથમાં લે છે તથા અર્ધનું જળ પોતાના જમણા હાથમાં લે છે. તે સમયે તે નીચેનો મંત્ર બધું છે. જેમકે:—

વર:—

અન્નસ્ય રાટ્રિરસિ રાટ્રિસ્તે ભૂયાસમ્ ।

અર્થ:—હે અર્ધરૂપી જળ ! તું અન્નના પ્રકાશકરૂપે છે. હું પણ તારી કૃપાવડે પ્રકાશમાન થાઉં.

આ થઈ રહ્યા પછી આચમનીયપાત્ર કન્યાનો પિતા વરના હાથમાં આપે છે, જે વખતે વર નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વર:—

યથોઽસિ યથો મયિ ઘેહિ

અર્થ:—હે આચમનીય જળ ! તમે યથારૂપે છો. આપના સંબંધથી હું પણ કીર્તિમાન થઈશ.

આચમનીય પાત્ર આપ્યા પછી ઢહી તથા મધ વગેરે કાંસાના વાસણમાં એકત્ર કરી તેનાપર બીજું એક કાંસાનું વાસણ ઢાંકી

વરના હાથમાં મધુપર્કરૂપે આપે છે. વર તે પોતાના હાથમાં લે છે અને તે ઉઘાડે છે. આ ઉઘાડી તેમાંથી તે લક્ષણ કરે છે તથા તે વખતે વર નીચેનો મંત્ર બોલે છે:—

વર:—

યશસો મક્ષોઽસિ મહસો મક્ષોઽસિ શ્રીમક્ષોઽસિ ધિયં
મયિ વેદિ ॥

અર્થ:—હે મધુપર્ક ! તું યશ, તેજ તથા લક્ષ્મીનો વધ ન્નાર છે. આ મધુપર્ક તું પ્રાશન કરવાવડે મારે નિશે ચર તેજ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરે.

ગાયત્રી પ્રાર્થના.

ત્યાર પછી ત્યાં બેસાડેલી ગાયને બેઠ વર નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વર:—

મુંચ ગાં વચ્ચણપાશા દ્વિર્વતં મેઽભિવેદિ ।

તંજહમુષ્ય ચોમયોરુત્તજ ગામત્તુ તૃણાન્નિ પિપતૂર્ક ॥

અર્થ:—વરુણના પાશથી જે ગાયને બાંધવામાં આવી છે, તેને છોડી મૂકો. ત્યાં જઈ તેને છોડી મૂકો. તે તૃણ તથા જળ ચર્યેન્છ લક્ષણ કરો. મારા શત્રુનો પરાજય થાઓ તથા તેનો નાશ કરો. આ જ વખતે ગાયત્રી નીચે પ્રમાણે વર પ્રાર્થના કરે છે:—

વર:—

માતા સદ્રાણાં દુહિતા વસૂતાં સ્વસાદિત્યાનામમૃતસ્ય તાંમિ
પ્રનુવોચં ચિકિત્તુપે જનાય માગામન્તાગામદિતિ ધધિષ્ઠઃ ॥

અર્થ:—હે ગાય ! તું રૂદ્રોની માતારૂપ છે, વસુઓની

હુડિતારૂપ છે, આદિત્યોની સ્વસારૂપ છે, - દૂધ તથા ઘી આદિ અમૃતના કારણરૂપેતું છે. આ ગાય અપરાધધી રહિત તથા દીનભાવ-વાળી છે. હે યજ્ઞમાનના ચાકરો ! હું તમને પ્રકટરીતે કહું છું કે, જ્ઞાનસંપન્ન યજ્ઞમાનને અર્થે તમે તેનો વધ નહિ કરો.

આ પ્રમાણે અતિથિનું પૂજન થયા પછી કન્યાદાન દીધા પછી કન્યાનો પિતા વરને નીચે પ્રમાણે કહે છે;-

કન્યા પિતા:-

ધર્મે ચાર્યં ચ કામે ચ નાતિચરિત્વ્યા ॥

અર્થ:-ધર્મ, અર્થ તથા કામને વિશે તમારે આ કન્યાનું ઉચ્ચધન કરવું નહિ.

વર:-

અહં નાતિચરિષ્યામિ ।

હું જરાપણ ધર્માદિ કાર્યોમાં આનું ઉત્ક્રમણ નહી કરીશ-આ જ વખતે વર નીચે પ્રમાણે કહે છે;-

ક इदं कस्मा अक्षत कामः कामायादात् कामो दाता कामः
प्रतिग्रहीता कामस्तमुद्रमाचिदात् कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि
कामे तत्ते ॥

અર્થ:-આ દાન કર્મ શું છે તથા તે દાન કેને કર્યું છે. આના સંબંધમાં કામરૂપી દાતાએ કામરૂપી વરને આ દાન કર્યું છે. આથી દાતા કામરૂપે છે તથા હું પ્રતિગ્રહણ કરનાર પણ કામરૂપે છું. કામરૂપી સમુદ્રને વિશે તેણે પ્રવેશ કર્યો. કામવટે હું કન્યાદાન ગ્રહણ કરું છું. આ કન્યાદાનરૂપી આપનું કર્મ પણ કામનારૂપે છે.

ત્યારબાદ વરરાત્રીએ કન્યાને ફાટેલું નહી એવું વસ્ત્ર પહેરાવવું તથા તે વખતે વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલવો:-

વર:—

યા બહાંતનવયન્યા અતન્વત્ત યાશ્ચ દેવ્યો અંતા નમિતો
તાસ્ત્વા દેવ્યો જરસા સંવ્યયં ત્વાયુષ્મતીદ પરિધત્સ

અર્થ:—જે સ્ત્રીઓ તંતુનો વિસ્તાર કરી વસ્ત્રોને
કરે છે, તે સ્ત્રીઓ દાનાદિ ગુણવાળી છે. તેઓ શરીરના
ભાગપર પડતે ધારણ કરતી હોતી. હે કન્યા ! જરાવસ્થા
સૂધી તું પણ તેઓની માફક આ વસ્ત્રને ધારણ કર.

ત્યારબાદ ખીન્તું વસ્ત્ર ઓરાડવું તથા વરે નીચે પ્ર-
મંત્ર બોલવો:—

વર:—

પરિધત્ત ધત્ત વાસસૈનાં શતાયુષી છણુત દીર્ઘમાયુઃ ।

શતં ચ જીવ શરદઃ સુવર્ચા વસન્તિ ચાર્યે ધિમૃજા
જીવ

અર્થ:—તું આ વસ્ત્રને ધારણ કર. આ વસ્ત્રવડે તું
વર્ષના હીંધં આયુષ્યવાળી થા અર્થાત્ સો શરદકાતુ સૂધી
જીવ, તું સારી કાંતિવાળી થા. હે આર્યે ! તું લાંબા વખ
સૂધી જીવતી છતાં પૈસાટકાને ધારણ કરવાવાળી થા.

આ પછી વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલી અગ્નિ પાત્રે
કન્યાનું મહાહુ કરવા તેની પ્રાર્થના કરે છે.

વર:—

સોમોઽદદ ગંધર્વાય ગંધર્વોઽદદવડપ્રયે રયિં ચ પુષ્પાંઆશ
વસિ મૈદ્ધમયો ર્માં ।

અર્થ:—પ્રથમનાં બે વર્ષ સૂધી સોમ આ કન્યાના પતિ
રૂપે હોતો. આ સોમે અધર્વદેવને આ કન્યા આપી, જે

જે વર્ષ સૂધી ગંધર્વ તેના પતિરૂપે રહ્યો. ત્યારબાદ ગંધર્વે અગ્નિને આપી, જેથી અગ્નિ તેનાં જે વર્ષ સૂધી પતિરૂપે રહ્યો. આ રીતે છ વર્ષ પૂરાં થયા પછી કન્યાને સાતમે વર્ષે આ કન્યા અગ્નિ મને આપે છે, જેથી મને લક્ષ્મી તથા પુત્રો પ્રાપ્ત કરે.

આ જ વખતે કન્યા પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે;-

કન્યા:—

પ્ર મે પતિયા નઃ વંધાઃ કલ્પંતા શિચાઞ્ચરિષ્ઠા પતિલોકં
ગમેયમ ॥

અર્થ:—જે માર્ગ મારા પતિનો છે તે જ માર્ગ મારે આઓ. વળી હું કલ્યાણદાયક તથા સુખદાયક પતિના સ્થાન પ્રતિ જાઉં.

અગ્નિની પ્રાર્થના.

વર શીશેની પ્રતિજ્ઞા લઈ અગ્નિને સંતુષ્ટ કરવા છ આહુતિ આપે છે:-

વર:—

અગ્નિરેતુ પ્રથમો દેવતાઞ્ચઃ સોસ્યૈ પ્રજાં મુંચતુ મૃત્યુપાશાત્ ।
તદયસ્ રાજા વરુણોઽનુમન્યતાં વયેયસ્ સ્ત્રીપૌત્રમધં નરોદા-
ત્સ્વાદા ॥

અર્થ:—અગ્નિ સર્વ દેવોમાં પ્રથમ દેવ છે. આ અગ્નિ દેવ જે કાંઈ પ્રલ્લ ધાય તેને મૃત્યુના ખંધનથી મુક્ત કરે. વળી વરુણદેવ પણ આ સ્ત્રીના જે પુત્ર તથા પૌત્રો ધાય, તે પણ પાપથી રહિત ધાય, એમ કરે. આમ કહી અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે.(૧)

૫૨:—

યા મહાંતનયયન્યા મતન્યત યાશ્ચ દેવ્યો મંતા નમિતોત
તાસ્ત્વા દેવ્યો જરસા સંવ્યયં ત્વાયુષ્મતીદં પરિધત્સ ધા

અર્થ:—જે સ્ત્રીઓ તંતુનો વિસ્તાર કરી વસ્ત્રોને ધા
કરે છે, તે સ્ત્રીઓ દાનાદિ શુભવાળી છે. તેઓ શરીરના
લાગપર પટને ધારણ કરતી હતી. હે કન્યા ! જરાવસ્થા
સૂધી તું પણ તેઓની માફક આ વસ્ત્રને ધારણ કર.

ત્યારબાદ બીજું વસ્ત્ર ઓરાડવું તથા વરે નીચે પ્ર
મંત્ર બોલવો:—

૫૨:—

પરિધત્ત ધત્ત વાસસૈનાં શતાયુર્વાં હનુત દીર્ઘમાયુઃ ।

શતે ચ જીવ શરદઃ સુવર્ચાં વસૂનિ ચાર્યે વિમૃષ્ણ
(જીવ

અર્થ:—તું આ વસ્ત્રને ધારણ કર. આ વસ્ત્રવડે તું
વર્ષના હીર્ષ આશુભવાળી થા અર્થાત્ સો શરદઃકતુ સૂધી
અથ. તું સારી કાંતિવાળી થા. હે આર્યે ! તું લાંબા વા
સૂધી જીવતી છતાં પૈસાટકાને ધારણ કરવાવાળી થા.

આ પછી વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલી અગ્નિ પારે
ન્યાતું શ્રદ્ધણ કરવા તેની પ્રાર્થના કરે છે.

૧૨:—

સોમોઽદદ ગંધર્વાય ગંધર્વોઽદદઽપ્રયે રયિ ચ પુષ્પાંઽથા
દગ્નિ મૈદમયો ઈ

અર્થ:—પ્રથમનાં બે વર્ષ સૂધી સોમ આ કન્યાના પ
પે હતો. આ સોમે ગંધર્વદેવને આ કન્યા આપી, જે

જે વર્ષ સૂધી ગંધર્વ તેના પતિરૂપે રહ્યો. ત્યારબાદ ગંધર્વે અગ્નિને આપી, જેથી અગ્નિ તેનાં જે વર્ષ સૂધી પતિરૂપે રહ્યો. આ રીતે છ વર્ષ પૂરાં થયા પછી કન્યાને સાતમે વર્ષે આ કન્યા અગ્નિ મને આપે છે, જેથી મને લક્ષ્મી તથા પુત્રો પ્રાપ્ત કરો.

આ જ વખતે કન્યા પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે;-

કન્યા:-

પ્ર મે પતિયા નઃ પંથાઃ કલ્પંતા શિવા અરિષ્ટા પતિલોકં
ગમેયમ્ ॥

અર્થ:-જે માર્ગ મારા પતિનો છે તે જ માર્ગ મારો થાઓ. વળી હું કલ્યાણદાયક તથા સુખદાયક પતિના સ્થાન પ્રતિ જાઉં.

અગ્નિની પ્રાર્થના.

પર ભીષેની પ્રતિજ્ઞા લઈ અગ્નિને સંતુષ્ટ કરવા છ આહુતિ આપે છે:-

વર:-

અગ્નિરેતુ પ્રથમો દેવતાભ્યઃ સોસ્યૈ પ્રજાં મુંચતુ મૃત્યુપાશાત્ ।
તદયઃ રાજા વરુણોઽનુમન્યતાં યયેયઃ સ્ત્રીપૌત્રમઘં નરોદા-
ત્સ્વાદ્વા ॥

અર્થ:-અગ્નિ સર્વ દેવોમાં પ્રથમ દેવ છે. આ અગ્નિ દેવ જે કાંઈ પ્રજા થાય તેને મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત કરે. વળી વરુણદેવ પણ આ સ્ત્રીના જે પુત્ર તથા પૌત્રો થાય, તે પણ પાપથી રહિત થાય, એમ કરો. આમ કહી અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે.(૧)

વર:—

इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै जरदष्टिं करोतु ।
अदत्न्योपस्था जीवतामस्तु मातापोत्रमानंदमभिविबुध्यता-
मियं स्वाहा ॥

અર્થ:—ગાર્હપત્ય નામના અગ્નિદેવ આ કન્યાનું રક્ષણ કરે. તે અગ્નિ આ કન્યાની સંતતિને દીર્ઘ આયુષવાળી કરે, ભત્રીની સાથે સર્વદા સળાધવાળી રહે એમ કરે. આનાં બાળકો અકાળે મૃત્યુ ન પામે એમ, હે અગ્નિદેવ ! તેમ કરે. પુત્રપૌત્રાદિથી થતા આનંદનો આ કન્યા અનુભવ કરે, તેમ કરે (૨)

વર:—

द्यौस्ते पृष्ठं रक्षतु वायुररु अभिर्नो च । स्तनंधयस्ते पुत्र-
सविता भिरक्षत्वा वाससः परिधानात् नृदस्पतिं विश्वेदेवा
अभिरक्षन्तु पश्चात् स्वाहा ॥

અર્થ:—સ્વર્ગ તારા પૃષ્ઠ ભાગનું રક્ષણ કરે, વાયુદેવ તથા અશ્વિનીકુમારો તારા ઉર ભાગનું રક્ષણ કરે, દૂધના આહારવાળા તારા ભાવી પુત્રોનું સવિતાદેવ રક્ષણ કરે. જ્યાં સૂધી વસ્ત્ર પારણ કરવાની મર્યાદાવાળી તું છે (ત્યાં સૂધી અગ્નિદેવ આ પ્રભાણે તારું રક્ષણ કરે.) આ પછીના સમય પછી અર્ધાત્ અલિંગ સંન્યાસ લેવા પછી બૃહસ્પતિ તથા વિશ્વદેવો તારું રક્ષણ કરે. (૩)

વર:—

माते नृदेषु निशि घोष जाया दन्यत्र त्वद्दत्तं सविशन्तु
मातयं. यद्यत्पुत्र भावधिष्ठा जीवपत्नी पतिव्योके धिराजपद्यन्ता
प्रजा ३ सुमनस्ममाना ३ स्वाहा ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! તારા નિવાસસ્થાનમાં ત્રિવિધ સ્વ આકંઠરૂપી શબ્દ મા થાઓ. તારા શત્રુના ગૃહમાં આકંઠરૂપી શબ્દોનો પ્રવેશ થાઓ. જો તને દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય, છતાં તે દુઃખને તું હૃદયમાં ધારણ કરતી નહિ. જીવનમુક્ત પતિ સહિત તું પતિના ઘરમાં લાંબો સમય શોભાવાવાળી થા. તું અનેક પ્રકારના લોગને પ્રાપ્ત કર. તેમ જ પ્રસન્ન ચિત્તવાળી પ્રભને લેવાવાળી તું થા. (૪)

વર:—

અપ્રજસ્યં પૌત્રમર્ત્યં પાપ્માન મૃત વા અર્ધં ।

શીર્ષ્ણઃ સ્ત્રજમિવોન્મુચ દ્વિવદ્વયઃ પ્રતિમુંચામિ પાશૃ સ્વાહા ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! વંધ્યાત્વ દોષથી તું રહિત થા. મૃત્યુ ધર્મવાળા તેમ જ પાપવાળા પૌત્રો તને મા થાઓ. જેમ કરમીયલી માળા ગળામાંથી કાઢી નાંખવામાં આવે છે તેમ પાપ તથા ઉપર કહેલા સઘળા દોષો તારામાંથી નીકળી જઈ શત્રુના ગળામાં દાખલ થાઓ. (૫)

વર:—

પરૈતુ મૃત્યરમૃતં આગાદૈવસ્વતો નો અમયં કુળોતુ । પરં મૃત્યો અનુપરેદિ પંથાં યત્ર નો અન્યં ઇતરો દેવયાનાત્ ।
ચક્ષુષ્મતે શ્રુણ્વતે તે વ્રવીમિમાનઃ પ્રજાૃ રીરિપોમોત ધીરા
સ્વાહા ॥

અર્થ:—મૃત્યુદેવ તારી પરાંગમુખ થાઓ. તેમ જ તે તને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ કરે. યમરાજ આપણે બેઠેને બયથી રહિત કરે. હે યમરાજ ! તમે મારા માર્ગથી પર જાઓ. અર્થાત્ મારાથી આપ પરાંગમુખ થાઓ. દેવયાન માર્ગથી લિપ્ત માર્ગ મને મા થાઓ. આ સર્વ જોનાર તથા સાંભળનારના સમક્ષ

હું, હે યમરાજ ! આપની પ્રાર્થના કરી કહું છું કે, મારી મુત્રપોત્રાદિ પ્રજાના આપ ઘાતક મા નીવડે. વળી મારા વંશમાં ધનારા શૂરવીરોની પણ હિંસા મા કરો. (૬)

અશ્મારોહણ.

વરઃ—

इममदमान मारोहादमेव त्वं स्थिरा भव । द्विपन्तमपवाचस्व
मा च त्वं द्विपतामघः ॥

અર્થઃ—હે કન્યા ! આ પથરપર તું ચઢ તથા આ પથર જેમ સ્થિર છે તેમ તું પણ સ્થિર થા. મારા દ્રેષ કરનારના પર તું દ્રેષ કર તથા મારા તરફ તું દ્રેષથી રહિત થઈ રહે.

લાળ હોમ.

વરઃ—

इयं नार्युपपूते ज्ञनौ छाजानावपन्ति दीर्घायुरस्तु मे पतिः
शतं वर्षाणि जीवत्ये चेतां शतयो मम स्वाहा ॥

અર્થઃ—આ કન્યા અગ્નિમાં લાતની ધાણી હોમતી વળતે નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે, મારો પતિ લાંબી સમય સુધી જીવે. તે સો વર્ષ સુધી જીવે. વળી મારાં સગાંઓ પણ સો વર્ષ જીવવાવાળાં થાઓ.

વરઃ—

अर्यमणं नु वैच कन्या अग्निमयक्षत स इमां देवो अर्यमा
मेतो मुंचातु मामुत स्वाहा ॥

અર્થઃ—આ કન્યા અર્યમારૂપ અગ્નિનું યજ્ઞન કરે છે, જેમ માનીને કે અર્યમાદેવ મને પિતાના કુળમાંથી મુક્ત કરી પતિના કુળમાં હવે મને સ્થાપે.

વર:—

પૂષણં તું દેવં કન્યા અગ્નિમયક્ષત સ इमां દેવઃ પૂષા પ્રેતો
મુંચાતુ મામુત સ્વાદા॥

અર્થ:—પૂષન્ દેવતારૂપ અગ્નિનું આ કન્યા પૂજન કરે
છે, એમ માનીને કે, પૂષન્ દેવતા મને પિતાના કુળમાંથી
મુક્ત કરી પતિના કુળ વિશે સ્થાપો.

વળી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરતી વખતે વર કન્યાને નીચે
પ્રમાણે કહે છે;—

વર:—

કન્યલા પિતૃભ્યઃ પતિષ્ઠોકં યતીયમપદીક્ષા મયષ્ટ
કન્યા ઉતત્વયા વયં ધારા ઉદન્યા ઇવાતિગાદે મદિદ્વિષઃ ॥

અર્થ:—આ કન્યા પિતાને ત્યાંથી નીકળી હવે પતિના
સ્થાનપ્રતિ જાય છે. તે પિતૃગૃહના ત્યાગને લીધે વૈવાહિક
મતનું અધિરણ કરે છે. હે કન્યે ! તારા સમાગમમાં આવેલા
અમો, જળની ધારા જેમ સર્વ વસ્તુનો પરાભવ કરે છે, તેમ
શત્રુનો પરાભવ કરીએ.

આ થઈ રહ્યા પછી સાત પગલાં કન્યાને ચલાવે છે,
જેને સપ્ત પર્વતોનું ઉદ્ધવન કરવાનું કહે છે આ વખતે વર
તથા વધૂ નીચે પ્રમાણે બેઉ જણા પ્રતિજ્ઞા લે છે;—

સપ્તપટી.

વર:—

एकं मिवे चिद्गु स्त्वा नयतु ॥

અર્થ:—આ પ્રથમ પદનું આક્રમણ કરવાવડે વિષ્ણુભ-
ગવાનું તને અન્ન આપો.

કન્યા:—

સુખદુઃખાનિ સર્વાણિ ત્વયા સદ્ વિમજ્યતે
યત્ર ત્વં તદ્વહં તત્ર પ્રથમેઽહં પ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—સઘળાં મુખ તથા દુઃખો હું આપની સા
લોગવીશ. ત્યાં તમે જશે ત્યાં હું પણ આવીશ. આ પ્રમાણે
હું પ્રથમ પર્વતનું ઉત્ક્રમણ કરવાપડે તમારી પાસે પ્રતિર
લઉં છું.

વર:—

ઔર્જે ધિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ખીજા પર્વતના ઉત્ક્રમણપડે વિષ્ણુ તારામાં
જળ આપો.

કન્યા:—

કુટુંબં રક્ષયિષ્યામિ આવૃદ્ધવાલકાદિકમ્ ।

અસ્તિ નાસ્તિ ચ સંતુષ્ટા દ્વિર્તાયેઽહં પ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—હું વૃદ્ધ માણસથી લઈ બાળક પર્વત સર્વ કુટું-
બનું રક્ષણ કરીશ. મને કોઈ વસ્તુ હશે અથવા નહિ હશે,
તો પણ હું સર્વદા સંતુષ્ટ રહીશ. આ રીતે ખીજા અચળના
ઉત્ક્રમણથી હું તમારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

ત્રીણિ મતાય ધિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ત્રીજા અચળના અતિક્રમણથી વિષ્ણુમગવાનું તારે
વિશે યજ્ઞ કેર્મની પ્રાપ્તિ કરે.

કન્યા:—

મર્તુમકિરતા નિત્યં સર્વદા પ્રિયભાષિણી ।

મવિષ્યામિ પદે ચંદ્ર તુર્તાયેઽહં પ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:-હું મારા પતિને વિશે સર્વદા લક્ષિત રાખીશ. તેમની સાથે સર્વદા મધુર બોલીશ. આ રીતની ત્રીજા ડગલાથી હું મારા ધણી પાસે પ્રવિત્તા લઉં છું.

વર:-

ચત્વારિ માયોભવાય વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:-ચોથા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તારે વિશે સુખની પ્રાપ્તિ કરે.

કન્યા:-

આર્તે આર્તા મવિષ્યામિ સુખદુઃખવિમાગિની ।

તવાર્જાં પાલયિષ્યામિ ચતુર્થેઽહં વ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:-આપના સુખદુઃખમાં હું ભાગ લઉંશ. આપને હુઃખી જોઈ હું હુઃખી થઈશ. આપની દરેક આજ્ઞા હું પાળીશ. આ રીતે ચોથા પગલાથી હું આપની આગળ પ્રવિત્તા લઉં છું.

વર:-

પંચ પશુમ્યો વિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:-પાંચમા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તને પશુ આદિની વૃદ્ધિ કરે.

કન્યા:-

ઋતુકાલે શુચિસ્નાજ્ઞા ક્રીડિષ્યામિ ત્વયા સદ્ ।

નાદં પરતરં યાયાં પંચમેઽહં વ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:-રજોદર્શન ગયા પછી શુદ્ધ થયા પછી હું આપની પાસે સુખવિલાસ ભોગવીશ. હું આપના સિવાય બીજા કોઈ પરં પણ દ્રષ્ટિ નહીં કરું. આ રીતે આપની આગળ પાંચમા પગલાથી પ્રવિત્તા લઉં છું.

૧૨:—

પદ્મ રાયસ્તોપાય વિષ્ણુ સ્તુતિ નયતુ ॥

અર્થ:—છટ્ટા પગલાથી વિષ્ણુજગવાન તારામાં લક્ષ્મીની
પૂજિ કરે.

કથા:—

इहाय साक्षिणो विष्णु न च त्वां वंचिताम्यह ।

उमयोः प्रीतिस्त्यन्ता पण्डित च ब्रवीमि त्वां ॥

અર્થ:—આ આપણા સંભાષણને નિચે વિષ્ણુજગવાન
સાક્ષીરૂપે છે. હું તેમની સાક્ષીમાં કહું છું કે, કોઈપણ વખતે
આપને છેતરીશ નહિ. આપણે બેઉ અત્યંત પ્રીતિયુક્ત થઈને
રહીશું. આ રીતે છટ્ટા પગલાવડે હું આપની આગળ પ્રતિજ્ઞા
લઉં છું.

૧૨:—

सप्त सप्तहोत्राभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥

અર્થ:—સાતમા પગલાવડે વિષ્ણુજગવાન તને ઋત્વિકની
પ્રાપ્તિ કરે.

કથા:—

होमयज्ञादिकार्येषु भवामि च सहायिनी ।

धर्मार्थिकामकार्येषु सप्तमेऽहं ब्रवीमि त्वां ॥

અર્થ:—હોમ તથા યજ્ઞાદિ કાર્યોમાં હું આપને સહાય
કરીશ. ધર્મ, અર્થ તથા કામવાળાં સર્વ કાર્યોમાં હું આપને
નહદ કરીશ. આ રીતે સાતમા પગલાવડે હું આપની આગળ
પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

સજ્ઞા સપ્તપદી મય સચ્ચં તે ગમેય સચ્ચં તે માયોવા:
સચ્ચં તે માયોષ્ટયા: ॥

અર્થ:—આ તારા સાત પગલાવડે તું મારા સખા અર્થાત્ મિત્રરૂપે થા. તેમ જ હું પણ તારી સાથે સખ્યપણાથી જોડાઈ છું. અન્ય સ્ત્રીઓ તારી મૈત્રીનો ત્યાગ મા કરે. જે સ્ત્રીઓ તને સુખ આપવાવાળી છે, તે સ્ત્રીઓ તારી સાથે મૈત્રીપણાને પામે.

વર પોતાની સાથે આવેલા પોતાના સગાઓને પોતાની ધનારી પત્નીને જોવા માટે કહે છે તથા તે વખત નીચે પ્રમાણે બોલે છે:—

વર:—

સુમંગલિરિયં વધૂરિમાં સમેત પદ્યત સૌમાગ્યમસ્મૈદત્વા
યાયાસ્ત્યં વિપરેત ન ॥

અર્થ:—આ વધૂ સારાં આચરણવાળી છે. તમે સધળાઓ સમ્યક્ પ્રકારે નિરીક્ષણ કરો. તે કહે છે, તે જ પ્રમાણે મારી સાથે વર્તશે તથા તે કદાચી જરાપણ ઉલટી રીતે નહિ ચાલશે.

વર:—

સમંજંતુ વિશ્વેદેવા: સમાપો હૃદયાનિ નૌ ।

સંમાતરિશ્વા સંધાતા સમુદેષ્ટી વધાતુ નૌ ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! આપણ બેઉનાં હૃદયોને જળ જેમ શુદ્ધ કરે છે તેમ વિશ્વેદેવો શુદ્ધ કરે. અર્થાત્ પાપથી રહિત કરે. માતરિશ્વ નામના વાયુઓ તથા પ્રજાપતિ 'શુદ્ધ કરે.' વળી ઉપદેશ આપનારા દેવ આપણ બેઉનાં અંતઃકરણને એક કરે.

પાણિગ્રહણ મંત્ર.

૫૨:—

ગૃમ્ણામિ તે સૌમગતવાય હસ્તં મયા પત્ન્યા ઝરદદિઃ યંયા સ.
મગો યર્ચમા પુરધિમંહં ત્વાદુર્ગાદિંપત્યાય દેવાઃ ॥

અર્થ:—હું તારો હાથ ગ્રહણ કરું છું, જેથી તારા સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાઓ. વળી હું દે જે તારો પતિ છું, તેની આથે તારી વૃદ્ધાવસ્થા સુખને વિશે જાઓ. લગ્ન નામના દેવ જે અશ્વર્ય આપનારા છે, અર્થમાં જે નિયમને કરનારા છે તે તથા પુરન્દ્ર નામના દેવ જે જગતને ધારણ કરવાવાળા છે, તે સર્વ દેવો ગૃહસ્થાશ્રમ પાળવા માટે તને કન્યાને મને આપે છે

૫૩:—

અઘોરચક્રુરપતિમેષિ શિરા પશુમ્યઃ સુમના. સુદર્શા
વીરસુ ઝીવસુ દંવકામા સ્યોના શં નો મવ દ્વિપદે શ
તનુષ્પદે ॥

અર્થ:—નિર્મળ કૃષિવાળી, પતિને કટ્યાણ કરવાવાળી તથા પશુઓને પણ મંગળકારક તું થા તું સારા મનવાળી તથા સારી ક્રાંતિવાળી થા. તું વીર પુત્રની માતા થા. લાખો સમય રહેનારી સંતતિવાળી થા. તું યશવિશે પ્રીતિવાળી થા. સર્વ મનુષ્યને કટ્યાણ કરવાવાળી તથા પશુઓને પણ કટ્યાણ કરવાવાળી થા.

આનં પ્રજાં જનયતુ પ્રજાવતિરાજરસાય સમનક્ ત્વર્ધમા ।
અદુ મેગલી પતિલોકભાવિશશઘ્નો મવ દ્વિપદે શ ચતુષ્પદે ॥
શ્માં ત્વમિન્દ્ર મીઢવ . સુપુત્રાશ્રુ મગા કૃષિ ॥

અર્થ:-જરાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સૂધી સદા આપણને પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરે. વળી આ પ્રજાને શુભ શુભવાળી, હે અર્થમા-
દેવ ! તમે કરો. મંગળકારક દેવો તારૂં મને દાન કરે છે.
માટે તું હવે પતિના ગૃહને વિશે પ્રવેશ કર. તું મનુષ્યને
તેમ જ પશુઓને કલ્યાણકારક થા. હે ઇન્દ્ર દેવ ! તમારૂં હું
ચળન કરૂં છું. તમે આ વધૂને સારા પુત્રવાળી તથા સારા
સામ્યવાળી કરો.

વર:-

દશાયાં પુત્રાનાધેહિ પતિમેફાદશં કુરુ સમ્રાણી શ્વશુરે મય
સમ્રાણી શ્વશ્ર્વાં મય ।

નનાંદરિ સમ્રાણી મય સમ્રાણી મધિવેવૃપુ ॥

મમ વ્રતે તે હૃદય દદ્વાતુ મમ ચિત્ત મનુચિત્તં તે અસ્તુ ।

મ મવાચ મેકમના હુપસ્ત્ર । વૃહસ્પતિ સ્તથા નિયુનક્તુ મહામ્ ॥

અર્થ:-વળી વર પ્રજાપતિની પ્રાર્થના કરી કહે છે કે,
હે પ્રજાપતિ ! આ કન્યા દશ પુત્રોને ધારણ કરનારી થાય.
ત્યારબાદ હું પતિ અગિઆરમા પુત્રરૂપે થાઉં, અર્થાત્ તને
માતા સમાન ગણું. તું પતિવ્રતા સ્ત્રીને છાજે એવી રીતે
સસરા તરફ વરત, તારી સાસુ તરફ તેજ રીતે વરત. તારી
નણંદ તથા તારા દીઓર તરફ પતિવ્રતાના જે ધર્મ છે, તે
પ્રમાણે વરત. મારૂં ચિત્ત તથા તારૂં ચિત્ત એક થાઓ અર્થાત્
આપણે કોઈપણ જાળતમાં મદ્દલેદ પડીએ નહિ. હું જે કંઈ
આજ્ઞા કરૂં તે એક ચિત્તવાળી થઈ તારે ઉપાડી લેવી. જૃહ-
સ્પતિ દેવ તને આ પ્રમાણે સઘળાં કાર્યોમાં પ્રેરણા કરે.

ત્યારબાદ લગ્ન થતા પહેલાં કુમારી અવસ્થામાં કન્યાવડે
જે પાપ થયા હોય, તે પાપના નિવારણ માટે કન્યાની તરફથી
તેનો પતિ આહુતિ આપે છે. જેમકે:-

પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ.

૧૨:—

લંઘા સંધિષુ પદમસ્થાવર્તેષુ ચ યાનિ તે તાનિ તે પૂર્ણાહુત્યા
સર્વાણિ શમયામ્યહં રવં કન્યાયૈ ન મમ ।

અર્થ:—હું કન્યાને માટે અગ્નિમાં આહુતિ આપું છું કે,
લેખાસંધિમાં તેમ જ પાંચળુઆદિમાં જે કાંઈ ખોટાં ચિહ્ન
હોય, તે સર્વ ચિહ્નનો આ આહુતિ આપવાથી હું નાશ
કરું છું.

૧૨:—

કેશેષુ યજ્ઞ પાપક મીક્ષિતે રુદિતે ચ યત્ર તાનિ તે પૂર્ણા-
હુત્યા સર્વાણિ શમયામ્યહમ ॥

અર્થ:—કેશમાં તથા જોવામાં તથા રૂઢનમાં જે કાંઈ
અપચિહ્ન હોય તે, આ અગ્નિમાં આહુતિ આપવા
નિવૃત્ત થાઓ.

૧૨:—

શીટે યજ્ઞ પાપકં માપિતે હસિતે ચ યત્ર તાનિ તે ૦ ।

અર્થ:—પોતાના આચરણમાં તેમ જ ખોલવામાં તથા
હસવામાં જે કાંઈ અપચિહ્ન હોય, તેનું અગ્નિદેવ નિવારણ કરે.

૧૨:—

મારોકેષુ ચ વંતેષુ હસ્તયોઃ પાદયોઃ શ્ચ યત્ર તાનિ તે ૦ ।

અર્થ:—અંદરના હાંતમાં, બાહ્યની પાસેના હાંતમાં, બે
હાથમાં, તથા પગમાં જે કાંઈ અપચિહ્ન હોય, તે સર્વનું
અગ્નિદેવ નિવારણ કરે.

૧૨:—

ઝવૌં રપસ્યો જંઘયોઃ સંધાને ચ । તાનિ તે ૦ ।

અર્થ:-ઉર, ઉપસ્થ તથા જંઘામાં જે અપલક્ષણ હોય, તે સર્વનું અગ્નિ નિવારણ કરે.

• વર:-

યાનિ કાનિ ચ ઘોરાણિ સર્વાંગેષુ તવાભવન્ । પૂર્ણાહુતિમિ-
રાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીશમમ ॥

અર્થ:-તારાં કોઈપણ અંગમાં જણાયલાં કે નજણાયલાં જે કાંઈ ઘોર અપલક્ષણ હોય, તે આ અગ્નિદેનને પૂર્ણ થીની આહુતિ આપવાથી નાશને પામે.

ધ્રુવ નિરીક્ષણ.

આ થઈ રહ્યા પછી પતિ કન્યાને ધ્રુવનો તારો દેખાડે છે તથા કહે છે કે:-

વર:-ધ્રુવ પદ્ય ॥ અર્થ:-તું આ ધ્રુવના તારાને જો.

કન્યા:-ધ્રુવં પદયામિ ॥ અર્થ:-હું આ ધ્રુવના તારાને જોઉં છું.

વર:-ધ્રુવમસિ ॥ અર્થ:-તું ધ્રુવરૂપે છે.

કન્યા:-ધ્રુવાહં પતિકુલે ભૂયાસમ ॥

અર્થ:-હું મારા પતિના કુળને વિશે ધ્રુવના તારાની માફક અચળરૂપે રહીશ. વળી હું મારા પતિનું કલ્યાણને કરવાવાળી થઈશ. ત્યારબાદ વર અરૂંધતીનો તારો દેખાડાવી તેને કહે છે કે:-

વર:-અરૂંધર્તી પદ્ય । અર્થ:-તું આ અરૂંધતીના તારાને જો.

કન્યા:-અરૂંધર્તીં અહં પદયામિ ॥ અર્થ:-હું અરૂંધતીના તારાને જોઉં છું.

વર:—અદ્યત્યસિ ॥ અર્થ:—તું અરૂંધતીરૂપે છે.

કન્યા:—સ્વયા સદાહ મસ્મિ ॥ અર્થ:—આપની આજ્ઞાને અરૂં-
ધતીની માફક હું પાળનારી થઇશ.

વર કન્યાની તરફ આંગળી બતાવી કહે છે કે:—

ધ્રુવા ઘ્નિઃ ધ્રુવા પૃથિવી ધ્રુવં વિશ્વ મિદં જગત્ ।

ધ્રુવાસ્તે પર્વતા રમે ધ્રુવા ર્ઘ્નો પતિકુલે રમ્ય ॥

અર્થ:—સ્વર્ગ જેમ અચળ છે, પૃથ્વી અચળ છે, આ
જગત્રૂપ વિશ્વ જેમ અચળ છે તથા જેમ પર્વતો અચળ
છે, તેમ આ કન્યા પણ મારા પતિના કુળને વિશે અચળ રહેશે.

કન્યા:—

અમુકવરાય શુભદા બહં અભિવાદયામિ ॥

અર્થ:—પતિના કલ્યાણને ઇચ્છવાવાળી હું મારો પતિ
જે કહે છે, તેમાં સંમતિ આપું છું તથા તેને માટે હું નમન
કરું છું.

આ પછી વર તથા વધૂ એક પાત્રમાં કંસારનું શણધુ
કરે છે. કંસારના એક જ પાત્રમાં બે ભાગ કરે છે તથા તેમાંથી
ઝોક ભાગને જમણા હાથવડે અડકી નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વર:—

અગ્રપ્રાણેન મણિના પ્રાણસૂત્રેણ પુષ્પિના ઘઘ્નામિ સત્યગ્રંથિના
મનથા હૃદયં ચ તે યદેતન્ન હૃદયં તવ તદસ્તુ હૃદયં મમ ।
યદિદં હૃદયં મમ તદસ્તુ હૃદયં તવ અગ્ર પ્રાણસ્ય પદર્શ
શસ્ત્રેન ઘઘ્નામિ ત્વાર્સા ॥

અર્થ:—હે વધૂ! તારી છુદ્ધિને તથા અંતઃકરણને
અગ્રરૂપ બાંધનવાળા, આત્મારૂપ પ્રાણરૂપી સૂત્રવાળા તથા

ચરૂપી ગ્રંથિવાળા અન્નવડે હું બાંધું છું. હે કન્યા ! તારું
 હૃદય છે તેવું મારું હૃદય થાઓ. તથા મારું જેવું
 હૃદય છે તેવું તારું થાઓ. અર્થાત આપણુ બેઉનાં હૃદયો
 કરૂપે થાઓ. હે કન્યા ! પ્રાણુવાયુના બંધનરૂપે અન્ન છે.
 ! અન્નવડે હું પરણુનાર તને બાંધું છું.

૨:—

અગ્ને પ્રાયશ્ચિત્તે ત્વં દેવાનાં પ્રાયશ્ચિત્તિરસિ બ્રાહ્મણસ્યા
 નાથકામ ઉપધાવામિ યાસ્યાઃ પાપીલક્ષ્મી સ્તામસ્યા
 અપજહિ ॥

અર્થ:—હે અગ્નિ ! હે પ્રાયશ્ચિત્તના નાશ કરનાર ! આપ
 દ્રાદિ દેવોના પાપને ટાળનારા છો. યાચનાની કામનાવાળો
 બ્રાહ્મણ આપની સમીપ આવ્યો છું કે, જેથી આ કન્યાને
 શે જે કાંઈ અશુભ લક્ષણ હોય, તેનો નાશ કરો.

આજ પ્રમાણે વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિ વાયુ ચંદ્ર
 તથા સૂર્યને એક સામટી આજ તાત્પર્યવાળા મંત્રવડે આહુતિ
 માંપવામાં આવે છે. આ રીતે ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ પતિઘ્ની તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! હું બ્રાહ્મણ યાચનાની કામનાવાળા આપની
 પાસે આવ્યો છું કે, જેથી આના દેહને વિશે પતિને, હણ-
 વોવાળા સર્ગ દોષનો નાશ કરો. આમ કહી ચાર અગ્નિઆદિની
 ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ અપશવ્યા સ્તનૂસ્તા મસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! હું યાચના કરું છું કે, આમાં વાહનઆદિથી
 રહિતપણુનો જે દોષ હોય તે ટાળો. એમ કહી અગ્નિ આદિ
 દેવોની ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ અપુષ્યા તનૂઃ નામર્યા અપજાદિ ॥

હે અગ્નિ ! આના પુત્રઆદિપણાથી રહિત જે દોષ તે ટાળો. એમ કહી અગ્નિ આદિ દેવોની ચાર આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ પાપીલક્ષ્મી યા પતિઘ્ની યા પુત્ર્યા
અપશઞ્યા તનૂસ્તામસ્યા અપજાદિ

અર્થ:-હે અગ્નિ ! લક્ષ્મીને હણવાનો, પતિને હણવો વધ્યત્વનો તેમ જ વાહનાદિથી રહિતપણોનો સર્વ દોષ ન કરો. આમ કહી અગ્નિઆદિ દેવોને ચાર આહુતિ આપે. એમ બધું મળી વીશ આહુતિ પ્રાયશ્ચિત્તની આપણ આવે છે.

આ થયા પછી રથને વિશે દંપતી ચડે છે. તે વખતે નીચેનો નાત્ર બોલે છે:-

સુર્કિશુફઃ શાલ્મલઃ શિશ્વરુપઃ સુવર્ણવર્ણઃ સુકૃતઃ સુવ
ત્રમ્ ભારોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય નાભિઃ સ્યોન્ન પ્રત્યે વહ
ઋણુષ્વ ॥

માદિદગ્નપરિપચિનો ય અઃસીદંતીતિ દંપતિ સુગેમિ દુર્ગમતી
તામપદ્મં ત્વરાતય ॥

અર્થ:-હે વધા ! કેસુડાના વૃક્ષના પુષ્પ સમાન રક્તવર્ણ-વાળા, અનેક રૂપવાળા, સુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા, સારી રીતે બનાવેલ, સારા ચક્રવાળા તથા અમૃતના કારણરૂપ રથને વિશે તું બેસ તથા પતિનેવિશે સુખ ઉત્પન્ન કર.

આ રીતે ઘેર ગયા પછી ત્યાં પર પોતાની વધૂને નીચે પ્રમાણે કહે છે:-

इह गावः प्रजायध्व मिहा श्वा इह पूरुषाः ॥

इह सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निषीदतु ॥

इह धृति रिह स्वधृति रिहरंति रिह रमस्व ॥

मयि धृति मयि स्वधृति मयि रमो मयि रमस्व ॥

અર્થ:-આ પતિના ગૃહને વિશે પુત્રપૌત્રાદિ સંતતિવડે પ્રજાવાળી થા. વળી આ ગૃહમાં પૂષા નામના દેવ સ્થિતિ રે, કે જે દેવના અસ્તિત્વથી હજાર ગાયોની દક્ષિણાવાળા જોની પ્રાપ્તિ થાય.છે. હે કન્યા ! તને આ ગૃહમાં મનની સંતૃપ્તિ થાઓ. તેમ જ તારા ખંધુ વર્ગના મનની પણ પ્રીતિ હો. તારા લોગવિલાસ આ પતિના ગૃહને વિશે થાઓ. તું પતિને વિશે આસક્ત થા. મારા વિશે તારા સગાનો રનેહ હો. મારે વિશે રમ તથા મારે વિશે તું રમણુ કર અર્થાત્ મારામાં આસક્ત થા.

આ રીતે વિવાહ સંસ્કાર થયા પછી બાળકન્યાનો સમય પાસ પ્રમાણે કેટલો કહ્યો છે, તે સંબંધી જણાવીએ.

કન્યાનો કાળ.

ત્રીણિ વર્ષાણ્યુદીક્ષેત કુમાર્યુતમતી સતી ।

ऊर्ध्वं तु कालादेतस्मा द्विन्देत् सदृश पतिम् ॥

અર્થ:-જે કે કન્યા ત્રણવાળી થતી હોય,છતાં કન્યાનો

* આ શ્લોકમાં ત્રણમની કન્યાએ, પોતાના પિતા નથી પરણાવતો તો પછી પોતાથી અધિક ગુણવાળા વર સાથે અથવા સમાન ગુણવાળા વર સાથે લગ્ન કરવાની ધર્મશાસ્ત્રે આજ્ઞા આપી છે. પરંતુ નેથી સ્વતંત્રપણે પરણનાર કન્યાએ પોતાના માતૃપિતાને દેહી સમજવાનાં નથી. પરંતુ સંસારનો ભાર ઉપાડવા સમર્થ થએલાં ત્રીપુરંગે પડીશોની મર્યાદામાં રહી એક બીજાને પસંદ કરી સ્વીકારવાં કેમકે ત્રીપુરંગેને જીવતા લગી સાથે રહી પરંસંસાર ચક્રાવરો પડે છે. એવું લગ્ન રૂપ મોટું કાર્ય પૂર્ણ તપાસ કર્યા પગર કરવું નહિ. દમ્બિત વર પરંતુ નાર કન્યાએ કેવળ વિચવાસનાની લાલસાએ સાહસ કરવું નહીં.

પિતા શુભવાન વર મળવા છતાં કન્યાને પરણાવતો ન
તો કન્યાએ ત્રણ વર્ષ વીત્યા પછી પોતાની ભતિના
વાન વર સાથે પોતાની મેળે પરણવું.

અદીયમાના મર્તાર મચિગચ્છે ઘડિ સ્વયમ ।

નૈનઃ કિંચિદ્વાપ્નોતિ ન ચ યં સાધિગચ્છતિ ॥

અર્થ:-જે કન્યાનો પિતા પરણાવતો ન હોય, જે
કન્યા પોતે જો પરણે તો તેમાં કન્યાને જરાપણ પાપ હા
નથી, તેમ જ તેને જે પરણે છે તેને પંચ પાપ લાગતું ન
વળી કહ્યું છે કે,

યત્તં રેચ શુભં યુક્તઃ સર્વવર્ણઃ શ્રોત્રિયો વરઃ ।

યત્ના ત્વરીક્ષિતઃ પુસ્ત્વે યુષા ધીમાન્ જનપ્રિયઃ ॥

(યાજ્ઞવલ્ક્ય)

અર્થ:-શુભવટે યુક્ત, સમાન વર્ણવાળો, વિદ્વાન, પુરૂ
ષણમાં યતનથી પરીક્ષા કરેલ, યુવાન, શુદ્ધિમાન તથા લો
પ્રિય વર સાથે લગ્ન કરવું.

વળી શ્રીને જાણ કેમ કહેવાય છે, તેના સંબંધમાં
કહ્યું છે કે;—

પતિ મર્યાં સંપ્રવિદ્ય ગમો ભૂત્યેહ જાયતે ।

જાયાયા સ્તદ્ધિ જાયાત્યં પદસ્યાં જાયતે પુનઃ ॥

(મનુસ્મૃતિ)

પતિ શ્રીને વિશે શુકરૂપે પ્રવેશ કરી પુત્રરૂપે આ જન્મ
તમાં જન્મ ધરે છે. પુરૂષ પોતાની શ્રીને વિશે દર્શી પ્રભારૂપે
જન્મે છે. આથી શ્રી જાણ કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે;—

યાદશં દિ સ્ત્રી સેવતે સુતં સુતે તથા વિધમ્ ।

તસ્મા ત્વજાધિશુદ્ધયર્થં સ્ત્રિયં રક્ષે ત્વયત્નતઃ ॥

અર્થ:-સ્ત્રી જેવા પુરૂષને સેવે છે તેવી પ્રભને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે સારી પ્રભ થવા સાડ પુરૂષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રયત્ન-પૂર્વક દુરાચારથી રક્ષણ કરવું.

“સ્ત્રી ધર્મ”

વિદ્યાયા તદા રોહન્તિ યત્ર કામાઃ પરાગતાઃ ।

ન તત્ર દક્ષિણા યાન્તિ નાવિદ્વાંસ સ્તપસ્વિનઃ ॥

(શતપથ)

વિદ્યાના પ્રભાવથી મનુષ્ય એવા પદને પ્રાપ્ત થાય છે કે, જ્યાં સર્વ સુખની અવધિ છે. જે પદાર્થ ધન, ચાતુર્ય તથા વિદ્યા વગરના તપથી પ્રાપ્ત થતા નથી, તે સર્વ પદાર્થો વિદ્યાના પ્રતાપથી પ્રાપ્ત થાય છે.

દુરાચાર એ દુઃખની ખાણ છે તથા સદાચાર એ સુખનો ભંડાર છે. માટે પોતાનું કલ્યાણ ધરિત્રનાર સ્ત્રીએ મદિરાપાન, દુર્જનસંગ, પતિનો વિયોગ, ગમેત્યાં ભટક્યા કરવું, નિંદા કરવી તથા પરદેર નિવાસ કરવો, આ છ ખાળતો સ્ત્રીને દૂષણ લગાડનારી છે.

વળી કહું છે કે;—

શયાસન મલંકાર કાનં ક્રોધ મનાર્જવમ્ ।

દ્રોહમાર્ષં કુચર્યાં ચ સ્ત્રીભ્યો મનુરફલ્પયન્ ॥

અર્થ:-મનુ ભગવાન કહે છે કે, સૂઢ રહેવું, બેસી રહેવું, ઘરેણાંપર પ્રીતિ, કામ, ક્રોધ, ઉદ્વેગ, ખીજનો

ઠોક કરવો તથા દુરાચાર, આટલી બાબતો સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવિક રીતે રહેલી હોય છે. માટે સ્ત્રીઓએ તે દુરાચરણોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો.

મહા મૂલ્યવાન તથા દીમની આ આપણી કાયા છે બીજા પદાર્થો પ્રયત્નથી મેળવી શકાય તેવા છે, પણ મનુષ્ય-શરીરને પામવું અત્યંત દુર્લભ છે માટે શરીરની આરોગ્ય-તાના ઉપાય યોજવા તથા આરોગ્યસપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા સાથે દરેક સ્ત્રી પુરૂષને પોતાના સુખ માટે વ્યાવહારિક જ્ઞાન, ધાર્મિકજ્ઞાન તથા નૈતિક જ્ઞાન હોવાની આવશ્યકતા છે. મુશ્કિલ સ્ત્રી પોતાના બાળકને લવિષ્યમાં સારો કેળવણીવાળો કરી શકે છે માટે જેમ પુત્રને આઠ વર્ષ પછી તેમ પુત્રીને પાંચ વર્ષ પૂરા થવા પછી વિદ્યાભ્યાસમાં ભેડવી તે તે વર્ષની અર્થાત્ રજેદર્શન ધામ ત્યાં સૂધી તેને લીધી ત્યાં જાપા લણાવતા સ્ત્રીઓના ઉપયોગમાં આવે એવી વિદ્યાનું જાની શકે તેટલું સામાન્ય જ્ઞાન આપી, મનની અને શરીર ક્રિયાય તેવી રીતની કેળવણી આપવી, જેથી તે જાંધી વાતમાં કુશળ થઈ લવિષ્યમાં સુખી થાય.

આપણે ભારત વર્ષ એક યેજા એવો હતો કે, જેના સ્ત્રી તથા પુરૂષ સંસ્કૃત વિદ્યાભ્યાસ કરી સર્વ કળામાં નિપુણ તથા વિદ્વાન હતા આ વખતે આ દેશ બાળ, બુદ્ધિ, પરાક્રમ તથા ઐશ્વર્યોદિ સર્વ પદાર્થમાં સર્વ દેશ કરતાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન યોગ્યવતો હતો. હાલના સમયમાં સંસ્કૃતદ્વય સદ્વિદ્યાથી નહિત થઈ જવાથી આજે તે દેશ પોતાના સુખ તથા માધન્યથી સંહિત થઈ બેઠો છે. દેશની ઉન્નતિ વિદ્યાપર રહેલ છે. વિદ્યા રૂપી માતા બાળ, તરૂણ તથા વૃદ્ધ આદિ અવસ્થામાં નહિ-

ધ્યનું રક્ષણ કરે છે. વિદ્યાથી જ મનુષ્ય સુશોભિત છે. શબર-
સ્વામીએ કહ્યું છે કે;—

શોમતેઽસ્ય મુખમ ।

વિદ્યાથી મુખની શોભા છે. એટલું જ નહિ, પણ સાંસા-
રીક સુખોથી અધિક પરમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ પણ વિદ્યાવડે
થાય છે. વિદ્યાભ્યાસનો અધિકાર શ્રી તથા પુરૂષ બેઉને
છે. વિદ્યાદેવીની ઉપાસનાથી કયું અનિષ્ટ માર્ગમાં પ્રવેશ
કરશે? વિદ્યાભ્યાસ કંઈ કેવળ વાંચતાં લખતાં આવડી ગયું
એટલું જ નહિ, પણ;—

વેત્તિ યથાવત્તરવપદાર્થસ્વરૂપ યયા સા વિદ્યા ।

અર્થાત્ જેનાવડે યથાર્થ સ્વરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય,
તેનું નામ વિદ્યા. કેટલાક જૂના વિચારવાળા ભારતવાસીઓનું
એવું માનવું છે કે, બાળકીને કેળવણી આપવાથી તે ભવિ-
ષ્યમાં વંદી બન્ય છે. પણ આ વિચારોમાં તેઓની અસત્યતા
છે. કયા કેળવણી લેવાવડે વંદી જતી નથી. વર્તમાનકાળની
સ્થિતિ બેતાં કેળવણીની જરૂર શ્રી તથા પુરૂષ બેઉને છે.
મળી કેળવણીથી નહાઈ પરિણામ અનુભવનાર વ્યક્તિ ઉઠા
ઉતરીને વિચાર કરશે તો એવું જણાશે કે, કેળવણી નહિ,
પણ નહારી સંગતિ નહાઈ પરિણામ લાવે છે. આનું કારણ
એટલું જ કે, માળાપ તરફથી ધાર્મિક તથા નૈતિક જ્ઞાનના
ઉપદેશની ખામી છે. માટે શુદ્ધોએ કેળવણી લેતી બાળ-
કીઓની ઘટલી દેખદેખ રાખવાની જરૂર છે. ધર્મ તથા
નીતિનાં બીજ બાળકના અંતઃકરણમાં શરૂઆતથી રોપવામાં
આવે તો ખરાબ પરિણામ આવતું નથી. આથી નિર્વિવાદ
રીતે સિદ્ધ છે કે, કેળવણીની જરૂર સર્વને છે. ભવિષ્યની

માતાઓના હૃદયક્ષેત્રમાં ઉંઠ્યા વિચારો, ઉચ્ચ સંસ્કારો તથા ધાર્મિક તેમ જ નૈતિક સત્યતાના અંકુરો ઉત્પન્ન કરવા એ માળાપની પવિત્ર ફરજ છે. વળી જૂના વિચારવાળાઓ ભૂતને નામે નહિ બહકતાં જેટલી પુત્રને શિક્ષણ આપવા તેઓ જરૂર ધારે છે, તેટલી જ બાલિકાના શિક્ષણ માટે કાળજી સંભવાની જરૂર છે. જ્યાં સૂધી ભારત વર્ષમાં સ્ત્રીશિક્ષણને સમ્યક્ રીતે પ્રચાર નહિ થાય, ત્યાં સૂધી ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થવી શક્યાનાં શિંગડાં સમાન છે. સ્ત્રી એન્સેલનની ખાણ છે. સ્ત્રી જેવી સંસ્કારી જાતિને સંસ્કૃત કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રી જાતિરૂપ ખાણ જો સંસ્કારી ન હોય તો પછી રત્નોરૂપ પીર પુત્રોની ઉપલબ્ધિની આશા ક્યાંથી રખાય ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

સર્વદ્રવ્યેષુ વિદ્યૈવ દ્રવ્યમાહુરનુત્તમમ ।

અહાર્થત્વા વનર્પ્યત્વા વક્ષ્યત્વા ચ સર્વદા ॥

(વિપ્ર શ્રીમતે)

અર્થ:—સર્વ ધનમાં વિદ્યારૂપી ધન ઉત્તમ છે. કારણ વિદ્યારૂપી ધનને ચોર ચોરી શકતો નથી, તેમ તે ધનનો નાશ થઈ શકતો નથી. વિદ્યા અમૃત્ય હોવાથી કંઈ મૂલ્ય આપવાથી બજારમાં વિદ્યા મેળવાતી નથી. માટે તે સર્વદા અક્ષય છે.

સત્સંગ નિરૂપણ.

• ગુણેન સ્પૃહणीयः स्या न रूपेण युक्तो ज्ञनः ।

सौमंध्यवर्ज्यं नावेयं पुष्प कांतमपि कंचित् ॥

(આર્થકથ)

શુભવાનની સૌ ધન્ય કરે છે, પણ રૂપવાનની નહિ. કારણ કે મુગંધવિનાના મુંદર પુષ્પને પણ કોઈ કદાચિ ગ્રહણ કરતું નથી.

गुणै रुत्तमतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः ।

प्रास्तादशिखरस्थो ऽपि काकः किं गरुडायते ॥

શુભવડે ઉત્તમ થવાય છે, પણ ઉચ્ચ આસનપર બેસવાથી નહિ. કારણ કે મહેલના શિખરપર બેઠેલો કાગડો શું ગરુડ થઈ શકે છે ?

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै ।

विज्ञानशौर्यविमचार्यगुणैः समेतम् ॥

त नामजीवितमिह प्रवदन्ति तज्ञाः ।

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुंક્ते ॥

મનુષ્યે વિજ્ઞાન, શૌર્ય, વૈભવ તથા શ્રેષ્ઠ ગુણો સહિત ક્ષણ માત્રપણ જો પ્રસિદ્ધપણે જવાય, તેને જ સુસપુર્યો આ લોકમાં જીવવું કહે છે. કારણ કે ઘણો કાળ તો કાગડો પણ જીવે છે તથા બળિ ખાય છે.

इमतुरगरयैः प्रयान्ति मृदाः ।

धनरहिता विबुधा प्रयान्ति पद्मयाम् ॥

गिरिशिखरगतापि काकपंक्तिः ।

पुलिनगतै न समत्वमेति हंसैः ॥

કદી ધન મળવાથી મૃદ જન હાથી, ઘોડા તથા રથપર બેસીને જાય છે. વળી ધન મળવાથી વિદ્વજ્ઞન પગે ચાલે છે, તો પણ ગિરિશિખરપર બેઠેલી કાગડાની પંક્તિ નદી કીનારે બેઠેલા હંસ સરખી થતી નથી.

વળી કહ્યું છે કે;—

મંગેવાઘવિનાશિની જનમનઃસંતોષમચ્ચન્દ્રિકા ।

તીક્ષ્ણાંશોરપિ સત્પ્રમેય જગદાજ્ઞાનાન્ધકારપહા ॥

છાએયાઘિલતાપનાશનકરી સ્વર્ધેનુય ત્કામદા ।

પુર્ણરવ દિ અમ્યતે સુકૃતિભિઃ સત્સંગતિ દુર્લભા ॥

ગંગાની માફક પાપને નાશ કરનારી, ચાંદની પેઠે લોકોનાં મનને સંતોષ પમાડનારી, ચૂંચની કાંતિ પેઠે જગતના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનારી, છાયાની પેઠે સર્વ તાપને શમાવનારી, કામધેનુ ગાયની માફક ઇચ્છિત કામને પૂરનારી, દુર્લભ સત્સંગતિ ભાગ્યશાળી મનુષ્યોવડે જ મેળવી શકાય છે.

મહાજનોનાં લક્ષણ સંપાદન કરવામાં હમેશ પ્રીતિવાળા થવું જોઈએ. સત્સંગ ખુદિની જડતાને હરે છે, વાણીમાં સત્યતાનું સિંચન કરે છે, માનથી ઉન્નતિ અપાવે છે, પાપને દૂર કરે છે, ચિત્ત પ્રસન્ન કરે છે તથા ચારે ખૂણમાં કીર્તિનો ફેલાવો કરે છે. સત્સંગવડે નારદમુનિ, વેદવ્યાસ, પ્રહ્લાદ, ક્રુષ્ણ, વાલ્મીકિ, વિદુરજી, જનક, અનામિકા, વગેરે સંખ્યાબંધ પુરૂષો તેમ જ ચૂડાલા સરસ્વતી, મુલ્લુલા, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, કાત્યાયની વગેરે અનેક સ્ત્રીઓની કીર્તિની નોખત હજી સૂધી તાજી જ ગડગડે છે સત્સંગનો મહિમા જગવિખ્યાત છે. સંગ મહા જગવાન છે. જેવો સંગ તેવો રંગ, એ કહેવત અનુસાર પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરૂષે મહાજનોમાં પ્રીતિવાળા થવું; ધર્મશાસ્ત્રને માનની દૃષ્ટિએ જોતાં શીખવું, તે માહેલાં ભૂતોનું ભાવનાવડે અધ્યયન કરી વર્તતાં શીખવું, જેથી તેનું જીવન સુખમય નીવડે છે.

કહ્યું છે કે;—

વને કુરંગા સ્તૃણધાન્યમુક્તા ।

બુંબુશ્વિતા ધ્વનન્તિ કદા ન જીવાન્ ॥

एवं कुलीना व्यसनाभिभूता ।

न नीतिमार्गे परिलंबयन्ति ॥

જેમ વનમાં તૃણ તથા ધાન્ય ખાનારા મૃગ ભૂખ્યા થાય, તે પુણ કદી જીવની હિંસા કરતા નથી, તેમ કુલીન મધ્ય્ય દુઃખથી ગીરાય તે પણ નીતિ માર્ગને છોડતા નથી.

આપણે વ્યવહારમાં ઘણે ભાગે એવું જોઈએ છે કે, અમુક પુરૂષ આજે લક્ષિતમાન હોય છે, કિન્તુ કાળે કરીને નાસ્તિક થઈ જાય છે. તેમ જ અમુક શ્રી પતિપરાયણ છતાં કાળે કરી પતિવ્રતને ચૂકે છે. તેવી જ રીતે એક અડગ વૃત્તિ-ધાળો પ્રદ્વચારી કોઈ સમયે વિષયભોગની લાલસાવાળો આપણે અનુભવીએ છીએ. અમ થવાનું કારણ સૂક્ષ્મ રીતે તપાસ કરતાં સત્સંગનો દોષ હોય છે. ખરાબ સોળતને લીધે તેઓની એવી સ્થિતિ થાય છે. માટે પ્રત્યેક જીવે ઉત્તમ મનુષ્યની સત્સંગની લાલસા રાખવી. જેમ સત્સંગ સર્વ સુખોનું મૂળ છે, તેમ કુસંગ સર્વદુઃખનું કારણ છે. કુસંગથી દોષ દિવસ પોતાની ઉન્નતિની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. કુસંગથી જીવનની સાફલ્યતા આકાશ કુસુમવત્ માનવી. કુસંગથી ડરનાર સર્પને ડરાવવા સમર્થ છે. સત્સંગના પ્રતિપાદન વિશે શ્રી જાતિને એક વાત ખાસ લક્ષમાં લેવાની છે. કોઈ તારૂણી જેન સત્સંગને લીધે કોઈ સાધુ વેરાગી પાસે જઈ તેમનાં વચનામૃતનું પાન કરવા ઉત્સુક થાય, તેવા ભાવવાળી થાય તથા તેનું જ નામ સત્સંગ ગણે, પણ મારા મત પ્રમાણે કેવળ

તેનું નામ જ સત્સંગ નથી, સત્સંગ એટલે શ્રેષ્ઠ સંગ. તેમાં પણ સ્ત્રીને સબતીય વર્ગની સ્ત્રી સાથે સમાગમ રાખવો ઉચિત છે. કેમ કે તેમ કરવાથી કોઈ જાતનો અપવાદ આવતો નથી. વિના સંકેશે હૃદયના ઉલ્લાસ પાદાર કાઢી શકાય છે. અર્થાત્ અપરિચિત પુરુષ સાથે જુદ લેવી ખોટી છે. પોતાને ઉત્પન્ન થતી સંકાઓનું પોતાની બહેનપણીઓ સાથે વાદ કરવાથી નિવારણ કરી શકાય છે. આ રીતે આપણા ધરાધર કુળની, તેમ અધિક કુળવાળી સફળુણી સ્ત્રીનો સંગ, તે જ આપણી સ્ત્રીબલિનો મુખ્ય સત્સંગ હોવો જોઈએ.

જાડયં દ્વિમતિ ગણ્યતે વ્રતરત્નો દમઃ શુચીં કૈતર્યં ।

શૂરે નિર્ઘુણતા મુનો વિમતિતા દૈન્યં પ્રિયાલાપિનિ ॥

તેજસ્વિન્યવલિપ્તતા મુપરતા વચ્ચર્યશક્તિઃ સ્થિરે ।

તત્કો નામ ગુણો મયે સ્સુગુણિનાં યૈ દુર્જનૈઃ નાંકિતઃ ॥

દુર્જન શરમાળમાં જડતા, વ્રતવાળામાં દંભ, પવિત્રમાં કપટ, શૂરવીરમાં નિર્ઘયતા, મુનિમાં મતિહીનતા, પ્રિય બેલનારમાં દીનતા, તેજસ્વીમાં ગર્વ, બેલનારામાં વાચાપણું તથા સ્થિરમાં અશક્તિ ગણે છે. આ રીતે ગુણીનો કયો ગુણ છે કે, જે દુર્જને અંકિત કયો નથી.

વળી કહ્યું છે કે:-

સુજ્ઞાનામપિ હૃદયં વિશુનપરિપ્ચંગલિપ્તમિવ મવતિ ।

પવનઃ પરાગવારિ રથ્યાસુ વહ ધ્રજસ્વલો મવતિ ॥

આ લોકમાં સજ્જનનું હૃદય પણ દુર્જનના સંગથી લેપાય છે. કેમકે પુખ્ત રજને વહેનાર પવન માર્ગમાં વાતાં રજવાળો થાય છે.

ગર્વનિરૂપણ.

ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—અભિમાનં મદિરાપાનં ।
 અર્થાત્ અભિમાનને સુરાપાન સાથે સરખાવ્યું છે. મદિરા
 એ એક કેદી વસ્તુ છે. સુરાપાન સૂક્ષ્મ છતાં તે અધિક
 દુઃખદાયક છે, બુદ્ધિને જડ કરે છે. જેમ એક બ્રમર વાંસને
 ફેલાવી ખાય છે તથા ઉધાઈ કાઢીને છિન્ન લિન્ન કરે છે, તેમ
 સુરા શરીરને ફેલાવી ખાય છે. મહાપુરુષોએ અભિમાનને આવા
 સુરાના સરખું ગણેલું છે. વળી સુરાપાન કરતાં પણ અભિ-
 માન વધારે દુઃખદાયક છે. કારણકે સુરાપાન કરનાર વ્યક્તિને
 જ્યાં સૂધી તેની કેફ હોય ત્યાં સૂધી તેની અસર હૃદયમાં
 રહે છે, પણ મદ એવી જીવલેણ કેફી વસ્તુ છે કે, જ્યાં
 સૂધી આ લણ્ણલંગુર શરીર આ સંસારમાં ચલનચલન કરે,
 અર્થાત્ જ્યાં સૂધી હયાત રહે, ત્યાં સૂધી તેની અસર સામા-
 ન્ય રીતે તાજી રહે છે. માટે મદિરાથી પણ વિશેષ કષ્ટદાયક
 અહંકારને ગણ્યો છે. જે ગર્વ રહિત છે, તેને માટે સ્વર્ગ
 છેડું નથી. અભિમાન અજ્ઞાની, અર્ધદગ્ધ તથા અસંસ્કારી
 મનુષ્યોના હૃદયમાં રહે છે. જેના હૃદયમાં જ્ઞાનનો નિર્મળ
 ઝરાનો ઘોઘ વદ્યા કરે છે, તે ઘોઘ ગર્વને એક તૃણની માફક
 ઘસડી જઈ ક્યાનું ક્યા ફેંકી દે છે. જેમ પુરુષને આ દુર્ગંધ
 તજવાની જરૂર છે, તેમ સ્ત્રીને પણ છે. સ્ત્રીને પતિચરણ
 એ જ કલ્યાણપ્રદ છે. પણ જ્યાં સૂધી સ્ત્રીમાં કામ, ક્રોધ,
 લોભ, મદ તથા માત્સર્ય આદિ છ રિપુઓ હોય છે, ત્યાં
 સૂધી તે પતિનું દાસત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી શકે ? હૃદયમાં
 જ્યાં સૂધી મદફળી શત્રુનું અસ્તિત્વ રહેલ છે ત્યાં સૂધી
 નમ્રતા, શીતળતા તથા વિનય રહી શકે નહિ. જ્યાં સૂધી

ઉક્ત શુભોત્તુ અસ્તિત્વ હોય છે ત્યાં સૂધી શ્રી પતિતુ ઠાસત્વ કહી સ્વીકારશે નહિ. માટે જેમ ખતે તેમ મનુષ્યની અપો-
ગતિના કારણરૂપ અભિમાનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. અભિ-
માન બે પ્રકારના છે:-સત્ય અભિમાન તથા મિથ્યા અભિમાન.
જેમ અશ્રીષ્ઠ કડવું છે તેમ કાળીજીરી કડવી છે. પણ અશ્રીષ્ઠ
જીવનો અંત લાવે છે. પણ કાળીજીરી રોગનો નાશ કરે છે.
માટે સત્ય અભિમાન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. સત્ય અભિમાન
એ કે, પોતે પોતાતું સ્વધર્માભિમાન સખતું. જો કોઈવાર
જોવો પ્રસંગ આવે કે, નીચ જાતિનો આશ્રય લઈ પોતાની
આજીવિકા ચલાવતી હોય તથા તેની સહાયતા વિના એકે
પાંદડું હાલી થકે એમ ન હોય તથા પોતાના ધર્મનો સર્વથા
નાશ થઈ પોતાની આજીવિકા ચાલતી હોય, તે આજીવિ-
કાનો ત્યાગ કરી પ્રાણાંતે પણ તેની પરવા કરવી નહિ. આતું
નામ સત્ય ધર્માભિમાન છે. બીજું સ્વદેશાભિમાન છે. સ્વાર્થ
અંધ જાની પારકાદેશ માટે પારકાની શુભાચી નહિ કરતાં
પોતાની પોતાના દેશના જલા માટે, તેની ઉન્નતિ માટે તથા
તેના કલ્યાણ માટે પોતાની અવસ્થા જીંદગીભર કંગાળ રહે,
અરે સર્વ સુખ, આનંદ તથા ભોજનમજાહને તિલાંજલિ આપવી
પડે તો તે આપે તથા છેવટે દુઃખ દાવાનળમાં સળગી અંતે
તેનો દહાંત થાય, છતાં પોતાના દેશતું ગૌરવ પોતે ટકાવી
રાખે, આતું નામ દેશાભિમાન તથા સ્વકુલાભિમાન છે. ત્રીજું
સ્વજ્ઞાતિ અભિમાન તથા સ્વકુલાભિમાન છે. આવી રીતનાં
સત્ય અભિમાન મારી વહાલી બેનોએ સર્વેએ ગ્રહણ કરવાં.

ક્રોધવિચાર.

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહં રૂપ્યાંસુચાર્યંદ્રુવણમ્ ।

વાન્દંડં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોડપિ ગણોડ્ઠકઃ ॥

પારકાની ચાલી ખાવી, સાહસકર્મ, મનુષ્યદ્રોહ, ઇર્ષ્યા, પારકાના ગુણોપર દોષારોપ, પારકાના વિષયને દોષવાળો કરવો, વાણીની તીક્ષ્ણતા વાપરવી તથા મારામારી કરવી, આ આઠ દુર્ગુણ ક્રોધવડે થાય છે.

તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીને ધન્ય છે કે, જેનાં આશ્રમમાં નીચે જણાવેલ વસ્તુ ન હોય. ક્રોધવાળી પ્રજા, ભીતું તથા ધૂમાડાવાળું ઘર, ભીતું ઘરઆંગણું, માંકડ આદિથી ભરપૂર થયા, લુપ્ત લોજન, કઠોર બોલનારી તથા ક્રોધાંધ દૃષ્ટિવાળી સ્ત્રી તથા નિત્ય ખરાબ જળવડે સ્નાન, આટલી વસ્તુથી સુજ્ઞ હોય, તે ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

હિદુર નીતિમાં કહ્યું છે કે;—

કુગ્રામવાસઃ કુલહીનસેવા કુમોજન ક્રોધમુખી ચ માર્યા ।

પુત્ર શ્ચ મૂર્ખો વિચવા ચ કન્યા વિનાશિના પદ પ્રહરન્તિ કાયમ ॥

કુગ્રામનો વાસ, કુળ હીનની સેવા, ખરાબ લોજન અને ક્રોધમુખી ભાર્યા, મૂર્ખ પુત્ર તથા વિધવા કન્યા, આટલાં શરીરને અગ્નિ વિના જાળે છે.

અહીં ક્રોધમુખવાળી ભાર્યાપર વિશેષતઃ વજન આપવાનું છે. અતિશયત ક્રોધવાળી સ્ત્રી ચોતે સુખી થતી નથી, તેમ પોતાના પતિને સદૈવ અપ્રિય રહે છે. તે પતિની કૃપા-

દૃષ્ટિને પાત્ર થતી નથી. વળી પતિની રૂપાનિતાં શ્રીતું કરી
ઐય થતું નથી. માટે પોતાતું હિત ચહાનાર પતિવ્રતા શ્રીએ
ક્રોધનો સર્વદા ત્યાગ કરવો. ક્રોધઆદિથી મુક્ત થયા પછી
સહન શીળતાને શીખવાની દરેક જણને જરૂર છે.

સહનશીલતા.

પોતાતું હિત કરનારનું હિત કરવું, એ સ્વાભાવિક છે.
પણ અહિત કરનારનું હિત કરવું દુર્લભ છે. આ સદ્ગુણ
માનવ જાતિને પ્રાપ્ત કરવા આ જાળત મનન કરવા યોગ્ય છે.
માનવ જાતિને માટે સુખદુઃખ, ડગલે પગલે સર્જાયેલાં છે.
આને લક્ષ્મીથી આનંદ પામનારા લક્ષ્મીના અધિકારીઓ,
પોતાના કોડીલા કુંવરોને પ્રાપ્ત થવેથી મગ્ન રહેનારા પિતા-
શ્રીઓ, સત્તાને માન કરનારા સત્તાધિકારીઓ, આ સર્વ પોતાને
ભાગ્યશાળી લેજે, તે દેખીતું છે. પણ તેથી તેઓ ખરા સુખી
લેખાતા નથી. કારણ કે, ધન, પુત્ર, સત્તા, વૈભવ આદિમુખે
નાશવંત છે. આને પોતાનાં છે, પણ કાળે કરી પરાયાં
થશે જ. પણ કંઈ વખતે, તેની ખૂબર પડતી નથી. એક
જુગારી પોતાની પાસે લાખો પૈસા લઈબેઠો હોય છે, પોતાની
પાસેના પૈસાને અધિકારી છે, પરંતુ હાવ રમતાં દુર્લભવશાલ
પોતાના તે જ હામ ધડી પછી ખીલના હાથમાં પોતે જૂવે
છે. તે મનમાં સમજે છે કે, આ હામ ધડી પૂર્વે મારા હતા,
તે હું જ લાખ્યો હતો, પણ હાલ તે હું લઈ શકતો નથી.
રાજાની કેપાથી એક મનુષ્ય આને ઉંચા ઓહાનો અધિકારી
થયો હોય અને તે અધિકારીવડે આને ઇન્દ્રનાં નેટલો તે
અધિકાર લોગવે છે, પણ બીજે જ દીવસે રાજા તેનાપરથી

પોતાની કૃપા જેવી લે છે તથા આજે એક સર્વોપરીસત્તાના અધિકારીને અધિકારથી ભ્રષ્ટ કરી, વખતે કારાગૃહને લોગી પણ કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે, મનુષ્યને સુખદુઃખ સાથે રહેલાં છે. આજે પોતાના પ્રણયના પ્રભાવે સુખી હોય, પરંતુ વિપત્તિથી સદાને માટે તે નિરાણો થઈ ગયો છે, એમ માફ માનવું નથી. જ્યારે સુખ તથા દુઃખ સાથે જ છે તો સુખની વખતે મનુષ્યે કૂલાવું નહિ તથા અભિમાનરૂપી મદના ટીપાને ચાટવું નહિ. આમ કરવાથી તેનું સુખ જર્જરિત થાય, છતાં જલદીથી જતું નથી. દુઃખ વખતે મનુષ્યે સહનશીલતા રાખવી. સહનશીલતા એટલે પોતાના આત્માને અસુક વસ્તુ અપ્રિય છે, છતાં કુદરતના પ્રભાવે પોતાના શિરપર આવી પડી તો તેનો કંટાળો નહિ રાખતાં સમયને આધીન થવું તથા તેમાંથી મુક્ત થવા ઉદ્યોગી રહેવું. કહ્યું છે કે સહનશીલતા વૈરીને વશ કરી શકે છે. મહર્ષિ ભૃગુએ પોતાના ચરણોનો શ્રી વિષ્ણુભગવાનના વક્ષઃસ્થળમાં પ્રહાર કર્યો ત્યારે મહાન પરમ પિતા પરમાત્માએ કેટલી સહનશીલતા વાપરી હતી ! શ્રી વિષ્ણુભગવાનના જીવનવડે તેમની સત્તાથી કેણું અનુચિત છે ? જેમનાં સુર્વશન ચક્રના લોગરૂપે ભૂમંડળને ડાલાવનારા હજારો હાથવાળા થઈ ગયા છે. તો પછી ભૃગુ જેવા બે હાથવાળાનું તેમની આગળ શું ગતું ?

દુર્યોધનની સભામાં પાંચ પાંડવો જેવા પતિઓની દૃષ્ટિએ દુષ્ટ દુઃશાસનના હાથે પંચાંગીની હુંટાયલી લાજ કેનાથી અનુભવી છે ? દુઃશાસનની છાતી ફાડી તેનું રૂધિરપાન કરનાર ભીમનું શૌર્ય શું તે વખતે પલાયન કરી ગયું હતું ? ના, શૌર્ય તો હતું જ, પણ વડીલબંધુની આજ્ઞાના બંધને

ખંધાયલો હતો. તેથી તે વિપત્તિ વળતે સહનશીલતાનું સેવન કર્યું હતું તથા સહનશીલતાથી કેવું પરિણામ આ હતું, તે કોઈથી ના કહી શકાય જોમ નથી, અયોધ્યા હરિશ્ચંદ્ર શું વિશ્વામિત્રના બાળને પહોંચી વળવા અશક્ત હો નહિ. છતાં તે વળતે સહનશીલતાનો પૂનરી ધર્મ સમ આધીન થયો હતો. આ રીતે અનેક ઉદાહરણ છે. ઉપર પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર દરેક ભગિનીએ વિપત્તિ વા પોતાની વિપત્તને સહન કરવી જરૂરની છે. દરેકે ધર્મશા પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો. યુવણને જોમ સોની લોક ક છેલ્લ કરે, ટીચે તથા તપાવે છે, તેમ તેમ તે ઉત્તમ થાય જોખાને જોમ જોમ ખાંડવામાં આવે છે તેમ તેમ તે મુગ મય થાય છે અને દૂધને જોમ જોમ ગરમ કરે છે તે તેમ તે સર્વ પદાર્થથી ગ્રેષ્ઠ સ્થિતિને પામે છે. આ રીતે કાં કદ સહન કરે છે ત્યારે તે ઉચ્ચ પદવીને પામે છે. આ રીતે જ્યા જઈ પદાર્થ સહનશીલતાને લાવે ઉત્તમ થાય છે તેા ચૈતન્ય બુદ્ધિવંત શા માટે ન થઈ શકે ? અર્થાત્ થાયજ. કહ્યું છે કે

ગુણસ્યામરણં જ્ઞાન જ્ઞાનસ્યા મરણંક્ષમા.

ગુણનું બુધણ જ્ઞાન છે તથા જ્ઞાનનું બુધણ ક્ષમા છે. મનુષ્યે કદીપણ કોધ કરવો નહિ. કારણકે કોધ પવિત્ર બુદ્ધિને બદ કરનાર અંગાળરૂપે મહર્ષિએ માનેલ છે તથા તે ખેટું નથીજ. ક્ષમા વિનાનો માનવ દાનવ સમાન છે. તેમાં સ્ત્રી જાતિને આ સદ્ગુણની વધારે જરૂર છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓએ પોતાના સસરા, સાસુ, નણંદ, જેઠ, જેઠાણી, દેરાણી, વગેરે જે પૂજ્ય હોય તેમની આજ્ઞાને તાબે થવું તથા તેમના પ્રતિ પ્રેમભાવ રાખવો. તેમના તરફથી પોતાના પર ગમે તેવું દુઃખ પડે,

જતાં સહનશીલતા રાખી તેઓના અહિતનું મનમાં કોઈ
મજા કારણ નહિ લાવતાં દામા ભાવે વર્તવું, એજ શ્રેયસ્કાર છે.

શ્રદ્ધાવિચાર.

કવું છે કે, શ્રદ્ધાવિરહિતં યતં તામસં પરિચક્ષતે ॥
શ્રદ્ધા રહિત યજ્ઞ તામસી યજ્ઞ કહેવાય છે. વળી વ્યાસ
ભગવાને કહ્યું છે કે,

અશ્રદ્ધા પરમં પાપં શ્રદ્ધા પાપપ્રમોચતી ।

જહાતિ પાપં શ્રદ્ધાવાન્ સર્વો જીર્ણામિવ ત્વચામ ॥

અશ્રદ્ધા એ મહાન્ પાપ છે. શ્રદ્ધા પાપને નાશ કરે છે. જે
પ્રમાણે સર્પ પોતાની જૂની કાંચળીનો ત્યાગ કરી સુખને
પામે છે, તેજ પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્ય પાપ કર્મથી મુક્ત
થઈ સુખનો લોહિતા બને છે.

શ્રદ્ધામાં બીજો અર્થ ભાવના થાય છે. ભાવવિના પ્રેમ
ઉપસ્થિત થતો નથી તથા પ્રેમ વિના આનંદ નથી. જેમકે
એક રાગી બ્રહ્મંકર રાગથી પીડાય છે તથા તે બ્રહ્મંકર રાગને
નિર્મૂળ કરવા એક વેદો પોતાના વચનથી એ કોશને અંતરે
એક ટેકરી પર હવા ફેર માટેની સલાહ આપી. હવે એ કોશની
સુસાફરી કોણ કરી શકે ! આ પ્રશ્ન માટે પ્રથમ શ્રદ્ધા શબ્દ
લઈશું પ્રથમ રાગીને સાફ થવા માટે વેદના વચનપ્રત્યે
શ્રદ્ધાની જરૂર છે. વેદના અક્ષરે અક્ષર ખરા હોવા જોઈએ.
તેણે આટલા રાગીઓને રાગમુક્ત કર્યા. તે સ્થાન માટે
વેદની ખાત્રી હોવી જોઈએ. ત્યાં જવાથી રાગીને અવશ્ય
સાફ થયુજ નોઈએ; આ રીતે જ્યાં સૂધી પ્રથમ શ્રદ્ધાએ

વાસ કયો નથી, ત્યાં સૂધી સો કોશની મુસાફરી થવાની નથી અને હા હા ફેર રોગીને થવાનો નથી. શ્રદ્ધાનું મૂળ કારણ પ્રેમ છે. કારણકે આપણને વિચાર કરવાની શક્તિ છે કે, રોગી સો કોશની મુસાફરી કરવાને એકદમ તો શક્તિવાન હોયજ નહિ. રોગીના આત્મજનો પર રોગીની સારવાર કરવાની ફરજ રહેલી છે. આ ફરજ રોગી પ્રત્યે પ્રેમ વિના અમલમાં મૂકી શકાય નહિ તાત્પર્યકે પ્રેમ (ભાવના) વિના આનંદનો ખાનડો મળતો નથી. પ્રેમ હોય ત્યાં જરૂર શ્રદ્ધાનો વાસ હોવોજ જોઈએ. માટે દરેક બહેનોએ ધર્મ, સત્ય તથા નીતિ તરફ પ્રેમાળ અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાન થવું. શ્રદ્ધાવાન હોયને જ્ઞાન ॥ શ્રદ્ધાણુને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી કહ્યું છે કે,

અશ્રદ્ધાવાન ઈર્ષ્યકો દેવાનાં નાહતે હવિ ।

तस्यवात्र न भोक्तव्यं इति धर्मेविदो विदुः ॥

શ્રદ્ધા રહિત પુરુષને દેવ, અગ્નિ આદિ દેવોને હવિથી તૃપ્ત કરવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી રહિત છે તેનું અન્નપણ ભક્ષણ કરવું ઉચિત નથી. સ્ત્રીની શ્રદ્ધા પોતાના પતિપર હોવી જોઈએ. પછી તે જગતમાં બકરીયા ગણાતા આચળની માફક નિરૂપયોગી હોય. પણ પોતાને મન તો તેને પોતાનો ઉદ્ધવ ચંદ્ર માનવો જોઈએ. પોતાના જીવનનો સૌભાગ્ય, પોતાનો ઇશ, પોતાની સંપત્તિ, પોતાનો આહ્વાદ તથા પોતાનું સર્વસ્વ ગણી તેના પ્રતિ અચળ શ્રદ્ધાએ તેની ભક્તિ કરવી. સુદોષ્યના, મંદોદરી તથા જુદા આદિ સતીઓ નાશ-સોને પરણી હતી. છતાં તેઓના પતિઓનો આદરો બધો જે પ્રભાવ હતો, તે સતીઓની પોતાના પતિ વિશે અચળ શ્રદ્ધાને લીધે હતો. શ્રદ્ધા એવી રીતની હોવી જોઈએ કે, જે

શ્રદ્ધા પોતાની લાવનારૂપ તીજેરીનું દ્વાર સહેલાઈથી ખુલ્લું કરી હૃદયની શાંતિ, આનંદ અને કલ્યાણનો ખજાનો પ્રાપ્ત કરી શકે.

સંતોષવિચાર.

સંતોષામૃતાતૃપ્તાનાં યત્સુખં શાંતચેતસામ્ ।

કૃત સ્તંદ્યનં લુપ્થાનાં રૂત શ્વેત ઇ ધાવતામ્ ॥

સંતોષરૂપે અમૃતથી તૃપ્ત થયેલ તથા શાંત ચિત્તવાળા પુરૂષોને જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવું સુખ આમતેમ દોડનારા ધનના લોભી પુરૂષને ક્યાંથી મળે ? વળી કહ્યું છે કે;

સદા સંતુષ્ટમનસઃ સર્વાસુખમયા વિશઃ ॥

• સર્વદા સંતોષી મનુષ્યને સર્વ દિશાઓ સુખમયજ્જણાય છે. સંતોષ એ દેવી સંપત્તિમાં મહાનુ ગુણ છે. સર્વો પવનનો આહાર કરે છે, છતાં તેઓ દુર્ગંજ થતા નથી. વનના હાથીઓ સૂકું વનનું ઘાસ ખાઈને રહે છે, છતાં ખળવાનુ હોય છે. આ બધાનું કારણ સંતોષ છે. મારી વહાલી બહેનોએ આ સદ્ગુણને અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવો. પારકાનો મહેલ જોઈ પોતાની પશુંકુટીને બાળી નાંખવાથી લાભ નથી. સંતોષથી પોતાની રંક ઝુપડીનું સુખ સુરપતિના મહાલયની બરાબર થાય છે. પોતાની રંક ભાખરી નવ નિધ વાનીને વિસરાવે છે. સંતોષી શ્રી પોતાના રંક ભર્તારને કદી પણ ઓછું આવેલો દેતી નથી. જે ભગિની ભલે શ્રીમંત માળાવની પુત્રી હોય અને પોતાનો પતિ ગરીબ અવસ્થાવાળો હોય, છતાં જે શ્રી પોતાના પતિની હુબી ભાખરીને અમૃતરૂપ માની

સંતોષી રહે છે, તેનું જીવન અમૃતરૂપે છે. કહ્યું છે કે રંક અવસ્થા હોય ત્યારે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે. પોતાનો સ્વામી મૂળથી ગરીબ હોય, અથવા તો પાછળથી, વેપારમાં, સદ્ગામાં અથવા બદ ચાલથી પોતાનું સર્વ ધન નાશ પામ્યું હોય, તેવે વખતે પૂરું પેટ ભરવાના પશુ વાંધા પડતા હોય, તે વેળાએ જે સ્ત્રી ભૂખઆદિ કષ્ટોને સહન કરી પોતાના પતિની એળ ઉઘાડી કરતી નથી, પોતાના પતિના સંતોષ માટે ભોગ વિલાસની દરકાર નહિ કરતાં દુઃખ વખતે તેને દીલાસો આપે છે, કદીપણ મન ઉંચું કરતી નથી, હૃદયમાં દુઃખની જ્વાળાઓ સળગતી છતાં પોતાના સ્વામીને આનંદ આપવો, તેમજ મૃદુ ભાષણવાળી બની તથા હસમુખા સ્વ-ભાવવાળી થઈ જે પોતાના પતિને સંતોષે છે, તેને માટે સ્વર્ગ દર નથી.

દંપતી પરસ્પર ધર્મવિચાર.

વર વપ્તનાં જ્યારે લગ્ન થાય છે ત્યારે વર તથા કન્યા એકબીજા એક બીજાના હાથો એકલા કરવામાં આવે છે. આને હસ્ત મેળાપ કહે છે. આ હસ્ત મેળાપ એક બીજા સાથે પાંચ રીતે મેળાપ કરવાનું સૂચવે છે. પતિ તથા પત્નીએ પાંચ પ્રકારે મેળાપ કરવાનો છે. (૧) હસ્ત મેળાપ, (૨) નયન મેળાપ, (૩) વિચાર મેળાપ, (૪) હૃદય મેળાપ, (૫) આત્મમેળાપ. કેવળ હસ્ત મેળાપથી ખરું લગ્ન મનાતું નથી. પણ જ્યારે ઉપર કહેલ પાંચ મેળાપ થાય, ત્યારેજ ખરું લગ્ન થયું સમજવાનું છે.

હસ્ત મેલાપ:—અગ્નિ દેવની સન્નિધિમાં તથા મંત્રોની ધ્વનિમાં પોતાની આ પત્ની છે, એમ કહી તેના હાથ સાથે પોતાનો હાથ જોડવો, આનું નામ હસ્ત મેળાપ.

નયન મેલાપ:—આંખ એ એક પ્રેમની સરિતા છે. આ સરિતાના નિર્માળ વારિથી પતિ તથા પત્નીએ ઉભયને વિશુદ્ધ પ્રેમથી જોવાં, તે નયન મેલાપ.

ચિન્તાર મેદાર:—વિચારના સાધનવડે પણ દંપતીએ મેળાપ કરવાનો છે. એટલે ઉભયે એક બીજાથી વિચારના સાધનવડે એકજ થવાનું છે. એટલે અસ્પર્શ વિચારોની ભિન્નતા થવી જોઈએ નહિ.

હૃદય મેલાપ—એક બીજા વિષે લાગણી હોય તથા તેથી પરસ્પર સુખ દુઃખમાં ભાગી જાને તથા જેમ સરિતા સાગરને મળે છે તથા સાગરરૂપ થઈ જાય છે, જેમ એક દીપકનો જ્યોત બીજા દીપકની જોત સાથે મળી જાય છે, તેજ રીતે મળી જવું, તેનું નામ હૃદયમેળાપ છે.

આત્મમેલાપ:—પોતાના આત્માને પોતાના સહકારી આત્મા સાથે જોડવો, પરસ્પરે આત્માના શુભ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી, આનું નામ આત્મમેળાપ છે.

પ્રેમ તથા પવિત્રતા આ બે આત્માના શુભો છે. લગ્ન સંસ્કાર એ આત્મિક વિવાહનું દ્યોતક છે. માટે પતિ પત્નીએ એક બીજા પુર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો, શુદ્ધ પ્રેમ કરવો, સદેવ એકજ ભાવથી હળી, મળીને રહેવું, આજ મુખ્ય લગ્નની સાર્થકતા છે.

પ્રજનાર્થે સ્ત્રિયાઃ શૃણુઃ સત્તાનાર્થે ચ માનવાઃ ।

તસ્મા ત્સાધારણી ધર્મઃ શ્રુતી વાન્યા સહોદિતઃ ॥

અર્થઃ—ગર્ભધારણ કરવા આરૂં સ્ત્રીઓને તથા સંતાન માટે પુરૂષોને ઉત્પન્ન કર્યો છે. માટે વેદમાં સાધારણ ધર્મ-કાર્યો પતિએ પત્ની સહિત કરવા કહેલાં છે.

સતુષ્ટો માર્યયા મર્તા મર્ત્તા માર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નૈવ કુલે નિન્યં કલ્યાણં તત્ર વૃધુવમ્ ॥

જે કુળમાં સ્ત્રીથી પુરૂષ તથા પુરૂષથી સ્ત્રી સંતુષ્ટ રહે છે અર્થાત્ બન્નેને પરસ્પર પ્રીતિ હોય છે, તે કુળનું સદા કલ્યાણ જ થાય છે.

ન કામેષુ ન મોગેષુ નૈશ્વર્યં ન સુતે તથા ।

સૃષ્ટા યસ્યા યથા પત્યૌ સા નારી ધર્મભાગિની ॥

જે સ્ત્રીને જેવી પતિમાં ઇચ્છા રહે તેવાં કામ, મોગ, અશ્વર્ય તથા મુખમાં પણ રહેતી નથી. તે સ્ત્રીને ધર્મિષ્ઠ વાણવી. કારણ કે;—

મર્તા વૈષો ગુરુ મર્તા ધર્મતોષમનાતિ ચ ।

તસ્મા ત્સર્વે પરિગ્રહ્ય પતિમેકં મજે ત્સતી ॥

સ્ત્રીને પતિ જ દેવ, ગુરુ, પોષણ કરનાર, ધર્મ, તીર્થ તથા તત્તરૂપે છે. માટે સર્વને છોડી તેણે એક પતિની જ સેવા કરવી.

ન સા સ્ત્રીત્યમિમેતવ્યા યસ્યાં મર્તા ન તુપ્યતિ ।

તુષ્ટે મર્તેરિ નારોણાં તુષ્ટઃ સ્યા ત્પરમેશ્વરઃ ॥

જે સ્ત્રીમાં પતિ સતોષ પામતો નથી; તેને સ્ત્રી માનવી નહિ. સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થવે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.

વળી મહાભારતમાં કહ્યું છે કે,

સુપ્રભાવા સુખવચના સુવૃત્તા સુસ્રદર્શિનઃ ।

અનન્યચિત્તા સુમુક્ધી મર્તુઃ સા ધર્મચારિણી ॥

જે સ્ત્રી પતિ પ્રત્યે સારા સ્વભાવવાળી, મધુર બોલનારી, રૂડાં આચરણવાળી, સુખરૂપ દેખાવવાળી, પતિમાં જ ચિત્ત રાખનારી તથા પ્રસન્ન સુખવાળી હોય, તે ધર્મચારિણી બન્યુવી. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં દરેક ઠેકાણે કહ્યું છે કે, સ્ત્રીએ સ્વતંત્રપણે રહેવું નહિ. અર્થાત્ સ્ત્રીઓએ સદા પોતાના સત્સંબંધી પુરુષોના રક્ષણમાં રહેવું. પણ કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ. આતું કારણ એટલું છે કે, પુરુષ કરતાં સ્ત્રી જાતિમાં સ્વભાવથી તન તથા મનનું બળ ઓછું હોય છે. માટે સ્ત્રીએ બાળપણમાં માતા પિતાને, યુવાવસ્થામાં પતિને અને પતિ મરણ પામે તો પુત્રને વશ રહેવું પણ કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ.

સ્ત્રીએ પતિના પહેલા ઉઠવું, દાતણપાણી કરી સુખ ધોઈ, પુઘારી ઉપાડી, ઘરને ઝાડી સાફ કરી, રસોડાનાં બધાં વાસણ ઘરની બહાર સારી રીતે માંજી માટીવડે ચુલાને લીપવે તથા તેમાં રમોઈ માટે કાપડ તથા અગ્નિ મૂકવાં. પછી નાહી ધોઈ સ્વન્ન થઈ તેણે સાસુ સસરાને પગે લાગવું, સદા મન તથા વાણી નિયમમા રાખવી, રસોઈ આદિ તૈયાર કરી પતિ, સાસુ તથા સમરા આદિને જમાડયા પછી પોતે જમવું. ત્યાર બાદ રાત્રીને સમયે શયા બીછાવી પતિની સેવામાં હાજર થવું. પતિ નિદ્રાવશ થાય ત્યારે તેમા મન રાખી તેજ શયાપર નિષ્ક્રામ તથા જિતેન્દ્રિય થઈ સાવધાન રહી, વચ્ચે સહિત સૂવું. કદી પણ અપ્રિય તથા કઠોર બોલવાની ટેવ રાખવી નહિ, અનર્થ બોલવું નહિ, ધર્મકાર્ય સંપાદનકરવામાં વિરોધી થવું નહિ. અદેખાઈ, હિંસા, ઝાડી, વિપયમાં મોહ, અહંકાર,

પોતાની ખાઈ, ઇશ્વરમાં અનાસ્થા, સાહસ, ચોરી તથા દંડ આદિનો ત્યાગ કરવો. પોતાનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, તે સમયે શ્રીએ વિશેષ ધરણી પહેરવાં નહિ. પણ માત્ર સૌભાગ્ય ખતાવનાર આભરણ ધારણ કરવાં અને સ્વામીના હિતમાં પ્રીતિ રાખવી. માણસોના મેળાવડામાં જવું નહિ, અતિ હાસ્ય કરવું નહિ તથા પારકે ઘેર જવું નહિ. આ રીતે ગૃહકાર્ય કરી શ્રીએ પોતાના સ્વામીને પ્રસન્ન રાખવો. કદાચ શ્રીમંતાઈના ભાવે પોતાનું ગૃહકાર્ય ચાકરો આદિથી ધનું હોય, છતાં પોતાનું શરીર કસાય તેવા ઉપાયો યોજવા તથા ઘણું કરી યતિ સંખ્યાથી કાર્ય પોતે જ કરવું જોઈએ.

જે શ્રીઓ નીચે પ્રમાણેની સ્વતંત્રતા જોગવે છે, જેવીકે મિત્ર સાથે એકાંત બેસવું, અવયવ દેખાય એવા પોશાક પહેરવા, મોટર, ખાઈસીલક વગેરેમાં પોતાની મેળે એકલાં બુસાફરી કરવી, ઓફીસોમાં પુરૂષોના સમૂહમાં નોકરી કરવી, પોતાના સ્વામીની સ્થિતિને તિલાંજલિ આપી પોતાની મનગમતી વસ્તુઓ ખરીદવી, મનગમતા આનંદના સર્ધતબૂત, નાટકતથા ચેટકમાં હાજરી આપવી, ઘરમાં સ્વામી સાથે સાધારણ ખટપટ થતાં, પોતાના સ્વામી સાથે વૈરભાવ બાંધવો, છટાછેડા માટે કોરટ દરબારે ચઢવું વગેરે દ્વષણ લગાડનારી શ્રીઓ પોતાના પિતાના કુળને લાંછન લગાડનારી છે. એક સમય એવો હોતો કે, સતી પોતાના સતીત્વના ભાવે દુષ્કાળ, રોગ તથા સંકટનું પશુ નિવારણ કરી શકતી હતી. અત્યારે એવી કોણ છે કે, દુષ્કાળાદિ ભયંકર સંકટમાં પડેલા દેશને સહાને માટે સુકત કેરે ? જ્યારે ઠરેક ભગિની પોતાના ધર્મને અત્રે-સારનારી થશે, પોતાના ગૌરવનું પોતે જ રક્ષણ કરતી થશે, આખાની લાલચે, પોતાની પાસે રહેલા અર્ધાથી જ સંતુષ્ટ

થશે, પરાયા જીવનનું અનુકરણ કરવાનો પરિત્યાગ કરશે, દાંભિકતા, કુસંપ, આપસ્વાર્થપિણું, અનાસ્થા, અદેખાઈ વગેરેનો સર્વથા ત્યાગ કરી, સ્નેહ તથા સંપન્ને વળગી રહેતાં શીખશે ત્યારે જ પોતાના દેશને હિતર, ઉદ્યોગ તથા કળા કૌશલ્ય આદિથી તે વિભૂષિત કરશે. જ્યારે દરેક ભગિની પોતાના ધર્મનું રહસ્ય સમજી, નિતે દ્રિય, મનોનિગ્રહવાળી, મુમંસ્કારી તથા પતિપરાયણ થઈ, સંસ્કારી તથા શૂરવીર બનકેને જ જીવ આપતી થશે ત્યારે જ દેશનો આંગણ પટેલો ઉદય પૂર જોશમાં પ્રકાશિત થશે.

પુરૂષધર્મ.

યાવ જીવિતે જાયાં તાવદર્શો મથે ત્પુમાન્ ।
નાર્ધ પ્રજાયતે પૂર્ણ. પ્રજાયેતેત્યપિ શ્રુતિ ॥

• જ્યા સૂધી પુરૂષ સ્ત્રી પરણતો નથી ત્યાં સૂધી અર્ધો કહેવાય છે. કારણ કે એકલા પુરૂષથી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી. પણ સ્ત્રીને પરણી પૂર્ણ થાય ત્યારે તેનાથી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

ન ગૃહ ગૃહમિત્યાદુ ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ।

ગૃહ તુ ગૃહિણીહીનમરણ્યસદૃશં મથેત્ ॥

ઘરને ઘર નથી કહેતા, પણ સ્ત્રી જ ઘર કહેવાય છે. કેમકે સ્ત્રી વિનાનું ઘર અરણ્ય સરખું લાગે છે. •

ધર્માર્થકામકાલેષુ માર્યા પુસસદ્ધાયિની ।

વિદેશગમને ચાસ્ય સેવ વિશ્વાસકારિકા ॥

શ્રી ધર્મ, અર્થ, કામ તથા ચોગ્ય સમયે પુરૂષને સહાય કરનારી છે. પરદેશ જતાં સમયે વિશ્વાસ કરવાલાયક પણુ તે જ છે.

પરદારા ન ગતવ્યા પુરુષેણ વિપશ્ચિતા ।

યતો મર્ચંતિ દુઃખાનિ નૃણાં નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥

બુદ્ધિમાન પુરૂષે પારકી સ્ત્રી પ્રત્યે જવું નહિ. કેમકે તેથી દુઃખ થાય છે, એમાં સંશય નથી.

તત્તાંગારસમા નારી ઘૃતકુંભસમઃ પુર્માન્ ।

તસ્માદ ઘૃત્તિ ઘૃતં જ્વેય નૈકત્ર સ્થાપયેદ્દુઃખઃ ॥

ગળતા અગ્નિ સમાન સ્ત્રી તથા ધીધી બરેલ ધ. સમાન પુરૂષ છે. માટે બુદ્ધિમાને બેઠને એક કેકાણે સખવાં નહિ

માત્રા સ્વસ્ત્રા વૃદ્ધિત્રા વા ન વિવિક્તાસનો ભવેત્ ।

વલ્લવાનિન્દ્રિયમામો વિદ્વાસમપિ ક્ષયંતિ ॥

મા, બેન તથા ઢીકરી સાથે પણ એકાંતમાં બેસવું નહિ કારણ કે ઇન્દ્રિયો ગળવાનું હોવાથી વિદ્વાનને પણ વિષય પ્રતિ જોયે છે.

વળી મહાભારતના વનપર્વમાં કહ્યું છે કે, અંશ પશ્ચિત્ત-વાળા પુરૂષોએ પણ પોતાની સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવું. કેમકે સત્પુરૂષોએ સદા આચરણ કરેલ આ ધર્મ છે. જેમ પુરૂષ ધધારોજીવમાં તેમ સ્ત્રીઓ ધરના કાર્યમાં પરી પોતાના તન તથા મનને રોકવું, જેથી શરીર આરોગ્ય રહે છે અને મન સમય મગતાં જોડે આગે ચઢી જતું નથી. પોતાની સ્ત્રી પર જોડો બહેમ લાવી તેને પરમાં ગોંધી રાખવી નહિ. કામ આરત્રમાં કહ્યું છે કે;

અરિક્ષતા ગૃહે સ્થા પુરુષૈરાપ્તકારિભિઃ ।

આત્માનમાત્માનાયાસ્તુ રક્ષેયુ સ્તાઃ સુરક્ષિતાઃ ॥

કદાચ શ્રીઓનાપર ચોકભી રાખનાર પુરુષે ઘરમાં ગોધી રાખી હોય, છતાં તે સુરક્ષિત રહેતી નથી. પણ જે શ્રી પોતાના મનવડે પોતાનું રક્ષણ કરે છે, તે જ સુરક્ષિત થાય છે, કહ્યું છે કે,

ઉત્સવે લોકયાત્રાયાં તીર્થેષ્વન્યનિકેતને ।

ન પર્ત્તો પ્રેપ્યેત્ પ્રાદ્ધઃ પુત્રામાત્યવિવર્જિતામ્ ॥

અર્થઃ—શ્રીને ઉત્સવમાં, લોક મેળાવડામાં, તીર્થોમાં તેમ જ મારકાને ઘેર, સાથે પુત્ર અથવા વિશ્વાસુ માણસ આપ્યા વગર એકલી મોકલવી નહિ.

કંપતીનો પરસ્પર સમાન હક રહેલો છે. જેઉ અરસ્પરસ સમાન ભાગીદાર છે. જો જેઉનો સમાન હક જળવાયલો રહે છે તો જ મતભેદ પડતો નથી. મતભેદ એ જ કલેશનું તત્વ છે. વળી કલેશ એજ પોતાના સંસારનો સડો છે તથા સડો એ જ દુઃખનું મૂળ છે. માટે બુદ્ધિમાન પુરુષે પરસ્પરી ગમનાદિકથી સદા દૂર રહેવું, જેથી સંસાર સારો નીવડે છે.

યુવતિધર્મવિચાર.

પુરુષ સેવતે નાન્ય મનોવાક્ફાયકર્મમ્ ।

લોમિતાપિ પરેનાર્થઃ સા સતી લોકમૂષ્ણા ॥

જે સ્ત્રી મન, વાણી અને દેહથી તથા કર્મવડે પર પુરુષનું નામ પણ લેતી નથી તથા પરપુરુષ દ્રવ્યાદિથી કદી

લોભ બતાવે, છતાં જે પોતાના ધર્મથી અલગ થાય
નથી, તેને પતિવ્રતા કહે છે.

રૂપયૌવનસપત્ના ગાંતે નૃત્યે ઇતિકોવિદા ।

સ્વાનુરૂપં નરં દ્રષ્ટ્વા ન યાતિ વિકૃતિ સતીમ

જે સ્ત્રી યુવાવસ્થામાં હોય તથા પોતાનું રૂપ
મુશોભિત હોય, વળી દેવતાઓનાં ગીતો તથા ધ્યાનમાં
હોય તથા તેના જેવા જ રૂપવાન યુવાવસ્થાવાળા તથા
વિગેરેમાં હુશિયાર પુરૂષને જોઈ જેનું મન મોહિત થતું
કિંવા લલચાતું નથી, તેવી સ્ત્રી સતી કહેવાય છે.

વીક્ષિતા વીક્ષતે નાન્યં હાસિતા ન દસત્યપિ ।

માપિતા માપતે નૈવ સા સાધ્વી સત્યલક્ષણા ॥

કોઈ પણ પ્રસંગે દુરાચારુ પાત્રેલું પુરૂષ પોતાની
જુએ છે, છતાં જે સ્ત્રી તેવા પુરૂષની સાથું જોતી નથી
જ હસાવતો હોય તે પ્રજા જે સ્ત્રી હસતી નથી,
પોતું કારણ. પાત્રી મોહાવતો હોય, છતાં જે સ્ત્રી તેવા
સાથું મોહાવતી નથી. આવા શ્રેષ્ઠ લક્ષણવાળી સ્ત્રી
કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે કદી આદિત્ય પશ્ચિમમાં ઉગે, મહાન
ત્યજાયમાન થાય, અગ્નિની શિખા અધોગતિને પામે, પર્વત
અગ્નિમાગની શીલા ઉપર કમળ વિકસિત થાય, હંસની ગ
ગાગડા જેવી થાય, સમુદ્ર પોતાની મથોદાધી પતિત થા
કાંઈક પોતાનો ટેક તોડી સાગરમાં દૂમે, રાત્રી પુરૂષોનાં અંત
કરણ દયા વિનાનાં થાય, એ સર્વ વાત ન બનવાની કદી જ
પણ સતી સ્ત્રી પોતાના મહા પવિત્ર ધર્મથી પતિ
ચતી નથી.

મંત્રી કર્ણેષુ દાસી મોચ્યેષુ માતા શયનેષુ રંભા ।
 હૃદયમયાં ધરિત્રી પદગુણમેતદિ પતિવ્રતાજામ્ ॥
 માતા શ્રીઓએ પોતાના પતિને કોઈ પણ કાર્યમાં
 પિનારે મંત્રી પ્રમાણે વર્તવું. એટલે જેવી રીતે
 મંત્રી હોય છે, તેવી રીતે ગૃહસ્થી રાજ્યમાં શ્રીઓ
 છે; માટે પોતાના પતિને ગૃહસંબંધી વ્યવસ્થા
 મુકેલી રીતે વર્તવું. જગેરે વ્યાવહારિક ગૃહકાર્યોમાં
 શ્રીઓ ફર્યાવવા અને કામકાજ કરવામાં દાસી સમાન
 વું, લોજન કરાવવામાં પ્રેમ રાખનારી પોતાની માતા
 વર્તવું; એટલે સર્વ પ્રકારેજેમ માતા બાળકની લોજન
 કરાવે રાખે છે, તેવી જ રીતે પતિવ્રતા શ્રીઓ રાખવી.
 માતા સમાન સુખ આપવું, ધાર્મિક કાર્યોમાં પોતાના

મીઠુણ ડચાચ.-

પતિમતાનાં યં ધર્મ તન્નિયોધ વ્રજેશ્વર ॥

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું-હે મનના સ્વામિનું! પતિ
જે કાંઈ ધર્મ છે, તે હું કહું તે સાંભળો.

નિત્યં તુ મતંયૈત્સુખ્યાત્ તત્પાદોદકમીપ્સિત્

મક્તિમાધેન સતત મોક્ષ્યં તદનુભયા ॥

દરરોજ અત્યંત ઉત્સુકતાથી પતિનું પાદોદક
હંમેશ પતિની આજ્ઞા લઈ તેમના જમ્યા પછી ભક્તિ
થઈ પોતે લોળન કરવું.

મત્ત તપસ્યાં વૈષાર્ચો પરિત્યજ્ય પ્રયત્નતઃ ।

કુર્યાં ચ્ચરણસેવાં ચ સ્તવનં પરિતોષણમ્ ॥

શ્રીએ વ્રત, તપશ્ચર્યા તથા દેવપૂજન વગેરેના .
પતિસેવામા વધારે ઉત્સુક થવું. તેણે પતિના પગ દાખ
તેમની સ્તુતિ કરવી તથા તેમને સંતુષ્ટ કરવા.

તદાશ્ચારહિતં કર્મ ન કુર્યાત્ વૈરતઃ સતી ।

નારાયણાત્પર કાન્તં ધ્યાયતે સતતં સતી ॥

વૈરભાવથી તેની આજ્ઞા વિનાનું કંઈ પણ કાર્ય ન
નહિ. સતી શ્રીએ નારાયણ કરતાં પતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ મા
પોતાના પતિનું ધ્યાન કરવું.

પરં પુંસાં પર ચૈવ શુભેષ્વરુષ્વ પર ।

યાત્રામહોત્સવં નૃત્યં નર્તકં ગાયનં વ્રજ ॥

પરપુરુષનું સેવન કરવું નહિ, સારા વૈષ્ણવાળા અન
પુરુષને ભાવથી નીરખવો નહિ, યાત્રા, મહોત્સવ, નૃત્ય, નાટ
તથા ગાયન આ સર્વનો ત્યાગ કરવો.

પરકીડાં ચ સતતં નહિ પશ્યતિ સુમતા ।

યદ્રક્ષ્યં સ્યામિનાં નિત્યં તદેવમપિ યોષિતામ ॥

સારા આચરણુવાળી સ્ત્રી પરકીડાને હમેશ જોતી નથી
તથા પોતાના સ્વામી જે ખાય, તે પોતે ખાય છે.

નહિ ત્યજે ત્વતિસંગં ક્ષણમેવ ચ સુમતા ।

ઉત્તરે નોત્તરં દદ્યા ત્સ્વામિનશ્ચ પતિમતા ॥

સારાં આચરણુવાળી સ્ત્રી પોતાના પતિના સંગનો એક
પણ પણ ત્યાગ કરતી નથી. પતિમતા સ્ત્રી સ્વામીને જરા પણ
ઉત્તર આપતી નથી.

ન કોપં કુરુતે શુદ્ધા તાડિતા ચાપિ કોપતઃ ।

ક્ષુધિતં ભોજયે ત્કાંતં દદ્યા ત્પાનં ચ ભોજનમ્ ॥

પતિમતા સ્ત્રીને પોતાના પતિએ મારી હોય, છતાં
કોપથી સામે ગુસ્સો કરતી નથી. પોતાનો પતિ ભૂખ્યા થયો
હોય તો તેને જમાડે છે. પતિ બહારથી આવે કે, તેને જળ
તથા ખાવાનું તેના મૂખ આગળ મૂકે છે.

ન ચોધયે ચં નિદ્રાલું પ્રેરયે નૈવ કમંસુ ।

પુત્રાણાં ચ શતગુણં સ્નેહં કુર્યાં ત્પતિ સતી ॥

પતિ જો ઉઘતા હોય તો તેને પતિમતા સ્ત્રી જગાડતી
નથી. કોઈ કમમાં તેને પ્રેરતી નથી. સતી સ્ત્રી પુત્રોના કરતાં
સોગણો સ્નેહ પતિપર રાખે છે.

પતિ યંધુ મંતિ મંત્રાં દૈવતં કુલયોષિતઃ ।

શુભં દર્શ્યા સુધાતુલ્યં કાંતં પશ્યતિ સુંદરી ॥

કુળવાન સ્ત્રીને પોતાના પતિ બંધુરૂપ, ગતિરૂપ તથા
દેવતરૂપ છે. તે પોતાના પતિનું શુભ ઇચ્છે છે. તે પોતાના
પતિને અમૃત સમાન જૂવે છે.

હસિતં વદનં છત્વા મક્તિભાવેન યત્નતઃ ।

તે પોતાના પતિના મુખ આમું ભક્તિયુક્ત થઈ
ભૂવે છે.

યુવતી ધર્મ આચાર.

અમ્યુત્થાનમુપાગતે ગૃહપતી તદ્ભાષણે નમ્રતા ।
તત્પાદાર્પિતહૃદિરાસનવિધિ સ્તસ્યોપચર્યા સ્વયમ્ ॥
સુપ્તે તથ શયીત તત્પ્રથમતો જહ્યાન્ચ ચચ્યામિતિ ।
ચૈઃ સાધુનિવેદિતઃ કુચ્ચધૂસિદ્ધાન્તધર્માંગમઃ ॥

શ્રીઓએ પોતાના પતિને જહારથી ઘરમાં આવતા જોઈ
તરત ઉઠી ઉભા થવું, પોતાના પતિ સાથે ભાષણ કરવામાં
નમ્રતા રાખવી, પતિના ચરણમાં હૃદિ રાખી તેમને આરામ
આપવું, તેમજ પતિની સેવામાં હાજર થવું. પતિને સુતા
પછી પોતે શયન કરવું તથા પતિ ઉઠે તેનાથી પ્રથમ ઉઠવું.
આ રીતે પ્રાચીન ઋષિઓએ કુલવતી શ્રીઓનો ધર્મ કહ્યો છે.

પતિર્હિ દેવો નારીણાં પતિવન્ધુઃ પતિર્ગતિઃ ।

પત્યા સમા ગતિર્નાસ્તિ દૈવતં યા યથા પતિઃ॥

શ્રીઓનો પતિજ દેવ છે. પતિજ રનેહી તથા ગતિરૂપ
છે. કેમકે શ્રીઓને પતિ સમાન ખીનું દેવત નથી અથવા
ખીન કોઈ ગતિ નથી. માટે પતિમતા શ્રીએ પોતાના પતિની
ભક્તિ કરવી, એજ શ્રીઓનો સનાતન ઉત્તમોત્તમ ધર્મ છે.
વળી જૈનપ્રાચીન પુરાણમાં કહ્યું છે કે;—

શ્રી ભગવાનુવાચઃ—

ધુણુ નારદ વક્ષ્યામિ સતીનાં વ્રતમુત્તમમ્ ।

કુરુપો યા કુવતો યા સુસ્વમાવોય યે પતિઃ ॥

રોગાન્વિતઃ પિશાચો વા ક્રાધનો વાપિ મધર્પઃ ।
 વૃદ્ધો વાપ્યવિદગ્ધો વા મૂકોન્ધો વધિરોઽપિ વા ॥
 રૌદ્રો વાપિ દરિદ્રો વા કદર્યઃ કુત્સિતોઽપિ વા ।
 કાતરઃ કિતવો વાપિ હાલનાલંપટોપિ વા ॥
 સતતં દેવેવત્ પૂજ્યઃ સાધ્વ્યા વાક્રાયકર્મભિઃ ।
 ન જાતુ વિપમં મર્તુઃ સ્ત્રીયા કાર્યં કથંચન ॥

હે નારદ ! પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં આચરણ તથા ધર્મ તમને
 કહું, તે શ્રવણ કરો. પતિને કુરૂપ અથોત ખરાબ રૂપવાળો
 હોય, બુઝા આચરણવાળો હોય, શ્રેષ્ઠ સ્વભાવવાળો હોય,
 ક્રોધી હોય, પિશાચ સરખો હોય, મધપાન કરનારો હોય,
 વૃદ્ધ હોય, ચતુર ન હોય, મૂર્ખ હોય, મુંગો હોય, અંધ
 હોય, બીહામણો હોય, દરિદ્રી હોય, કદરી હોય, નિંદિત
 હોય, કપટી હોય, સ્ત્રીલંપટ હોય, છતાં સ્ત્રીઓએ પોતાના
 પતિની વાણી મન અને કર્મદ્વારા સર્વદા દેવની પંઠે પૂજા
 કરવી. પતિના સુખે સુખી તથા પતિના દુઃખે દુઃખી, એમ
 સુદરીઓનો સનાતન ધર્મ છે. ઉપર વર્ણવેલા અવશુભો કદાપિ
 પોતાના પતિમાં દેખવામાં આવતા હોય, છતાં એવા પ્રિય
 અને હિતકર ઉપાયો યોજવા, કે જેનાવડે પતિના સમસ્ત
 અવશુભુતું પરિવર્તન થઈ સદ્ગુણ થઈ જાય. અથોત સતી
 સ્ત્રીઓએ એવા દુર્ગુણોથી દૂર થવા પોતાના પતિને નમ્રતાથી,
 શાંતિથી, વિવેકથી સમજાવી, અનેક પ્રકારે પ્રાર્થનાના સ્વરૂપમાં
 વિનંતિ કરી, પતિની ખરાબ આચરણવાળી વર્તણૂક સુધારવી.
 પણ પતિની અવગણના ક્યારે પણ કરવી નહિ.

પ્રાતઃકર્તવ્ય.

• પતિપરિચરણં 'સંવિધાયૈકવેર્ણી' ।

• સંરચ્યાધાયમાલે તિલકમયગલાધો નિમજ્જન્સમૂયા ॥

તતોન્નસાધર્ન કૃત્વા પતયે વિનિવેદ્ય સા ।

વૈશ્વદેવોદૃતૈસ્તૈ મૌનનીયાં શ્ચ ભોજયેત્ ॥

રસોઈ તૈયાર કરી પતિને કહી, તેણે કરેલા વૈશ્વદેવવડે
પવિત્ર કરેલા અન્નવડે સ્વામી તથા સસરાદિને ભોજન કરાવવું.
આ પ્રમાણે ઈરરોજ તૈયાર કરી સમયે સમયે ભોજન કરાવવું.

પતિં ચ તદનુજ્ઞાતા શિષ્ટમન્નાદ્યમાત્મના ।

મુકા-જયેદહઃ શેષં સદાયવ્યયચિતયા ॥

સ્વામીને ભોજન કરાવ્યા બાદ તેની રજા લઈ બાકી
રહેલા અન્નમાંથી પોતે ભોજન કરવું અને ત્રીજે પહોરે ઘરમાં
બેઠેલી વસ્તુ લાવવામાં તથા આવક બાવકનો વિચાર કરવામાં
કાઢવો.

સુપ્તે પત્યૌ તદધ્યાસ્ય સ્વયં તદ્રતમાનસા ।

અનગ્રા ચાપ્રમત્તા ચ નિષ્કામા ચ જિતેન્દ્રિયા ॥

બ્યારે પતિ નિદ્રાવશ થાય ત્યારે તેમાં મન રાખી તેજ
શય્યાપર નિષ્કામ તથા જિતેન્દ્રિય થઈ સાવધાનપણે વસ્ત્ર
સહિત સૂવું. વસ્ત્ર વિના કદી સૂવું નહિ. તે વખતે અપ્રિય
વચન બોલવું નહિ. અપિવેક, ક્રોધ તથા અદેખાઈનાં વચન
બોલતાં વિચાર કરવો.

ન દાનૈઃ શુદ્ધયતે નારી નોપવાસશર્તરપિ ।

ન તીર્થસેવયા તદ્દન્ મનુઃ પાદોદકૈ રંચા ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિનાં ચરણોદક પીવથી શુદ્ધ
થાય છે, તેવી સેવકે દાન તથા ઉપવાસ કરવાથી તથા તીર્થ
સેવનવડે પણ શુદ્ધ થતી નથી. કારણકે આ જગતમાં સ્ત્રીને

પોતાના સ્વામી, એજ દેવ, ધર્મ, શુદ્ધ અને તીર્થ છે. વળી શંકર તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. માટે તેનું ચરણોદક પીવાથી પવિત્ર થવાય છે.

न सा स्त्रीत्यमिमंतव्या यस्य भर्ता न तुप्यति ।

तुष्टं भर्तरि नारीणां तुष्टः स्यात्परमेष्ठिनः ॥

જે સ્ત્રીમાં પતિ સંતોષ પામતો નથી, તેને સ્ત્રી માનવી નહિ. કારણકે સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થવાથી પ્રરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, એમ માનવું.

हरिद्रां कुंकुमं चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा ।

कृपांसकं च तांगूलं मांल्याभरणं शुभम् ॥

સ્ત્રીઓએ હમેશ કુંકુમો આલેશો કરવો, ચીંદ્વર તથા હળદ્ર ધારણ કરવાં, આંખમાં મેંસ આંજવી, સેંથો પાડી માથું સાફ રાખવું, કાચળી અથવા ચોળી હમેશ પહેરી રાખવી, સારાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા મળી થકે એવા અલંકારો પહેરવા. વળી તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું.

केशसस्कारफघरी फरफर्णविभूषणम् ।

भर्तुरायुष्यमिच्छन्ती कुर्ये न कचि त्सती ॥

સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીનું ભણું ઇછવું હોય તો કાંઈ પણ કારણ સિવાય તેનાથી દૂર રહેવું નહિ. માથાના વાળને સુગંધી તેલથી સાફ રાખવા. તેમજ હાથના દાગીના તથા કાનના દાગીના પહેરી સદૈવ આનંદી રહેવું.

सनुष्टा ऽलोलुपा वक्षः धर्मसा प्रियस्तत्यवाक् ।

अप्रमत्ता शुचिः स्निग्धा पतिं त्यपतित मजेत् ॥

પોતાના પતિની મધ્યમ રિયતિ હોય, વળી વિશેષ દાગીના તથા ઘણાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરવા ન મળી શકતાં હોય તો પણ પોતાના સ્વામીને ખોટું ન લાગે, માટે હમેશા પ્રસન્ન મન રાખવું. વિશેષ લોકનો ત્યાગ કરવો. ધરના કમમાં હોશિયાર રહેવું, દરરોજ સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી, કદી ગર્વ કરવો નહિ, પવિત્રપણે રહેવું, પતિના વચનને અનુસરી ચાલવું તથા પતિબકિતમાં તત્પર રહેવું.

નાસ્તિ સ્ત્રીणां पृथक् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितं ।

पति शुश्रूषते येन तेन स्वर्गं महीयते ॥

શ્રીઓને પોતાના સ્વામી સિવાય જૂદો યજ્ઞ કરવો કદ્યો નથી. તેમજ કોઈપણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરવા નહિ. પણ એક દૃઢ લક્ષિત રાખી માત્ર પતિસેવામાં તત્પર રહે તો તેનાથી સ્વર્ગ મળે છે.

पतिमुल्लंघ्य या नारी उपोष्य व्रतमाचरेत् ।

आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥

જે શ્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા સિવાય કોઈપણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરે છે તો તેને કાંઈ પણ તેમાંથી ફાળ મળતું નથી. પરંતુ સ્વામીનું આયુષ્ય કમી થાય છે અને તે શ્રી નરકમાં પડે છે.

अपत्यलोभात् या तु स्त्री सर्वारमतिवर्तते ।

सैव निंदामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥

જે શ્રી મને છોકરાં થાય અને તે છોકરાંથી હું સ્વર્ગમાં જાઉં, એમ માની પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી પરપુરુષ સારં ગમન કરે; તે શ્રી આ લોકમાં નિંદિત ગણાય છે. તેથી વર્ણસંક

મળ્યાથી સ્વર્ગ મળતું નથી, કોટગુંજ નદિ, પણ પતિલોકથી
પડે છે તથા નિંદાને પાત્ર ગણાય છે.

માન્યોત્પન્ના પ્રજાસ્તોહ ન માણ્યમ્વપરિપ્રદં ।

મ ડિગીપદ્ય માખીનાં ઝખિય મર્ત્યોવદિસ્યતે ॥

માનેલાકલ નિધિથી મળતા સ્વામી સિવાય પુર પુરૂષ
આગે કુકર્મ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાને કોઈપણ આશ્વા-
પરથી પ્રભા કદી યાદાતી નથી. પર પુરૂષ પતિ. પણ યાય
નદિ. આટે પતિમત્તએ પોતાના સ્વામી સિવાય પરની ઉંઘા
કરી નદિ. પ્રભ ન હોય, છતાં યદાચાર પાળવાથી પતિમત્ત-
ને ઉત્તમ ગતિ મળે છે.

વતિ ક્ષિપ્તપદ્મસ્થં સ્વં કાકઠં વા નિરેષ્યતે ।

નિર્લેષ મા મયોલોકે પરગૂર્વંતિ ચોષ્યતે ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિને નીચ વ્યતિને ગણી ઉચ કુળ-
નાની આગે સમાગમ રાખે છે, તે આ લોકમાં નિંદાને પાત્ર
થાય છે. આનું નામ પરપૂર્વો કહેવાય છે.

પતિપ્રિયહિતં ગુણ સ્વાચારા સંપત્તેન્દ્રિયા ।

દ્વદ્ધ કીર્તિમયાજ્ઞોતિ પ્રેરય જ્ઞાનુપમં સુખમ ॥

જે વસ્તુ સ્વામીને આસી લાગે તે પર પ્રીતિ રાખવી.
પોતાની ઇન્દ્રિયોને ખરાબ વાસનામાં ન જવા દેતાં સદાચાર
પાળવો. આમ કરવાથી તે સ્ત્રી યશને પ્રાપ્ત થાય છે તથા
પરલોકમાં આજ્ઞા મુખને મેળવનારી થાય છે.

દંષ્ણો મનુષ્યો ગંધર્વો સતીતાં તાપરઃ પ્રિયઃ ।

અપ્રિયે નૈવ કતંબ્યં પરયુઃ પત્ન્યા કદાચન ॥

સતી સ્ત્રીને પોતાના પતિ કરતાં અધિક દેવતા નથી, કોઈ મનુષ્ય નથી, તેમ કોઈ ગાંધર્વ નથી. માટે જેમ અને તેમ તન મનથી સ્ત્રીએ કોઈપણ વખત પોતાના સ્વામીનું અહિંત ચહાવું નહિ.

हीनां निजगणैः सार्धं सपत्नीं नैव गर्हयेत् ।

इय्यारागसमुद्भूते विद्यमानेऽपि मत्सरे ॥

કદાપિ જ્વામી કંઈપણ કારણસર ખીજી સ્ત્રી પરણ્યા હોય અને તે સ્ત્રી નીચ કુળની હોય, તો પણ તેવી શોખની નિંદા કરવી નહિ. કારણકે તેમ કરવાથી એક ખીજામાં કલેશની વૃદ્ધિ ઉપસ્થિત થાય છે અને અતે આખા ઘરનો નાશ થાય છે.

अप्रियं नैव कृतव्यं सपत्नीभिः परस्परम् ।

न गेयादन्यनामानि न कुर्यादन्यवर्णनम् ॥

સોખોએ એક ખીજામાં વઢવાડ નહિ કરતાં એક મેકથી સંપીને રહેવું. પરસ્પર મેણાં મારવાં નહિ, તેમ દાખલો આપવો નહિ.

कलहो न विधातव्यः कलियोग्ये प्रिये स्त्रिया ।

मर्त्तिस्तता निन्दितार्थां च ताडितापि पतिव्रता ॥

व्यथितापि भयं त्यक्त्वा कंठे गृह्णीत बल्लभं ।

उर्च्य न रोदनं कुर्यात् नैवाक्रोशेच्च तं प्रति ॥

કોઈપણ પ્રકારનો ટોટો સ્વામી સાથે કરવો નહિ. વખતે પ્રથમથી સ્વામીનો વાંક માલમ પડતો હોય, તેણે અપમાન કરું હોય અથવા નિંદિત મનનો કદાં હોય અથવા કોઈ કારણસર શિક્ષા કરી હોય, તોપણ તેની સાથે ખરાબ વચન

બોલતાં પોતાની બૂલ ગણી પતિ સાથે શાંત વચન બોલવાની
ટેવ રાખવી. પતિએ કાંઈ કારણસર પોતાને તાડનું કયું હોય
તો પણ પોતાના મનમાં તે કોષ ન લામતાં ઘરમાં મોટે
સાહે રડવું નહિ તથા મોટી ખુમ પાડી સ્વામીને પત્રવો
નહિ. પણ તેની સાથે શાંત વચનથી બોલવાની ટેવ રાખવી.
તેમ ઘરમાંથી રડતાં રડતાં બીજે ઠેકાણે નાથી જવું નહિ.

આહૂતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છેચ્ચ સત્વરમ્ ।

ક્રિમયે જ્વાહતા સ્થામિન્ન સંપ્રસાદો વિધીયતામ્ ॥

જે વખતે સ્ત્રી ઘરનું કામ કરતી હોય અને તેજ વખતે
પોતાના પતિએ પોતાના કામ માટે બોલાવી હોય, તો પોતા-
ના કામનો તત્કાળ ત્યાગ કરી સ્વામી પાસે હાથ જોડી મધુર
વચનો બોલતા સ્વામીની આજ્ઞાને તાબે થવું.

સેવતે મતુંઠચ્છિદ્રં દૃષ્ટમગ્નં ફલ્લાદિકમ્ ।

મહાપ્રસાદ્વૃત્યુત્ત્વા મોદમાના નિરત્તરમ્ ॥

સ્ત્રીઓએ હંમેશાં પતિનું આધાં વધેલું જે કાંઈ જાન
તથા ફળ વગેરે હોય, તે આનંદથી બહુજી કરવું તથા તેને
જ મહા પ્રસાદ માની લેવો.

યાવદ્દો રોમકૂપાઃ સ્યુઃ સ્ત્રીણાં ગાથેષુ નિર્મિતાઃ ।

તાવદ્દર્પસદસ્યાણિ નાક વાઃ પર્યુપાસતે ॥

જે સ્ત્રીઓ હંમેશા સદાચાર પાળે છે, તેઓના શરીરમાં
જેટલા કેથ ઉત્પન્ન થયા હોય તેટલા વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં
રહે છે. અર્થાત્ ધણું વર્ષ સુધી તેઓ સુખ પામે જે.

इत्येते विधिना प्रोक्ताः स्त्रीणां धर्माः समाप्ततः ।

तत्र नौकाः परमाः प्रोक्ता भयसंसारतारणे ॥

આ રીતે શ્રીના સનાતન ધર્મ કદ્યા છે. માટે તે પ્રમાણે મવા જેમ સમુદ્ર તરવા હોડી વહાણ વગેરે સાધનો છે, તે માણે સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવા તથા મનુષ્ય દેહની સફળતા થવા શ્રીઓએ પતિભક્તિ તથા સદાચાર પાળવા પ્રયત્ન કરવો. વળી બ્રહ્મ વૈવર્તમાં કહ્યું છે કે,

ધુધિતં મોજયેત્ કાન્તં દયા ત્પાને ચ મોજનમ ।

નિત્ય તુ મતંયંત્સુખ્યાત્ તત્પાદોદકમીપ્સિતમ ॥

ધણી ભૂખ્યો થયો હોય તો તેને ભોજન કરાવવું તથા તૃષા લાગી હોય તો પાણી આપવું તથા ઉત્કંઠાથી પતિનું પાદોદક ગ્રહણ કરવું.

મક્તિભાવેન સતતં મોક્તવ્યં તદનુશયા ।

યદ્રશ્ય સ્વામિનાં નિત્યં તદેશમપિ યોષિતામ્ ॥

ભક્તિ ભાવથી તેની આજ્ઞા લઈને જમવું. જે કાંઈ યોતાનો. ધણી ખાતો હોય, તેજ યોતે ખાવું.

પરં પુસ્તાં પરં ચૈવ સુવેષપુરુષ પરમ ।

દ્વાત્રામહોત્સવ નૃત્યં નર્તન ગાયન યજ્ઞ ॥

મનુષ્યમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય તેમ જ જે રાગદ્વેષવાળો હોય, તેનો ત્યાગ કરવો. યાત્રા, મહોત્સવ, યજ્ઞ, નર્તન, ગાયન આદિ સર્વનો ત્યાગ કરવો.

પરકીડાં ચ સતતં નહિ પશ્યન્તિ સુવ્રતા ।

સારા. વ્રતવાળીએ પરકીડા કદી પણ જોવી નહિ.

પતિવ્રતામહિમા.

આ અસાર સંસારસાગરમાંથી તરવા ઇન્દ્રનાર હરે! મહિલાએ પોતાના પતિ સિવાય સર્વ પુરૂષોને પોતાના જનક કે ભાતું સમાન ગણવાં. શિયળવ્રતનો અર્થ એ છે કે, સતીએ પોતાના પતિની આજ્ઞામાં રહેવું. આ કરવાથી પ્રાપ્તેક સ્ત્રી, ધર્મ તથા નિયમાદિવડે જે કલ્યાણ મેળવતી નથી, તેથી વધુ કલ્યાણ આ શિયળ વ્રતના પ્રભાવે સતી મેળવી શકે છે. આ વ્રતના પ્રભાવવડે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જજાશયો, સદામતો, ધર્મશાળાઓ, મંદીરો, ઔષધાલયો, પાઠશાળાઓ, અનાથાશ્રમો, ખીજાં પરોપકારી સંકાયો, સહસ્ર ગાયો તથા વેદવિદ્યા બ્રહ્મનારા બ્રાહ્મણ વગેરેને જે દાન અપાય, તે સર્વ પુણ્યના કરતાં વધારે પુણ્ય પતિને સેવનારી, પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારી, પતિની ભક્તિ કરનારી, પતિનાં પાદચરણો ચાંપનારી, પતિમય, એક નિષ્ઠ તથા પતિમાં અદ્વૈત પ્રેમ રાખનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરી, અતે મોક્ષપદને પામે છે. મદ્રવડે હાથી, કમળવડે પાણી, પૂર્ણચંદ્રવડે રાત્રી, શિયળવડે સ્ત્રી, ઘણા વેગવડે અશ્વ, ઉત્સવવડે મંદિર, વ્યાકરણવડે વાણી, હંસના જોડાંવડે નદી, પડિતોવડે સભા, સારા પુત્રવડે કુળ, સારા રાજાવડે પૃથ્વી, તથા વિષ્ણુ ભગવાનવડે ત્રણ લોક શોભે છે. સ્ત્રી ભતિની સૌભા શિયળવ્રતમાં રહેલ છે. ગંગાનદી કે જે પવિત્ર છે, તથા જેમાં સ્નાન કરવાથી પતિવ્રતાનાં પાતક નાશ થઈ પતિત શુદ્ધ થાય છે, તે ગંગામાં પતિવ્રતધર્મપરાયણ સ્ત્રી પોતે સ્નાન કરે તો તે ગંગા પણ આથી પવિત્ર થવાની અપેક્ષા રાખે છે. જે સ્ત્રી વિદ્યાન, જ્ઞાનપરાયણ, ચતુર તથા રૂપાળી છતાં શિયળવ્રતવાળી

ધી, તે શ્રી શંખણી બાણવી. શ્રીના અન્ય અલંકાર આદિ
લ શરીરને શણગારવાનાં નામ માત્ર શૃંગાર છે. પણ સત્ય
માર તો પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને શાઓકત સ્વધર્મથી શણગારવું
જ છે. આથી જ કહ્યું છે કે;—

શીલં પરં ભૂષણમ્ ॥

અર્થાત્ શીલ એ પરમ ભૂષણ છે. શિયળવ્રતના પ્રભાવ
પ્રાગજ અગ્નિ શીતળ છે, સમુદ્ર સરોવરતુલ્ય છે, મેરૂ એક
શેલાવત્ છે, સિંહનું ટોળું હરણાના ટોળા સરખું છે, સર્પ
પુષ્પમાળા સરખો છે તથા વિપનો રસ અમૃત સમાન છે.

જે શ્રી અન્ય વ્રત, ઉપવાસ, દાન તથા પુણ્ય ઉપર વધારે
પ્રેમ રાખી પોતાના પાતિવ્રત્યથી બહિર્મુખ થાય છે, તેનાં
સમસ્ત વ્રતો નિષ્કૂળ બન્ય છે. સર્વ વ્રતનો અધિષ્ઠાતા શ્રી
બતિને માટે પોતાનું પાતિવ્રત છે. માટે દરેક શ્રી બતિએ
પાતિવ્રત્ય ખૂણું શ્રદ્ધાવડે પાળવું, જેથી તે શ્રી આ લોકમાં
અક્ષય કીર્તિ, સુખ, સંપત્તિ ઝેળવી અન્તે મોક્ષને પામે છે.

યા પતિં હરિભાવેન ભજેત્ શ્રીરિચ તત્પરા ।

હર્યાત્મના હરે લોકે પત્યા શ્રીરિચ મોદતે ॥ ૧ ॥

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્યાંતિ સતીપાદેષુ તાન્યપિ ।

તેજઃ સર્વદેવાનાં મુખીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ૨ ॥

ત્રેલોક્યં મસ્મસા ત્કર્તુ ક્ષણેનેષ પતિવ્રતાઃ ।

સ્વતેજસા સમર્થા સા મહાપુણ્યવતી સદા ॥ ૩ ॥

પતિઃ સતીનાં શ્રેષ્ઠત્વં નિઃશંકત્વં સુતસ્તથા ।

ન હિ તસ્યા મય કિંચિદ્દેવેન્ય ધ્વ યમાદપિ ॥ ૪ ॥

જનુઃ શતં પુણ્યવતાં નિલયે જાયતે સતી ।

પતિવ્રતા પ્રસૂઃ પૂતા જીવન્મુક્તઃ પિતા તથા ॥ ૫ ॥

તપસ્વિનાં તપઃ સર્વે વ્રતીનાં યત્ફલં વ્રતે ।

દાને ફલં યદ્દાનૃણાં તત્સર્વે તાસુ સંતતમ્ ॥ ૬ ॥

(નીતિ શાસ્ત્ર)

જે પ્રમાણે લક્ષ્મી પોતાના પતિને બળે છે, તે પ્રમાણે પોતાના પતિને સાક્ષાત્ ઇશ્વરરૂપ માની તેની આજ્ઞા બે પાળે છે, તે જેમ લક્ષ્મીની કીર્તિ આલોકમાં તથા પરલોકમાં વખણાય છે તે પ્રમાણે જગતમાં કીર્તિ મેળવી અન્ય જન્મમાં પણ શ્રેષ્ઠ પતિનું સુખ લોગવે છે. (૧)

પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થો પતિવ્રતા સ્ત્રીના ચરણમાં રહે છે. વળી સર્વ દેવ તથા યુનિના તપનું તેજ પણ સતી સ્ત્રીના ચરણમાં રહે છે. (૨)

જે સ્ત્રી પતિવ્રતા છે, તે ત્રણે લોકને ક્ષણવારમાં પોતાના તેજદ્વારા ભરતીભૂત કરવા શક્તિમાન છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી સર્વદા મહા પવિત્ર છે. (૩)

સતી સ્ત્રીનું ઉત્તમપણું તેનો પતિ છે તથા નિઃશંકપણું તેનો પુત્ર છે. માટે સતી સ્ત્રીને દેવનો તથા ચમરાજનો પણ ભય નથી. (૪)

સેંકડો જન્મ પણી પુણ્યકર્તાના ઘરમાં સતી સ્ત્રીના જન્મ થાય છે. આ સતી સ્ત્રીની માતા તેનાવડે પવિત્ર થાય છે તથા તેનો પિતા જીવન્મુક્ત થાય છે. (૫)

તપસ્યાના કર્તાને તપનું જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, મત કર્તાને મતનું જે ફળ થાય છે, દાનના આપનારને દાનથી જે ફળ થાય છે, તે સર્વ ફળ સતીસ્ત્રીના શરીરમાં સર્વદા રહેલું છે. (૬)

પુરુષાણાં સદ્ગુણં ચ સતી સ્ત્રી ચ સમુદ્ધરત્ ।

પતિઃ પતિવ્રતાનાં ચ મુચ્યતે સર્વપાતકાત્ ॥ ૧ ॥

નાસ્તિ તેષાં કર્મભોગઃ સતીનાં વ્રતતેજસા ।

તયા સાર્દ્ધં ચ નિષ્કર્મ મોદતે હરિમંદિરે ॥ ૨ ॥

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ સતી પાદેષુ તાન્યપિ ।

તેજઃ સર્વદેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ૩ ॥

હજાર પુરૂષોના શ્રી ઉદ્ધાર કરે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને લીધે તેનો પતિ સર્વ પાતકમાંથી મુક્ત થાય છે. (૧)

સતી સ્ત્રીઓના વ્રતોના પ્રભાવ એટલો બધો છે કે, તેઓને કોઈ રીતનું કર્મ ભોગવવું પડતું નથી. તે સ્ત્રી સાથે કર્મથી રહિત થયેલો તેનો પતિ વૈકુંઠ લોકને વિશે સુખ ભોગવે છે.

પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થો સતી સ્ત્રીના પગને વિશે છે. સર્વ દેવોનું તથા મુનિઓનું તેજ સ્ત્રીને વિશે રહેલું છે. (૩)

તપસ્વિનાં તપઃ સર્વે વ્રતિનાં યત્ફલં વ્રજ ।

દાને ફલ યજ્ઞાતૃણાં તત્સર્વે તાસુ સંતતમ્ ॥ ૧ ॥

સ્વયં નારાયણ શંભુઃ વિધાતા જગતામપિ ।

સુરાઃ સર્વે ચ મુનયો મીતા સ્તામ્ય શ્ચ સંતતમ્ ॥ ૨ ॥

સતીનાં પાદરજસા સઘઃ પૂતા વસુંધરા ।

પતિવ્રતા નમસ્કૃત્વા મુચ્યતે પાતકાચરઃ ॥ ૩ ॥

ત્રૈલોક્યં, મસ્મસા ત્કર્તુ ક્ષણેનેવ પતિવ્રતા ।

સ્વતેજસા સમર્થા સા મહાપુણ્યવતી સદા ॥ ૪ ॥

સંતીનાં ચ પતિઃ સાધુઃ પુત્રો નિશંક એવ ચ ।

નહિ તસ્ય ભય કિંચિદ્દેભ્યઃ શ્ચ મયાદપિ ॥ ૫ ॥

હે નંદ ! તપસ્વીઓનું જે કાંઈ તપ છે, વ્રતવાળાં જે કાંઈ ફળ છે, ભાઈઓનું દાન વિશે જે કાંઈ ફળ છે, સર્વ પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિશે રહેલ છે. (૧)

નારાયણ ભગવાન પોતે, શિવ તેમજ જગતના ક તાં બ્રહ્મ સઘળા દેવો તથા મુનિઓ પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ભયને પામે છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પગની રજવડે પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે પતિવ્રતા સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાથી મનુષ્ય પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩)

પતિવ્રતા સ્ત્રી એક ક્ષણમાં આખા વ્રણ લોકને બાળ ભસ્મ કરી શકે છે. મહા પુણ્યશાળી પતિવ્રતા પોતાના તેજના બળવડે આ પ્રમાણે કરવા શક્તિમાન થાય છે. (૪)

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પતિ તેમજ પુત્ર અરેઅર ઐશ્વર્ય હોય છે. તેના પતિને દેવોથી તથા મંત્રોથી પણ ભય હોતો નથી. (૫)

સુવાસિની ધર્મ.

માનવ ધર્મ પ્રમાણે માતા દશહજાર ગુરુઓથી અધિક છે. જ્યારે બાળકના કારણજૂત માતા મૂર્ખ હોય તો તેના કાર્ય-રૂપ બાળકે વિદ્યાનું કેમ થઈ શકે ? જ્યાં સૂધી બાળકની માતા સંસ્કારી નથી ત્યાં સૂધી બાળક કદી પણ સંસ્કારી થઈ શકવાનું નથીજ. આ માટે સ્ત્રીજાતિને સુશિક્ષિત થવાના પ્રયત્નની જરૂર છે. પોતાનું કલ્યાણ હાંસુનારી સ્ત્રીઓને જાણવું પડે છે.

સંમાર્જનોપલપામ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।

સ્વયં ચ મહિતા નિત્યં પરિમૃદ્યરિચ્છદા ॥

યાદ્યાં યાગતમાલોક્ય ત્વરિતા ચ જલાસનૈઃ ।

તાંબૂલૈ વ્યંજનૈ શ્વં પાદસંગ્રાહનાદિભિઃ ॥

સુખં સુપ્ત સુસ્થાસીનં રમમાણં યદ્વચ્છયા ।

આતુરેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિ નોત્થાપયે ત્કચિત્ ॥

નાચિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્ધારમુપસેવયેત્ ।

સ્વામિનાં દ પિતં કિંચિત્ કસ્મૈચિન્ન દદાત્યપિ ॥

અર્થ:-શ્રી જાતિએ ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ

બધી તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળાં રહેવું.

મ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર બરોબર ગોઠવીને મૂકવા.

૧) પોતાના પ્રાણનાથ (પતિને) બહારથી આવતા દેખીને તુરત

રહેવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું.

વળી જળ, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાયુ

નાંખવો. (૨) પોતાના પ્રાણપદ્મના સુખમાં સૂતા હોય કિંવા

સુખમાં બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમત કરતા હોય તે તેના

કાંઈ જરૂરના કામસારૂ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ (૩) ચતુર

શ્રીઓએ પોતાના ઘરના બારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા

રહેવું નહિ. વળી દાર ઉપર બેસવું નહિ. પોતાના પતિએ

જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે કોઈને આપવું નહિ. (૪)

આફતા ગૃહકાર્યોણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।

ક્ષિમર્ષે વ્યાહૃતા સ્વામિન્ સંગ્રસાદં વિધીયતામ્ ॥

કચ્ચમાના કથા ભર્ત્તા ધોતવ્યા સાદર સ્ત્રિયા ।

પત્યુઃ સંમાપણસ્યાગ્રે નાન્યત્ સંમાપયેત્સ્વયમ્ ॥

સંમોર્જનોપલપાભ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।
 સ્વયં ચ મહિતા નિત્યં પરિમૃદ્યરિચ્છદા ॥
 વાહ્યા હાગતમાલોક્ય ત્વરિતા ચ જહાસનૈ. ।
 તાબૂલૈ વ્યંજનૈ શ્રંઘ પાદસંવાહનાદિભિઃ ॥
 સુખ સુત સુહાસીન રમમાણં યદ્વચ્છયા ।
 આતુરેશ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્થાપયે ત્કચિત્ ॥
 નાવિર તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્ધારમુપસેવયેત્ ।
 સ્વામિનાં વ પિત્ત કિંચિત્ કસ્મૈચિન્ન દદાત્યપિ ॥

અર્થ.-શ્રી જાતિએ ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ
 રાખવી તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળા રહેવું.
 તેમ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર બરોબર ગોઠવીને મૂકવા.
 (૧) પોતાના પ્રાણનાથ (પતિને) બહારથી આવતા દેખીને તુરત
 ઉઠવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું.
 વળી જળ, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાયુ
 નાખવો. (૨) પોતાના પ્રણવલ્લભ સુખમા સૂતા હોય કેવા
 સુખમા બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમત કરતા હોય તે તેના
 કાંઈ જરૂરના કામસારૂ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ (૩) ચતુર
 સ્ત્રીઓએ પોતાના ઘરના બારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા
 રહેવું નહિ વળી દ્વાર ઉપર બેસવું નહિ પોતાના પતિએ
 જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે કાંઈને આપવું નહિ (૪)

આહુતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।
 ક્તિમર્ષે વ્યાહૃતા સ્વામિન્ સપ્રસાદ વિધીયતામ્ ॥.
 કથ્યમાના કથા મર્ત્ત્ત્રા શ્રોતવ્યા સાદર સ્ત્રિયા ।
 પત્યુઃ સંભાષણસ્યાગ્રે નાન્યત્ સંભાષયેત્સ્વયમ્ ॥

હો નંદ ! તપસ્વીઓનું જે કાંઈ તપ છે, મતવાળાં જે કાંઈ કૃણ છે, બાધઓનું દાન વિશે જે કાંઈ કૃણ છે, સર્વ પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિશે રહેલ છે. (૧)

નારાયણ ભગવાન પોતે, શિવ તેમજ જગતના કર્તા આ સઘળા દેવો તથા સુનિઓ પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ભયને પામે છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પગની રજવડે પૃથ્વી પવિત્ર થાય ! પતિવ્રતા સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાથી મનુષ્ય પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩)

પતિવ્રતા સ્ત્રી એક દાણમાં આખા ત્રણ લોકને બાળ ભરમ કરી શકે છે. મહા પુણ્યશાળી પતિવ્રતા પોતાના તેજન બળવડે આ પ્રભાણે કરવા શક્તિમાન થાય છે. (૪)

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પતિ તેમજ પુત્ર ખરેખર ઐક્ય હોય છે તેના પતિને દેવોથી તથા મંત્રોથી પણ ભય હોતો નથી. (૫)

સુવાસિની ધર્મ.

માનવ ધર્મ પ્રમાણે માતા દશહજાર ગુણોથી અધિક છે. જ્યારે બાળકના કારણજીત માતા મૂર્ખ હોય તો તેના કાર્ય-રૂપ બાળક વિદ્વાન કેમ થઈ શકે ? જ્યાં સૂઝી બાળકની માતા સંસ્કારી નથી ત્યાં સૂઝી બાળક કદી પણ સંસ્કારી થઈ શકવાનું નથીજ. આ માટે સ્ત્રીજાતિને સુશિક્ષિત, યવાન પ્રયત્નની જરૂર છે. પોતાનું કલ્યાણ ધન્યનારી સ્ત્રીઓએ નીચેના નિયમો પાળવા.

સંમાર્જનોપલપાભ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।

સ્વયં ચ મંડિતા નિત્યં પરિમૃદ્ધરત્નિચ્છદા ॥

વાહ્યા દાગતમાલોક્ય ત્વરિતા ચ જલાસનૈઃ ।

તાંગૂલૈઃ વ્યંજનૈઃ શ્વેદં પાદસંવાહનાદિભિઃ ॥

સુખં સુપ્તં સુસ્વાસીનં રમમાણં યદ્વચ્છયા ।

આતુરેશ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્યાપયે ત્કચિત્ ॥

નાવિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્વારમુપસેવયેત્ ।

સ્વામિનાંદ પિતં કિંચિત્ કસ્મૈચિન્ન દદાત્યપિ ॥

અર્થ:-સ્ત્રી જાતિએ ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ રાખવી તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળાં રહેવું. તેમ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર ખરોખર ગોઠવીને મૂકવા. (૧) પોતાના પ્રાણુનાથ (પતિને) બહારથી આવતા દેખીને તુરત ઉઠવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું. વળી જળ, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાયુ નાંખવો. (૨) પોતાના પ્રાણુવલ્લભ સુખમાં સૂતા હોય કિંવા સુખમાં બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમતા કરતા હોય તો તેના કાંઈ જરૂરના કામસારૂ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ (૩) અતુર સ્ત્રીઓએ પોતાના ઘરના ખારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા રહેવું નહિ. વળી દ્વાર ઉપર બેસવું નહિ. પોતાના પતિએ જે કાંઈ આશુ હોય, તે કાંઈને આપવું નહિ. (૪)

આહુતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।

ક્લિમર્થે વ્યાહુતા સ્વામિન્ન સંપ્રસાદં વિધીયતામ્ ॥

કથ્યમાના કથા મર્ત્તા શ્રોતવ્યા સાદરં સ્ત્રિયા ।

પત્યુઃ સંભાષણસ્યાગ્રે નાન્યત્ર સંભાષયેત્સ્વયમ્ ॥

યચ્ચ મર્તા ન પિવતિ યચ્ચ મર્તા ન સ્વાદતિ ।
 યચ્ચ મર્તા ન ચાશ્નાતિ સર્વે તત્ત ઘર્જયેત્સતી ॥
 ગૃહવ્યયનિમિત્તં યદ્ દ્રવ્યં ચ પતિનાર્પિતમ્ ।
 નિઘૃત્ય ગૃહકાર્યે સા કિંચિદ્ બુદ્ધયાવશેષયેત્ ॥

અર્થ:—જ્યારે પોતાનો પતિ બોલાવે ત્યારે ઘરનાં સર્વ
 કાર્ય તંત્રને જલદીથી પોતાના પતિ પાસે આવી, હાથ બેસાડી
 પૂછવું કે, હે સ્વામિન્ ! હે પ્રાણપતિ ! આ કિંકરીને શી આશ
 છે ? આ રીતે પતિવ્રતપરાયણ ચતુર સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામી
 પાસે વર્તવું. (૧) પોતાના પતિ બે કાંઈ વાતોલાપ કરવું
 માંડે તો તે ચતુર સ્ત્રીએ આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવું; પરંતુ
 પતિ બોલતા હોય ત્યારે વચમાં પોતે બોલવું નહિ. (૨) પોતાના
 પતિ જે વસ્તુનું પાન ન કરે, જે ખાય નહિ, અને જેને
 સ્વાદ હે નહિ, તેવી સર્વ વસ્તુઓ પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ત્યાગવી. (૩)
 પતિ જે કાંઈ દ્રવ્ય ઘર ખરચ માટે આપે, તેમાંથી ગૃહ સંબંધી
 કાર્ય કરવું અને કંઈક તેમાં કરકસર કરવી. આ રીતે વ્યાવ-
 હારીક કાર્યમાં ચતુરાઈ સંભવાની જરૂર છે. આ જ 'સન્નારીઓ-
 નો નિરંતરનો પરમ ધર્મ' છે. (૪)

વળી સૌભાગ્ય કલ્પદ્રુમમાં કહ્યું છે કે;—

બુદ્ધા ગ્રાહ્યે મુદ્ધર્તે નિજપતિચરણો સંપ્રણમ્યાસ્ય ન્યસ્ય ।
 પ્રેક્ષે ત્પ્રેક્ષાઘ નેજ શુભમુકુરતલે ભૂમિમમ્યર્ચ્ય પત્ની ॥
 પ્રાતઃ સ્મૃત્યાદિ કૃત્વા પતિવરિચરણં સચિધાયૈવ ઘેણીમ્ ।
 સંરચ્યાધાય માલે તિલકમથગલ્લાધો નિમજ્જે સ્તભૂતા ॥

અર્થ:—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ સવારના 'પહેરમાં' બ્રાહ્મ
 મુદ્ધર્તમાં ઉઠવું બેઠવું. પ્રથમ તેણે પોતાના પતિનાં ચરણને

નમસ્કાર કરવજ, પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ પતિના મુખનું અવલોકન કરવું, ત્યાર બાદ ભૂમિનું પૂજન કરવું. વળી પ્રાતઃકાળમાંજ જે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે, તેઓનું સ્મરણ કરવું. પતિના પગ દાખવા, પોતાનો અંગોડો ખરાબર વાળવો, કપાળમાં ચાંદલો ભૂસાઈ ગયો હોય તો તે કરવો. વળી સૂતાં વસ્ત્રાદિ હેરફેર થઈ ગયાં હોય તો તે ખરાબર કરવાં.

શુચીભૂતાભિઃ સ્ત્રીભિ દ્વિતવાચનાનંતરં કેશાન્ હસ્તીદંત-
કંકતેન પ્રમાર્જ્ય વેળોવંઘાદિકં રચયિત્વા હરિદ્રાકુંકુમાદ્યલંકારા-
ન્ધૃત્વા પશ્ચાન્નિર્ઘ્રિત્ય તૂર્ણાં સ્નાન માચરેત ॥

અર્થ:—શુદ્ધ થયેલી સ્ત્રીએ પોતાના દાંત સાફ કર્યા પછી હાથીદાંતની કાંસકીવડે પોતાના કેશને ઓળીને સાફ કરવા. વાળને વેણીને આકારે બાંધી અંગોડો વાળવો. તેણે હળદ તથા કંકુ આદિ અલંકાર ધારણ કરવા. દરરોજ આ પ્રમાણે કર્યા પછી મૂળે મહોડે સ્નાનાદિ કર્મ કરવું.

વળી સ્કંદ પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

પ્રસુપ્તૈ ચ સુષ્ણ્ણાસીનં રમમાણં યદૃચ્છયા ।

માતુરે ત્વપિ કાલેષુ પતિ નોત્થાપયે ત્કચિત્ ॥૧॥

હરિદ્રાં*કુંકુમં ચૈવ સિંદુરં કઞ્જલે તથા ।

કૂર્વાસક ચ તાંબૂલં માંગલ્યામરણં શુભમ્ ॥ ૨ ॥

કેશસંસ્કારઋચરી કરકર્ણવિભૂષણમ્ ।

મર્તુ રાયુષ્ય મીચ્છન્તી દૂરયે ન કચિ ત્સતી ॥ ૩ ॥

ગાઠ નિદ્રામાં પડેલા, સારી રીતે બેઠેલા અથવા પોતાની મરજી પ્રમાણે કીડા કરતા પતિને કાંઈ કામ હોય, છતાં ખૂમ મારી ઉઠાડવા નહિ. (૧) સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ નીચેની વસ્તુનો

કદી ત્યાગ કરવો નહિ. જેમકે, હંજી, કંકુ, સિન્દૂર, મેસ, કાંચળી, પાન તથા માંગલ્ય સૂચવનારાં શુંજ આજૂપણો. (૨) વળી પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ઉપરની વસ્તુઓ સિવાય નીચેની વસ્તુને પણ કદી ત્યાગ કરવો નહિ. જેમકે, ઓળેલા કેથને છૂટા નહિ રાખતાં અંખોડો વાળવો તથા હાથ અને કાનમાં મંગળ-સૂચક આજૂપણો રાખવાં. જે સ્ત્રી પોતાના પતિના આયુષ્યની વૃદ્ધિને માટે ઇચ્છા કરતી હોય, તેણે આટલી અવશ્ય મંગળ-સૂચક વસ્તુને કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ. (૩)

નિયમોદકવર્હાશ્ચ પત્રપુષ્પાદિકં ચ યત્ ।

સેવેત મર્તુ રુચ્છિષ્ટ મિષ્ટમન્નં ફલાદિકમ્ ॥ ૧ ॥

તીર્થસ્નાનાર્થિની નારી પતિપાદોદકં પિવેત્ ।

શંકરોદપિ વિશ્વો વર્ષ પતિરેકોઽધિકઃ સ્ત્રિયઃ ॥ ૨ ॥

પત્યુઃ પૂર્વં સમુત્થાય દેદુશુદ્ધિં વિધાય ચ ।

ઉત્થાપ્ય શયનાગ્રાનિ કૃત્વાવેશમ વિશોધનમ્ ॥ ૩ ॥

માર્જનૈ લેપનેઃ પ્રાપ્ય સાગ્નિશાલં સ્વમંગનમ્ ।

શોધયે દગ્નિકાર્યાણિ સ્નિગ્ધાન્યુષ્ણેન ઘારિણા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—પોતાના પતિને નિયમ પ્રમાણે સ્નાન માટે જળ આપવું, નિત્ય વિધિ માટે અગ્નિ તેની પાસે મૂકવો. વળી ળીલી આદિ પત્રો તથા પુષ્પ આદિ ળીજી સામગ્રી તેની સમીપ મૂકવી. પતિને જે કાંઈ અન્નની ઇચ્છા હોય તે તથા ફળ આદિ ભણ્ણ કરવા આપી તેની સેવા કરવી. ત્યાર બાદ તેનાથી રહેલા ઉચ્છિષ્ટનું પોતે ભણ્ણ કરવું. (૧) જે પતિનાં અરણ્યારવિંદને ધોઈ તે પાણીનું આચમન લે તે તીર્થમાં ફાનન કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય, તે ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. મેહા-દેવ કરતાં તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્ત્રીને પતિ વધારે છે. (૨)

પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના પતિના ઉઠતાં પહેલાં ઉઠવું, સુખ ધોવા અદિવડે દેહની શુદ્ધિ કરવી, ગાદલાં વગેરે ઉપાડી નાંખવાં તથા ઘરને વાળી આડી સાફ કરવું. (૩) વળી અગ્નિશાળા તથા આંગણું વાળી આડી સાફ કરવું. વળી તેલ આદિવાળાં અગ્નિનાં પાત્રો ઉપજી જળ લઈને સાફ કરવાં. (૪)

પ્રોક્ષણે રિતિ તાન્યેવ યથાસ્નાને પ્રકલ્પયેત્ ।
 દ્વંદ્વપાત્રાણિ સર્વાણિ ન કદાચિત્ત વિયોજયેત્ ॥ ૧ ॥
 મૃદ્ધિંશ્ચ શોધયે ચ્ચુર્ણીં તત્રાગ્નિ વિન્યસે સ્તતઃ ।
 સ્મૃત્વા નિયોગપાત્રાણિ રસાં શ્ચ દ્રવિણાનિ ચ ॥ ૨ ॥
 વસ્ત્રાલંકારરત્નાનિ પ્રદત્તાન્યેવ ધારયેત્ ।
 મનોવાકર્મભિઃ શુદ્ધા પતિદેશાનુવર્તિની ॥ ૩ ॥
 તત્તોસાધનં કૃત્વા પતયે વિનિષેદ્ય તત્ ।
 વૈશ્વદેવકૃતૈ રક્તૈ મોજનીયાંશ્ચ મોજયેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—વાસણોને ધોઈ કરી સો સોને સ્થાને મૂકવાં. જે જે વાસણોની બોડ હોય, તે તેની સાથેજ મૂકવાં. પણ ગમે તેમ ગોઠવવાં નહિ. (૧) મટોડીથી ચૂલો ધોઈ નાંખવો. ત્યાર બાદ તેમાં અગ્નિ પેટાવવો. નિયોગમાં પાત્રો, રસો તથા ધન વગેરેની સંભાળ રાખવી. (૨) પોતાના પતિ પાસે જે કાંઈ વસ્ત્રાલંકાર હોય તથા જે કાંઈ આખ્યાં હોય, તે પહેરી લેવાં. મન, વાણી તથા કર્મવડે શુદ્ધ થવું તથા પતિની આજ્ઞામાં હમેશાં રહેવું. (૩) ત્યાર બાદ તેણે અન્ન સામગ્રી તૈયાર કરવી. પતિને રસોઈ પીરસવી. જે અન્નમોંથી વૈશ્વદેવ કયો હોય, તે અન્નવડે જે જમનાર હોય, તે સઘળાને જમાડવાં. (૪)

' પુનઃ સાયં પુનઃ પ્રાતઃ પૂજ્યશુદ્ધિ યિષ્ઠાય જન
 યતાગ્રસાધના સાધ્વી સમૃદ્ધં મોક્ષયે ત્વતિમ્ ॥
 આસ્તીયં સાધુચયનં તતઃ પરિચરેત્પતિમ્ ॥ ૧ ॥
 સ્ત્રીણાં ચ પતિદેવાનાં તચ્ચુદ્ધૂપાનુકૂલતા ॥
 તદ્વ્યન્ધુપરનુવૃત્તિશ્ચ નિત્યં તદ્વ્રતધારણમ્ ॥ ૨ ॥
 સંમાર્જનોપલેપાભ્યાં સેવકમંડલવતંતૈઃ ॥
 સ્વયં ચ મહિતા નિત્યં પરિમૃદ્ધઃ પરિચ્છદ્ધા ॥ ૩ ॥
 કામૈ રુચ્ચાવૈઃ સાધ્વી પ્રશ્રમેણ દમેનૃચ ॥
 વાક્યૈઃ સત્યૈઃ પ્રિયૈઃ પ્રેમ્ણા કાલે કાલે મજેત્પતિમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—સવારે તથા સાંજે ઘર વાળી આડી સાફ રાખવું.

સારી રીતે કરેલી રસોઈવડે પતિને યથેચ્છ જમાડવો. પછી
 પોતે જમવું. ત્યાર બાદ વાસણ કુસણ તથા ચુલો સાફ કરી
 પતિને બીછાનું પાથરી આપવું તથા પતિની સારી રીતે સેવા
 કરવી. (૧) સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને દેવરૂપે માનવો. પતિની
 સારી રીતે શુદ્ધપા કરવી તથા તેને અનુકૂળ રહેવું. પતિના
 બંધુ આદિ સાથે નમ્રતાથી વાત કરવી. આ રીતનું વ્રત હમેશાં
 પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ધારણ કરવું. (૨) સ્ત્રીએ ઘરને તાળવું,
 આડવું, લીપવું, ગુપવું, ગાય કૂતરાં આદિને બળિદાન આપવું.
 ગુપ્તજ પરિવારવાળી હોવા છતાં પોતે મંગળ આભરણથી
 કદી પણ રહિત રહેવું નહિ. (૩) પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીએ પતિની
 અધરી કામનાઓને પણ સંતુષ્ટ કરવી. વિનીતભાવ રાખવો,
 ઇન્દ્રિયનિગ્રહ રાખવો, સાચું તેમજ પ્રિય બોલવું, વળી પ્રેમ-
 સુક્ત યથા પતિની સર્વદા સેવા કરવી. (૪)

સંતુષ્ટા લોલુપા દક્ષા ધર્મજ્ઞા પ્રિયસત્યવાક્ ॥

અપ્રમત્તા શુચિઃ સ્તિગ્ધા પતિં ત્વપતિતં ભજેત્ ॥ ૧ ॥

યા પતિં હરિભાવેન ભજેચ્છ્રિવ તત્પરા ॥

હર્યાત્મના હરે લોકે પત્યા શ્રીરિવ મોદતે ॥ ૨ ॥

દુઃશીલો દુર્ભંગો વૃદ્ધો જઙ્ગો રોગ્યધનોઽપિ વા ।

પતિઃ સ્ત્રીભિ ન હાતવ્યો લોકેઽસુભિ રપાતકી ॥ ૩ ॥

દ્વારોપવેશનં નિત્ય ગદાક્ષેણ નિરીક્ષણમ્ ।

અસત્પ્રહ્લીપો હાસ્યં ચ દૂપણં કુલયોપિતામ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—સંતોષવાળી, લોભથી રહિત, દક્ષ, ધર્મને જાણવાવાળી, પ્રિય તથા સત્ય બોલવાવાળી, પ્રમાદથી રહિત, પવિત્ર, પ્રેમાળ એવી સ્ત્રીએ પવિત્ર એવા પોતાના પતિનું સર્વંદા સેવન કરવું. (૧) જે કોઈ સ્ત્રી જેમ લક્ષ્મી પોતાના પતિ વિષ્ણુને સેવે છે તેમ વિષ્ણુ સ્વરૂપે ગણી, પોતાના પતિની ચાકરી કરે તો તે સ્ત્રી વિષ્ણુ સ્વરૂપ પોતાના પતિ સહિત વૈકુંઠ લોક વિશે, જેમ લક્ષ્મી તથા વિષ્ણુ ભગવાન રહે છે તેમ રહી શકે છે. (૨) જો કે પતિ નહારા આચરણવાળો હોય, કમ નસીળવાળો હોય, વૃદ્ધ હોય, રાગી હોય, અથવા નિર્ધન હોય, છતાં પરલોકને ઇચ્છવાવાળી સ્ત્રીઓએ પતિને પાપાચરણથી રહિત માની તેના ત્યાગ કરવો નહિ. (૩) પતિ-વ્રતા સ્ત્રીએ બહાર બારણામાં બેસવું બેઠાં નહિ. ગોખમાં બેસીને તેણે બેઠાં કરવું નહિ, જાડું બોલવું નહિ, બહુ હસવું નહિ. કુળવાન સ્ત્રીઓને આટલી વસ્તુઓ દ્રવ્યરૂપે છે. (૪)

પિતા રક્ષતિ કૌમારે મર્તા રક્ષતિ યૌવને । *

પુત્રા ધ્વ સ્વાધિરે મૌઘે ન સ્ત્રી સ્વાતત્ર્યમર્હતિ ॥ ૧ ॥

રક્ષે ત્કન્યાં પિતા યિદ્ધાં પતિઃ પુત્રા સ્તુ વાર્ધકે ।

અભાયે દ્વાતય સ્તેષાં સ્વાતંત્ર્યં ન ક્ષેતિ તિલ્લયઃ ॥ ૨ ॥

કુમાર અવસ્થામાં સ્ત્રીનું રક્ષણ તેનો પિતા કરે છે, યૌવનાવસ્થામાં તેનો પતિ તેનું રક્ષણ કરે છે તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર સ્ત્રીનું રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી કાંઈ પણ દિવસ સ્વતંત્ર નથી જ. (૧) પરણી ન હોય ત્યાં સુધી કન્યાનું રક્ષણ પિતા કરે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં પતિ તથા પુત્રો રક્ષણ કરે છે. જો પતિ તથા પુત્રો ન હોય તો જ્ઞાતિઓ તેનું રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી કદી પણ સ્વતંત્રપણું મેળવી શકતી નથી.

પતિવિમુખને થતું ફળ.

વાસ્ત્વિં વ્યાધિત મૂર્ખે મર્તારં યા ચ મન્યતે ।

સા મૃતા જાયતે વ્યાલી વિધવા ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

(યાજ્ઞવલ્કય)

જો સ્ત્રી પોતાનો પતિ દરિદ્રી, વ્યાધિગ્રસ્ત તથા મૂખ નાણી પોતાના પતિની અવજા કરે છે, તો સ્ત્રી મૃત્યુ પછી સર્પિણી થાય છે તથા તેને વારંવાર વિધવાપણું લોગવવું પડે છે. (૧)

મતોપવાસનિયમાન્ પતિમુલ્લપ્ય યા ચરેત્ ।

આયુષ્યં હરતે મર્તુ મૃત્વા નરકમિચ્છતિ ॥ ૧ ॥

જો સ્ત્રી મત, ઉપવાસ તથા નિયમાદિ પતિની આજ્ઞા વિના કરે અર્થાત્ પતિસેવા કરતાં મતાદિક અધિક છે, એમ.

જાણે તો તે વ્રતાદિક નિષ્કળ થઈ, પોતાના પતિનું આયુષ્ય હરણ કરે છે અને તે શ્રી પોતે નરકમાં પડે છે. (૧)

ન સાસ્ત્રી ત્યમિમત્તવ્યા યસ્યા મર્તા ન તુષ્યતિ ।
તુષ્ટે મર્તરિ નારીના તુષ્ટઃ સ્યાત્ પરમેશ્વર ॥

જે શ્રીથી પતિ સંતોષને પામતો નથી, તેને શ્રી સમજવી નહિ. કારણકે શ્રી જાતિપર પતિ પ્રસન્ન થવાથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, એમ માનવું. (૧)

પતિ મુહુર્ધ્વ યા નારી ઉપોષ્ય વ્રતમાચરેત્ ।
આયુષ્યં હરતે મતુંઃ સા નારી નરકં વ્રજેત્ ॥

જે શ્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા સિવાય કોઈ પણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરે છે, તેને તેનાથી કાંઈ પણ ફળ મળતું નથી. પરંતુ પોતાના સ્વામીનું આયુષ્ય કમી થાય છે અને તે શ્રી નરકમાં જાય છે.

હક્ત્વા પ્રત્યુચ્ચરં હયાન્ નારી ક્રોધેન તત્પરા ।

શરમા જાયતે ગ્રામે શૂગાલી નિર્જને વૈને ॥ ૧ ॥

યા મર્તાર પરિત્યજ્ય મિષ્ટ મશ્નાતિ કેવલમ્ ॥

ઝલૂકી જાયતે કૂરા વૃક્ષકોટરશાયિની ॥ ૨ ॥

યા મર્તાર પરિત્યજ્ય રહશ્ચરતિ કેવલમ્ ॥

ગ્રામે વા સૂકરી ભૂયાત ઘલ્ગુલી ઘાશ્વવિદ્મુજા ॥ ૩ ॥

યા હુક્ત્ય પ્રિય વ્રતે સા મૂકા જાયતે ચલુ ॥

યા સપત્ની સવેષ્યેત્ દુર્ભંગા સાન્યજન્મનિ ॥ ૪ ॥

દષ્ટિ વિલુપ્ય મતુર્પાં કિચિદ્વન્યં સમીક્ષતે ॥

ફાળા વા વિમુક્તી ચાપિ કૂરુપા સ્ત્રેય જાયતે ॥ ૫ ॥

અર્થ:—પોતાનો પતિ જે કાંઈ વચન કહે, તે સાંભળતાં જે સ્ત્રી તત્કાલ સહન કરી શકતી નથી અને કોપે ભરાઈ જે ઉત્તર આપે, તે સ્ત્રી શ્રામમધ્યે કુતરીના અવતારને પામે છે. (૧) જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને છોડી કંઈ તેના ન બાણતાં એકાંતમાં અર્થાત્ શુભ્ત રીતે કાંઈ મીઠા પદ્ધતિ ખાય છે તે સ્ત્રીનો ખીન્ન જન્મમાં ધૂવડ પક્ષીની સ્ત્રીઓનો અવતાર થાય છે અને દિવસના નહિ દેખાવાથી ઝાડના પાકમાં સુઈ રહે છે, જેથી અનાજ અને પાણી સિવાય મરણ પામે છે. (૨) જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી પોતાની ઇચ્છાનુસાર ગમે ત્યાં ફરે છે, તે સ્ત્રી અન્ય જન્મમાં બુંડલુના અવતારને પામે છે અથવા વદનુલી થઈ કૂતરાની વિષા ખાતી ફરે છે. (૩) જે સ્ત્રી પોતાના પ્રાણનાથને ઉત્તર આપતી વખતે હુંકારાથી બોલે છે, તેવી સ્ત્રી ખીન્ન જન્મમાં મૂંગી થાય છે તથા જે પોતાની શોકને પજવે છે તે ખીન્ન જન્મમાં દુહાગિની થાય છે. (૪) જે સ્ત્રી પોતાના પતિની નજર ચૂકવી કંઈ દુર્વાસનાથી અન્યપુરુષનું સુખ જૂવે છે, તેવી સ્ત્રી ખીન્ન જન્મમાં કાણી થાય છે, તેમજ સ્વરૂપમાં બહુ કઠકપી બને છે. (૫)

સુવાસિનીને દેવપૂજા.

કેટલીક સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, સુવાસિની સ્ત્રીએ સ્નાન કરી પોયડું વસ્ત્ર તથા કાંચળી પહેરવી. વિધવા સ્ત્રીએ રંગીન વસ્ત્ર નહિ પહેરવાં. તેણે શ્વેત વસ્ત્ર પારણ કરવાં. સુવાસિનીએ ઘરના કાર્યમાં વિરોધ ન આપે, એ રીતે તુળસીનું પૂજન કરવું. આ પૂજનમાં સ્ત્રીએ વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ. કારણ આસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, સ્ત્રી, યદ્વ તથા નહિ

જનોઘ દીધેલ દિજે વેદનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ. સ્ત્રીએ પૌરાણિક મહોક્કવડે દેવતાનું પૂજન કરવું. સ્ત્રી જ્યારે પોતાના પતિ પાસે બેસે છે ત્યારે જ તેણીને પોતાના પતિ સાથે વેદોક્ત કર્મનો અધિકાર છે. વળી સ્ત્રીઓએ પ્રાદક્ષણ પાસે અરાઢપુરાણોનું શ્રવણ કરવું.

પ્રદક્ષિણાનો વિધિ:—

સ્ત્રીભિઃ પ્રદક્ષિણા કાર્યા વિષ્ણુમર્ગિન ગુરં તથા ।

જિતેન્દ્રિયા જિતપ્રાણા નામમંત્રં સમુચ્ચરેત ॥

સ્ત્રીએ વિષ્ણુ, અગ્નિ તથા ગુરૂની પ્રદક્ષિણા કરવી. તેણે જિતેન્દ્રિય રહેવું, પ્રાણોપર જય મેળવવો તથા પ્રદક્ષિણા કરતા હોય, તેનું સ્મરણ કરવું.

તુળસી પૂજનો વિધ.

આચમનમઃ—સોભાગ્યવતી સ્ત્રીએ આચમનને બદલે જળવડે જ્ઞાનને સ્પર્શ કરવો. કેશવાય નમઃ નારાયણાય નમઃ માધવાય નમઃ આ મંત્રથી ત્રણ વાર આચમન કરવું. ગોવિન્દાય નમઃ એમ કહી હાથ ધોઈ નાખવા. વિષ્ણવે નમઃ એમ કહી પાણી આંખે અડકાડવું. ત્યાર બાદ ગણપતિનું સ્મરણ કરવું. જેમકે:—

શ્રીમન્મહાગણાધિપતયે નમઃ । શ્રીલક્ષ્મીનારાયણાભ્યાં નમઃ । શ્રીઉમામાહેશ્વરાભ્યાં નમઃ । ધાણીહિરણ્યગર્ભાભ્યાં નમઃ । શક્તીપુરંદરાભ્યાં નમઃ । કુલદેવતાભ્યો નમઃ । પ્રામદેવતાભ્યો નમઃ । સ્થાનદેવતાભ્યો નમઃ । વાસ્તુદેવતાભ્યો નમઃ । મૌતૃપિતૃચરણકંમલેભ્યો નમઃ । પતિચરણચિન્દાભ્યાં નમઃ । સર્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ । સર્વેભ્યો પ્રાક્ષણેભ્યો નમઃ । નિર્વિघ्नમસ્તુ । પુણ્યં પુણ્યાહં દીર્ઘ માયુ રસ્તુ ॥ સુમુખ ઐકદંત ષ્ઠ કપિહો ગજકર્ણકઃ ।

છપોદર ય પિષ્ટો વિષ્ણનાશો ગણાધિપઃ ॥ ધૂમ્રકેતુ ગંગા
 ધ્યક્ષો માલ્યવો ગજાનન. ॥ દ્વાદશંતાનિ નામાનિ યઃ પઠે
 શુણ્યાદપિ । વિષ્ણુર્નમઃ વિષ્ણુર્નમઃ ચ પ્રવેશે નિર્ગમે તથા । સપ્રા
 સંકટે ચંચ વિષ્ણુ સ્તસ્ય ન જાયતે ॥ શુભાપરધરં દેવે શશિ
 વર્ણે યતુભુંજ પ્રસન્નવદન ધ્યાયેત્ સર્વવિષ્ણોપશાંતયે ॥ બની
 ન્નિતાયસિધ્યર્થે પૂજિતો ય સુરાસુરે ॥ સર્વવિષ્ણુદરસ્તસ્મે
 ગણાધિપતયે નમઃ ॥ સર્વમગલમાંગલ્ય ધિવે સર્વાયંસાધિકે ॥
 શરણ્યે ટ્રયચક્રે ગૌરિ નારાયણિ નમોઽસ્તુતે ॥ સ્મરં શ્રી સર્વકા-
 યપુ નાસ્તિ સ્તેપા મમંગલપ્ત ॥ યેવા હૃદિશ્ચો મગધાન્ મગધાય-
 તનં હરિ ॥ તદેવ લપ્ત સુદિન તદેવ તારાગલ ચન્દ્રચક્ર તદેવ ।
 વિદ્યાચક્ર દેવચક્ર તદેવ લક્ષ્મીપતે તેઽગ્રિયુગ સ્મરામિ ॥ લાભ
 સ્તેપા જય સ્તેપા કુલ સ્તેપાં પરાજય । યેવામિન્દિચરદ્યામો
 હૃદયસ્થો જનાર્દન । વિનાયક ગુરુ માનુ પ્રહ્લવિષ્ણુમહેશ્વરાન્ ।
 સરસ્વર્તા પ્રણમ્યાશ્રી સર્વકાયાધંસિદ્ધયે ॥ યત્ર યોગીશ્વરઃ
 વૃષ્ણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધર । તત્ર શ્રી વિજયો ભૂતિ ધ્રુવા નીતિ
 મંત્રિ મંત્ર । સર્વધ્વારસ્થકાર્યપુ શ્રય શ્રિભુવનેશ્વર । દેવા દિ-
 શન્તુ ન સિદ્ધિ પ્રદોશાનજનાર્દના ॥

સકલપ — વિષ્ણુવે નમઃ ॥ વિષ્ણુ વિષ્ણુ ॥ શ્રીમદ્ ભગ-
 વતા મહાપુરુષસ્ય વિષ્ણો રાજ્યા પ્રવતમાનસ્ય અથ, પ્રહ્લણ
 દ્વિતીયે પરાશ્ર્વ શ્રી શ્વેતચારાદ્વલૂપે અષ્ટાવિંશતિતમે કલિયુગે
 કલિપ્રદમચરણે ભારતવર્ષે ભારતસ્રદે ઝમ્યુદ્ધીપે દક્ષિણરણ્યે દેશ
 સવરસરઅયન શ્રુતુ માસ પક્ષ તિથિ વાસર નક્ષત્રે યોગ પ્રાત કાલાદિ
 નામાન્યનુકોત્યે મમાત્મન પુરાણોક્તકલપ્રાપ્ત્યર્થે તથા ચ મમ
 મર્ત્તો સદ્ અશ્વઠિતસુખસૌભાગ્યસતત્યાયુરારોગ્યૈશ્વર્યાદિઅભિ-
 વૃદ્ધિદ્વારા શ્રીતુલસીવેચતાપ્રીત્યર્થે વૃન્દાવને તુલસીપૂજન મંદ
 કરિષ્યે ॥

આ રીતે સંકલ્પ મૂક્યા પછી કળશનુ પૂજન કરવું.
 કળશમા જળ રૂડી તેમાં સર્વે તીર્થો છે, એવી સાવન કરવી.

ગંગે ચ યમુને ચૈવ ગોદાવરિ સરસ્વતિ ।

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેસ્મિન્ સન્નિધિ કુરુ ॥

-કળશમાં રહેલા દેવતાને હું નમસ્કાર કરું છું. સર્વ પૂજન અર્થે કળશમાં ગંધ, અક્ષત તથા પુષ્પ નાંખવાં. આ કળશમાં સર્વ તીર્થોનું આવાહન કરું છું, એમ કલ્પના કરી નમસ્કાર કરવા. ત્યાર બાદ

અપવિત્રઃ પવિત્રો વા સર્વાવસ્થાંગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરે ત્વંદરીકાક્ષં સવાહ્યામ્યતરઃ શુચિઃ ॥

આ મંત્ર બોલી દોઢામાંથી પાણી લઈ પુષ્પવડે પૂજના દ્રવ્યનું પ્રોક્ષણ કરવું તથા પોતાના શરીરપર છાંટવું. ત્યાર બાદ નીચેના મંત્રવડે ઘંટાનું પૂજન કરવું.

આગમાર્થં તુ દેવાનાં ગમનાર્થં તુ રાક્ષસામ્ ।

કુરુ ઘંટે મહાનાદ દેવતાર્ચનસન્નિધૌ ॥

ઘંટાસ્થગુરુદેવતામ્યો નમઃ સકલપૂજાપરિપૂરણાર્થે ગંધાક્ષત-પુષ્પાણિ સૈમર્પયામિ ।

એમ કહી ઘંટાપર ગંધ, અક્ષત તથા પુષ્પ ચઢાવવાં.

દીપપૂજન-દીપસ્તવં બ્રહ્મરૂપોઽસિ જ્યોતિષાં પ્રભુ રવ્યયઃ ।

સૌમાન્ય દેહિ પુત્રાં ચ સર્વાં ન્કામાંચ દેહિ મે ॥

દીપદેવતામ્યો નમઃ સકલપૂજાપરિપૂરણાર્થે ગંધાક્ષતપુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી દીવાનાપર ગંધ અક્ષત તથા પુષ્પ ચઢાવવાં. ત્યારબાદ તુલસીનું ધ્યાન કરવું:-

ધ્યાયેઞ્ચ તુલસીં દેવીં દયામાં કમલલોચનામ્ ।

ધવલાંકુશસંસેકાં પદ્માસનનિપેવિતામ્ ॥

પ્રિયાં ચ સર્વદા વિષ્ણોઃ સર્વદેવનમસ્તુતામ ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ ધ્યાયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું ધ્યાન કરવું. આવાહનમઃ—

દેવિ પ્રેલોપયજતનિ સર્વલોકૈકપાધિનિ ।

આગચ્છ ચરદે માતઃ પ્રસીદ તુલસિ પ્રિયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આવાહયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું આવાહન કરવું. આસનમઃ—

સર્વદેવમયે દેવિ સર્વદા વિષ્ણુચ્છ્રમે ।

દેવિ સ્વર્ગમયં દિવ્ય ગૃહાણાસન મન્યયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આસનાર્થે અક્ષતાન્ સમર્પયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું આવાહન કરવું. આસનમઃ—

સર્વદેવમયે દેવી સર્વદા વિષ્ણુચ્છ્રમે ।

દેવિ સ્વર્ગમયં દિવ્ય ગૃહાણાસન મન્યયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આસનાર્થે અક્ષતાન્ સમર્પયામિ ।

એમ કહી આસન માટે પુષ્પ ચઢાવવું. અર્ચનમઃ—

નંદપુષ્પધમાયુક્તં સર્વેષાં પ્રીતિદાયકમ્ ।

અર્ચ્યે ગૃહાણ ત્વં દેવિ દૈત્યાન્તકરણપ્રિયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ અર્ચ્ય સમર્પયામિ ।

એમ કહી અર્ચ્ય આપવો.

આચમનમઃ—કર્પૂરવાસિત તોય સુચર્ણકલશે સ્થિતમ્ ।

દક્ષ માચમનીય ચ ગૃહાણ હરિચ્છ્રમે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આચમન સમર્પયામિ ।

એમ કહી આચમન આપવું.

સ્નાનમ્:-ગંગા સરસ્વતી રેવા પયોણી નર્મદાજલૈઃ ।

સ્નાપિતાસિ મયા દેવિ તથા શાંતિ કરોતુ મે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ સ્નાનં સમર્પયામિ ।

સ્નાન માટે પાણી ચઢાવવું.

વસ્ત્રમ્:-ક્ષીરોદમથનોદ્ભૂતે ચન્દ્રલક્ષ્મિ સહોદયે ।

ગૃહ્યતાં પરિધાનાર્થ મિદં ક્ષૌમામ્બરં શુભં ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ વસ્ત્રં સમર્પયામિ ।

એમ કહી વસ્ત્ર ચઢાવવું.

કંચુકીમુપવસ્ત્રમ -

કંચુકી મુપવસ્ત્રાં ચ નાનારક્તૈઃ સમન્વિતમ્ ।

ગૃહાણ ત્વ મયા દત્ત તુલસિ ભયદ્ધારિણિ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ કંચુકીમુપવસ્ત્ર સમર્પયામિ ।

એમ કહી કાંચળી ચઢાવવી. જો વસ્ત્ર તથા કાંચળી ન હોય તો અક્ષત ચઢાવવા.

કુકુમમ્:-કેશરાગુરુસંયુક્તં ચદનાદિસમન્વિતમ્ ।

* કસ્તુરિકાસમાયુક્તં કુકુમં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ કુકુમં સમર્પયામિ ।

એમ કહી તુળસી ને કંકુ ચઢાવવું.

પુષ્પાણિ:-માલ્યાદીનિ સુગંધીનિ માલત્યાદીનિ સત્તયે ।

મયા હૃતાનિ પૂજાર્થે પુષ્પાણિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી પુષ્પ ચઢાવવાં.

ધૂપમઃ-વનસ્પતિરસોદ્રૂતો ગંધાઞ્ચો ગન્ધઉત્તમ ।

આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં ધૂપોઽયં પ્રતિગૃહ્યતામ ॥

શ્રીતુલસ્ય નમઃ ધૂપં સમર્પયામિ ।

એમ કહી ધૂપને માટે પાછી મુકવું.

નિરાજનમઃ-વૈશ્વનરપ્રજ્વલિતં ઘૃતકાર્પાસનિર્મિતમ ।

દીપં ભક્તયા ગૃહાણેમં ઐલોક્યધ્યાન્તનાશને ॥

શ્રીતુલસ્ય નમઃ નિરાંજન સઃ

એમ કહી નિરાંજન કરવું. આગળ પાછળ પાછી ફેરવવું. દેવને આચકા આપવી. પછી પોતે દેવી તથા હાથ પોઈ નાંખવા.

નૈવેદ્યમઃ-

શ્રીએ પોતે જે લોજન કરે, તે પહેલાં તુળસીને રાંધેલા અન્નતું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. પણ પૂજા વખતે તેા દૂધ, ઘી શાકર આદિ નવેદ્ય અર્પણ કરવું.

અન્ન ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ પદ્મિમઃ સમન્વિતં ।

નવેદ્યાર્થેઽર્પયામિ ત્વાં તુલસિ માધવપ્રિયે ॥

શ્રીતુલસ્ય નમઃ નૈવદ્યં સમર્પયામિ ।

એમ કહી નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું.

પ્રાણાય નમઃ અપાનાય નમઃ વ્યાનાય નમઃ સંમાનાય નમઃ

ઉદાનાય નમઃ

એમ કહી પ્રાણાહુતિ આપવી.

નૈવેદ્યાન્તે માચમન સમપયામિ મધ્યે પાનીયં ઉત્તરાશોપાન્તં
હસ્તપ્રક્ષાલનમ મુખપ્રક્ષાલનમ ॥ કરોદ્વતંતાર્યં ચંદનં સઃ

તાંબૂલમ્ ॥

પુગીફલ મહદ્દિવ્યં નાલચહ્મીદલૈ યુતમ્ ।

કર્પુરૈલાસમાયુક્તં તાંબૂલં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ તાંબૂલં સઃ

એમ કહી તાંબૂલ અર્પણ કરવું.

પ્રદક્ષિણા:—

સોભાગ્યવૃત્તીએ ૧૦૮ વાર પ્રદક્ષિણા કરવા માટે
રક્ષાટિકની માળા લેવી તથા વિધવા સ્ત્રીએ તુળાસીના સૂકા
કાષ્ઠની માળા લેવી.

યાનિકૃત્તિ ચ પાપાનિ જન્માન્તરકૃતાનિ ચ ।

તાનિ સર્વાણિ નશ્યન્તિ પ્રદક્ષિણ પદેપદે ॥

નમસ્તે ગાર્હપત્યાય નમસ્તે દક્ષિણાગ્નયે ।

નમ આદ્રવનીયાય તુલસ્યૈ તે નમોનમઃ ॥

આ મંત્ર બાણી સ્ત્રીએ ૧૦૮ વાર પ્રદક્ષિણા કરવી.

મન્ત્રપુષ્પાંજલિ:—

વિષ્ણુપ્રિયકરે દેવિ તુલસિ સુખદાયકે ।

પુષ્પાંજલિ પ્રયચ્છામિ પતેરાયુષ્યવર્ધકે ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ મન્ત્રપુષ્પાંજલિ સઃ

એમ કહી પુષ્પ ચઢાવવાં-

અનેન મયા યથાશક્તિ પૂજનેન શ્રીતુલસીદેવતા પ્રીયતામ્ ॥

એમ કહી પાણી મૂકવું.

॥ ઇતિ સ્ત્રીઆહનિકં સમાપ્તમ્ ॥

પતિપૂજા પ્રયોગ.

સતી સ્ત્રી પ્રાતઃસ્થાય ત્યક્ત્વા ચ રાત્રીવાસસમ ।

મતારં ચ નમસ્કૃત્ય કરોતિ સ્તવનં મુદા ॥

અર્થઃ—પતિનતા રત્રીએ સવારમાં ઉઠવું. રાત્રીમાં જે વસ્ત્ર પહેચું હોય તે કાઢી નાખવું. પછી પતિને નમસ્કાર કરવા. ત્યાર બાદ તેની સ્તુતિ કરવી.

ગૃહકાર્યં તતઃ કૃત્વા સ્નાત્વા ધૌતે ચ વાસસી ।

ગૃહીત્વા શુદ્ધપુષ્પં ચ ભક્તિઃ પૂજયેત્ત પતિમ ॥

ત્યાર બાદ ઘરનું વળવા આડવાનું કામ કરવું. સ્નાન કરી ધોયણું વસ્ત્ર ધારણ કરવું. પછી સદેવ પુષ્પ લઈ તેવડે પતિની પૂજા કરવી.

સ્નાપયિત્વા સુપુત્રેન જલેન નિર્મલેન ચ ।

તસ્મૈ દત્ત્વા ધૌતશર્ત્ત્તં તત્પાદૌ ક્ષાલયે ન્મુદા ॥

શુદ્ધ તથા નિર્મળ જળ પતિને સ્નાન કરવા આપવું. તેમને ધોયણું વસ્ત્ર પહેરવા આપવું. પછી આનંદચુકન થઈ પતિના પગ ધોવા.

આસને વાસયિત્વા ચ દત્ત્વા ભાલે ચ ચંદનમ્ ।

સર્વાંગલેપનં કૃત્વા સ્ત્વા માલાં ગલેઽપિ ચ ॥

તેમને બેસવા આસન આપવું. કપાળે ચંદન લગાડી તેમનું પૂજન કરવું. પછી સઘળે અંગે લગાડવું. ત્યાર બાદ ગળામાં તેમને પુષ્પની માળા પહેરાવવી.

સામવેદોક્તમથ્રેણ ભોગદ્રવ્યૈઃ સુધોપમૈઃ ।

સંપૂજ્ય ભક્તિઃ કાંતં સ્તુત્વા ચ પ્રણમે ન્મુદા ॥

અમૃત સરખા લોગદ્રવ્યવડે સામવેદોક્ત મંત્રવડે
તેનું લક્ષિત યુક્ત થઈ પૂજન કરવું. તેમની હર્ષયુક્ત થઈ
તિ કયા પછી તેમને નમસ્કાર કરવા.

ૐનમઃ કાંતાય શાન્તાય સર્વદેવાધ્યાય સ્વાહા ॥

આ મંત્રવડે પતિને અંદન તથા પુષ્પવડે પૂજન કરવું.

પાદાર્ચ્ય ધૂપદીપો ચ વસ્ત્રનૈવેદ્યમુત્તમમ્ ।

જલં સુવાસિતં શુદ્ધં તાંબૂલં ચ સુંવાસિતમ્ ॥

પતિનું પાદ તથા અર્ધ્યવડે પૂજન કરવું. તેમને ધૂપ
થા દીપ અર્પણ કરવાં. શુદ્ધ તથા સુંવાસિત જળ પીવા
પાટે આપવું. ત્યાર બાદ સાડું સુગંધીદાર તાંબૂલ આપવું.

દત્ત્વા સ્તોત્રં પઠેદ્યથ ત્કૃતં ચૈ પાઠ્યમેવ ચ ॥

પાઠ કરવા યોગ્ય સ્તુતિવડે પતિની સ્તુતિ કરવી.

• પતિને કરવાની સ્તુતિ.

ૐનમઃ કાંતાય મર્તે ચ શિર ચંદ્રસ્વરૂપિણે ।

નમઃ શાંતાય કાંતાય સર્વદેવાધ્યાય ચ ॥

મસ્તકને વિશે ચંદ્રવાળા, મહાદેવ સરખા, શાંત સ્વરૂપ,
નિતેન્દ્રિય તથા સર્વ દેવોના આશ્રયરૂપ રમણીય પતિને હું
નમસ્કાર કરું છું.

નમો બ્રહ્મસ્વરૂપાય સતીપ્રાણપરાય ચ ।

નર્મસ્યાય ચ પૂજ્યાય હૃદાધારાય તે નમઃ ॥

બ્રહ્મસ્વરૂપ, સતીના પ્રાણ સ્વરૂપ, પૂજ્યસ્વરૂપ તેમજ
હૃદયના આધારરૂપ પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

પંચમાળાધિકૃત્યાય ચધુર દનારકાય ચ ।

માનાધાર્યાય પત્નીનાં પદ્માનદ્વપિણે ॥

પંચમાળના અપિદેવરૂપ, આંખોના તારક, રત્નપરૂપ, જ્ઞાનના આધારરૂપ તથા પત્નીના પરમાનંદ સ્વરૂપ પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

પતિ પ્રદા પતિ વિષ્ણુઃ પતિરેવ મહેશ્વર ।

પતિઃ ત્રિગુણાધારો પ્રદ્યુરુપ નમોઽમૃતે ॥

પતિ પ્રદા રૂપે છે, વિષ્ણુ રૂપે છે, તથા મહેશ્વરરૂપે છે. ત્રીજી ત્રિગુણ પ્રદારરૂપે પતિ જ છે. હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

હમસ્ય મગય શ્વૌર્ય જ્ઞાનાઝાનઠનં ચ યત્ન ।

પત્નીકંધો વ્યાસિધો દાસીશ્વૌર હમસ્ય મે ॥

હે બગવન્ ! મારા હોયો બાણુતાં કે અબાણુતાં જે કાંઈ ચયા હોય, તે આપ દામા કરશો. હે પત્નીના જાંઘરૂપ ! હે હયાના શિંધુરૂપ ! આ દાસીના જે કાંઈ હોય ચયા હોય, તે દામા કરવા.

પતિની પૂજનું રૂળ.

સ્ત્રવં સ્તોત્ર મહાપુષ્યં છદ્યાંદી યન્મયા વૃત્તમ્ ।

સરસ્વત્યા ચ ધર્યા ગગ્યા ચ પુરા મત્તે ॥

મહા પુષ્યકારક આ સ્તોત્ર, હે યશોદા સૃષ્ટિના આદિમાં મેં જે ઠયું હતું, તે વડે સરસ્વતીએ, પૃથ્વીએ તથા ગંગાએ સ્તુતિ કરી હતી.

સાધિત્ર્યાં ચ કૃતં પૂર્વે વ્રહ્મણે ચાપિ નિત્યશઃ ।

પાર્વત્યા ચ કૃત મત્ત્યા કૈલાશે શંકરાય ચ ॥

બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરવા સાવિત્રીએ આ સ્તુતિ કરી હતી.
કૈલાસમાં શંકરને પ્રસન્ન કરવા પાર્વતીએ પણ આ જ સ્તુતિ
કરી હતી.

મુનીનાં ચ સુરાણાં ચ પત્નીભિ સ્તુ કૃત પુરા ।

પતિવ્રતાનાં સર્વાણાં સ્તોત્રમેત ચ્છુભાવહમ્ ॥

મુનિઓની તથા દેવતાઓની સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની
સ્તુતિ આ સ્તોત્રથી કરી હતી. સર્વે પતિવ્રતાઓને આ સ્તોત્ર
શુભ ફળ આપવાવાળું છે.

इद स्तात्रं महत्पुण्य या शृणोति पतिव्रता ।

नरोऽन्योपि नारी वा लभते सर्ववाञ्छितम् ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રી, નર અથવા કોઈ પણ નારી, જે મહા
પુણ્યકારક આ સ્તુતિ સાંભળે છે, તે સર્વ પ્રકારનાં વાંછિત
ફળને પામે છે.

अपुत्रो लभते पुत्र निर्धनो लभते धनम् ।

रोगी च मुच्यते रोगा द्वन्द्वो मुच्यते वधनात् ॥

અપુત્રવાનને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, નિર્ધનને ધન
મળે છે, રોગી રોગથી મુક્ત થઈ જાય છે અને બંધનને
પામેલ બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે.

पतिव्रता च स्तुत्वा च तीर्थस्नानफलं लभेत् ।

फलं च सर्वतपसाં વ્રતાનાં ચ વ્રજેશ્વર ॥

પતિવ્રતા આ સ્તુતિથી તીર્થસ્નાનનું ફળ પામે છે.
સર્વ તપનું તથા વ્રતનું તેને ફળ મળે છે.

શ્વદં સ્તુત્વા નમસ્કૃત્વા મુંકં સા તદનુક્રયા ।

અથ પતિવ્રતાધર્મ અથ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥

આ સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી નમસ્કાર કરી તેની આજ્ઞા મેળવી, પાછી આવું. આ જ પતિવ્રતાનો સનાતન ધર્મ છે.

ઇતિ પ્રદ્યોત્તમપુરાણે નંદ તથા કૃષ્ણના સંવાદરૂપ ૮૩ મો અધ્યાય સમાપ્ત.

પતિની શ્રેષ્ઠતા.

નારાયણા ત્વરં કાન્ત ધ્યાયતે સતત સતી ।

નહિ ત્યજ્ય તત્સંગ ક્ષણમેવ ચ સુવ્રતા ॥ ૧ ॥

વ્રતં તપસ્યાં દેવાર્વા પરિત્યજ્ય પ્રયત્નતઃ ।

કુર્યાં ચ્ચરણમેવાં ચ સ્તવનં પરિતોષણમ્ ॥ ૨ ॥

તદાજ્ઞારહિતં કર્મ ન કુર્યાં દ્વૈરતઃ સતી ।

ઉત્તરેતોત્તર દ્વાદશાસ્ત્રમિનં ચ પતિવ્રતા ॥ ૩ ॥

અર્થઃ—નારાયણથી શ્રેષ્ઠ પતિ છે. સતી સ્ત્રી પૈતાના પતિનું ધ્યાન કરે છે. પતિના રોગનો ત્યાગ એક ક્ષણ પણ કરવો નહિ. (૧) વ્રત, તપસ્યા, દેવની પૂજા, આ સર્વનો કદાચ વિલંબ થાય, પણ સતીએ પતિના ચરણની સેવા કરવામાં જરાપણુ વિલંબ કરવો જોઈએ નહિ. અર્થાત્ સેવા કરવી, તેની સ્તુતિ કરવી તથા તેને સંતુષ્ટ કરવા. (૨) વૈરથી તેની આજ્ઞા વિનાનું કંઈપણુ કર્મ કરવું નહિ. સ્વામીની સામા કોઈ પણ સામો ઉત્તર આપવો નહિ. (૩)

શુભં દૃષ્ટ્વા સુધા તુલ્યં કાંતં પશ્યતિ સુંદરી ।
સસ્મિતં વદનં કૃત્વા મક્તિભાવેન યત્નતઃ ॥ ૧ ॥
પુત્રાણાં ચ શતગુણં સ્નેહં કુર્યાત્ પતિં સતો ।
ગતિર્વેધુઃ ગતિ મર્તા દૈવતં કુલયોપિતઃ ॥ ૨ ॥

સારી શ્રી સ્વામીનું શુભ જૂવે છે તથા પતિને અમૃત સમાન જૂવે છે. તે ભક્તિયુક્ત થઈ સ્વામી તરફ મુખ મલકાવી જૂવે છે. (૧) પતિવ્રતા સતીએ પુત્રોના કરતાં સોગણો સ્નેહ પતિ તરફ કરવો જોઈએ. કુળવાન શ્રીને પતિ બંધુરૂપે તથા દેવતારૂપે છે. (૨)

૨૪સ્વલા ધર્મ.

રજોદર્શન થયા પછી સ્ત્રીઓએ ત્રણ દિવસ કેમ વર્તવું તથા શુભ રીતે વર્તવાથી કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે વિશે સ્પષ્ટીકરણ કરવું, આ સ્થળે જરૂરનું છે. દરેક ભગિની આ પ્રમાણે વાંચી વર્તન કરશે તો હું મારો પ્રયાસ સફળ થયેલો માનીશ. રજોદર્શન એ બાલિકા ઉમર લાયક થયા પછી યુવતીઅવસ્થામાં આવવાની મુખ્ય નિશાની છે. રજોદર્શન ગર્ભાશયમાંથી પ્રતિમાસે નિયમિત વળતે થતો એક જાતનો રક્તસ્રાવ છે. આને જ રક્તસ્રાવ, રજોદર્શન, ઋતુસ્રાવ, છેટે બેસવું, અટકાવ અથવા દસ્તાન કહે છે. વૈદ્યકમાં લખ્યું છે કે, રજોકાળે વહેલો યા મોટો આવવો, એ હવા તથા સંગતિપર આધાર રાખે છે. ઘણા યુરોપદેશની કન્યાઓને આસેરે ૧૯ કે વીંશ વર્ષની ઉમરે ઋતુપ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આપણા દેશની ગરમીના પ્રભાવે આપણા દેશની કન્યાઓને તેરથી ચૌદ વર્ષની

ઉમરે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી પચાસ વર્ષની ઉમર યતાં બંધ પડે છે. કેટલીકને બે ત્રણ વર્ષ મોડું અથવા વહેલું ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ બંધ પણ થાય છે.

આજસમાં ઘણા સમય વ્યતીત કરનારી, કામાંધ વાંચ-નમાં પ્રીતિ રાખનારી, રોડુની વાતો કરનારી, કામાંધ સ્ત્રીઓની સંગતિ કરનારી, મોટા તેમ જ અનિયમિત સુવાની ટેવ રાખનારી, આ રીતની કેટલીક સ્ત્રીઓનું ગર્ભાશય જલદીથી સતેજ થઈ તેમને ઘણું કરી જલદી 'રજોદર્શન' આવે છે. અતિશય મોજ માણુનારી અને મહેનત વિના બેસી રહેનારી સ્ત્રીઓને પણ આ દોષ લાગુ પડે છે. તેવી સ્ત્રીઓએ ઉપરના દોષથી મુક્ત રહેવા પ્રયત્ન કરવો. મહેનત પોતાથી બને તેટલી વધુ પ્રમાણમાં કરવા પ્રીતિ રાખવી, પોતાનો ખોરાક હલકો અને સારો રાખવો. આ રીતે કરવાથી ઋતુ મોડું આવે છે. તેમ સ્ત્રીઓના શરીરનો ખાંધો વધારે મજબૂત થાય છે તથા તેને વૃદ્ધાવસ્થા જલથી આવતી નથી. શરીર ઋદ્ધપુદ્ધ રહેવા સાથે શરીરમાં બળ, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. શરીર નીરોગી રહેવાથી દેખાવમાં સારું તથા કદાવર બને છે.

ઘણા સુખમાં જીવંતી વ્યતીત કરનારી, ઘણાં સારા ખોરાક વધારે ખાનારી, જ્યાં ઓખી હવા ઓછી હોય ત્યાં વસનારી, અશોત ઓખી હવા નહિ લેનારી, અતિ નિદ્રા કરનારી, હૃદયમાં અહનિશ ધારતી રાખનારી, અતિ ક્રોધ કરનારી, વધુ સમય ઠંડી હવામાં તેમ જ લીનાશવાળી જગામાં રૂંદનારી સ્ત્રીઓને ઋતુ આવતો અટકી જાય છે તથા તેને લીધે શરીરમાં નબળાઈ થેદા થઈ અનેક જાતના રોગો થાય છે. સ્ત્રીઓએ આ રોગથી સાવચેત રહેવું તથા હવા કરી તે રોગને ટાળવા

કાળજી રાખવી. જે સ્ત્રીને યોગ્ય ઉમર થવા છતાં રજો દર્શન આવતું નથી, અને આવે છે તો અનિયમિત રીતે આવે છે અર્થાત્ દરેક માસમાં કન્યાને ઋતુ આવણું નોંધવું, તે ઉમ્મરે તેને દરેક માસે અટકાવ આવવા પહેલાંનાં સર્વ ચિહ્ન જણાય છે, પણ તે સર્વ બે દિવસમાં બંધ પડી જાય છે. આ રીતે દરેક માસે થયા કરે છે. પણ ઋતુ દેખાતો નથી. આથી માથામાં દુખાવો થાય છે, કોઠામાં બીગાડ જણાય છે, ઝાડો ખરાબર આવી શકતો નથી, અને દિવસે દિવસે શરીરમાં અનેક જાતનો બીગાડો ઉત્પન્ન થાય છે. અંતે તે સ્ત્રીને હીસ્ટી-રીઆ તથા ક્ષય વગેરે રોગો લાગુ પડે છે.

સ્ત્રીને રક્તઆવ સાધારણ રીતે દરમાસે અઠાવીશથી ત્રીશ દિવસે થાય છે. કેટલીકને ત્રણ અઠવાડીએ આવે છે તથા તે ૩ થી ૫ દિવસ દેખાય છે.

રજોદર્શન થવા પહેલાં કમરમાં દુખાવો, પેડુપર વજન, ફાટ અને કળતર થાય છે. આખા શરીરમાં અમુક જાતના વ્યાધિ જેવું થાય છે, શરીર બેચેન થાય છે, જલદીથી થાક લાગવો, કામકાજ ઉપર અભાવ, પડી રહેવાપર પ્રીતિ, શરીરપર બોજ લાધેલો હોય તેમ શરીરનું ભારે લાગવું, દસ્ત-કળાજીઆત, માથાનું ચસકવું, મનનું તીવ્ર થવું, વગેરે ચિહ્નો અટકાવ આવવા પહેલાં થાય છે અને તે અટકાવ આવ્યા પછી હલકાં પડી જાય છે. ઉપરોક્ત ચિહ્નો કોઈને ન્યૂનાધિક જણાય છે. સઘળી સ્ત્રીને આમ જણાતું હોય, તેવો નિયમ નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓને રજોદર્શન થયા પછી એક બે દિવસે બંધ પણ પડી જાય છે, જેથી નિયમ કરતાં ઝાડે વધારે જવું પડે છે.

રૂબે દર્શન થયા પછી સૌનું શરીર ગૌર અને જ
દાર લાગે છે. ચરખી બધા બધા શરીરના બાગેમાં વ
માલમ પડે છે. મનની શક્તિ મજબૂત થાય છે, શરીર ત
પુષ્ટ બને છે, કમર બરાબ ફેળાય છે તેમજ મોડું બ
લાગે છે. આ ચિદ્વેદો આપે થાય છે ત્યારે તે યુવાવસ્થા
ખાંચેલી ગણાય છે. કેટલીક મુશ્કેલી ખરાબ વિચારની મી
રકતસ્રાવ આવવાની વિરૂદ્ધ હોય છે. તેને અટકાવવા મ
અથવા તે બીજકૃત તેમાંથી મુક્ત થવાની ક્ષણે હવા વગે
ખાય છે તથા અટકાવ બધ કરે છે. આમ કરવાથી અટકા
બધ થઇ શકે છે, પણ બીજી ધણી બાબતો સ્ત્રીને મુકશાન
કર્તા થાય છે. જેમકે ગર્ભસ્થાન અથવા તેવા અગત્યના જાગ
પર જોને તેમજ દુઃખદાયક બીજા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.
દરેક ભગિનીને મારી નાશ પ્રાર્થના છે કે, તેવા વિચારથી પોતે
દૂર રહેવું. વિચકર્તાએ જે જે બાંધારો અર્થાતજે જે નિયમો
બાંધ્યા છે, તે પૂર્ણ હૃદયપણ વાપરીને બાંધેલા છે. તેના નિય-
મોને આડે આવવાથી નક્કી માની લેવું કે, તેથી ક્ષયદો નથી,
પણ દુઃખજ છે. પુષ્ટ ઉમરે આપોઆપ બધ થાય, એજ
ઉત્તમ છે. મારી વહાલી બહેનોએ રૂબે દર્શનવખતે એક
નીચેની બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. તે એ કે ત્યારે
પોતાને યતુ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જખમી દરદીની જેટલી સંભાળ
સખવામાં આવે છે, તેટલીજ અટકાવ વખતે રાખવી. રજસ્વ-
તા સ્ત્રીએ રૂબે દર્શન વખતે જેમ બને તેમ પોતાનો ખોરાક
મળોજ સાદો લેવો. કારણ કે જેવો ખોરાક તે વખતે ખાવામાં
આવે છે તેવીજ અસર મનપર થાય છે. ટાઢ અને વાયડો
ખોરાક પેટમાં વાઈ અને અલ્પ ઉત્પન્ન કરે છે. ગરમ અને
અસાલાહાર ખોરાક હાલ ઉત્પન્ન કરે છે. છાસ, દહીં, લીંબુ,

આમલી વગેરે ખાટો પદાર્થ તેમજ મુખ્યત્વે કરી ખાંડવાળા પદાર્થ ઋતુને અટકાવનાર છે. ઋતુ નિયમિત ન આવવાથી તાવ, માથુ તથા વાંસાનું દુખવું, આંચકી વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. વધુમાં ઉધરસ પણ લાગુ પડે છે. માટે રત્નેમતી સ્ત્રીએ ણનતાંસૂધી ખાટા પદાર્થથી દૂર રહેવું તે સાફ છે. પોતાનું હિત ચહાનાર દરેક સ્ત્રીએ રત્નેદર્શન વખતે માત્ર રોટલી, દાળ, ભાત, પુરી, શાક, દૂધ વગેરે સાદો અને હલકો ખોરાક લેવો. વળી અલ્પુ થાય તેવો ખોરાક ખાવા માટે સંભાળ રાખવી. પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવાથી કમતાકાત થતી નથી. ગરમ કપડાં પહેરવાથી તથા તંગ પોષાકથી દૂર રહેવું. લીનાશ વાળી જગ્યામાં ઝાઝીવાર રહેવું નહિ. શિયાળા જેવી ઋતુમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ કપડાં ધોવાને આળસે પૂરતાં કપડાં રાખતા નથી, પણ તે ખોટું છે છોપર બેસવું નહિ, લીના કપડાં પહેરવાં નહિ, શરીરપર ઠંડો પવન લેવો નહિ. ઋતુમતી સ્ત્રીએ જેમ બને તેમ ઠંડીથી સાવધ રહેવું. કેમકે ઠંડી ઋતુને અટકાવનાર છે, જેથી ગર્ભાશયમાં સોજો ઉત્પન્ન થાય છે. ઋતુનું લોહી ગર્ભાશયમાં જામી જવાથી પેડુમાં પીડા થાય છે તથા ગર્ભ, રહેવામાં અડચણ આવે છે. વળી ઘણું વખત ઉભું રહેવું, ન પથે તેવો ખોરાક ખાવો, થાક લાગે તેવી મહેનત કરવી, ઘણી ધાસ્તી તથા ક્રોધ કરવો, ભેશવર જીલાળ લેવો વગેરે પણ ઋતુને અટકાવાનારાં મુખ્ય કારણો છે. આ સિવાય સ્નાન, શૌચ, માન, રૂદ્ધન, હસવું, તેલ લેપન, દિવસની નિદ્રા, જીગર, અંજન, લેપન, ગાડીપર વાહન, આગળ પડતું જોલવું, ઘણું સાંભળવું, મોહ, પતિસગ, દેવપૂજન, દેવદર્શન, પૃથ્વી ખોતરવી, પોતે રજસ્વળા હોય ત્યારે બીજી રજસ્વળા વાળીને સ્પર્શ કરવો, દાંત ધસવા, પૃથ્વીપર લીટા કાઢવા

પૃથ્વીપર સૂણું, ખોળાથી કે લોખંડ તથા તાંબાના પાત્રથી
 યાજ્ઞી પીણું, ગહારગામ મુસાફરી કરવી, ચંદનનું લેપન કરવું,
 પુષ્પમાળા ધારણ કરવી, તાંબુલ ખાવું, પાટલાપર બેસવું,
 મુલાવડીનો સ્પર્શ, વટલેલ, ઘેડ, ચંદાળ, કૂકડાં, શ્યાન,
 સુવર વગેરેનો જે બૂલેચૂકે પણ સ્પર્શ કરવો નહિ. આ રીતે
 જેનેંહિ વર્તવાથી શરીરમાં અનેક જાતના વ્યાધિ થાય છે, ગર્ભા-
 ગ્રાય બગડી જાય છે અને અંતે શરીર દુર્બળ થઈ તે સ્ત્રીનો
 સમય પ્રાણાત દુઃખમાં જ જાય છે. ઋતુમતી સ્ત્રીએ પોતાના
 રોગદર્શન વખતે પોતાની માવજત પોતે જ રાખવાની છે.
 જે તેથી પ્રમાદી બને છે તે પોતાના ગર્ભાશયમાં ભયંકર
 દર્દો ઉત્પત્ત થયા વિના રહેતાં નથી. આવી બેદરકાર સ્ત્રીઓએ
 પોતાને ગર્ભ રહેવાની ખીલકુલ આશાજ રાખવી નહિ. કેદાય
 ગર્ભ રહે છે તે તે ટકી શકતો નથી; અને કમુવવાડ થઈ જાય
 છે. આવી સ્ત્રીઓ વધારે કામ કરવાથી તથા દાદરપર ચઢવાથી
 હાંપી જાય છે તથા આંખે અધારાં આવે છે. માટે રજસ્વલા
 સ્ત્રીઓએ પોતે આવી વખતે જેમ બને તેમ સંભાળ રાખવી.
 હવાવાળી તથા અજવાળાવાળી સુકી સફાઈવાળી જગ્યામાં તે
 વખતે પોતાનું રહેવું રાખવું, ગંધાતી જગ્યાથી દૂર, રહેવું,
 સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાં, મેલાં ગંધાતાં કપડાંનો ત્યાગ કરવો,
 પોતાના હાથ પગ સૂકા અને ગરમ રાખવા, મન નિર્મળ
 રાખવું, ભીનાશથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; ખોરાક તાજે
 તથા ચોખ્ખો લેવામાં કાળજીવાળાં થવું, અટકાવના મુખ્ય ત્રણ
 દિવસ સૂધી બનતાં સૂધી કોઈપણ ગુરૂપણું મુખ નોંધવું નહિ,
 સૂતક આદિ જરૂરનો પ્રસંગ હોય તોજ સ્નાન કરવું; વળી
 આ વખતે સ્નાનની જરૂર પડે તો બૂદા પાત્રમાં ગરમ જળ
 વડે સ્નાન કરવું. તે વખતે શરીરપર ઠંડા પવન આવવાં

દેવો નહિ. સ્નાન કર્યા પછી કોરાં વસ્ત્ર તુરત પહેરવાં. આમ નહિ કરવાથી અર્થાત્ યોગ્ય વર્તણુકના અભાવે પોતાની ભવિ-
ષ્યની પ્રજાપર માઠી અસર લાગુ પડે છે.

રજોદર્શન વખતે જે સ્ત્રી દિવસે સૂઈ જાય છે, તેની સંતતિ અતિ નિદ્રાળુ, આંજણુ આંજવાથી અંધ, રોવાથી નેત્રવિકારવાળી, દુઃખી સ્વભાવની, તેલનું મર્દન કરવાથી કોઢવાળી, હસવાથી હોઠ, દાંત, જીભ તથા તાળવું કાળાં વર્ણુવાળી; ઘણું બોલવાથી પ્રલાપી, બહુ શ્રવણુ કરવાથી બહેરી, જમીન ખોતરવાથી આગસુ, પવનના અતિ સેવનથી ઘેલી, ઘણી મહેનત થવાથી એક બે અવયવોની ખામીવાળી, નખ ઉતારવાથી ખરાબ નખવાળી, પાંદડાવડે જળ પીવાથી ઉન્મત્ત તથા નાનાં યાત્રવડે જળ પીવાથી ઠીંગણી થાય છે. માટે આ બાબતમાં કાળજી રાખવી.

રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ થયા પછી ચોથે દિવસે દાંત ઘસી સૂર્યોદય થયા પછી બેથી અઢી કલાકે સ્નાન કરવું અને પતિસેવામાં હાજર થવું તથા પાંચમે દિવસે દેવસેવામાં તૈયાર થવું. ચોથે દિવસે સ્નાન કર્યા પછી તુરત જ એટલે પહેલવહેલું પતિનું મુખ ભેવું. કારણ કે વૈદિક શાસ્ત્રના આધારે રજસ્વળા સ્ત્રી જેવા પુરૂષનું મુખ જૂવે છે, તેવી પ્રકૃતિ અને આકૃતિવાળું બાળક થાય છે. તેથી સ્ત્રીએ રજોદર્શનના ચોથે દિવસે જ પતિનું મુખ ભેવાની અભિલાષા કરવી. જે પતિ બહારગામ હોય તો સૂર્યાસ્ત દર્શન કરવું. આમ કરવાથી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ મુખ સંપત્તિવાળી સંતતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્ત્રીઓને રજસ્વળા ધર્મવિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નારદ મુનિને જે ધર્મ સમજાવ્યા છે, તે અત્રે જણાવ્યા છે. આનો

અધ્યયનથી આવે ભગિનીઓને અવશ્ય લાભ થયે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે:—

ત્રેતાપ્રભૃતિ ત્રારીર્ણા માસિ માસ્યાતેયં મુને ।

તદા દિનઘય ત્યક્ત્વા શુદ્ધા સ્યા ત્વૃહકર્મેણ ॥

ત્રેતાયુગથી અરબી સ્ત્રીઓને એકએક મહિને ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે. તે દિવસે ત્રણ દિવસ ત્યાગ કરી ચોથે દિવસે શુદ્ધ સ્નાન કરી પોતાના ગૃહસંબંધી કાર્યમાં પ્રવેશ કરવો, કેમકે ત્રણ દિવસ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી જ્યાં સૂધી રહે નિવૃત્ત થઈ નથી ત્યાં સૂધી યથાર્થ ધર્મ પાળવો. કારણ કે ત્રણ દિવસ સૂધી રજસ્વલા સ્ત્રીનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રથમેઽહનિ ચાંડાલી દિતોયે વ્રહ્મઘાતિની ।

તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહનિ શુષ્યતિ ॥

રજસ્વલા સ્ત્રીઓનું સ્વરૂપ પ્રથમ દિવસે ચાંડાલિની જેવું સમજવું, બીજે દિવસે બ્રહ્મહત્યા કરનારીના જેવું તથા ત્રીજે દિવસે ધોળણના જેવું સમજવું. તે ચોથે દિવસે શુદ્ધ થાય છે, “જે સ્ત્રી યથાર્થ રીતે રજોદર્શન ધર્મ પાળે છે, તે સ્ત્રી ઉત્તમ ગર્ભને ધારણ કરી શકે છે. જ્યાં સૂધી રક્તસ્રાવ બરોબર થતો નથી ત્યાં સૂધી સ્ત્રીએ ગર્ભની આશા રાખવી બંધ છે.

સ્નાતં શૌચં તથા ગાનં રોદનં હસનં તથા ।

યાનં ક્રમ્યર્ચનં મારી યૂત જ્યેષ્ઠાનુલેપનમ ॥

સ્ત્રીએ રજોદર્શન થાય કે, રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ સૂધી સ્નાન કરવું નહિ. વળી વધારે યનિત્ર આચાર પાળવો નહિ. મનમાં દુરાચારની ઈચ્છા રાખવી નહિ. દેવતાઓનાં

તથા અન્યગીત ગાવાં નહિ. ત્રણ દિવસ રોવું નહિ, વિશેષ હસવું નહિ, ગાડીમાં બેસી બહારગામ જવું નહિ, આંખમાં મેસ આંજલી નહિ તથા ઘૂત વગેરે કોઈપણ પ્રકારની રમત કરવી નહિ.

વર્જયેચ્ચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ।

રજસ્વલાયાઃ સંસ્પર્શં સંભાર્યં ચ તયા સદ્ ॥ ૧ ॥

દિવાસ્ત્રપ્તં વિશેષેણ તથા વૈ દંતધાવનમ્ ।

મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિકં દેવતાર્ચનમ્ ॥ ૨ ॥

સ્વમુખં નૈવં દર્શયેચ્ચ રજસ્વલા ।

સ્વવાક્યં શ્રાવયેન્નૈવ યાવત્ સ્નાતા ન શુશ્યતિ ॥ ૩ ॥

સ્નાત્વાન્યં પુરુષં નારી ન પદ્યે ચ્ચ રજસ્વલા ।

રક્તેત ભાસ્કરં દેવં વ્રહ્મકૂર્ચં તતઃ પિબેત્ ॥ ૪ ॥

કેવલ પંચગવ્ય ચ ક્ષીરં ચાત્મવિશુદ્ધયે ।

યથોપદેશંય નિયતા વર્તયેત ઘરાંગના ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—રજસ્વલા સ્ત્રીને દેવતાના પૂજનનો તેમજ નમસ્કાર કરવાનો અધિકાર નથી. તેણે કોઈનો સ્પર્શ કરવો નહિ. કામ સિવાય વિશેષ કોઈ સાથે બાપણ કરવું નહિ. (૧) રજસ્વળા સ્ત્રીઓએ દિવસના શયન કરવું નહિ, ત્રણ દિવસ સૂધી કાષ્ઠપટે દાતણ કરવું નહિ. કારણ કે વનસ્પતિ દેવરૂપે છે, માટે તેનો સ્પર્શ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે. ભૂલેચૂકે પણ મૈથુનની ઇચ્છા કરવી નહિ, માનસીક તથા વાચિક પણ એવાં કેમ કરવાં નહિ. (૨) જ્યાં સૂધી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ નથી ત્યાં સૂધી રજસ્વલા સ્ત્રીએ પોતાનું ગુપ્ત બનતાં સૂધી કોઈને બતાવવું નહિ. તેમજ વચન પણ કોઈને કહેવું નહિ. (૩) સાથે દિવસે સ્નાન કર્યા પછી પોતાનું ગુપ્ત પૈર-

પુરૂષને ખતાવવું નહિ. સ્નાન કર્યા પછી પોતાના પતિનું તથા સૂર્યનારાયણનું દર્શન કરવું. (૪) પોતાના દેહની શુદ્ધિ માટે તેણે પાંચ ગવ્યનું પ્રાશન કરવું. પાંચગવ્ય એટલે ગાયત્રી ઉત્પન્ન પાંચ વસ્તુઓ, જેવી કે, ગાયનું છાણ, ગાયનું મૂત્ર, ગાયનું દૂધ, ગાયનું દહીં તથા ગાયનું ઘી. (૫) રજસ્વલાએ ત્રણ દિવસ સૂધી દૂધનો આહાર કરવો, પુષ્પ તથા અલકાર વગેરે ખાવું કરવાં નહિ, આંખમાં મેંસ, કપાળે કંકુ, મુગધી આદિ તેલ, પલંગપર શયન તથા દેવપૂજન વગેરેનો ત્યાગ કરવો.

ચતુર્થેહનિ સંશુદ્ધા ભવતિ વ્યાવહારિકી ।

દેવકર્મણિ પિચ્ચે ચ પંચમેઽહનિ શુદ્ધયતિ ॥

અર્થ:—આ પ્રમાણે પાંચમે દિવસે માથાઓળ નહાવા પછી રસોઈ કરવામાં, દેવપૂજા કે પિતૃઓના કર્તવ્યમાં અધિકારવાળી થાય છે. પાંચમે દિવસે અટકાવ વધુ આવતો હોય તો સાતમે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. વળી પાશશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે:—

વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ દુર્મિશે વંશવિહ્વલે ।

પછાયને રણેઽરણ્યે સોપવાસેન શુદ્ધયતિ ॥

વિવાહ અર્થાત્ લગ્નમાં કિંવા કોઈ મહોત્સવમાં અથવા યજ્ઞયાગાદિમાં, દુકાળમાં તેમજ દેશભંગ થતો હોય તેમાં અર્થાત્ આવી ખારીક સ્થિતિમાં કોઈપણ ઉપદ્રવથી ભાગવું પડે ત્યારે આપત્કાળના સમયમાં રજસ્વળા સ્ત્રીને શુદ્ધ કરેલી હોય તો ઉપવાસ કરાવવો. ત્રીજો દિવસ હોય અને તે દિવસે જો ઉપવાસ કરવામાં આવે તો ચોથો દિવસ ગૂણાય છે. તેથી જ રીસે અગ્રેકમે ઉપવાસનો એક વધુ દિવસ લઈ શકાય છે.

તે આધારે રજસ્વલા સ્ત્રી શુદ્ધ દેવ, પિતૃ તથા પિત્રાહ આદિમાં ઉપયોગી થાય છે. કદાચ યજ્ઞયાગાદિના આરંભ પછી સ્ત્રી ને રજસ્વલા થાય તો ધર્મસિંધુમાં કહ્યું છે કે, જ્યાંસૂધી રજોદર્શનની ખબર પડી નથી અને અજ્ઞાનપણાથી કોઈનો સ્પર્શ થઈ જાય તો તેમાં દોષ લાગતો નથી. કહ્યું છે કે,

અવિજ્ઞાતરજોદોષા યદિ ગૃહે વ્યવહરતિ તદા તયા સ્પૃષ્ટ
ગોરસમૃદ્ધમાંડાદિકં જલાદિકં ચ ત્યાજ્યં સૂતકવચ્ચ જ્ઞાન-
કાલમારખ્યૈવ દોષાત્ત ।

રજોદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છતાં તે રજોદર્શનની ખબર પડે નહિ અને ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુઓનો સ્પર્શ થઈ ગયો હોય તો તેનો દોષ નથી. માટે સ્પર્શ કરેલ ગોરસ વાસણ મૃત્તિકાનાં હોય, તોપણ તે કહાકપાં નહિ. ભરેલા જળનો ત્યાગ કરવો નહિ. સૂતકના જ્ઞાન થવા પછી જેમ ખાધ લાગે છે, તેમ રજોદર્શનનો પણ જાણ થયા પછી ખાધ લાગે છે. વળી,

મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિક દેવતાર્ચનં ।

વર્જયે ચ્ચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ॥

માનસીક તથા વાચિક મૈથુનનો પણ ત્યાગ કરવો, દેવનું પૂજન કરવું નહિ. વળી રજસ્વલા સ્ત્રીએ દેવોને નમસ્કાર પણ કરવા નહિ. વળી ચંબ્રીયમાં લખ્યું છે કે;—

રજસ્વલાયાસ્તુ વિંશતિદિનોત્તરં પ્રાયશો રજોદર્શનં ભવતિ
તસ્યાઃ સપ્તદશ દિનં પર્યન્તં પુનઃ રજોદર્શનં સ્નાતમાત્રં । અષ્ટાદશો
એકરાત્ર । નવદશો દ્વિદિન । વિંશતિપ્રભૃતિ દિનત્રય ॥ તસ્યા-
સ્તુ વિંશતિદિનાત્ત બેર્બાક્ પ્રાયશો રજોદર્શનં ભવતિ તસ્યાઃ
દશદિનપર્યન્તં સ્નાતમાત્ર એકાદશો એકરાત્રં દ્વાવિંશ દ્વિરાત્ર
ત્રયોદશાદારુભ્ય ત્રિરાત્રમ્ ॥

રજસ્વળા સ્ત્રીનું રજોદર્શન થયું કરી વીસ દિવસ પછી થાય છે. જો સત્તર દિવસની અંદર થાય તો તેણે સ્નાન માત્ર કરવું. અઢારમે દિવસે એક રાત્રી પાળવી, ઓગણીસમે દિવસે બે રાત્રી પાળવી તથા વિસ્રમા દિવસ પછી ત્રણ રાત્રી પાળવી. વળી જેને હમેશાં વીસ દિવસ પહેલાં રજોદર્શન થતું હોય તો અને દશ દહાડા સૂધીમાં થાય તો કેવળ તે સ્ત્રીએ સ્નાન જ કરવું. અગીઆરમા દિવસે એક રાત્રી, બારમે દિવસે બે રાત્રી તથા તેરમા દિવસથી આરંભી ત્રણ રાત્રી પાળવી.

अश्वारूढं यतिं दृष्ट्वा खट्वाकूढां रजस्वलां ।

संज्ञां विधवां दृष्ट्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ॥

ઘોડાપર સ્વારી કરતા સંન્યાસીને જોવામાં આવે, રજસ્વલા સ્ત્રી ખાટલાપર બેઠેલી જોવામાં આવે, તથા વિધવા સ્ત્રી ચોટલાવાળી જોવામાં આવે તો તેણે સચેલ સ્નાન કરવું.

एतैव विधिना प्रोक्ताः स्त्रीणां धर्माः सनातनाः ।

ते नौका. परमाः प्रोक्ता भयसंसारताले ॥

સ્ત્રીઓના આ સનાતન ધર્મો વિધિયુક્ત કહ્યા છે. સ્ત્રીઓ ભવરૂપી સંસાર તરવામાં નૌકારૂપ છે. માટે દરેક સ્ત્રીએ ધર્મપરાયણ રહેવું.

ગર્ભિણી સ્ત્રી ધર્મ.

સ્ત્રી જન્મિને પુરુષ કરતાં વિશેષમાં ગર્ભાશય હોય છે. માટે સ્ત્રીજાતિને શારીરિક સ્થિતિના નિયમો પાળવાની આગ્રહ્યકતા છે, જ્યારે ગર્ભ રહે છે ત્યારે ગર્ભની રક્ષા કર

વાની જોખમદારી સ્ત્રીની જાતિપર રહેલી છે. ગર્ભવૃદ્ધિ કેવા પ્રકારના આચરણથી થાય, તે જાણવું જોઈએ. ગર્ભનાં ચિન્હોમાં લાવ અલાવ થવા, પેટમાં બાળકનું ફરવું, ગર્ભિણી સ્ત્રીની માવજત કેવી રીતે રાખવી, વગેરે દરેક બાબત સ્ત્રી જાતિએ જાણવાની જરૂર છે. ગર્ભરક્ષા બરોબર કરવાથી પોતાની શારીરિક સ્થિતિ પણ નિયમસર રહે છે. સંતાન પણ ઉત્તમ ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભરક્ષાથી અસાત રહેનારી સ્ત્રીને ગર્ભપાત તથા મૃતપ્રજ્ઞાળી તે થાય છે. વળી સુશ્રુતમાં લખ્યું છે કે:-

આહારાચારચેષ્ટામિ ર્યાદશીમિઃ સમન્વિતૌ ।

સ્ત્રીપુંસૌ સમુપેયાતાં તયોઃ પુત્રોઽપિ તાદૃશઃ ॥

સ્ત્રી અને પુરુષને જે પ્રમાણે આહાર, આચાર અને ચેષ્ટા હશે, તેજ પ્રમાણે તેમનાં સંતાન પણ થાય છે. કહ્યું છે કે:-

તદા પ્રમૃત્યેવ વ્યાયામં વ્યવાયમપતર્પણ મતિકર્મણં દિવા સ્ત્રી રાત્રી જાગરણં શોકં યાનાવરોહણં । મયનુત્કટકાસનં ચૈકાંતેન્નેદાદિક્રિયાં શોણિતમોક્ષણં ચાકાલે વેગવિચારણશ્ચ નં સેવેત્ ॥

જે દિવસથી સ્ત્રી ગર્ભવતી થાય, તે દિવસથી આરંભી નીચે લખેલી વસ્તુને ઉપલોગ કરવો નહિ. જેમકે શરીરથી અધિક શ્રમ, (મહેનત), કુચેષ્ટા, કદન, કોયલા માટી વગેરે બહુ તીક્ષ્ણ તથા બહુ ગરમ અન્નનું લોજન, દિવસે સૂવું, રાત્રિમાં જાગરણ કરવું, શોક કરવો, વાહનપર બેસવું, લાયલીત થવું, ઉંચા આસનપર ચઢી બેસવું, ફરેલો તેલ વગેરેથી શરીરનું મર્દન કરવું, સમય વિના રૂધિરને છોડાવવું, મળ મૂત્રાદિનો નિરોધ કરવો ઇત્યાદિ ક્રમોનો ગર્ભિણી સ્ત્રીએ

ત્યાગ કરવો. જો તેમ નથી પાળતી તો ભગવાન
અરકાચાથે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે ગતિ થાય છે. જેમકે:-

गमो म्रियते अंतः कुक्षेर्वा अफाष्टं संसते शोषीभवति वा ।

ગભાનું મૃત્યુ થાય છે અથવા પડી બાય છે, સોજે
ચડે છે વગેરે અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે. વળી બૃહન્ના-
રદીય પુરાણમાં કહ્યું છે કે:-

गमिणी चेद्रवेद्वारी तदानियमतत्परा ।

મહંતતા સુમયાતા મર્તુઃ પ્રિયહિતેરતા ॥

ગમિણી સહ સહચાર પાળવો, પોતાનું શરીર
સ્વચ્છ રાખવું, હૃદયમાં આરાં પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરવાં, પોતાના
ચતિ સાથે મધુર ભાષણ બોલવાનો મહાવરો રાખવો.

વળી સ્વધર્મમાં પ્રીતિ રાખી અંતઃકરણ પ્રસન્ન રાખવું, કોઈ
પણ પ્રકારનો જોડો વિચાર મનમાં લાવવો નહિ, ગભાસ્થાનને
રક્ષણ કરનારી જે રક્ષા આવે છે તે ખાંધવી. ગમિણી સહ
સહચારવાળી સહ સાથે બોલવું નહિ. સુપડાનો વાથું બૂલે
ચૂકે પોતાના શરીર પર નાખવો નહિ. જે સ્ત્રીનાં બાળકો
મૃત્યુ પામતાં હોય, તેવી સ્ત્રી સાથે પરિચય રાખવો નહિ.
પારકું અન્ન જમવું નહિ.

न विभक्तं किंचिदिदोत न रौद्रां धुणुयात् कथाम् ।

ગુહ્યાત્યુપ્પમાહારમર્જીર્ણ ન સમાચરેત્ ॥

જે વસ્તુને જોવાથી ભયની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તેવી
ભયકર વસ્તુ જોવાની કદી પણ ઇચ્છા કરવી નહિ. જે વાત્સ-
લાપથી ભય ઉત્પન્ન થતો હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ગરમ
પદાર્થ કે લોજન કરવું નહિ, ગરમ ખાવાથી ગભાને બહુ

પીડા થાય છે. અજીર્ણ થાય તેવું લોજન કરવું નહિ. ૭
વિશેષ ખાટી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. ખાટું ખાવાથી શરીરમાં
શૂળ પેદા થાય છે.

उग्रौषधं तथा क्षारं मैथुनं भारवाहनम् ।

ક્રુતપુંસવને ચૈવ ગર્ભિણી પરિવર્જયેત્ ॥

ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી ગરમ લોજન તો શું, પણ
ગરમ ઔષધ તેમજ કોઈ પ્રકારનો ક્ષાર ખાવો નહિ. ક્ષાર
ખાવાથી ગર્ભ પાતળો થઈ જાય છે અને બાળક રોગિષ્ઠ
નીવડે છે. આ નિયમ ગર્ભના ત્રીજા માસથી પાળવાની
જરૂર છે.

गर्भिणी कुंजरश्वादिशैलरम्यादि रोहणम् ।

व्यायाम शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ॥

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ હાથી તથા ઘોડાપર વાહન કરવું
નહિ. ઉંચા પર્વતપર તેમ જ ઉંચા મહેલપર ચઢવું નહિ.
શરીરને પરિશ્રમ પહોંચે તેવી મહેનત કરવી નહિ. બહુ
ચાલવું નહિ તથા ગાડામાં બેસવું નહિ. ” તેણે સાવરણી,
મુશળ, જગેરેપર બેસવું નહિ. ઉંડા પાણીમાં જઈ સ્નાન
કરવું નહિ. શૂન્ય સ્થાને વાસ કરવો નહિ. સપોદિ પ્રાણીઓને
રહેવાના સફા આગળ ઉભા રહેવું યા બેસવું નહિ. કોઈ
પણ પ્રકારનો ઉદ્દેગ કરવો નહિ. હાથના નખવડે અથવા
હસ્ત કોલસા વગેરેથી ભૂમિપર લીસોટા પાડવા નહિ. પોતાના
નખ તોડવા નહિ.

• न श्यालुः सदा तिष्ठेत् व्यायामं च विवर्जयेत् ।

• न तृपांगारमस्मास्त्रि फपालेषु समाविशेत् ॥

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ આખો દિવસ સૂઈ રહેવું નહિ. શ્રમ વિશેષ કરવો નહિ. કપાળમાં અથવા શરીરપર કોઈપણ પ્રકારનો લેપ યા લક્ષ્મ લગાડવી નહિ.” તેણે બનતાં સૂધી કંકાશથી દૂર રહેવું તથા મસ્તકના કેશ છૂટા મૂકી બહાર ફરવું નહિ. પવિત્રપણે રહેવું. વળી પોતાનું મસ્તક ઉત્તર દિશામાં મૂકી શયન કરવું નહિ. વળી મસ્તક જમીનપર મૂકીને પણ સૂવું નહિ. વસ્ત્ર ષગર ક્ષણ માત્ર પણ ફરવું નહિ. કોઈનું એકું ખાવું નહિ. પાણીથી લીંબાયલા પગ ગાઝી-વાર રાખવા નહિ. વળી અમંગલ ભાષણ કરવું નહિ. સધ્યા સમયે લોબ્ધન કરવું નહિ.

ગર્ભરક્ષા સદા કાર્યા નિત્યં શોચનિવેષણાત્ ।

પ્રશસ્તમંત્રલિહ્નનાત્ શસ્ત્રમાલ્યાનુલેપનાત્ ॥

શરીરે સુગંધીદાર પદાર્થોનું લેપન કરી સ્નાન કરવું. મન, વચન તથા કર્મે કરી હમેશાં પવિત્રપણે ગર્ભની રક્ષા કરવી. ગર્ભના રક્ષણ કરનાર દેવતાનું પૂજન તથા વિધિપૂર્વક મંત્રનો જપ કરાવવો.

इति व्रता मवेक्षारी विशेषेण तु गर्भिणी ।

यच्च तस्यां भवेत्पुत्रः स्थिरायु ईदृक्संयुतः ॥

આવી રીતે ઉપર કહેલા નિયમોને જે સ્ત્રી બરાબર પાળશે, તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા ધણી આયુષ્યવાન તથા શક્તિવાન થશે. હરેક ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ઉપર કહેલા ‘ધર્મોત્ત’ કાળજીપૂર્વક પાલન કરવું. આ સસારમાં સ્ત્રી જેમ વસ્ત્રો શણગાર છે, તેમ સુશીલ સ્ત્રી આખા દેશનો શણગાર છે. બાળકોનું સવિધ્ય સ્ત્રીના હાથમાં છે. જેવી માતાની, બુદ્ધિ,

આચાર, આચરણ, જ્ઞાન, વિચાર અને નીતિ હોય છે, તેવાં જ બાળકમાં આવે છે. જ્યાંસૂધી શ્રી કેળવાયલી નથી, ત્યાંસૂધી પુરૂષનો સુધારો કે જ્ઞાન કશું ઉપયોગમાં નથી. કહ્યું છે કે:-

તનુરસ્ત જનનાં તનુજ, હોયે તંદુરસ્ત;

જેમ સરસ ખીજનાં તરે, ફાલી થાયે ભસ્ત.

સાર એ કે, બાળકની છાંદગી તથા તંદુરસ્તીના બંધાર-ણનો પાયો મૂળાપપર આધાર રાખે છે. માટે જ્યારે શ્રી ગર્ભ ધારણ કરે ત્યારે ઉપરના નિયમોથી કદી પણ અળગા થવું નહિ. ગર્ભવતી જેવાં આચરણો કરે છે, તેવાં બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે:-

વિષ્ટચાયિની નક્ચારિણી ચોન્મત્તં જનયત્યપસ્મા-
રિણમ્ ।

નિત્ય દિવસે સૂઈ રહેવાથી તથા રાત્રીમાં ફરવાથી ગર્ભિણી શ્રી અપરમાર રોગવાળા સંતાનને મેળવે છે.

ગર્ભિણી શ્રીને નીચે પ્રમાણેનાં ચિન્હો જણાય છે:-
જ્યારે શ્રીને ગર્ભ રહે છે ત્યારે તેનું શરીર ઘણાજ પરિશ્રમથી થાકી જવા જેવું લાગે છે, તૃપ્તા લાગે છે, હૃદયમાં ગદાનિ થાય છે, પગની પીંડીમાં દુખાવો વગેરે થાય છે, પ્રસવરથાન ફરકે છે, રૂવાંડાં ઉભાં થાય છે, સુગંધી ચીજો દુર્ગંધવાળી વાસ આવે છે, આંખની પાંપણ ખાઝી જાય છે. ગર્ભાધાનના એક માસ પછી શરીરમાં ઘણી જાતના ફેરફારો થાય છે, અટકાવ જતો રહે છે. જે શ્રીને એકાદ વાર પ્રભા થઈ ગઈ હોય અને પછી નિયમિત થયેલો અટકાવ બંધ થઈ જાય ત્યારે તે શ્રીને ગર્ભ રહ્યાનું એક ચિન્હ છે. વળી એક

વાર પ્રજા થઈ ગયા પછી એકાદા ચિન્હુપર પોતાને ગર્ભ રક્ષાની અટકળ કરી શકે છે, પણ નવીન ગર્ભ ધારણ કરવા-વાળી સ્ત્રીથી તેમ થઈ શકતું નથી. ગર્ભ ધારણ પછી ઓલ અને ઉલટીનો પ્રારંભ થાય છે. ઓલ અને ઉલટી ગર્ભ રક્ષા પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને માસ દોઢ માસ તથા કેટલીક સ્ત્રીઓને સાત માસ સૂધી પણ રહે છે. આ ઉલટી બીજી ઉલટીની માફક ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને હેરાન કરતી નથી. આથી આ ઉલટીના અટકાવ માટે કોઈ પણ દવા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ઓલ અને ઉલટી થનાર સ્ત્રીને સુવાવડ વળતે સંકટ ઓછું આવે છે મોઢામાં થુંક ગર્ભ રક્ષાની શરૂઆતમાં આવવા માંડે છે. પણ તે થોડા વખતમાં એની મેળે બંધ પડી જાય છે. મગજ તથા ગર્ભોશયને જ્ઞાનતંતુવડે ઘણું નિકટ સંબંધ છે. તેની ગર્ભોશયની અસર મગજ પર થાય છે. આની અસરથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને ખાવાનું મન થાય છે. જે ખાવાનું મન કોઈ દિવસ ન કરે, તેની ઇચ્છા કરે છે. જે પુષ્પ સુગંધવાળું હોય, તે સુગંધ વિનાનું લાગે છે કોઈને સારી વાદ્ધપદ્ધતિમાં રસ પડે છે, કોઈને સહિની સૌંદર્યતા જોવાનું મન થાય છે, એથે અથવા પાંચમે મહિને માતાના પેટમાં બાળક ફરે છે. જેમ જેમ ગર્ભ મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ માલુમ પડે છે. ત્યાં સૂધી લઘુ હોય છે ત્યાં સૂધી કશું જણાતું નથી. વારે વારે પીસાળ કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ એ કે, ગર્ભોશય અને મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકટ હોય છે. ગર્ભોશયનો વધારે થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી વારંવાર પીસાળ આવવાનું મુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરાંત ગર્ભિણીનો અહિંસ

પ્રકુલિત, રળિયામણો તથા મનોહર થાય છે. વળી કેટલીક દુર્ગંધ પણ થાય છે.

પ્રથમ માસે શ્રી કે પુરૂષના સર્વઅંગોનું મળવું થાય છે, માટે તે માસમાં મધુર શીતવીર્ય અને નરમ આહારનો ઉપયોગ કરવો. બીજે માસે શીત બાફ અને પવનથી મળેલા પચ મહાભૂતોનો મેળાપ ઘાટે થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે નિયમ પાળવો. ત્રીજે માસે બે હાથ, બે પગ અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પિંડ જેવો આકાર થાય છે. આ વખતે બીજા અવયવો સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે ઉપરના નિયમ ઉપરાંત સાબુ ચોખા દૂધમાં ખાવાનો નિયમ દેવો. ચોથે માસે ગર્ભિણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે, તેના સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે, હૃદય ઉપસ્થિત થાય છે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે તથા સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોમા જાણવાની શક્તિ પેદા થઇ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અરૂચિ, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થવી, સારાનરસા પદાર્થોપર પ્રીતિ, સ્તનમા ધાવણું ઉત્પન્ન થવું, નેત્રનું શિથિલપણું, કાણું પડી જવું, પગપર ચોત રમથાનમાં વસે છે. અમૃત-આવણું, વગેરે ચિહ્નો ગર્ભધવા બિચારીને તે ભોજન નીરસ માતાના હૃદય સાથે સં

રહેલા રસને વહન કરમા પતિરૂપી નૌકાને વળગી કલ્યાણ-ર્થે વખતે ગર્ભની કીકળેલી સ્ત્રીને પોતાનાં પતિરૂપી નૌકા નાશ બાવાભાવ પૂર્ણધાતકી જળચર ગ્રાણીઓના ત્રાસનું મેવન કરવું ખ્યાન થાય. કેઇ અજાણી ખડકોપર અથડાઇ પોતાના સૂક્ષ્મ ગુણવાળું ;

વાર પ્રજા થઈ ગયા પછી એકાદા ચિન્હપર પોતાને ગર્ભ રહ્યાની અટકળ કરી શકે છે, પણ નવીન ગર્ભ ધારણ કરવા-વાળી સ્ત્રીથી તેમ થઈ શકતું નથી. ગર્ભ ધારણ પછી જોલ અને ઉલટીનો પ્રારંભ થાય છે. જોલ અને ઉલટી ગર્ભ રક્ષા પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને માસ દોઢ માસ તથા કેટલીક સ્ત્રીઓને સાત માસ સૂધી પણ રહે છે. આ ઉલટી બીજી ઉલટીની માફક ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને હેરાન કરતી નથી. આથી આ ઉલટીના અટકાવ માટે કોઈ પણ દવા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. જોલ અને ઉલટી થનાર સ્ત્રીને સુવાવડ વખતે સંકટ ઝાણું આવે છે મોઢામાં થુંક ગર્ભ રહ્યાની શરૂઆતમાં આવવા માંડે છે. પણ તે થોડા વખતમાં એની મેજે બંધ પડી જાય છે. મગજ તથા ગર્ભાશયને જ્ઞાનતંતુવડે ઘણું નિકટ સંબંધ છે. તેની ગર્ભાશયની અસર મગજ પર થાય છે. આની અસરથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને ખાવાનું મન થાય છે. જે ખવાનું મન કોઈ દિવસ ન કરે, તેની ઇચ્છા કરે છે. જે પુષ્પ સુગંધવાળું હોય, તે સુગંધ વિનાનું લાગે છે. કોઈને સારી વાકપદ્ધતિમાં રસ પડે છે, કોઈને સુષ્ટિની સૌંદર્યતા જોવાનું મન થાય છે, ચોથે . અથવા પાંચમે મહિને માતાના પેટમાં બાળક ફરે છે. જેમ જેમ ગર્ભ મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ માલુમ પડે છે. ત્યાં સૂધી લણુ હોય છે ત્યાં સૂધી કશું જણાતું નથી. વારે વારે પીસાળ કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ એ કે, ગર્ભાશય અને મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકટ હોય છે. ગર્ભાશયનો વધારા થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી વારંવાર પીસાળ આવવાનું મુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરાંત ગર્ભિણીનો અહેસે

કુદિલત, રળિયામણો તથા મનોહર થાય છે. વળી કેટલીક ખંજી પણ થાય છે.

પ્રથમ માસે શ્રી કે પુરુષના સર્વ અંગોનું મળવું થાય છે, માટે તે માસમાં મધુર શીતલીય અને નરમ આહારનો ઉપયોગ કરવો. બીજે માસે શીત બાફ અને પવનથી મળેલા પાંચ મહાભૂતોનો મેળાપ ઘાટો થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે નિયમ પાળવો. ત્રીજે માસે બે હાથ, બે પગ અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પિંડ જેવો આકાર થાય છે. આ વખતે બીજા અવયવો સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે ઉપરના નિયમ ઉપરાંત સાળુ ચોખ્ખા દ્રવ્યમાં ખાવાનો નિયમ લેવો. ચોથે માસે ગર્ભિણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે, તેના સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે, હૃદય ઉપસ્થિત થાય છે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે તથા સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં જાણવાની શક્તિ પેદા થઈ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અરૂચિ, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થવી, સારાનરસા પદાર્થોપર પ્રીતિ, સ્તનમાં ધાવણનું ઉત્પન્ન થવું, નેત્રનું શિથિલપણું, કોણાં નેત્રો કાચું પડી જવું, પગપર જેવાવધવાં બિચારીને તે લોજન નારસ આવવું, વગેરે ચિહ્નો.

માતાના હૃદય સાથે સ્તનમાં પતિરૂપી નૌકાને વળગી કલ્યાણરહેલા રસને વહન નીકળેલી શ્રીને પોતાનાં પતિરૂપી નૌકા નાશ આપતે ગર્ભ ઘાતકી જળચર પ્રાણીઓના ત્રાસનું સેવન કરવું જોવામાવ પૂછે. કોઈ અજાણી ખડકોપર પોતાના સ્થૂળ

આવતા તો તે બાળક ખામીવાળું થાય છે. નદારી ભયંકર વસ્તુ જોવાથી ખરાબ લક્ષણવાળું નીવડે છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પોતાનાથી જની શકે તો સહવિચાર, સહવર્તન અને સહઅધ્યયન કરવાનો મહાવરો રાખવો. સાત્તિક ખોરાક ખાવો, સત્ય વસ્તુ તથા સત્ય ચારિત્રનું અવલોકન કરવું. વળી જેમ જને તેમ વિકારવાળા પદાર્થોથી, કિલ્લવાદ પદ્ધતિથી તથા તામસી ખોરાકથી દૂર રહેવું. પાંચમે માસે ગર્ભાશયમાં બાળકને સંકે-
 દ્વવિકેદ્વ કરવાની શક્તિ આવે છે. માંસ અને રૂધિરનો વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભવતી સ્ત્રીનું શરીર દુબળું થઈ જાય છે. આ વખતે ઘી અને દૂધનું મોટું ભાગે સેવન કરવું. છઠ્ઠે માસે નિશ્ચય કરવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેના શરીરમાં ગળ અને વર્ણનો વધારો થાય છે, જેથી બાળકની માતાનું ગળ તથા વર્ણમાં ઘટાડો થાય છે. આ સમયે ઘી, દૂધ અને ગંજીનું સેવન કરવું. સાતમે માસે બાળકનાં અંગો ખુલ્લાં જાય છે તથા તેનું શરીર પુષ્ટ થતું જાય છે. આઠમે માસે મોજ ધાતુ સ્થિર થાય છે. ગર્ભ સાથે સંબંધ ધરાવનારી માડીથી માતા ગર્ભનું અને ગર્ભ માતાનું ઓળ અહણ કરે છે. આથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને ઠોંધ વખતે ઠપં તથા ઠોંધ માતાના પેટમાં બાળક ફરજની સ્થિરતાના અભાવને લીધે જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ માટે આ વખતે ગર્ભાશયી-
 લઘુ હોય છે ત્યાં સૂધી કશું જણાતું બેસવામાં, પરિશ્રમમાં કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ રાખવી. નવમા તથા મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકેટ હોય છે. ઈકઉદરમાં જ ઓળ-
 થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી ધૂત તથા દૂધ આવાનું મુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરાંત ગર્ભાશયક વિપરીત ખોરાકથી દૂર

રહેવું. આમ નહિ કરનારી સ્ત્રીના ગર્ભને કંટલીકવાર પાત થાય છે, કસુવાવડ થાય છે તથા પાછળથી સ્ત્રીને સુવારોગ લાગુ પડે છે. અંતિમમાં એટલું જ કે, ગર્ભ સારો યા નરસો ઉત્પન્ન થયો, તે માતાની વર્તણૂક પર આધાર રાખે છે. માટે દરેક આર્ય સ્ત્રી ભગિની ધર્મશાસ્ત્ર પર શ્રદ્ધા રાખી તેનું નિત્ય મનન કરી વર્તન કરશે તો હું મારો પ્રયત્ન સફળ થયેલો માની કૃતાર્થ થઈશ.

વિધવા ધર્મ.

સ્ત્રી જાતિને પતિ સમાન અન્ય ફેર્ષ કલ્યાણકારક સાધન નથી. પતિ ભવસાગર તરવા માટે નૌકારૂપે છે. પુરૂષકાયને સ્ત્રી છાયારૂપે છે. પતિના ક્ષેમવડે પ્રમદા ઉજળી છે. પતિના ભાગ્યે પત્ની ભાગ્યશાળી છે. પતિના સુખ વૈભવોની પ્રમદા વિલાસભાગિની છે. પતિવડે મુઘ્ધા સૌભાગ્યવતી છે. પતિના જીવનથી સ્ત્રીનું જીવન મંગળમય છે. પતિથી જ તેનું તન, મન, ધન, સુખ તથા વિલાસમાં આનંદ છે. પતિ વિનાની પ્રમદા શુષ્ક થયેલા કાષ્ઠવત છે. પતિ વિના તેનું જીવન ખાખ સમાન છે. સૃષ્ટિ ભલે સૌન્દર્યયુક્ત, અલૌકિક તથા આનંદકારી હો, પણ તેને મને પોતે રમશાનમાં વસે છે. અમૃત-તુલ્ય નવેનિધ હો, પણ વિધવા બિચારીને તે લોગ્ગન નીરસ માટી જેવું છે.

આ સંસારસાગરમાં પતિરૂપી નૌકાને વળગી કલ્યાણ-કિંનારે પહોંચવા નીકળેલી સ્ત્રીને પોતાનાં પતિરૂપી નૌકા નાશ પામવાથી કૂંર ઘાતકી જળચર પ્રાણીઓના ત્રાસનું સેવન કરવું પડે છે તથા કોઈ અજાણી ખડકો પર અથડાઈ પોતાના સ્થૂલ

શરીરને સંકટ વેઠવું પડે છે. પતિ વિના નિરાધાર થયેલ અબળાની અનેક આશાઓનું નિકંદન થઈ જાય છે. તે ખીચારીની ગતિ થાત સમાન થાય છે. કમનસીબે પતિ મરણ પામે તો પોતાનું કલ્યાણ ધન્યદીનારી અબળાએ અહીં દર્શાવેલ વૈધવ્ય ધર્મ અવશ્ય પાળવા, જેથી પતિરૂપી નૌકાથી વિમુખ સંસારસાગરમાંથી સહિસલામત રીતે કીનારે પહોંચશે, એમ ધર્મશાસ્ત્રનું વચન છે. કહ્યું છે કે;

પત્યૌ મૃતે તુ તારીણાં વિધિદ્રવ્યમુદીરિતમ્ ।

વૈધવ્યં પાલયેત્ સમ્યક્ સદ્દાન્નિગમન તુ વા ॥

પતિ મરણ પામ્યા પછી વિધવાને બે પ્રકારના નિયમ કહ્યા છે. પહેલો તો એ કે, પોતે વિધવાધર્મ પાળવો અથવા તો પતિના મૃત્યુ પછી પતિના શળ સાથે બળી ભસ્મ થવું. પણ વર્તમાન સમયમાં સતી થવાનો રીવાજ બંધ થયો છે, માટે વિધવાધર્મ પાળવો, એ જ ઉત્તમ છે.

પત્યૌ મૃતે ચ વા યોષિત્ વૈધવ્ય પાલયેત્ સદા ।

સા પુનઃ પ્રાપ્ય મર્તાર સ્વર્ગલોકં સમશ્રુતે ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિના મરણ પછી વૈધવ્ય ધર્મ એટલે વિધવા ધર્મ પોતાના સદાચારમાં રહી પાળે છે, તે સ્ત્રી મરણ પામ્યા પછી પોતાના પરલોકવાસી પતિ સાથે પરલોકમાં ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ લોગવે છે.

વિધવા પાલયેત્ શીલ તત્તુ મંગલ પતત્યધઃ ।

તત્રૈમુખ્યાત્ અપિ સ્વર્ગાત્ પતિઃ પતતિ સર્વથા ।

તસ્યા પિતા ચ માતા ચ ભ્રાતૃવર્ગસ્તથૈવ ચ ।

વિધવા સ્ત્રીએ પોતાનો સદાચાર હંમેશાં પાળવો તથા શીલની રક્ષા કરવી. જો સદાચાર તથા શીલમતથી વિમુખ

રહે છે તો પોતાની અધોગતિ થાય છે, એટલે નરકને પામે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ માતા પિતા તથા બ્રાતૃવર્ગ જે સદાચારવાળાં હોવાથી સ્વર્ગમાં ગયા હોય તો તેમને પણ નરકમાં નાંખે છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

કામ તુ ક્ષપયેત્ દેહં પુષ્પમૂલફલૈઃ શુભૈઃ ।

ન તુ નામાપિ ગૃહ્ણીયાત્ પત્યૌ પ્રેતે પરસ્ય તુ ॥

વિધવાએ ફળફૂલ અથવા કંદમૂળથી જ પોતાના દેહનું અંત સૂધી પોષણ કરવું. પરપુરૂષનું સ્મરણ ખરાબ ઇચ્છાથી કદી પણ કરવું નહિ. પોતાને પ્રભ ન હોય તો પણ પોતાનું શીલવ્રત ખરાબર પાળવું, જેથી ઋષિઓ, મહાત્માઓ (પુત્ર-વગરના) છતાં સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે, તેમ વિધવા અપુત્રવતી હોવા છતાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મૃતે મર્તરી સાધ્વી સ્ત્રો બ્રહ્મચર્યે વ્યવસ્થિતા ।

સ્વર્ગે ગચ્છત્યપુત્રાપિ યથા તે બ્રહ્મચારિણઃ ॥

વિધવાએ બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં રહેવું, પોતાને પુત્ર ન હોવાથી કદી પણ ગ્વાનિ કરવી નહિ. પોતાના સારા નિયમમાં વર્તનારી સ્ત્રી અવશ્ય મોક્ષપદને પામે છે. શ્રી કૃષ્ણભગવાન બૃહન્નારદીય પુરાણમાં કહે છે કે;—

વિધવા કવરીબંધો મર્તૃવંધાય જાયતે ।

શિરસ્તે વપન કાર્યે તસ્માત્ વિધવયા સદા ॥

વિધવા સ્ત્રીએ પોતાના કેશનો અંબોડો વાળવો નહિ. કારણ કે ગાંઠ વાળવાથી પરલોકવાસી પતિનું બંધન થાય છે. માટે મસ્તકપર કેશ રાખવા નહિ, જેથી મરેલા સ્વામીને બંધનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

एकातारः सदा कार्यो न द्वितीयः कथञ्चन ।

पर्येकशायिनीं नारी विधवां पातयेत् पतिम् ॥

વિધવાએ બે બની ચકેં તો એક જ વખત સોજન કરવું.
સોજન પણ એવું કરવું કે, પોતાના અંતઃકરણના વિચારો
ખરાબ માગે નાથ નહિ. પણ અથવા ખાટલાપર શયન
કરવું નહિ. કારણ શયાપર સૂવાથી પતિની અધોગતિ થાય
છે અને પોતે નરકમાં પડે છે.

तस्मात् भूशयनं कार्यं पतिर्सांख्यसमीहया ।

नैवांगोद्वेषतं कार्यं तांबूलस्य च भक्षणम् ॥

नाचिरोद्देदनद्वાહ-પ્રાર્ણઃ કંઠગતૈર્વપિ ।

कंचुकं न परिध्यात् वासो न पिठत वसेत् ॥

अेतवस्त्रं सदा धार्य अन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ २ ॥

चैशाखे कार्तिके मासे विशेषं नियमं चरेत् ।

तांबूलाम्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं ।

यतिश्च विधवा चैव वर्जयेच्चन्दनादिकम् ॥ ૩ ॥

પોતાનું અને પોતાના પતિનું શ્રેય ઇચ્છનારી વિધવાએ
હમેશા પૃથ્વીપર પથારી કરી-સૂવું. પરંતુ કોઈપણ પ્રકારનો
દુઃખદાયક શરીરમાં રોગ થયો હોય અને જમીનપર સૂવાઈ
શકાતું ન હોય, તેવા આપત્કાળ વખતે શયાપર સૂવાનો બાધ
નથી. પણ તે સિવાય પોતાના આનંદને માટે શયાનું સેવન
કરવાની ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. વળી શરીરપર અત્તર,
આદિ સુગંધીવાળા પદાર્થો ચોપડવા નહિ. તાંબૂલનું બદ્ધણ
કરવું નહિ. (૧) વિધવાએ ગમેતેટલું દુઃખ આવ્યું હોય તો
પણ કોઈ વાહનપર બેસવું નહિ અને સાંઠ બળકેની, ગાડીમાં

સ્વારી કરવી નહિ. રંગવાળી કંચુકી અથવા રંગબેરંગી વસ્ત્ર પહેરવાં નહિ, તેણે માત્ર શ્વેત સાદું વસ્ત્ર પહેરવું. (૨) વૈશ્યાખ, કાર્તિક તથા માઘ આદિ મહિનાઓમાં વિધવા સ્ત્રીએ વિશેષ નિયમે અત્યંત વગેરે પાળવાં, તાંબૂલપાન કરવું નહિ. આંખમાં મેસ નાંખવી નહિ, કાંસાના વાસણમાં હોળન કરવું નહિ, મુગધી પદાર્થનું સેવન કરવું નહિ તથા સ્વતંત્રપણે વર્તવું નહિ. (૩)

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

પિતૃમાતૃસુતશ્રાતૃશ્વશુશુરમાતુલઃ ।

હીના ન સ્યાદ્વિના મર્ત્યઃ ગર્હણીયાન્યથા મરેત્ ॥

વિધવાને માતા, પુત્ર, ભાઈ, સાસુ, સસરા, માસો એમાંથી કોઈના પણ અંકુશતળે રહેવું, પણ સ્વતંત્ર કદી પણ રહેવું નહિ. સ્વેચ્છાચારી વિધવાની નિંદા થાય છે.

પાશશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;

સધવા વિધવા વા સ્ત્રી યા સ્વાતંત્રયા ચરેત્ ।

સા પ્રાપ્તિ સુકરી તુલ્યા ધર્મમ્પ્રપ્તા મરેત્કિલ ॥

સધવા અથવા વિધવા એમાંથી કોઈપણ સ્ત્રીને સ્વતંત્ર વર્તવાનું કોઈપણ કેસાણે કહ્યું નથી. છતાં ધર્મશાસ્ત્રની અતજ્ઞા કરનારી સ્ત્રી ગામની બુંડણરૂપે પોતાના ધર્મથી બ્રષ્ટ થાય છે. બૃહ્ સંહિતામાં કહ્યું છે કે;—

વિધવા ચારયેન્નેવ સુક્ષ્મવસ્ત્રમલકૃતિમ્ ॥

વિધવા સ્ત્રીએ સૂક્ષ્મ ઝીણું વસ્ત્ર તથા અલંકાર પહેરવાં નહિ. વળી ગર્ગોચાર્યે કહ્યું છે કે;—

મૃતે મર્ત્યેયિયા ત્રીયેત્ પ્રજાચર્યયિષ્યજિતા ।
પાતયેત્ સ્પરિણી સા તુ નિત્યં સકુલપ્રયં ॥

જે વિધવા પોતાના પ્રજાચર્યને ખાડિત કરે છે, તે સ્પેરિ-
ણી વિધવા પોતાના ત્રણ દુખને નરકમાં નાંખે છે.

કાલ્યાણનમાં કદ્દુ છે કે;—

વિધવા યા મયેષ્વરો મુંજીતકાદર્શીદિને ।
તસ્યાસ્તુ સુરતં નરેત્ પ્રજાહત્યા દિનેદિને ॥ ૧ ॥
ઉપયાસપ્રતાર્થા તુ નિત્યં કાર્યયયોદિનં ।
સ્ત્યેષ નિયમગુણા કર્મ કુર્યાદનિદિતમ્ ॥ ૨ ॥
ગપદ્રવ્યસ્ય સંભોગો નૈવકાર્યસ્તયા કચિત્ ।
એનપત્રં સદા ધાર્યે અન્યથા રોરચં વ્રજેત્ ॥ ૩ ॥

જે વિધવા એકાદર્શીને દિવસે ખાય છે, તેના પોતાના
સગળા પુણ્યનો હાથ ધાય છે. તેને દિવસે દિવસે પ્રજાહત્યાનું
પાપ લાગે છે. આપતકાને પ્રત ન ધાય તો બાધ નથી. (૧)
જે દિવસે પ્રત અથવા ઉપવાસ આવ્યો હોય તે પ્રમાણે કરવા.
જગતમાં પોતાની નિંદા ધાય, તેવું કર્મ કદી પણ કરવું નહિ.
(૨) તેણે કદી પણ ગપદ્રવ્યના પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો
નહિ. સર્વદા એવું વ્રત પહેરવાં. જે તેમ નથી કરતી તે તેનો
પતિ નરકમાં પડે છે. (૩)

કેયરાંજનતાંબૂલગંધપુષ્પાદિસેવનમ્
ભૂપિત્ રંગવસ્ત્રં ચ કાંસ્યપાત્રે ચ મોજનમ્ ॥ ૧ ॥
દ્વિવારમોજનં ચાક્ષ્ણો રંજનં ઘર્જયેત્સદા ।
સ્નાત્વા શુક્લાંવરચરા જિતક્રોધા જિતેન્દ્રિયા ॥ ૨ ॥

ન કુલકુદ્ધકા સાધ્વી તન્દ્રાલસ્યવિઘર્જિતા ।

સુનિર્મલા શુભાચારા નિત્યં સંપૂજયેદ્ધરિમ્ ॥ ૩ ॥

વિધવાએ કેસર, અંજન, તાંબૂલ, ગંધ તથા પુષ્પાદિ કશું ધારણ કરવું નહિ. રંગીન વસ્ત્ર પહેરવું નહિ, તેમ કાંસાના વાસણમાં લોજન કરવું નહિ. (૨) સાધ્વી શ્રીએ ઠગાઈ કરવી નહિ. નિદ્રા તથા આળસનો ત્યાગ કરવો. સારી રીતે નિર્મળ તથા શુભાચારવાળા થવું. સર્વદા હરિભજનમાં મગ્ન રહેવું. (૩)

મયૂખમાં કહ્યું છે કે;—

યद्यપિ સ્યાત્ સ્વયં વ્રહ્મા ઐલોક્યકર્પણક્ષમઃ ।

તથાપિ લૌકિકાચારં મનસાપિ ન લંઘયેત્ ॥ ૧ ॥

સમમાચારિકો ધર્મો જાતિદેશકુલોદ્ભવઃ ।

ગ્રામાચારઃ પરિગ્રાહ્યઃ સર્વત્રૈવ યદ્યોદિતઃ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—પણ લોકને આધીન કરનાર કદાપિ સમર્થ બ્રહ્મા ।ય, તો પણ લૌકિક આચારનું મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. (૧) પોતાનો દેશ, પોતાની જ્ઞાતિ અને પોતાના કુળમાંથી જે ઉચિત આચાર તથા પોતાના ગ્રામ્યના આચારનું સેવન કરવું. પણ પોતાને માટે કોઈપણ પ્રકારનું ખરાબ બોલાય, તે બાળતને અવશ્ય ત્યાગ કરવો. (૨)

ઉપર પ્રમાણે જે વિધવા સ્ત્રી ધર્મ પાળશે, તેનો બેલી ઇશ્વર થશે. વિધ કરતાં વિધયો વધારે ઝેરી છે તથા દુઃખ આપનારા છે. વિધપાન કરનારના જીવનનો અંત આવે છે, પણ વિધયો સ્તેવવાથી ભવોભવના કલ્યાણનો નાશ થાય છે.

માટે દરેક આપ જાગિનીએ ઉપર કહેલા ધર્મોનું પાલન કરી વર્તવું, એ જ દિવાલ છે.

વિષયો તરફ વળુ ન દોરવાય, તે માટે સદ્વર્તનશીલ મારી જાગિનીઓને તથા તેમાં મુખ્ય તે વિધવા બહેનોને માટે આવી વેરાગ્ય સંજ્ઞાથી કેટલાંક વચનો મૂકવાં, તે અયોગ્ય સ્થાને નહિ ગણાય.

વેરાગ્ય ઉપદેશ

અયમપિચારિતચારતયા સંસારો માતિ રમણીયઃ ।

અત્ર પુનઃ પરમાર્થદર્શાં કિમપિ ન મારો રમણીયઃ ॥

અર્થ:-માયાથી અંધ થએલ સૌ કે સુરૂપ આ સંસાર અતિ રમણીય છે, એમ માને છે. પણ વિવેકી લોક આ સંસારમાં કાંઈ પણ સાર અથવા રમણીય જોતા નથી.

આત્મજ્ઞાનવિષેકનિર્મલધિયઃ કુવેન્નયદો કુપ્કરં ।

યન્મુચત્યુપમોગમાન્ઞ્યપિ ધનાન્યેકાન્તસો નિ સ્પૃહાઃ ॥

ન પ્રાપ્તાનિ પુરા ન સંપ્રતિ ન ચ પ્રાર્થા દદ્મપ્રત્યયાઃ

વાન્દ્યામાત્રપરિમહાન્યપિ યયં ત્યક્તું ન તાન્નિ હ્રમાઃ ॥

અર્થ:-આત્મજ્ઞાન તથા વિવેકવટે શુદ્ધ જુદિવાળા મુક્તાત્માઓએ કેવું કઠિણ કામ આદર્યું છે. કારણકે તેઓ નિઃસ્પૃહી થઈ જોગને આપવાવાળા ધનનો પણ તેઓએ ત્યાગ કર્યો છે. ક્રમે જે ધન લાલસા માત્ર છે, તેને પણ છોડી દેવા સુમર્થ નથી. આ લાલસા પ્રાપ્ત થઈ નથી, પૂર્વે પણ પ્રાપ્ત

થઈ ન હતી, તેમ ક્યારે તે પૂરી થાય છે, તેનો પણ નિશ્ચય નથી.

આવા જ પ્રસંગને લઈ યાજ્ઞવલ્કય મુનિને એક વેળા એકાંતમાં બેઠાં બેઠાં વિચાર આવ્યો કે, મને પૌત્રો થયા તેમ મારા પ્રશિષ્યો છે, છતાં મારી ભોગલાલસા તૃપ્ત થઈ નથી. માટે હવે મારે સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યસ્ત દિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ.

હું પ્રથમ વશંપાયનનો શિષ્ય હતો. હું સઘળામાં મોટો શિષ્ય હતો. એક વેળા સઘળા ઋષિઓ સુમેરૂ પર્વત પર એકઠા થયા હતા, તેવામાં બધા ઋષિઓએ એવા સપથ લીધા હતા કે, જે સુમેરૂ પર્વતપર નહિ જાય, તેને બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગશે. કમનસીબને યોગે મારા ગુરૂ વૈશંપાયન જઈ શક્યા નહિ આથી તેને બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગ્યો. બધા શિષ્યોમા હું મોટો હોવાથી મેં મારા ગુરૂને કહ્યું કે, આપશ્રી અત્યંત વૃદ્ધ છો. માટે આપની બ્રહ્મહત્યાના દોષનું હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. આ વખતે મુનિની ખુદ્દિ બ્રહ્મહત્યાના દોષથી દૂષિત થયેલી હોવાથી તેના મનમાં એમ આવ્યું કે, યાજ્ઞવલ્કય અભિમાની થઈ એમ કહે છે કે, તમારાથી દોષ નિવારણ નહિ થઈ શકવાથી હું તમારા દોષનું નિવારણ કરીશ આવો અભિમાની શિષ્ય મારે જોઈએ નહિ. આથી મુનિએ મને કહ્યું કે, તું મારી પાસેથી જે બ્રહ્મવિદ્યા શીખ્યો છે, તે બ્રહ્મવિદ્યા તું મને પાછી આપી દે. મેં મુનિના ઘણા કાલાવાલા જ્યાં, પણ મુનિ એકના બે થયા નહિ. આખરે મુનિએ શીખવેલી બ્રહ્મવિદ્યા મેં ઓકી કાઢી. આથી હું કેવળ મૂર્ખ-જેવો પાછો થઈ ગયો. મારી ઓકી કાઢેલી બ્રહ્મવિદ્યા ઋષિઓએ તેતર પક્ષીનું રૂપ લઈ ઝહણ કરી. કારણ મનુષ્ય શરીરથી

ઓઠેલું ચટાય તેા દોપ લાગુ પડે. આથી તે ઋષિઓએ તેવર પક્ષીનું રૂપ લઈ ધ્રુવવિદ્યા બ્રહ્મ કરી. આથી તે ઋષિઓ તેત્તિરીય શાખાના નામથી ઓળખાયા. હવે મને કેવળ ગાયત્રી મંત્રનો ઉપનીત સંસ્કાર વખતે જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેજ આવડતો હતો. આ મંત્રવડે મેં સૂર્યોપાસના કરવા માંડી. કેટલાક વર્ષ સૂધી જળમાં ઉભા રહી મેં સૂર્યની ઉપાસના કરી, કેટલાક વર્ષ સૂધી પાંદડાનો આહાર કરી રહ્યો, કેટલાક વર્ષ સૂધી કેવળ પવનનો આહાર કરી રહ્યો. આ રીતે સૂર્ય ભગવાનની ઉપાસના કરવાથી શ્રી સૂર્યભગવાન મારાપર પ્રસન્ન થયા તથા તેમણે મને સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં. શ્રી સૂર્યભગવાને મને કહ્યું કે, હું તારાપર પ્રયત્ન થયો છું. તારે જે માંગવું હોય તે માંગ મેં કહ્યું કે, મેં પ્રથમ વેશંપાયન પાસેથી ધ્રુવવિદ્યા બ્રહ્મ કરી હતી. પણ હવે હું કેવલોક પાસેથી ધ્રુવવિદ્યા બ્રહ્મ કરવા ઇચ્છું છું. માટે આપ મને ધ્રુવવિદ્યાનો ઉપદેશ કરો. સૂર્યભગવાને મને અનેક લોગ વિલાસો આપવા કહ્યું, પણ તેમાં નહિ લલચાતાં મેં તેા કેવળ ધ્રુવવિદ્યા જ માંગી. આથી આખરે શ્રી સૂર્યભગવાને મને ધ્રુવવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો ન્યારે યાજ્ઞવલ્કયને પૂછું ધ્રુવવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેમને ધ્રુવચર્યાશ્રમમાંથી એકદમ સંન્યસ્તાશ્રમને અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા થઈ. સૂર્યભગવાને આથી યાજ્ઞવલ્કયને કહ્યું કે, તું મારો શિષ્ય થયો છે. માટે તારે મને ગુરુ દક્ષિણા આપવી જોઈએ. મેં કહ્યું કે, આપ જે કહો તે ગુરુદક્ષિણા હું આપવા તૈયાર છું. સૂર્યભગવાને કહ્યું કે હું ગુરુદક્ષિણામાં તારી પાસે એટલું માગી લઉં છું કે તારે ધ્રુવચર્યાશ્રમમાંથી એકદમ સંન્યસ્ત થવું નહિ, પણ તારે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો. આથી ન છૂટકે યાજ્ઞવલ્કયને ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો પડ્યો. ગૃહસ્થાશ્રમમાં હું ત્યાર પછી

એવો આસક્ત થઇ ગયો કે, એક વખતે એકાંતમાં બેઠાં તેમને પસ્તાવો થવા લાગ્યો કે;

હું કેવો દુભાંગી છું કે, પ્રથમ હું બ્રહ્મચર્યમાંથી સંન્યસ્ત લેવા તૈયાર થયો તથા હાલ શ્રી સૂર્ય લગવાને ગૃહસ્થાશ્રમ મંડાવ્યા પછી હું તેમાં જ પડી રહ્યો છું, પણ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરવા મને ઈચ્છા થતી નથી. આ જ વખતે તેણે પોતાની બે સ્ત્રીઓ તથા કાત્યાયનીને બોલાવી તથા તેમને કહ્યું કે; હું હવે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવા માંડું છું. માટે મારી પાસે જે પૈસા છે તે તમો બેઉને હું વહેંચી આપું છું. આથી તમો જીવશો ત્યાંસૂધી તમે સુખચેતનથી તમારું જીવન ગાળી શકશો. તમને કોઈપણ પ્રકારની દુનિયામાં અડચણ આવશે નહિ આ સાંભળી કાત્યાયની તો મૌન થઇ બેસી રહી. પણ સ્ત્રીઓ બોલી ઉઠી કે, આપ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરો છો તથા આ ધન અમને આપી નહોતો છો. પણ આ ધનથી અમને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થશે કે અમારો દેહ રહેશે ત્યાં સૂધી જ આ ધનવડે સુખની પ્રાપ્તિ રહેશે ? યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું છે કે, શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ માટે આ ધન નથી. પણ તેને માટે તો બ્રહ્મવિચારરૂપી ધન જ છે. આ સાંભળી સ્ત્રીઓ બોલી ઉઠી કે, મને આપ તે બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશ કરશો. પછી યાજ્ઞવલ્કયે પોતાની પત્ની સ્ત્રીઓને બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:-

યાજ્ઞવલ્કય:-તું બે, કે જે શબ્દ સ્પર્શવાળા અર્થો છે, તે અનર્થરૂપે છે તથા તે શરીરને વિશે સ્થિતિ કરી રહેલા છે. આ સ્પર્શોદિ અર્થોવિશે જે આસક્ત છે, તે ભૂતાત્મા પરમપદ્મ સ્મરણ કરી શકતો નથી. તપના સામર્થ્યથી

સત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, સત્વથી મનની પ્રાપ્તિ થાય છે, મનવડે આત્મોપલબ્ધિ થાય છે તથા આત્મસાક્ષાત્કાર થવાથી તેની પુનરાવૃત્તિ થતી નથી. જેવી રીતે કાષ્ઠ વિનાનો અગ્નિ પોતાની ઉત્પત્તિ વિશે શ્રમી બંધ છે, તેજ પ્રમાણે વાસનાનો ક્ષય થવાથી ચિત્તનું પોતાની યોગિ વિશે શ્રમન થાય છે. મન જ્યારે પોતાના સ્થાનને વિશે શાંતિ પામેલું હોય છે ત્યારે તે સત્યપ્રતિ ગમન કરે છે, પણ જ્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી તે મન મુગ્ધ બનેલું હોય છે ત્યારે કર્મને વશ થવાથી અવતરૂપે થાય છે. ચિત્ત એ જ સંસાર છે. તેનું પ્રયત્નવડે શોધન કરવું જોઈએ, જ્યારે ચિત્ત તન્મયતાને પામે છે ત્યારે તે સનાતન માર્ગને અવલંબેલું કહેવાય છે. ચિત્તના પ્રસાદવડે શુભાશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. જેની સ્થિતિ પ્રસન્નાત્મામાં છે, તે અબ્યય સુખને ભોગવે છે. જ્યારે પ્રાણીનું ચિત્ત આસક્તિવાળું થાય છે ત્યારે તે વિષયોમાં લુપ્ત બને છે. જો તે બ્રહ્મમાં આસક્તિ થાય છે તો તે બંધનથી મુક્ત થાય છે. હૃદયકમળમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. આ પરમાત્મા સાક્ષીરૂપે છે તથા તે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા અને પરમ પ્રેમનો વિષય છે. તે મન તથા વાણીનો અવિષય છે તથા તે અક્ષયરૂપ છે. તે સત્તામાત્ર પ્રકાશના એક પ્રકાશકરૂપે છે તથા તે સર્વ ભાષનાનું અતિક્રમણ કરનાર છે. તે નહિ ત્યાગ કરવાયોગ્ય તથા સામાન્ય અને વિશેષ ભાવોથી રહિત છે. તે નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, દુઃખ, અત્યંત ગંભીર, તેજ તથા તમથી રહિત, સંકેતપના અભાવરૂપ, આભાસથી રહિત તથા મીઠાના સ્થાનરૂપ છે. તે નિત્ય, શુદ્ધ બુદ્ધ, મુક્ત સ્વભાવવાળા, સત્યરૂપ, સૂક્ષ્મ, વિભુરૂપ, અદ્વિતીય, આનંદના સાગરરૂપ, પરમરૂપ, સોહમશ્ચિ એ નમવાળા તથા સંશયથી રહિત છે. આનંદરૂપ, સ્વાશ્રમને

વિશે રહેલ, આશારૂપી ઠાકિનીનો નાશ કરનાર તથા સર્વ પ્રકારના સંગથી રહિત એવા મારે વિશે તેમજ જગતને માયા-રૂપે જ્ઞેનારા મારેવિશે, જંતુ કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શકે ? વર્ણાશ્રમ તથા આચારથી યુક્ત અજ્ઞાનીઓ પોતપોતાના કર્માનુસાર ફળને મેળવે છે. જેઓ વર્ણાદિ ધર્મનો ત્યાગ કરે છે, તે પુરૂષો સ્વાનંદને વિશે તૃપ્ત થાય છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મ તથા અવયવયુક્ત પોતાનું સ્વરૂપ આદિમાં અને અંતમાં વ્યર્થ છે. વળી પુત્રાદિ દેહવિશે અભિમાનથી જે રહિત થાય છે, તે સુખ કરવાનાં અનંતને વિશે સ્થિતિ કરે છે. એક સમયપર મૈત્રેય નામના મુનિ કૈલાસપ્રતિ ગયા. ત્યાં જઈ મહાદેવને કહેવા લાગ્યા, હે ભગવન્ ! મને પરમ તત્ત્વ રહસ્યનો ઉપદેશ કરશો. મહાદેવ જોડ્યા; દેહ દેવતાના સ્થાનરૂપ છે. તે શુભ તથા શિવરૂપ છે. અજ્ઞાનરૂપી નિર્માલ્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તથા 'સોહં-તે ને હું એક છીએ' એવી રીતની ભાવનાથી પૂજન કરવું જોઈએ. અદૈતનો સાક્ષાત્કાર થવો, તે જ્ઞાનરૂપે છે. મન કોઈ પણ પ્રકારના વિષયથી રહિત કરવું, તે ધ્યાન છે. મનમાંથી દોષોનો ત્યાગ કરવો, તે સ્નાનરૂપે છે તથા ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તે શૌચરૂપે છે. તેણે બ્રહ્મરૂપી અમૃતનું પાન કરવું જોઈએ, દેહના રક્ષણ અર્થેજ ભિક્ષા કરવી જોઈએ તથા દૈતથી રહિત એવા એકાન્ત સ્થાનમાં તેણે રહેવું જોઈએ. આ રીતે જ્ઞાનીએ ચાલવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. મૈત્રીયી:—હે ભગવન્ ! દેહ શું કરવાથી પવિત્ર થાય છે ? મુનિ:—આના સંબંધમાં હું કહું તે સાંભળ. માતા તથા પિતાના મળવાળું, ઉત્પત્તિ તથા મરણ ધર્મવાળું તથા સુખદુઃખના સ્થાનરૂપ હોવાથી અપવિત્ર આ દેહનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ. આ

દેહ ધાતુથી બંધાયેલો છે, મહા રોગવાળો છે, પાપના આશ્રય-
 રૂપ છે તથા અશાશ્વત છે. તે વિકાર તથા આકારથી
 પૂર્ણ થાય છે. તેનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ.
 આ દેહમાં કુદરત રીતે ઉત્પન્ન થયેલા મલોનો નવદ્વારવડે
 આવ થયા કરે છે. તે દુર્ગંધવાળો તથા નઠારા મળવાળો છે.
 આનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ. જનનાશૌચ તથા
 મરણાશૌચવાળા દેહનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ.
 આ તો હું છું તથા આ મારો દેહ છે, એ સીતના અભિ-
 માનવાળું શરીર છે. વળી વિષ્ણુ, મૂત્ર, લાળ આદિ દુર્ગં-
 ધોનો ત્યાગ કરવાવાળું છે. લૌકિક રીતિએ મૃત્તિકા તથા
 જળવડે તે શુદ્ધ તથા પવિત્ર થાય છે. પણ વાસ્તવિક રીતે
 ચિત્તની શુદ્ધિથી જ દેહ શુદ્ધ થાય છે તથા ત્રણ પ્રકારની
 વાસનાનો ક્ષય થવાથી તે શૌચ થાય છે. જ્ઞાનરૂપી મૃત્તિકા
 તથા વરાગ્યરૂપી જળવડે ક્ષાલન કરવાથી દેહ પવિત્ર બને
 છે. શિક્ષારૂપે અદ્વૈત ભાવના છે, પણ દ્વૈત ભાવના બહુલ
 કરવા યોગ્ય નથી. ગુરૂ તથા શાસ્ત્રના કહેવામાં આવેલા ભાવ-
 વડે શિક્ષકની શિક્ષા કહેવામાં આવે છે. અધિકારી સંન્યાસ
 બ્રહ્મ કયાં પછી પોતાના દેશનો ત્યાગ કરે છે. જેમ ચાર
 હોય તે કારાગારમાંથી છૂટે છે ત્યારે સગાંથી દૂર જઈ
 વસે છે તેમ સંન્યાસીએ દૂર જઈ વસવું જોઈએ.
 અહંકારરૂપી પુત્રનો, સંપત્તિરૂપી ભાઈનો, મોહરૂપી
 મંદિરનો તથા આશ્ચર્યરૂપી પત્નીનો જ્યારે ત્યાગ કરવામાં
 આવે છે ત્યારે તે અવશ્ય મુક્ત થાય છે. મોહ કરવાવાળી
 માતા જેની નાશ પામી છે તથા જ્ઞાનરૂપી સુત જેને ઉત્પન્ન
 થયો છે, જેને આ બે રીતના આશૌચની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે
 તેણે સધ્યાની શા માટે ઉપાસના કરવી ? નહિવળાકાશમાં

ચિત્તરૂપી સૂર્ય સર્વદા પ્રકાશે છે, જે અસ્તને પામતો નથી તેમજ ઉદયને પામતો નથી, તો પછી સંધ્યાની ઉપાસના શા માટે કરવી જોઈએ ? સર્વ એક તથા અદ્વયરૂપે છે, એ પ્રમાણે ગુરૂના ઉપદેશથી જે નિશ્ચય થયો છે, તેજ એકાંત રચણ છે. મઠ અથવા તો અન્ય વનની આવશ્યકતા નથી. જેઓ સંશય લાવથી રહિત છે, તેઓને મુક્તિ છે; પણ સંશયયુક્ત મનવાળાની મુક્તિ એક જન્મે કે અનેક જન્મે પણ નથી, માટે વિશ્વાસ મેળવવો જોઈએ. કર્મનો ત્યાગ, એ સંન્યાસ નથી. જીવાત્મા તથા પરમાત્માની એકતા થવી, એ જ સંન્યાસ છે. સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓ, જેને ઓકેલાના આહાર સરખી છે, તેજ સંન્યાસને વિશે અધિકારવાળો છે તથા તેને પોતાના દેહનું અભિમાન હોતું નથી. જ્યારે મનવડે સર્વ વસ્તુમાં વૈરાગ્ય થાય છે ત્યારેજ અધિકારીએ સંન્યાસ ધારણ કરવો, નહિ તો તે પતિત થાય છે. દ્રવ્યની લાલસાથી તેમજ અન્ન વસ્ત્રની લાલસાથી અથવા તો પ્રતિજ્ઞાને અર્થે જે સંન્યાસ લે છે, તે ઉભય લોકથી બંટ થાય છે તથા તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિંતન એ ઉત્તમ છે, શાસ્ત્રનું ચિંતન એ મધ્યમ છે, મંત્રનું ચિંતન એ અધમ છે તથા તીર્થનું બ્રમણ એ અધમમાં અધમ છે. જેમ જળમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા વૃક્ષના ફળનો સ્વાદ વૃથા છે, તેમ અનુભવવિના બ્રહ્મમાં હર્ષ થવો વૃથા છે. ત્યાગ વિના પણ જે યતિને મધુકરીરૂપી માતા છે, વૈરાગ્યરૂપી પિતા છે, શ્રદ્ધારૂપી સ્ત્રી છે તથા જ્ઞાનરૂપી પુત્ર છે તે મુક્ત છે. ધનવડે જે મોટા છે, વયવડે જે મોટા છે તેમજ વિદ્યાવડે જે મોટા છે, તે સર્વે જ્ઞાનવડે જે મોટા છે, તેના શિષ્યરૂપે તથા શિષ્યના પશુ દાસરૂપે છે. માયાવડે જેમનાં ચિત્ત મૂક

બનેલાં છે તથા આત્મારૂપી મને પૂર્ણપણે, જેણે પ્રાપ્ત કર્યો નથી તેવા દેવો કાગડાની માફક છુભિત ઉદરને પૂરવા માટે ભગે છે. પાપાણુ, સુવર્ણ તથા મૃત્તિકાથી બનેલા દેહમાં બાહ્ય પૂજા સુમુશુને પુનર્જન્મ તથા ભોગ કરવાવાળી છે. માટે યતિએ પોતાના હૃદયનું જ અર્ચન કરવું તથા પુનર્જન્મ ન થવા માટે બાહ્યાર્ચનનો ત્યાગ કરવો. સસુદ્રમાં પાણીથી બરેલો ઘડો અંદરથી પૂર્ણ છે તથા બહારથી પણ પૂર્ણ છે, તેજ પ્રમાણે આકાશમાં રહેલ કુંભ અંદરના ભાગમાં શૂન્ય છે તથા બહારના ભાગમાં શૂન્ય છે. આદ્ય ભાવરૂપે તું મા ધા, તેમ આહકાત્મારૂપે મા યા. હે મૈત્રેયી! સઘળી ભાવનાનો ત્યાગ કરી જે શેષરૂપે છે તે રૂપે તું થા. વાસનાના ત્યાગ સાથે દ્રષ્ટા, દર્શન તથા દશ્યભાવનો તું ત્યાગ કર. દર્શનમાં પ્રથમથી જ આભાસ-રૂપે રહેલા આત્માનું જ દેવળ તું અવલંબન કર. સર્વ સંકલ્પો શાંત થયા છે એવી ચિલાના સરખી જે સ્થિતિ છે, તે જાગ્રત તથા નિદ્રાવસ્થાથી રહિત છે. તે જ શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ છે. પરરૂપે હું છું, બ્રહ્મરૂપે હું છું, પ્રભાવરૂપે હું છું, સર્વ લોકના ગુરૂરૂપ હું છું, સર્વ લોકમાં હું છું, સિદ્ધરૂપે હું છું, પરમરૂપે હું છું, નિત્યરૂપે હું છું, વિમલરૂપે હું છું, વિજ્ઞાનરૂપે હું છું, વિશેષરૂપે હું છું, સોમરૂપે હું છું, સકલરૂપે હું છું, શુભરૂપે હું છું, શોકથી રહિતરૂપે હું છું, ચેતન્યરૂપે હું છું તથા સમરૂપે હું છું. હું માન તથા અપમાનથી રહિત છું, હું નિશુષ્કરૂપે છું, શિવરૂપે હું છું, હું દેવ તથા અદેવથી રહિત છું, હું દંદથી રહિત છું તથા તે હું પોતે છું. ભાવ તથા અભાવથી રહિત હું છું, વાણીથી રહિત. હું છું. કાંતિરૂપે હું છું, શૂન્ય તથા અશૂન્યના પ્રભાવરૂપે હું છું તથા શોભન અને અશોભનરૂપે હું છું. તુલ્ય તથા

અતુલ્યથી રહિત હું છું, નિત્ય; શુદ્ધ તથા સદાશિવરૂપે હું છું. સર્વ તથા અસર્વથી રહિતરૂપે, સાત્વિકરૂપે, તથા સદારૂપે હું છું. એક સંખ્યાથી રહિતરૂપે, દ્વિસંખ્યારૂપે, સદૃ તથા અસદૃથી રહિતરૂપે તથા સંકલ્પથી રહિતરૂપ હું છું. અનેક આત્માના લેહોથી રહિતરૂપે, અખંડાનંદરૂપે હું છું. ભિન્નરૂપે હું નથી, દેહાદિથી રહિતરૂપે હું છું. આશ્રય તથા અનાશ્રયથી રહિતરૂપે, આધારથી રહિતરૂપે, બંધમોક્ષાદિથી રહિતરૂપે, તથા શુદ્ધ પ્રજ્ઞારૂપે હું છું. ચિત્તાદિ સર્વથી રહિતરૂપે, પરમરૂપે, પરાત્પરરૂપે, વિચારરૂપે તથા વિચારથી રહિતરૂપે હું છું. હું જ સનાતન અકાર, ઉકાર તથા મકારરૂપે છું. ધ્યાતા, ધ્યાન તથા ધ્યેયથી રહિતરૂપે હું છું. સર્વ પૂર્ણરૂપે, સમ્વિદ્વાનંદ લક્ષણરૂપે, સર્વ તીર્થ સ્વરૂપરૂપે, પરમાત્મારૂપે તથા શિવરૂપે હું છું. લક્ષ્ય તથા અલક્ષ્યથી રહિતરૂપે, લયથી રહિતરૂપે, માતા, માન તથા મેયથી રહિત શિવરૂપે હું છું. હું જગતરૂપ નથી, સર્વના દ્રષ્ટારૂપ, નેત્રાદિથી રહિતરૂપે, વૃદ્ધરૂપે, જ્ઞાનીરૂપે, પ્રસન્નરૂપે તથા પરરૂપે હું છું. સર્વ ઇન્દ્રિયોથી રહિતરૂપે, સર્વ ઈર્મના કરનારરૂપે, સર્વ વેદાન્તથી તૃપ્તરૂપે તથા સુલભરૂપે હું છું. સુદિન તથા અસુદિનરૂપે, સર્વ મૌનના રૂપરૂપે, ચિન્માત્રરૂપે, તથા ચિન્મયરૂપે હું છું. હીનરૂપે, સ્વલ્પરૂપે, હૃદય ગ્રંથિથી રહિતરૂપે તથા હૃદયકમળના મધ્યમાં રહેલો હું છું. છ વિકારથી રહિત, છ કોશથી રહિત, છ શત્રુથી હરિત, અંદરના કરતાં બધારે અંદરરૂપ હું છું. દેશ તથા ક્ષત્રીથી રહિતરૂપે, દિશારૂપી વસ્ત્રથી સુખી એવો હું છું. મારા સિંબાંધ અન્ય કાંઇ નથી. હું વિમુક્ત છું તથા નગરથી રહિત છું. અખંડાકાશરૂપે, અખંડાકારૂપે, પ્રપંચથી મુક્ત ચિત્તવાળો તથા પ્રપંચથી રહિતરૂપે હું છું. સર્વ પ્રકાશરૂપે, ચિન્માત્ર.

જ્યોતિરૂપે, ત્રણ કાળથી રહિતરૂપે, તથા કામાદિથી રહિતરૂપે હું છું. કાયિકાદિ દોષોથી રહિત, નિર્ગુણ, દેવળ એકરૂપ, સુકિતથી રહિત, સુકલરૂપે, તથા મોક્ષથી રહિતરૂપે હું છું. સત્ય તથા અસત્યાદિથી રહિતરૂપે તથા સર્વદા સન્માત્રથી રહિતરૂપે હું નથી. ગંતવ્ય અર્થાત જવા ચોગ્ય સ્થાનથી રહિતરૂપે, ગમનાદિથી રહિત હું છું. સમરૂપે, શાંતરૂપે, પુરુષોત્તમરૂપે, તથા સ્વાનુભવરૂપે હું છું, એમાં સંશય નથી.

હે મૈત્રેયી ! આ પ્રમાણે સર્વમાં હું સ્વરૂપ આત્માને નિશ્ચય કરવો.

મૈત્રેયી:-હે મુનિ; આપે મને બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રથમ ઉપદેશ કેમ ન કર્યો.

મુનિ:-હે મૈત્રેયી ! આ સંસારના જન્મ મરણાદિ દુઃખો જોઈ તું ઉન્મત્ત પુરૂષની માફક રહેતી હતી. જેમ ગાયનો વાછરડો મરી જવાથી તે સર્વદા શોકાતુર રહે તેમ તું સર્વદા, ગૃહસ્થાશ્રમ વખતે શોકાતુર રહેતી. હું બાળ્યે હતો. કે તે વખતે તને વિચાર આવતો હતો કે, હું દેહાદિના સમૂહરૂપ છું અથવા તેથી ભિન્ન છું. વળી દેહાદિ સમૂહથી ભિન્ન વિશે પણ હું જરૂર છે કે ચતન્યરૂપે છું. હું આ લોકમાં કેવા કારણને લઈ આવી હોઈશ. મરણ પછી કયા સ્થાનવિશે સ્થિતિ થશે, મારા પરિતું સ્વરૂપ કેવું હશે. વળી જે દુઃખ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? જે સુખ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયોત્તરૂપ સ્વરૂપ કેવું હશે ? વળી ચક્ષુવડે જે સ્થાવર જંગમાત્મ વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? આવી વસ્તુ તારા મનમાં, હૃદયમાં ઘોળીતી હતી. તે હું સારીરીતે બાળ્યે હતો. પણ ગૃહસ્થ-

શ્રમની સિદ્ધિ થવા માટે હું તને પ્રહસનિધાનો ઉપદેશ કરતો ન હતો. હે મૈત્રેયી ! આ શરીરને ખાળ, યૌવન તથા વૃદ્ધ આદિ ત્રણ અવસ્થાઓમાં રાગ, દ્વેષ, મોહ, શોક તથા આસક્તિ આદિ વિકારોથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ થાય છે. શરીરમાં આત્માના પ્રવેશ તથા જવાવટે ભય ઉત્પન્ન થાય છે. આ ભયને લીધે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ જે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં થાય છે, તે દેહના સંબંધથી જીવને થાય છે. માટે સઘળા દુઃખનું કારણ શરીરનો સંબંધ છે. પોતાના જ શરીરમાં 'માર્ગ' તારું' એવા અભિમાનથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. જો કે આત્મા તો સર્વ રોગથી રહિત તથા નિર્ગુણ સ્વરૂપે છે, છતાં અવિદ્યાથી થયેલા દોષોથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો થાય છે. આથી સંગ, તે જ સર્વ અનર્થનું કારણ છે. જેમ પાણીનો શીતળતાનો ગુણ સ્વભાવથી છે, છતાં અગ્નિ આદિનો તેને સંબંધ લાગવાથી તેને ઉષ્ણતા આવે છે, તેમ શરીર સંબંધથી દુઃખાદિભાવ થાય છે. હે મૈત્રેયી ! આત્માનું જ્ઞાન, તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિનું કારણ છે. ધનમાં જે આસક્ત છે, તેનું ચિત્ત આત્મજ્ઞાનમાં કદી લાગતું નથી. ત્યાંસૂધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસૂધી આત્મજ્ઞાનમાં ચિત્ત લાગતું નથી. અજ્ઞાનતાને લીધે અજ્ઞાનતાના કાર્યરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરનો કદી નાશ થતો નથી. વળી પુણ્ય તથા પાપ કર્મો રહેવાથી સ્મૂળ શરીરની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થવાની. સ્મૂળ શરીરને લીધે પુણ્ય તથા પાપવાળા કર્મોનુસાર સુખ તથા દુઃખની પ્રાપ્તિ પણ અવશ્ય થવાની. આ રીતના પૂર્વના સંસ્કાર અથવા પ્રારબ્ધને લઈ જીવનો ફરી જન્મ થાય છે. આ રીતે આત્મજ્ઞાન વિનાનો અજ્ઞાની જીવ ઘંટીના ચંત્રની માફક સંસારચક્રમાં ભટક્યા કરે છે. હે મૈત્રેયી ! તે ધનનો

ત્યાગ કર્યો તથા મોક્ષરૂપ અમૃત મેળવવા તું મને ખૂંદે છે. આથી મને ઘણો આનંદ થાય છે. પુત્રરૂપ સ્ત્રીમાં પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આથી સ્ત્રીને જાયા કહેવામાં આવે છે. તું જ મારી ખરી જાયા છે. જગતમાં જેટલી સ્ત્રીઓ છે, તે અન્ન તથા વસ્ત્ર ભૂષણાદિ પદાર્થની યાચના કરી, પોતાના પતિને અનેક પ્રકારના કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે. આ રીતની સ્ત્રીઓને જાયા, એ નામ આપવું યોગ્ય નથી. તેઓ જાયા અથવા લલના, એ નામને લાયક છે. જેમ મેં ધનને ત્યાગ કર્યો છે, તેમ તેં પણ ધનનો ત્યાગ કરી, તું મને આત્માના સ્વરૂપ વિશે ખૂંદે છે. હે પ્રિયા ! તને હું પતિ પ્રિય છું તથા મને તું જાયા પ્રિય છે. આ તો અનુભવસિદ્ધ છે. પણ મારી પ્રીતિ તારા શરીર વિશે છે, તે તારા સુખ માટે નહિ, પણ મારા પોતાના આત્માના સુખ માટે મારી તારામાં પ્રીતિ છે, તે જ રીતે તારી પ્રીતિ મારે વિશે જે છે, તે હું પતિના સુખને માટે નહિ, પણ કામની શાંતિ તથા વસ્ત્ર ભૂષણાદિ મેળવવાના સુખ માટે છે.

મૈત્રેયી:-સ્ત્રી પોતાના સુખને માટે પતિપર પ્રીતિ કરે છે, એમ કેવી રીતે જાણી શકાય ?

વાસુદેવકથ:-હે મૈત્રેયી ! પતિના સુખ માટે સ્ત્રી પ્રીતિ કરતી હોય તો જ્યારે પતિ અન્ય સ્ત્રીમાં આસક્તિ રાખે છે ત્યારે તેની સ્ત્રી પતિમાં પ્રતિકૂળ બને છે. જગતમાં કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાના પ્રતિકૂળ પતિપર પ્રીતિ કરતી નથી. જો પતિ અનુકૂળ હોય, તોજ સ્ત્રી તેને વિશે પ્રીતિ કરે છે. આથી જણાય છે કે, સ્ત્રીઓ પોતાના સુખ વાસ્તે પતિપર પ્રીતિ કરે છે, નહિ કે પતિના સુખને માટે. તેમજ પતિ સ્ત્રીના

સુખને અર્થે શ્રીપર પ્રીતિ કરતો નથી, પણ પોતાના કામરૂપ અગ્નિને શમાવવા તથા અન્નપાનાદિ વ્યવહારનું સુખ મેળવવા શ્રીમાં પ્રીતિ રાખે છે. જો શ્રીના સુખ અર્થે પતિ પ્રીતિ કરતો હોય તો ત્યારે શ્રી વ્યભિચારાદિ ક્રમોને લીધે પતિને પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે પતિની પ્રીતિ તેનાપર હોવી જોઈએ. અર્થાત્ પતિની પ્રીતિ અનુકૂળ જાયામાં થાય છે, પણ પ્રતિકૂળ જાયામાં થતી નથી. જેમ સ્વભાવથી મધુર શર્કરા અમધુર એવા આપણા શરીરનો સંબંધ કરી, તેને મધુર બનાવે છે. માટે શર્કરા અતિશય મધુર કહેવાય છે. તેમ આપણા આત્મા આ શરીર આદિ અપ્રિય પદાર્થને શ્રદ્ધા કરી તેને પ્રિય બનાવે છે; માટે આ આત્મા સૌથી અધિક પ્રિય છે. જેમ શ્રીને પોતાના સુખ અર્થે પતિ પ્રિય છે, તેમ પુત્ર સુવર્ણાદિ ધન, ગાય આદિ પશુઓ, પ્રાણીઓ તથા ક્ષત્રિય આદિ જાતિઓ, ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ તથા જગતમાં જે પદાર્થ છે, તે સર્વની પુત્રાદિ પદાર્થમાં પ્રીતિ હોય છે, તે પુત્રાદિના સુખ માટે નહિ, પણ પોતાના સુખ માટે છે. જો પુત્રાદિમાં પુત્રના પોતાના સુખ માટે પ્રીતિ હોય તો ત્યારે પુત્ર પ્રતિકૂળ વર્તે ત્યારે તેનામાં પ્રીતિ ઓછી થવી જોઈએ નહિ. કોઈપણ પ્રતિકૂળ પદાર્થપર પ્રીતિ કરતું નથી. પણ આત્માના સુખ માટે સર્વને પોતાને અનુકૂળ પદાર્થ પર પ્રીતિ થાય છે. ઐત્રેયી—હે ભગવન્! પતિ, શ્રી તથા પુત્ર આદિ જેટલું જગત્ છે, તેને પ્રતિકૂળ વસ્તુ સુખરૂપે ડોલતી નથી, પણ અનુકૂળ વસ્તુ જ સુખરૂપે હોય છે, તો પછી આનંદ સ્વરૂપ આત્માને આ જગત્ પ્રિય નહિ, પણ અપ્રિય જ લાગતું જોઈએ. પણ અપ્રિય જગત્ નથી લાગતું, તેનું શું કારણ?

નહાવું પડશે. હું તો બતે ચદ્દ બતિનો છું. પછી સ્નાન કરી આવ્યા પછી બેઠે બાઈઓએ સાથે લોજન કર્યું. લોજન કરી રહ્યા પછી સાંજના નાના બાઈએ મોટા બાઈને કહ્યું કે, ચાલ બાઈ, આજે આપણે ગામમાં ફરવા જઈએ. મોટા બાઈને વહેમ ગયો કે, કોઈ દિવસ નહિ ને આજે બાઈની બુદ્ધિ આવી કેમ થઈ હશે. આથી તેણે પોતાના નાના બાઈને પૂછ્યું કે, મેં રસોઈ કરી તને જમાડ્યા પહેલાં તે બીજું કંઈ અન્ન લીધું હતું ખરું? નાના બાઈએ કહ્યું કે, હા બાઈ, બૂખ ઘણી લાગેલી હોવાથી એકદશાક સરાવવા ગયો હતો, ત્યાં જો બરડી આવી હતી, તે મેં ખાધી હતી. આથી મોટાના મનમાં સજડ વહેમ પેસી ગયો કે, બાઈની બુદ્ધિમાં આવો ફેરફાર થવાનું કારણ પ્રેતાત્મ છે. આથી તેણે પોતાની યજમાનવૃત્તિ બીજાને સોંપી દઈ પોતે યજમાનાદિપર જ પોતાનો નિવોહ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. હે મૈત્રેયી ! આ મનનાં પાપોને બાળવા માટે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સિવાય બીજો કોઈ અગ્નિ નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-

ॐकार अरणिं कृत्वा प्रणवश्चोत्तरारणिः ।

ध्याननिर्मथनाभ्यास्ता त्वाप दहति पंडितः ॥

અર્થ.-ૐકારને ઉપરની અરણી કરવી તથા પ્રણવને નીચેની અરણી કરવી. વળી ધ્યાનરૂપી મંથનકંડવડે ખૂબ ઘર્ષણ કરવાથી જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. અણુ શરીરને સ્ફુલ્લવડે અથવા જળવડે હુમેશ સ્નાન કરવાથી મનનો જોલ જતો નથી. આના સંબંધમાં એક બીજું દૃષ્ટાંત કહું તે, હે મૈત્રેયી ! તું સાંભળ.

“એક કર્મકાંડી પ્રાણી હતો. આ પ્રાણી જરાપણ

કશાને અડકાઇ જાય-તો સ્નાન કર્યા જ કરે. આ બ્રાહ્મણ
આ પ્રમાણે હમેશ સ્નાન કર્યા કરે, છતાં તેના મનનો મેલ
નહિ ગયેલો હોવાથી તેના મુખપર જરા પણ તેજસ્વીપણું
મળે નહિ. એક વેળા બ્રાહ્મણભાઈ ખીજે ગામ ગાડામાં
બેસીને ગયા. ત્યાં જવામાં પોતાની સાથે એક ખીજે અન્નપુરો
માણસ બેસી ગયો હશે. રસ્તે ચાલતાં બ્રાહ્મણે પેલા અન્ન-
પુરોને કહ્યું કે, આપ જ્ઞાતિએ કોણ છો? પેલાએ કહ્યું કે, હું
તો જાતનો અમાર છું. હવે પેલા બ્રાહ્મણભાઈ તો તુરત નીચે
ઉતરી પડ્યા. ત્યાં પાસે એક કૂવો હતો, ત્યાં પોતાની
પોટલી વગેરે બોળી સુકવવા નાંખી તથા પોતે પણ સ્નાન
કરવા માંડ્યું. એવામાં તે સ્થળેથી એક મહાત્મા જતા
હતા. તેમણે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે, આપ આમ શા માટે
આ બધું કરી રહ્યા છો? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મને ચાંડાલનો
સ્પર્શ થયો, તેથી આ પ્રમાણે કરું છું. મહાત્માએ કહ્યું કે,
તમે થોડા કોયલા લાવો. બ્રાહ્મણ થોડા કોયલા લઈ આવ્યા.
હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, આને સાબુવડે સારી રીતે ઘોઈ
નાંખો, જેથી એની શ્યામતા જતી રહે. ગમે તેટલીવાર ઘોયા
કર્યું, પણ કોલસાની શ્યામતા ગઈ નહિ. ત્યાર પછી મહા-
ત્માએ કહ્યું કે, હવે એ કોલસા સૂકવી નાંખો. સૂકવ્યા પછી
આમાં અગ્નિ મૂકો. આ રીતે કરવાથી કોયલાની રાખ થઈ
ગઈ તથા કાળાશને બદલે શ્વેતતા આવી. મહાત્માએ કહ્યું કે,
આજ પ્રમાણે મનની શુદ્ધિ માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. નહિ કે
બુદ્ધિનિશી કેવળ સ્નાન જ કર્યા કરવું તથા તેમાં જ પોતાનો
સમય ગાળવાની જરૂર છે. આથી જ લગવદ્ધીતામાં કહ્યું છે કે,

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસ્મસાત્કુરુતેર્જુન ।

અર્થઃ-હું અર્જુન ! જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ જ સર્વ આંતર

નહાવું પડશે. હું તો બંતે ચૂક જાતિનો છું. પછી સ્નાન કરી આવ્યા પછી બેઠ બાઈઓએ સાથે લોજન કર્યું. લોજન કરી રહ્યા પછી સાંજના નાના બાઈએ મોટા બાઈને કહ્યું કે, ચાલ બાઈ, આજે આપણે ગામમાં ફરવા જઈએ. મોટા બાઈને વહેમ ગયો કે, કોઈ દિવસ નહિ ને આજે બાઈની બુદ્ધિ આવી કેમ થઈ હશે. આથી તેણે પોતાના નાના બાઈને પૂછ્યું કે, મેં રસોઈ કરી તને જમાડ્યા પહેલાં તેં બીજું કંઈ અન્ન લીધું હતું ખરું? નાના બાઈએ કહ્યું કે, હા બાઈ, જૂન ઘણી લાગેલી હોવાથી એકાદશાક સંતાવવા ગયો હતો, ત્યાં જે ખરશી આવી હતી, તે મેં ખાધી હતી. આથી મોટાના મનમાં સજડ વહેમ પેસી ગયો કે, બાઈની બુદ્ધિમાં આવો ફેરફાર થવાનું કારણ પ્રેતાત્ત છે. આથી તેણે પોતાની યજમાનવૃત્તિ બીજાને સોંપી દઈ પોતે યજમાનાદિપર જ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. હે મૈત્રેયી ! આ મનનાં પાપોને બાળવા માટે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સિવાય બીજો કોઈ અગ્નિ નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-

ૐકાર અરણિ કૃત્વા પ્રણવચ્છોચ્ચરારણિ ।

ધ્યાનનિર્મયનામ્યાસા ત્પાપ દહસિ પદ્મિતઃ ॥

અર્થ-ૐકારને ઉપરની અરણી કરવી તથા પ્રણવને નીચેની અરણિ કરવી. વળી ધ્યાનરૂપી મંથનકંડવડે ખૂબ ઘર્ષણ કરવાથી જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ શરીરને તથા સૂક્ષ્મભાગ મનરૂપે વાહે છે. આમ જાનિત - મેનહોરે - આવાથી મન, પણ સાત્વિક બને છે. વળી જે જળ પીવામાં આવે છે તે પણ ત્રણ રૂપે થાય છે, સ્પૃહભાગ મૂત્રરૂપે થાય છે, મધ્યમભાગ લોહીરૂપે થાય છે તથા સૂક્ષ્મભાગ પ્રાણરૂપે

કરાને અડકાઈ જાય તો સ્નાન કર્યા જ કરે. આ બ્રાહ્મણ
આ પ્રમાણે હમેશ સ્નાન કર્યા કરે, છતાં તેના મનનો મેલ
નહિ ગયેલો હોવાથી તેના મુખપર જરા પણ તેજસ્વીપણું
મળે નહિ. એક વેળા બ્રાહ્મણભાઈ બીજે ગામ ગાડામાં
બેસીને ગયા. ત્યાં જવામાં પોતાની સાથે એક બીજે અનવરો
માણસ બેસી ગયો હશે. રસ્તે ચાલતાં બ્રાહ્મણ પેલા અન-
વરોને કહ્યું કે, આપ જ્ઞાતિએ કોણ છો? પેલાએ કહ્યું કે, હું
તો જાતનો ચમાર છું. હવે પેલા બ્રાહ્મણભાઈ તો તુરત નીચે
ઉતરી પડ્યા. ત્યાં પાસે એક કૂવો હતો, ત્યાં પોતાની
પોટલી વગેરે બોળી સુકવવા નાંખી તથા પોતે પણ સ્નાન
કરવા માડ્યું. એવામાં તે સ્થળેથી એક મહાત્મા જતા
હતા. તેમણે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે, આપ આમ શા માટે
આ બધું કરી રહ્યા છો? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મને ચાંડાલનો
સ્પર્શ થયો, તેથી આ પ્રમાણે કરું છું. મહાત્માએ કહ્યું કે,
તમે થોડા કોયલા લાવો. બ્રાહ્મણ થોડા કોયલા લઈ આવ્યો.
હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, આને સાબુવડે સારી રીતે ઘોઈ
નાંખો, જેથી એની શ્યામતા જતી રહે. ગમે તેટલીવાર ઘોયા
કર્યું, પણ કોલસાની શ્યામતા ગઈ નહિ. ત્યાર પછી મહા-
ત્માએ કહ્યું કે, હવે એ કોલસા સૂકવી નાંખો. સૂકવ્યા પછી
આમાં અગ્નિ મૂકો. આ રીતે કરવાથી કોયલાની રાખ થઈ
ગઈ તથા કાળાશને બદલે શ્વેતતા આવી. મહાત્માએ કહ્યું કે,
આજ પ્રમાણે મનની શુદ્ધિ માટે જ્ઞાતિના પણ ત્યાં નહિ
કરતા હતા તો આ બ્રાહ્મણભાઈ પણ ત્યાં નહિ
આવ્યા. ખરાંએ આઘા ખસતાં નહિ હોવાથી તથા આ
બ્રાહ્મણભાઈને છાંટા ઉડવાના બચથી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, અરે
બ્રાહ્મણ! તમે આઘાં ખસી જાઓ. મને અડકશે તો તમારે
આંધળો તમે આઘાં ખસી જાઓ.

પાપોનું નિવારણ કરે છે. બાહ્ય ઇન્દ્રિયો તેા કેવળ બાહ્ય વિષયોને જ જોઈ શકે છે, પણ આંતરના વિષયોને જોઈ શકતી નથી. આથી જ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—

પરાશ્ચિ જ્ઞાનિ વ્યતુળત્ત્વ સ્વયમ્ સ્તસ્માત્પરાજ્ પદ્યતિ
જાતરાત્મન્ ।

અર્થ:—પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયો એવી બનાવી છે કે, જેથી બાહ્ય વિષયોને તે જોઈ શકે છે, પણ આંતરના વિષયોને જોઈ શકતી નથી. આ જ હેતુથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે,

યતો ઘાતો નિર્વતન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ ।

અર્થ:—પરબ્રહ્મ પરમાત્મા મન તથા વાણીનો અવિષય છે ” મેત્રેયી:—હે ભગવન્ ! આપ એમ કહો છો ત્યારે ખીજ શ્રુતિમાં એમ કેમ કહ્યું છે કે,

મનસૈવાનુદ્રવ્યમ્ ।

અર્થ:—મનવડે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. માટે આપના કહેવામાં વિરોધ આવે છે. તેનું કેમ ?

મુનિ:—મેં જે ઉપર શ્રુતિનું પ્રમાણ આપ્યું, તે અશુદ્ધ મનને માટે છે, પણ શુદ્ધ મન હોય છે તો તેવડે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. અર્થાત્ વ્યવહારવાળા મનવડે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી પણ મનને પરમાર્થિક સ્વરૂપમાં જોડવાથી જ્યારે તે ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. આ જગતમાં જેટલી ઉપાધિ છે તે સુખરૂપે નથી, પણ તે પારમાર્થિક સુખનો અનુભવ કરવાવાળી છે. આના સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ. એકે ભક્ત એકે મહાત્માને ત્યાં રોજ કયા સામગ્રીના અન્ન.

પણ થોડો વખત થાય કે ગાંડ ઉંચીનીચી કરવા માંડે. મહા-
ત્મા પૂછે કે, કેમ ભાઈ ! તું ઉતાવળ કરે છે ? પેલા ભક્ત
કહે કે, આજે લાકડાં યઈ રહ્યાં છે તે લાવવાનાં છે. જો નહિ
લાવું તો છોકરાં જૂએ મરશે, માટે હું જઈ છું. આમ એક
દિવસ એક નિમિત્ત તો બીજે દિવસે બીજી ઉપાધિને લઈ
પેલા ભક્તથી સત્સંગનો લાભ વધારે વખત લઈ શકાય નહિ.
પેલા મહાત્માએ જણ્યું કે, આને શ્રીપુત્રાદિમાં આસક્તિ ધણી
છે, માટે તે આસક્તિ છોડાવવી જોઈએ. આથી જ શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે કે;

નિઃસંગતા મુક્તિપદં યતીનાં સંગાદશેવાઃ પ્રમવન્તિ દોષાઃ ।

આરૂઢયોગોઽપિ નિપાત્યતેઽન્નઃ સંગેન યોગી ક્ષિપ્તતાલ્પસિદ્ધિઃ ॥

શ્રી, પુત્ર તથા ધન આદિનો ત્યાગ કરવો, તે જ સંન્યા-
સીઓને મોક્ષનો માર્ગ છે. શ્રી આદિનો સંગ મોટા યોગીને
પણ યોગબળ કહે છે. જેને યોગી થવાની ઇચ્છા હોય, તેને
આસંગ યોગથી બળ કહે, તેમાં તો શું જ કહેવું ? હવે તેણે
પોતાના પેલા ભક્તને કહ્યું કે, ભાઈ, મારે બહારગામ જવું
છે તથા ભારી સાથે એક માણસ જોઈએ. તું ભારી સાથે આવે
તો ઘણું સારું થાય. પેલા ભાઈએ કહ્યું કે, હું આવું તો
ખરો, પણ છોકરાંનું તથા ઊંચીનું શું થાય ? મહારાજ કહે કે,
આપણે બે દિવસમાં ચાલ્યા આવીશું. પેલા ભક્તે હા પાડી.
મહારાજશ્રી બે દિવસ ત્યાં રહ્યા. તેવામાં મહારાજશ્રીએ જ
ભક્તની ઊંચીપર કાગળ લખી દીધો કે, મારા ભક્તને સર્પડંથ
મંત્રાથી મરણને ચરણ થયો છે. પોતાના ભક્તને તેણે કહ્યું કે, હું
આ પ્રમાણે કાગળ લખું છું. પછી તારે વિશે કેવી ભક્તિ છે
તે તું જો. પેલી શ્રીએ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર રડાકૂટબગેરે

કરી. એમ કરતાં તેર દિવસ પૂરા થયા. છોકરાં પાસે ત્રયોદશાહ વગેરે કરાવ્યાં. હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, ચાલ આજે હવે આપણે આપણા સ્થાનપ્રતિ જઇએ.

હવે ત્યાં ગામમાં પેલા ભક્તનાં છોકરાં તથા જૈરીનાપર ગામના લોકોને દયા આવવાથી તે બાઇને ઘણાને ત્યાંથી દળાણું દળાવવા આદ્યું આવે. વળી તેના છોકરાને કેટલાક જણાઓએ નખાપા લાગી, પોતાને ત્યાં નોકરીએ રાખ્યા. આથી પેલો ભક્ત જ્યારે ઘેર હતો ત્યારે તેઓનું જે રીતે પોપણુ ચાલતું હતું, તે કરતાં પણ વધારે સારી રીતે પોપણુ થવા લાગ્યું. તેઓ મહિના માસમાં ઉલટાં પાંચ પૈસે સુખી થયાં. એક મહિના કેડે પેલા મહાત્મા તથા ભક્ત ગામમાં આવ્યા. રાતના મહાત્માએ કહ્યું કે, તું તારી જૈરીની ખબર લઈ આવ કે તેની સ્થિતિ કેવી છે? પેલો ભક્ત ઘેર ગયો તથા ખારણું ઠોક્યાં. એટલે ઘરનાં માણસોએ પૂછ્યું કે, કેણુ છે? ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે, હું ફલાણો, દીકરા! ખારણું ઉઘાડ. એટલે છોકરાં પોતાની મા પાસે ઢોડી ગયાં તથા માને કહેવા લાગ્યાં કે, અમારા બાપા તો મરી ગયા ને હવે ક્યાંથી આવ્યા? એટલે ઘરમાં બેઠાં જ પેલી જૈરીએ કહ્યું કે, અરે ભૂતાં તું મારાં છોકરાંને શું બીવડાવવા આવ્યો છે? ચાલ, તારે રસ્તે ચાલ્યો જ. નહિ તો તારા મોઢા આગળ મરચાંની પૂણી કરવી પડશે. પેલાએ ઘણું કહ્યું, પણ જૈરી તથા છોકરાંએ ખારણું ઉઘાડ્યું નહિ. વળી વધારામાં તેની જૈરીએ કહ્યું કે તું જીવતો હતો, તે વખતમાં અમે જેવાં સુખી હતાં, તે કરતાં હાલમાં અમે વધારે સુખી છીએ. આ ચળ સંભળતાં પેલાના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. તે મહાત્માની પાસે ગયો.

તથા કહ્યું કે, હું માડું માડું કરું છું, પણ તે ફાકટ છે. ખેરી છોકરાં વગેરે સૌ સ્વાર્થનાં સગાં છે. માટે મારે હવે ઘેર જવું નથી. પણ મારે તો મારો સમય હવે ઇશ્વરસજ્જનમાં જ ગાળવો છે. માટે આસકિતજ અનર્થનું મૂળ છે. જેવી શ્રી પુત્રાદિ ઉપાધિપર આસકિત ખોટી છે, તેમ જડ વસ્તુપર પણ આસકિત મનુષ્યને બંધનમાં નાંખનારી છે. આ સંબંધમાં એક પરમહંસ મત ધારણ કરતા, પણ મનનો મેલ નહિ ગયેલા એક સંન્યાસીનું દૃષ્ટાંત લઈએ. એક સંન્યાસી ગામમાં બિજા કરવા જાય તથા રાતના પોતાની પર્ણકુટીમાં ગામ બહાર આવી સૂવે. હવે દોઢે સંન્યાસીને કપડાં આપે. પેલો સંન્યાસી કપડાં એકઠાં કર્યા કરે, પણ ઉંઢરો વધારે થવાથી તેઓએ સંન્યાસીનાં કપડાં કરડવા માંડ્યાં. આથી તેણે એક બીલાડી પાળી, કે જેથી ઉંઢરનું જોર ઓછું થાય. હવે બીલાડીને ઘરમાં બાંધી રાખવાથી તે ભૂખે મરવા લાગી. આથી તેને દૂધ પાવા એક ગાય રાખી. ગાયને દોવા ગામમાંથી એક માણસને બોલાવતા. ગાયને ચરવા માટે મઢીની આગળપાછળ ઘાસ ઉગાવવા માંડ્યું તથા ત્યાં થોડું ઘણું અનાજ પણ વાવવા માંડ્યું. ગામના ઠાકોરે આ જોઈ તે ખેતરપર કર નાંખ્યો. એક વેળા સંન્યાસીની ગફલતીથી અનાજ વવાયું નહિ. આથી આગળપાછળ અનાજ થયું, પણ એના ખેતરમાં ન થયું ઠાકોરનાં માણસોએ પેલા સંન્યાસી જૂઠું બોલે છે, એમ માની તેને કેદ કર્યો. અહો જડઉપાધિપર પણ આસકિત રાખવાથી કેવી સ્થિતિમાં તેને આવવું પડ્યું ! હે મૈત્રેયી ! શ્રુતિમાં આત્મજ્ઞાન માટે ગુરૂ કરવાવા સંબંધમાં કહ્યું છે કે;

આચાર્યવાન્ પુરુષો વેદ ।

અર્થઃ—ગુરૂ જેને હોય છે તેનેજ આત્માનો સંસ્પર્શ

અર્થ શકે છે. તેમાં પણ ગુરૂ બ્રહ્મનિષ્ઠ તથા શ્રોત્રિય હોયે
જોઈએ. કારણ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે,

સ સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠ મુહુર્મેવાભિગચ્છેત્ ।

શ્રોત્રિય તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ એવા ગુરૂ પાસે હાથમાં સમિ-
ધની જુડી લઈ જ્ઞાન દેવા જવું જોઈએ. જો ગુરૂ બ્રહ્મનિષ્ઠ
હોય છે તો તેના પૂજનવડે શિષ્યના ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે.
કારણ કે આપસ્તંબમાં કહ્યું છે કે;

તસ્ય પુત્રાદાયમુપયાન્તિ સુદૃઢઃ સાધુરુદ્ધસ્ય દ્વિપન્તઃ પાપ-
કૃત્યમ્ ।

જે બ્રહ્મનિષ્ઠ છે તેનો જે પૈસો હોય છે તેનો ઉપયોગ
તેનાં બેરી છોકરાં દે છે, તેનું જે પુણ્ય હોય છે તેના બાગી
તેની ઉપાસના કરનારા થાય છે તથા તેવા બ્રહ્મનિષ્ઠપર
જે દેશ કરે છે તે તેના પાપના બાગી થાય છે. આથી
બ્રહ્મનિષ્ઠનાં પુણ્ય તથા પાપ જતાં રહેતાં હોવાથી તે નિલેખ
ચઇ મોક્ષને પોગ્ય થાય છે. અર્ધદંઘ ગુરૂ, નકામા છે. આ
સંબંધી હું તને એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ.

એક ધનાઢય ગૃહસ્થ પોતાની પાછળ બે છોકરા તેમજ
એક છોકરી તથા વિધવા સ્ત્રીને મૂકી મરી ગયો. મરતાં
અગાઉ પેલા બીચારાને હેડકી આવવા માંડી. આ વખતે તેના
છોકરાએ તથા બેરીએ આવી પેલા ડોસાને પૂછ્યું કે, કાકા
કંઈ કહેવું છે ? આપે પૈસા બેસાડી શી વ્યવસ્થા કરી છે ?
પેલા ડોસાએ ન સમજાય એવે બોખરે અવાજે કહ્યું કે, મારા
જે પૈસા છે તે મારા ચોપડામાં છે, પણ બીજે ઠેકાણે નથી.
આમ કરતાં પેલા ડોસો મરી ગયો. મરણ બાદ તેની સ્ત્રી

ક્રિયા વગેરે બેરી છોકરાએ કરી. ચોપડામાં થું પૈસા છે, તે
કેાઈએ પણ નેયા નહિ. જે પ્રમાણે વ્યાપાર ચાલતો હતો,
તે જ પ્રમાણે ચલાવ્યા કર્યો. એક વેળા વ્યાપારમાં ઘલાઈ
જવાથી પૈસા માટે ટાંચ પડવા માંડી. આથી છોકરાઓએ
તીનેરીમાંથી ચોપડા કઢાવ્યા તથા પેલા ડાસા પૈસા ચોપ-
ડામાં રાખી ગયા છે, તે નેવા લાગ્યા. ચોપડા વાંચતાં વાંચતાં
એક ઠેકાણે એમ આવ્યું કે, આપણા ઘરના મંદિરના શિખ-
રમાં અખાડ સુદ ૧૫ ને દિવસે ખપોરના ખરોખર ખારવાગતે
એક લાખ સોનામહોર ફાટી છે. છોકરાઓએ આ વાંચી
શિખર તોડાવવા નિશ્ચય કર્યો. ગામના કેટલાક લોક છોકરા
પાસે આવ્યા તથા ચોપડા મંગાવ્યો. ચોપડા પ્રમાણે સોના-
મહોર શિખરમાં હોવી નોંધ્યે. પણ તે નેનારાના પોતાનાજ
મનમાં સંશય થયો કે, આટલા સરખા નાના શિખરમાં
આટલી બધી સોનામહોર કેવી રીતે રહી શકે? માટે
લખેલું બૂલ બરેલું હોવું નોંધ્યે. તેઓએ કહ્યું કે, લાઈ,
અમને તો સંશય થાય છે. કેટલાક દિવસ સૂધી આ પ્રમાણે-
નો ઘાઘાડુવો ચાલ્યા કર્યો. ગામમાંથી એવામાં એક વૃદ્ધ
વ્યાપારી, તે છોકરાને ત્યાં ગયો. ચોપડા મંગાવ્યા.
વાળ્યા પછી પેલા વૃદ્ધ વેપારીએ વિચાર કર્યો કે,
આમાં દિવસ તથા કલાકનો સમય આપેલો છે. ને કેવળ
શિખરમાં પૈસા હોત તો સમય આપવાની કશી જરૂર ન
હતી. માટે પેલા છોકરાઓને કહ્યું કે, અખાડ સુદ ૧૫ આવે
ત્યાં મારી પાસે આવજો, પછી ધન નોંધશું. એમ કરતાં
અખાડ સુદ ૧૫ આવી. છોકરાઓ પેલા વૃદ્ધ વેપારી પાસે
ગયા. પેલો વેપારી ખરોખર અગીઆરને સુમારે શિખર આ-
ગળા ગયો. પછી નેવા, ખરોખર ખાર વાળ્યા, કે તેજ વખતે

તેં શિખરની ઊંચા જોટલા જમીનના ભાગમાં પડતી હશે, તેટલા જાગને ખોદાવવા કહ્યું. તે જાગ ખોદાવતાં તેમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મળી આવ્યું. વેપારીની માફક શાશ્વત્ત લેનાર તો મળ્યા હિ. પણ મળ્યાખર પેલા સંશયાત્માવાળા છે. વળી સંશયાત્મા શુદ્ધ અર્ધકન્ધ છે. તેનાથી કોઈ દિવસ કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. પણ પેલા વૃદ્ધ વેપારીની માફક જ્યારે ખરો સફરશુ મળી આવે છે, ત્યારે જ ખરો માર્ગ બહુવામાં આવે છે તથા શિષ્યને મોક્ષના માર્ગ પ્રતિ લઈ જઈ શકે છે. વળી સત્સંગ, એ જ અખ્ય ચિત્તની શુદ્ધિનું ધરણ છે આથી જ કહ્યું છે કે:-

ધર્મ્યો વિષ્ણો વપ્તુમુલં ફળિર્ના નિવાસે સ્વર્ગે સુખા વર્સા
યે વિષુધા વદન્તિ । દ્વારં ક્ષયી પતિમૃતં મરત્તં પતન્તિ કં
સુધા વસતિ યે મગવજ્ઞનાર્તા ।

અર્થ:-સમુદ્રમાં અમૃત રહે છે, ત્યારે સાગર ખરો કેમાં તેમ નહિ તો ચંદ્રમાંમાં અમૃત ખરો કે નહિ. જો ચંદ્રમાંમાં અમૃત હોય તો તેનામાં દિવસે દિવસે ક્ષય કેમ થાય છે ? જો ચંદ્રમાં અમૃત નથી તો સીના ગ્રામમાં ખરું કે નહિ ? જો તેમ હોય તો સીનો પતિ મરી કેમ જાય છે? વીમાં નથી, પણ નાગલોકમાં તો અમૃત ખરું કે નહિ ? જો નાગ લોકમાં અમૃત હોય તો નાગના ગ્રામમાં એર કેમ છે ? જો નાગ લોકમાં અમૃત નથી તો સ્વર્ગમાં તો અમૃત ખરું કે નહિ ? જો સ્વર્ગમાં અમૃત હોય તો પુણ્યવાનનું પુણ્ય પૂરું થવે તે પૃથ્વીપર પડવા ન લેઈએ. ત્યારે અમૃત કયાં છે ? અમૃત સર્વપુણ્યના કંઠમાં છે, કે જેનો સંગ કરવાથી અક્ષય વૃદ્ધિ થાય છે. આથીજ સત્સંગને સમજા કરતાં કે સત્સંગ

છે. આના સંબંધમાં આ સત્સંગના મહિમા સંબંધી એક
 દૃષ્ટાંત કહું તે, હે મૈત્રેયી ! તું સાંભળ. એક સોની હતો. તે
 પોતાના સોનીના ધંધામાં એવો તો કુશળ હતો, કે ભાગ્યેજ
 તેના હાથે કોઈ સોનાની ઘાલમેલમાંથી બચી જાય. આ સોનીને
 એકજ પુત્ર હતો. તે પણ પોતાના પિતાની દુકાનપર બેસી, સોનું
 ગાળવા બગેરેનો ધંધો સારી રીતે ચલાવતો હતો.
 પેલા વૃદ્ધ સોની પરમેશ્વરની પણ શ્રીક રાખે નહિ. આમ
 કરતાં તે માંડો યથો તથા પોતાના છોકરાને પોતાની પાસે
 બોલાવી, તેણે શિખામણ આપવા માંડી કે, બેટા, તારે કોઈ
 પણ દિવસ ઇશ્વરસંબંધી કથા થતી હોય ત્યાં જવું નહિ.
 તેવા માર્ગ આગળથી પણ જવું નહિ. જો તું આ પ્રમાણેનું
 મને વચન આપે તો મારો જીવ ગતે જાય. પેલા છોકરાએ
 કહ્યું કે, પિતાજી ! આપના કહેવા પ્રમાણે કોઈ પણ સ્થળે
 કથા સાંભળવા નહિ જાઉં. એમ કહેતાં પેલા વૃદ્ધ સોનીનો
 જીવ ગયો. પછી છોકરો પણ પોતાના પિતાની માફક
 પોતાનો ધંધો કરતો હતો. એક વેળા એક ચોર રાજાના
 કોઠારમાં ખાતર પાડી કેટલુંક ધન ચોરી ગયો તથા તે ધનને
 એક ઘોડાપર લાદી ત્યાંથી ચાલી જવા માંડ્યું પણ એટલામાં
 રાજાનાં માણસો જાગી ઉઠવાથી તેઓ, પેલા ચોરની પૂઠે
 પડ્યા. ચોરે જાણ્યું કે, હવે કોઈ ઠેકાણે ધન મૂકી જવું
 તે જાણું છે. આથી સોનીવાડામાં પેલા સોનીના ઘરમાં તેણે
 સઘળું ધન નાંખ્યું તથા કહ્યું કે, આ ધન તું સાચવ તથા મને
 એકતારા લોંચરામાં સંતાડી રાખ. પેલા સોનીએ હા પાડી. હવે રાજાનાં
 માણસોએ જાણ્યું કે, સોનીવાડામાં ગયું છે, પણ કયા ઘરમાં તે ગયું
 હશે, તેની ખબર પડે નહિ. રાજાએ ઠંઠેરો પીટાવ્યો કે, જો
 કોઈ આ ધન પકડી આપશે, તેને એકલાખ રૂપીઆ આપીશ.

ત્યાં રાજવાડામાં રહેનારી ગુણિકાએ આ બીડું ઝડપ્યું. તેણે
 બીલડીનો વેશ લીધો તથા સોનીવાડામાં જઈ કહ્યું કે, જે મને
 ઘોડાનું માંસ આપે તો તેનું કલ્યાણ થાય. કારણ મારા
 છોકરાને હવામાં ભેંધે છે. લોગનેગે પેલો સોની કોઈ કામ-
 સર બહારગામ ગયેલો તથા તેની સ્ત્રી ઘરમાં એકલી હતી.
 તેણે જાણ્યું કે, આપણે લોંબરામાં જે ચોરને રાખ્યો છે તેનું ધન તથા
 ઘોડો આપણે રાખ્યાં છે. વળી ઘોડાને મારી આપણાં વાડામાં
 તેનું શરીર ફાટ્યું છે. માટે તે જોડી તેમાંથી આને માંદ આપું. આ
 રીતે પેલી સ્ત્રીએ ઘોડાનું માંસ આપ્યું. પેલી ગુણિકાએ પેલી
 સ્ત્રીને આશીર્વાદ આપ્યો તથા તેના ઘરપર વાંકસાથીઓ
 કયો. હવે ગુણિકાએ કહ્યું કે, મેં ચોરને પકડ્યો છે. રાજના
 માણસ સહિત તે સોનીવાડામાં કેળાડવા આવી. પણ તેટલા
 વખતમાં સોની ઘેર આવી ગયેલો તથા તે સમજી ગયો. તેથી
 તે સરખીજ નિશાની કેટલાએક ઘરપર કરી. આથી ગુણિકા
 શરમાઈ ગઈ. હવે ગુણિકાએ કહ્યું કે, હું બીજો ઉપાય કરીને
 પણ પકડી આપીશ. તેણીએ કહ્યું કે, આપનો પાળેલો જે
 વાઘ છે, તેપર બેસવા મને પરવાનગી આપો. રાજાએ હા પાડી.
 છતાં કેશ મૂકી માથાપર પીએળ કાઢી હાથમાં ખર્જૂ તથા
 ત્રિશૂળ લઈ વાઘપર સવારી કરતી સોનીલોકના મોહોલામાં
 જઈ બૂમ મારી કે, હું વાઘેશ્વરી તમે સદાનાએને ખાઈ જઈશ.
 કારણ તમેને ચોર લોક તરફથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું છે. છતાં
 તેમાંથી પૈસા લઈ મને હોમ આપતા નથી. પેલા સોનીએ
 જાણ્યું કે, ખચીત આ વાઘેશ્વરી મને ખાઈ જશે. તેણે કહ્યું
 કે, હું હોમ ફરીશ. પણ તમે તમારે સ્થાને, હે માતાલ !
 પધારો. આ વખતે જતી વખતે માતાએ જમીનપર પગ મૂકી
 આલવા માંડ્યું. એક વેળા તે સોની એક ફેરાપરથી જતો.

હતો, તેવામાં કયામાં વાત ચાલતી હતી કે, કોઇ દિવસ દેવ-
લોક જમીનપર ચાલતા નથી. આ વખતે જો કે સોની તો
કાનમાં આંગળી ઘાલી ચાલતો હતો, પણ પગમાં કાંટો વાગ-
વાથી આટલી વાત તેના સાંભળવામાં આવી. આ જ વાતનું તે
સોનીને આ વખતે સ્મરણ થયું. તેણે તુરતજ પેલા વાઘને
તેમજ પેલી શુષ્કિકાને ચોર પાસે સ્વધામ પહોંચાડી દેવડાવ્યા.
ત્યાર બાદ પેલા રાજાએ ગામમાં ખીજે દિવસે ઢંઢેરા પીટાંચો
કે, જે કોઈ મને. આ ચોર ઝાલી આપશે, તેને હું મારું
અધું રાજ્ય આપીશ. આ જ વખતે પેલા સોની રાજા
પાસે ગયો તથા પોતે સઘળી વાત રાજાને કહી સંભળાવી.
રાજાએ કહ્યું કે, મારા વચન પ્રમાણે તે ચોર તથા તને અધું
રાજ્ય આપું છું. તમે વહેંચી લ્યો. આજ વખતે પેલા સોની-
ના મનમાં આનંદ કે, ન્યારે આટલા બેજ શબ્દ કાને પડ-
વાથી આટલા બધા અનહદ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે તો
પછી હમેશા સત્સંગ કરવાથી શું નહિ મળે ? તે જ પ્રમાણે
પેલા ચોરે પણ પોતાનો ચોરીનો ધંધો સોનીના સંગથી
છોડી દીધો. હે મૈત્રેયી ! આ પ્રમાણે સત્સંગ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

આર્ય મહિલાઓ ! આ સદ્ઉપદેશમાંથી થોડું ઘણું પણ
સમજી, આના દશમા ભાગમાં કદા પ્રમાણે પણ ચાલશે તો
હું મારો પ્રયાસ સફળ થયલો સમજીશ. જો કે સઘળા જ
શાસ્ત્રનિયમે પાળી શકાવા અશક્ય છે, પણ યત્નિચિત્
પણાય તો તેથી આપણી આર્ય ભવિષ્યની પ્રજાને ઘણું જ
ફાયદો થાય તથા વર્ણસંસ્કરણ થતી અટકે. આટલું કહી હવે
હું મારી કલમ અહીંથી સમાપ્ત કરું છું.

સમાપ્ત.

જન્મ તથા મરણ દેહને લીધે
આત્મામાં ઉત્પત્તિનો અભાવ
આત્મા નિત્ય ચૈતન્ય સ્વરૂપે
શુદ્ધ હરને પરિહિન્નતા છે ?
શું હવે અણરૂપે ?
આત્માની સ્થિતિ ઉદયમાં
આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપે
પ્રતિનું પ્રમાણ
જળાદિનો વિશેષ ઉપદેશ

તૃતીય અધ્યાય.

હવેનો સૂક્ષ્મ બૂત સાથે સંબંધ
જળ તથા પ્રકારના કાર્યરૂપે
પ્રાણની ગતિ
અગ્નિ આદિમાં પ્રાણની ગતિ
અદ્વાયી જળનું મહાજ
છઠ્ઠિ કરનારનું પ્રમાણ
અહમનું સ્વરૂપ
અહમનો સાક્ષાત્કાર કયારે ?

ઇત્યાદિ સર્વ કેવળ બ્રહ્મ સંબંધીનું નિરૂપણ કરેલ છે.
આની કંમિત રૂ. ૬) રાખી છે.

પ્રકીર્ણ ઉપનિષદ

સહિત

(૨) એકાદશોપનિષદ

(શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર)

અપિષ્ઠા આર્ય ધર્મનું રહસ્ય વેદમાં રહેલ છે. કેવલ્ય
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનાથું સત્ય જ્ઞાન, જે અર્જુનના જ્ઞાન શ્રોત્ર

આત્માની એકમતા

હવેની અતંત સાથે એકમતા

ઉપાધિને લીધે બેદભાવ

પ્રકાર તથા અભયની એકતા

ખંધ હોય ત્યાંજ મોક્ષતા

આત્માથી ભિન્ન કદ વરુ છે ?

અદ્વાયી ભિન્ન અન્ય તત્વ

બ્રહ્મમાં અન્યુતા

ચતુર્થ અધ્યાય

અવધુદિની વારંવાર આશ્ચર્ય

આશ્ચર્યમાં પ્રતિનું પ્રમાણ

છધર તથા હવેની એકતા

આદિત્યમાં બ્રહ્મદષ્ટિ

ઉદ્ગીયમાં આદિત્યાદિ શુદ્ધિ

ધ્યાનનો પ્રકાર

ચિત્તની એકામતા

ઉપાસના કયા સુધી ?

૩, તે કેવળ ઉપનિષદને વિષે જ રહેલ છે. ખરું જોતાં હયાનો કેવળ વિજ્ઞાનતા વિકાસની વૃદ્ધિ થવા માટે હાદરતા પગથીયા-રૂપે છે. આમાં બીજી આવૃત્તિમાં હરેક મંત્રનો અન્વયાર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

બૃહદાણ્ડ ઉપનિષદ

માંડૂક્ય ઉપનિષદ

ઇશ્વારાસ્ય ઉપનિષદ

આગમ પ્રકરણ

વેતથ્ય પ્રકરણ

અદ્વૈત પ્રકરણ

અલાત શાંતિ પ્રકરણ

કોપનિષદ

મુંડકોપનિષદ

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ

એતરેય ઉપનિષદ

હાંદોગ્ય ઉપનિષદ

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ

બ્રહ્મમિંદુ ઉપનિષદ

હંસોપનિષદ

આ રીતે ૧૦૮ ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં ગરીબ જિજ્ઞાસુને પણ લેવા સુગમ પડે, માટે આ મોટા પુસ્તકની કીંમત ફક્ત રૂા ૦ ૮) રાખી છે.

(ક) તત્ત્વાનુસંધાન:—જીવ બ્રહ્મની એકતા સંબંધી જે રાગ, તેનું નિરૂપણ કરનારો આ ગ્રંથ છે. જેમ બ્રહ્મસૂત્રમાં ચાર અધ્યાય છે તેમ આમાં ચાર અધ્યાય રહેલા છે. પહેલામાં આત્માનું પ્રમેયરૂપે, બીજામાં પ્રમાણરૂપે, ત્રીજામાં પ્રમાણરૂપે તથા ચોથામાં સુક્ષ્મનું નિરૂપણીકર્યું છે. આમાં અપ્રમજ્ઞાન સંબંધી નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેવા કે:-

અધ્યાય ૧૯૧

જિજ્ઞાસાનિરૂપણ

લક્ષણનિરૂપણ

અક્ષના લક્ષણમાં શાસ્ત્રનું પ્રમાણ

આત્માનું ચિદરૂપે નિરૂપણ

મનોમયથી અહોપાસના

શુણ્ણમાં અહરૂપતા

જૂતોના ધર્મો પરમાત્માના

અક્ષર સર્વના આધારરૂપે

પરાપર અહનિરૂપણ

દહરાકાશ પરમેશ્વરરૂપે

દહરાકાશ ધારણકર્તારૂપે

દહરાકાશનું શ્રુતિમાં નિરૂપણ

જીવભાવ ક્યારે ટળે ?

અંતરાકાશનું અદ્વપણું

દહરાકાશ મેહાકાશરૂપે

આત્મા પ્રાણરૂપે

પરમાત્મા અંશુબદ્ધરૂપે

મનુષ્યનો અધિકાર

દેવોનો અધિકાર

દ્વિતીય અધ્યાય

અહા ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપે

સાંખ્યનાં તત્ત્વો પ્રમાણરૂપે

યોગનું નિરાકરણ

જ્ઞેયજ્ઞાત્રણી વિલક્ષણતા

અસતનો અર્થ અવ્યકત

કાર્યના લુપ્તથી કારણમાં અશુદ્ધિ

અદ્વપણમાં કારણતાશ્રુતિ પ્રમાણ

અહા જગતના કારણરૂપે

આત્મામાં તર્કનો અભાવ

વૈશેષિકનું ખંડન

ભોક્તા ભોગ્યથી ભિન્ન યશે

કાર્ય તથા કારણ એકરૂપે

કારણને લઈ કાર્યતા

કાર્યનું કારણમાં અસ્તિત્વ

ઉત્પત્તિ પૂર્વે કાર્યનું અસ્તિત્વ

સાંખ્યદર્શન શ્રુતિથી વિરૂદ્ધ

સૃષ્ટિના ક્રમનો અભાવ

અણુવાદનો અભાવ

સૃષ્ટિના પ્રભવાદિ નિત્યસિદ્ધ

પરમાણુઓનું રૂપાદિપણું

પરમણુ વાદનું ખંડન

ઉત્પત્તિમાં અવિદ્યાદિ કારણ

સંઘાતના કારણનો અભાવ

કાર્ય કારણનો સમાનકાળ

વિનાશનો અભાવ

બોદ્ધ અપ્રમાણરૂપે

આકાશમાં વસ્તુત્વનું જ્ઞાન

આત્માની નિત્યતા

તેજમાંથી જળની ઉત્પત્તિ

પૃથ્વી અન્નરૂપે

સર્વમાં ઇશ્વરનું અંતર્યામીત્વ

ઉત્પત્તિથી પ્રલયનો હેતુ કૈમ

વિજ્ઞાન તથા મનની ઉત્પત્તિ

જાહેખબર.

સી. સી. શાસ્ત્રીકૃત અન્ય ગ્રંથો.

(૧) આત્મપુરાણા—સંસારની રીવાજીવીરૂપ આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથના અદાર અધ્યાય છે. લગભગ ૩૨) ઉપનિષદોનું આમાં વર્ણન છે. ગ્રંથ પછો જ ઉત્તમ છે. પ્રથમ પચ્ચીકરણ વાંચ્યા પછી તથા આત્મપુરાણ વાંચ્યા પછી ઉપનિષદોને કોઈ મુમુક્ષુ જો વાચે તો તેને સારી સમજણ પડે એમ છે.

કીમત રૂા ૮-૦-૦, ટપાલ ખર્ચ બહુ.

(૨) બ્રહ્મચૂન સહિત શારીરક—શાંકર સાખ્ય:—

ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે બહાર માઠવામાં આવેલ છે. શ્રી શંકર બગવાનની ટીકામાં જ્યાં પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તર પક્ષ લીધે છે, ત્યાં આ પુસ્તકમાં ગુરુ શિષ્યનો વાદ લીધો છે. જે વેદાંત દર્શન કહેવાય છે તે આ જ છે. આથી અન્ય કોઈ જાણવા યોગ્ય નથી. સર્વ દર્શનોની સમાપ્તિ વેદાંતદર્શનમાં અર્થાત્ ઉત્તર મીમાંસામાં થાય છે. આના ચાર અધ્યાય છે. અક્ષમમાં શ્રવણ સંબંધી, બીજામાં મનન સંબંધી, ત્રીજામાં નિદિધ્યાસન સંબંધી તથા ચોથામાં મોક્ષસંબંધી, નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આમાં ઉપનિષદોમાં જે જે પૃથક્કતા જણાય છે, તેનું સારી રીતે સંમેલન કરવામાં આવેલ છે. આમાં નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેવા કે:—

અધ્યાય ૧૯૦

જિજ્ઞાસાનિરૂપણ

લક્ષણનિરૂપણ

બ્રહ્મના લક્ષણમાં શાસ્ત્રનું પ્રમાણ

આત્માનું ચિદરૂપે નિરૂપણ

મનોમયથી બ્રહ્મોપાસના

શુણ્યમાં બ્રહ્મરૂપતા

જૂતોના ધર્મો પરમાત્માના

અક્ષર સર્વના આધારરૂપે

પરાપર બ્રહ્મનિરૂપણ

દહરાકાશ પરમેશ્વરરૂપે

દહરાકાશ ધારણકર્તારૂપે

દહરાકાશનું શ્રુતિમાં નિરૂપણ

જીવભાવ ક્યારે ટળે ?

અંતરાકાશનું અલ્પપણું

દહરાકાશ મેહાકાશરૂપે

આત્મા પ્રાણરૂપે

પરમાત્મા અંશુબદ્ધરૂપે

મનુષ્યનો અધિકાર

દેવોનો અધિકાર

દ્વિતીય અધ્યાય

બ્રહ્મ ઉપજિસ્થાનરૂપે

સામ્યના તરવો પ્રમાણરૂપે

યોગનું નિરાકરણ

જોવાના ત્રણ વિલક્ષણતા

અસતને, અર્થ અવ્યકત

કાર્યના સુખથી કારણમાં અશુદ્ધિ

અદ્વયજ્ઞમાં કારણતાશ્રુતિ પ્રમાણ

બ્રહ્મ જગતના કારણરૂપે

આત્મામાં તકનો અભાવ

વેશેષિકનું ખંડન

ભોક્તા ભોગ્યથી ભિન્ન થશે

કાર્ય તથા કારણ એકરૂપે

કારણને લઈ કાર્યતા

કાર્યનું કારણમાં અસ્તિત્વ

ઉત્પત્તિ પૂર્વે કાર્યનું અસ્તિત્વ

સામ્યધર્મનું શ્રુતિથી વિરૂદ્ધ

સૃષ્ટિના ક્રમનો અભાવ

અણુવાદનો અભાવ

સૃષ્ટિના પ્રભવાદિ નિત્યસિદ્ધ

પરમાણુઓનું રૂપાદિપણું

પરમણુ વાદનું ખંડન

ઉત્પત્તિમાં અવિદ્યાદિ કારણ

સંઘાતના કારણનો અભાવ

કાર્ય કારણનો સમાનકાળ

વિનાશનો અભાવ

બોદ્ધ અપ્રમાણરૂપે

આકાશમાં વસ્તુત્વનું જ્ઞાન

આત્માની નિત્યતા

તેજમાથી જળની ઉત્પત્તિ

પૃથ્વી અન્નરૂપે

સર્વનાં ઇશ્વરનું અંતર્માર્ગીત્વ

ઉત્પત્તિથી પ્રલયનો છેલ્લો ક્રમ

વિજ્ઞાન તથા મનની ઉત્પત્તિ

જન્મ તથા મરણ દેહને લીધે
આત્મામાં ઉપતિનો અભાવ
આત્મા નિત્ય ચેતન્ય સ્વરૂપે
શુદ્ધ હોયને પરિહિનતા છે ?
શું હવે અણુરૂપે ?
આત્માની રિયનિ ઉદયમાં
આત્મા ચેતન્યસ્વરૂપે
શ્રુતિનું પ્રમાણ
જળાદિનો વિશેષ ઉપદેશ

તૃતીય અધ્યાય.

હવેનો સફળ જૂત સાથે સંબંધ
જળ ત્રણ પ્રકારના કાર્યરૂપે
પ્રાણની ગતિ
અગ્નિ આદિમાં પ્રાણની ગતિ
અર્ધાથી જળનું મહાજ
મિષ્ટિ કરનારનું પ્રયાજ
અક્ષતું સ્વરૂપ
અક્ષનો સાક્ષાત્કાર કયારે ?

પ્રત્યાદિ સર્વ કેવળ પ્રજ્ઞ સંબંધીનું નિરૂપણ કરેલ છે.
આની કંમિત રૂા ૬) રાખી છે.

પ્રકીર્ણ ઉપનિષદ

સહિત

(૨) એકાદશોપનિષદ

(શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર)

અપિણ્યા આય ધર્મનું રહસ્ય વેદમાં રહેલ છે. કેવલ્ય
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાવાળું સત્ય જ્ઞાન, જે અર્ધ-તત્ત્વજ્ઞાન શાંત

આત્માની એકતા
હવેની અર્ધતા સાથે એકતા
ઉપાધિને લીધે એકતા
પ્રકાર તથા અ.અર્ધની એકતા
જન્મ દોષ ત્યાંજ મોક્ષતા
આત્માથી જિજ્ઞાસુ વસ્તુ છે
અક્ષથી જિજ્ઞાસુ અન્ય તત્ત્વ
અક્ષમાં અમ્યુતા

ચતુર્થ અધ્યાય

અવજ્ઞાદિની વારંવાર આશ્રિતિ
આશ્રિતિમાં શ્રુતિનું પ્રમાણ
પ્રકાર તથા હવેની એકતા
આદિત્યમાં અક્ષદષ્ટિ
ઉદ્ગીયમાં આદિત્યાદિ શુદ્ધિ
પ્રાણનો પ્રકાર
ચિત્તની એકામતા
ઉપાસના કયાં સુધી ?

છે, તે કેવળ ઉપનિષદને વિષે જ રહેલ છે. ખરું જોતાં દશનેો કેવળ વિજ્ઞાનના વિકાસની વૃદ્ધિ થવા માટે હાહરના પગથીયા-રૂપે છે. આમાં બીજી આવૃત્તિમાં હરેક મંત્રનો અન્વયાર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

બૃહદાણ્યક ઉપનિષદ

માન્દૂક્ય ઉપનિષદ

ઇક્ષ્વાક્ય ઉપનિષદ

આમમ પ્રકરણ

વૈતથ્ય પ્રકરણ

અદૈત પ્રકરણ

અક્ષાત શાંતિ પ્રકરણ

કઠોપનિષદ

મુન્ડકોપનિષદ

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ

ઐતરેય ઉપનિષદ

છાંદોગ્ય ઉપનિષદ

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ

ખલ્લભિન્દુ ઉપનિષદ

હંસોપનિષદ

આ રીતે ૧૦૮ ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં ગરીબ જિજ્ઞાસુને પણ લેવા સુગમ પડે, માટે આ મોટા પુસ્તકની કીમત ફક્ત રૂ. ૩૦૮) રાખી છે.

(ક) તત્વાનુસંધાન:—જીવ બ્રહ્મની એકતા સંબંધી જોડાણ, તેનું નિરૂપણ કરનારો આ ગ્રંથ છે. જેમ બ્રહ્મસૂત્રમાં અપર અધ્યાય છે તેમ આમાં ચાર અધ્યાય રહેલા છે. પહેલામાં આત્માનું પ્રમેયરૂપે, બીજામાં પ્રમાણરૂપે, ત્રીજામાં પ્રમાણરૂપે તથા ચોથામાં સુક્ષિતનું નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં અપરમાણ સંબંધી નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેમ કે—

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

વૃત્તપદાર્થતુ નિરૂપણ
વૃત્તસ્ય લક્ષણતુ નિરૂપણ
અક્ષરતુ સ્વરૂપ લક્ષણ
અક્ષરના કારણતુ નિરૂપણ
માયાતુ સ્વરૂપ

અગાનતુ સ્વરૂપ
અગાનતુ લક્ષણ
અગાનમાં પ્રમાણ
અગાનના વિભાગતુ નિરૂપણ

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

પ્રમાણ નિરૂપણ
વૃત્તિતુ સામાન્ય લક્ષણ
અભિવ્યજકતુ લક્ષણ
વૃત્તિના વિભાગતુ નિરૂપણ

આ અંથ વેદાંતના જિજ્ઞાસુને ઘણા ઉપયોગી છે. ગુરુ-
શિષ્યના સંવાદરૂપ આત્માતુ નિરૂપણ બહુજ સ્પષ્ટ રીતે કર્યું
છે. અંથની કીમત રૂા ૨૦ રા છે.

અવાજપ્રમાણ નિરૂપણ
પ્રમાણતુ લક્ષણ
અવાજિત પ્રમાણ વિભાગ
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નિરૂપણ
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણતુ રૂણ
સાક્ષીના સ્વરૂપતુ વર્ણન

તૃતીય પરિચ્છેદ.

અપ્રમાણતુ નિરૂપણ
સ્મૃતિના વિભાગતુ નિરૂપણ
અનુભૂતિતુ નિરૂપણ
અનુભૂતિના વિભાગતુ વર્ણન
ત્વંપદાર્થ અવાજમાં સંયમ
મોક્ષના સાધનમાં સંયમ
પરમાત્મા આનંદરૂપે

(૪) અદૃષ્ટ રૂણ દર્શણુઃ—આ અંથમાં પ્રારબ્ધ અદૃષ્ટ
નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં ઘણા જૂદી જૂદી રીતના વિષયો.
આમાં ૧૪ પ્રકરણો છે, જેવાં કે નીતિની પવિત્ર નશી-
પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થના સાચો ભેદ, છંદી કંદી જેવાં

૨૪૫) ન્યાતિપત્ને આટલે મતદેર નિશ્ચય, સંસ્કારે સૌ મળે છે. તેની લીલો, સોનેરી ટોળીથી બચવાની કુચી, મહાત્મનરોની વિનિ કમં રેખા, પ્રારબ્ધની વિચિત્ર રચના, ધમોદિ મેળવવા જોઈ સાધનો, પરદેશ ગમનથી થતી અસર, બાળલગ્નાદિથી જતાં પરિણામ, મહારોની બાળ, સાચા પ્રેમનું સ્તંભ, પ્રાર્થનાનાં લજનો. આની કીંમત રૂાં ૨૦ રા રાખી છે.

(૫) શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા:—સ્વામી શ્રી મધુસૂદની ટીકાનું ચાળીસાં ભાષાંતર, હરેક શ્લોકની અવતરણિકા, ડીંગ, પંદરછેદ, ચાળીસાં તથા ચુક શિખ્યાના સંવાદરૂપે મધુસૂદનની ટીકા. કીંમત રૂાં ૬ (ટપાલ બુદ્. [છપાય છે.]

(૬) સુંદરી સૌભાગ્ય:—શ્રીઓને વાંચવાનો અપૂર્વ મંથ છે. આમાં લગભગ ૫૦ પતિમતા શ્રીઓનાં ચરિત્રો, લગ્નમાં લેવાની પ્રતિજ્ઞા:—વાકુદાન, અતિથિપૂજન, અગ્નિની પ્રાર્થના, સપ્તપદી, અગ્નિસમક્ષ વરવડે લેવાની પ્રતિજ્ઞા, કન્યાનો કાળ, કન્યાશિક્ષણ, સત્સંગ નિરૂપણ, ગર્વ નિરૂપણ, ક્રોધ વિચાર, સહનશીલતા, શ્રદ્ધાવિચાર, સંતોષ વિચાર, નયન મેળાપ, વિચાર મેળાપ, હૃદય મેળાપ, આત્મ મેળાપ, કંપતી-પરસ્પર દર્શનવિચાર, શ્રીધર્મ, પુરુષધર્મ, યુવતીધર્મવિચાર, સુતીશિક્ષા, પતિમતાનો ધર્મ, યુવતીધર્મ આચાર, પતિમતા મંદિમા, સુવાસિની વિચાર, પતિ ભક્તિથી વિમુખ થતી શ્રીઓની દુર્ગતિ, સુવાસિની દેવપૂજા, વિધિવિચાર, તુલસી-પૂજનો વિધિ, પતિપૂજા પ્રયોગ, પતિની પૂજનું ફળ, સૌભાગ્યવતીને પતિપ્રતિનું નિત્યકર્મ, રજસ્વલા ધર્મ, ગર્ભિણી ધર્મ, વેરાગ્ય ઉપદેશ, વિધવા ધર્મ, આ રીતના વિવરણ સાથે

(૭)

વલ

વલર

વલ

વલર

માયા

અમ

અમર

અમર

અમર

લગભગ પંદરથી વીસ ચિત્રો સહિત અને વાંચવાના પુસ્તક. કીમત રૂા ૩) ટપાલ બૂકું.

(૭) વિચાર કૌમુદી:—કર્મ કાકમા સૌથી ચિરો

અથ, જેમાં કુર્વંડીથી લગ્ન સુધીનું સઘળું કર્મ તેમજ ઉપ વિધિ, પૂર્ણ વિવેચન સહિત આપ્યું છે આ અથ કા રાખી જે કાંઈ કર્મ કરાવવું હોય, તે કરી શકાય એમ કીમત રૂા ૧૫ ટપાલ ખર્ચ બૂકું.

જે કોઈ મારી આખી વેદાત સીરીઝ માહેલા અથે બાહર ખબરમા જાણવા છે તે લેશે તો તેને પચીસ કર્મીશન આપવામાં આવશે.

પ્રમાણ

વૃત્તિ

અભિજ્ઞ

વૃત્તિના

મ. ૧૧૧ કા. ૫ — { ડાહ્યાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી
પર નં ૪૧ નામરવાળીઆનો
મદારાજનો બેજારો પુલેશ્વર—મુ

શિષ્ય

છે અ

(૪

કૃષ્ણ નિ

છે આમા

હતો, માર